

Literarne reprezentacije neoliberalne ekonomske paradigme u suvremenoj irskoj ženskoj prozi od 2006. do 2016.

Radmilo Derado, Sanja

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:878237>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Sanja Radmilo Derado

**LITERARNE REPREZENTACIJE
NEOLIBERALNE EKONOMSKE
PARADIGME U SUVREMENOJ IRSKOJ
ŽENSKOJ PROZI OD 2006. DO 2016.**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Sanja Radmilo Derado

**LITERARNE REPREZENTACIJE
NEOLIBERALNE EKONOMSKE
PARADIGME U SUVREMENOJ IRSKOJ
ŽENSKOJ PROZI OD 2006. DO 2016.**

DOKTORSKI RAD

Mentor:

prof. emeritus dr.sc. Stipe Grgas

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Faculty of Humanities and Social Sciences

Sanja Radmilo Derado

**LITERARY REPRESENTATIONS OF THE
NEOLIBERAL ECONOMIC PARADIGM IN
THE CONTEMPORARY IRISH WOMEN'S
FICTION FROM 2006 TO 2016**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

prof. emeritus Stipe Grgas, PhD

Zagreb, 2023

Zahvale

Nastanak opsežnoga znanstvenog djela poput doktorske disertacije dug je i zahtjevan put kojim rijetki mogu krenuti sami i bez pomoći. Baš poput svih drugih putovanja, i ovo je putovanje predstavljalo prije svega proces samospoznaje, pomicanja vlastitih granica, izlaženje iz zone komfora. Značenje i uspjeh toga procesa leži, između ostaloga, i u strukturi podrške na koju sam se oslanjala tijekom izrade disertacije.

Prvu toplu zahvalu upućujem svome mentoru, prof. emeritusu dr.sc. Stipi Grgasu. Njegova mi je podrška kroz mentoriranje diplomskoga rada, potom magistarskoga rada, te konačno i ove doktorske disertacije bila presudan čimbenik motivacije i uspješnog dovršetka svih mojih napora u smjeru akademskoga i znanstvenoga napretka. Bila mi je iznimna čast surađivati sa tako vrsnim profesorom i eruditom, a prije svega s pristupačnom i empatičnom osobom.

Konačno, ali i najvažnije, od srca se zahvaljujem svojoj obitelji. Sve ovo ne bi bilo moguće realizirati bez njihove čvrste i bezrezervne podrške.

Upravo njima posvećujem ovu disertaciju.

Podaci o mentoru

Prof. emeritus dr.sc. Stipe Grgas (Zablaće, 1951.) veći je dio svoje znanstvene i nastavne karijere obnašao pri Odsjeku za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Zadru zaposlio se 1982. gdje je obnašao i dužnost pročelnika Odsjeka za anglistiku te dužnost prodekana za znanost. Godine 2000. izabran je u zvanje redovitog profesora da bi 2005. bio izabran u trajno zvanje redovitog profesora. 2005. godine prelazi na Odsjek za anglistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu i preuzima dužnost voditelja Katedre za amerikanistiku. Prof. emeritus dr.sc. Stipe Grgas bio je voditelj triju projekata pri MZOS-u: Irsko pjesništvo poslije Yeatsa, Prostor u književnosti i Konceptualizacija mora u američkom specijalnom imaginariju. Bio je suradnik na projektu Hrvatsko-irske književne veze pri MZOS-u, te suradnik na projektu Kulturna povijest kapitalizma: Britanija, Amerika, Hrvatska pri HRZZ gdje se bavi kulturnom povijesti kapitalizma u Sjedinjenim Američkim Državama. U više je navrata gostovao na europskim sveučilištima (Genova, Leipzig, Aarhus, Odense), a u dva je navrata bio Fullbrightov stipendist: u akademskoj godini 1994./1995. (Sveučilište Yale, New Haven) i u ljetnom semestru 2011. na Sveučilištu Cornell, Ithaca, NY. Objavio je stotinjak znanstvenih radova iz područja anglofonih književnosti te veliki broj prijevoda. Autor je i urednik šest monografija. Prof.dr.sc. Stipe Grgas objavio je četiri znanstvene knjige: *Nietzsche i Yeats* (1989.), *Ispisivanje prostora: čitanje suvremenog američkog romana* (2000.), *Kažnjavanje forme* (2006.) i *Američki studiji danas: Identitet, kapital, specijalnost* (2015.). Sa Svendom Erikom Larsenom uredio je knjigu *The Construction of Nature* (1994.). Urednik je antologije irske kratke priče *Otok gipsanih svetaca* (2004.), a objavio je i zbirku poezije *Zablaće* (2019.).

U dva je navrata obnašao dužnost predsjednika Hrvatskog društva anglističkih studija. Bio je i na čelu Hrvatskog udruženja za američke studije te krovne Asocijacije američkih studija za jugoistočnu Europu. Član je Hrvatskog društva pisaca. Posebna su područja njegova znanstvenog interesa američka i irska književnost i kultura, kulturalni studiji te pitanje ljudske prostornosti. U zadnje vrijeme bavi se istraživanjem odnosa ekonomije i književnosti.

Sažetak

Ova doktorska disertacija istražuje i utvrđuje načine reprezentiranja neoliberalne ekonomske paradigme i s njome povezanih tendencija kretanja kapitala i novca te njegova utjecaja na različite segmente društva u Irskoj u od sredine prvog do sredine drugog desetljeća 21. stoljeća. Istraživanje obuhvaća osam proznih naslova irskih spisateljica mlađe generacije, koje su svoje proze objavile u periodu od 2006. - 2016. godine. Odabrani književni arhiv tematski zahvaća motive materijalnog blagostanja kao pokretača moralnog rasapa društva, ulogu fiktivnog kapitala u stvaranju društvene utopije blagostanja, liberalizaciju tržišta nekretnina i nastanak koncepta '*ghost estates*' u Irskoj i njegove posljedice na etos društva, odnos neoliberalne ekonomije i kreativne industrije, te neoliberalnu paradigmu kao pokretač dekonstrukcije koncepta osobnog prostora. Istraživanje je primarno usredotočeno na analizu ekonomskih reprezentacija u suvremenom irskom romanu, odnosno na reprezentaciju povezanu s neoliberalnim ekonomskim procesima u irskom društvu u 21. stoljeću, a kao adekvatno polazište analize pokazali su se teorijski uvidi *nove ekonomske kritike* koja je svoj snažniji razvoj doživjela tijekom 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća. Njezin temeljni cilj bio je usustavljivanje teorijsko-kritičkog aparata utemeljenog na ekonomskim paradigmatima i modelima te problematiziranje modusa interdisciplinarnosti dviju znanstvenih disciplina – ekonomije i književnosti. Stoga se ovo istraživanje oslanja primarno na teorijski okvir nove ekonomske kritike da bi ponudilo znanstvene uvide u ženske književne predodžbe društveno-ekonomskih transformacija Irske u periodu ekonomskog prosperiteta, te u godinama koje su uslijedile nakon ekonomskog kraha.

Uvid u dosadašnja istraživanja o literarnom tematiziranju ekonomskih aspekata irske suvremenosti otkriva da je ovo područje i dalje podzastupljeno i da je nužno posvetiti mu dodatne znanstvene pozornosti. Tim više što se Irska nameće kao svojevrsna „ekonomska anomalija“ (Cronin, Kirby i Ging, 2009: 2) u kontekstu suvremene ekonomske kritike što je mogući razlog vidljive epistemološke praznine u zonama interdisciplinarnog pristupa istraživanju veza između ekonomije i suvremene irske književnosti. Smatramo kako aktualnosti i opravdanosti ovoga istraživanja doprinosi činjenica da se istraživanje bavi analizom proza suvremenih ženskih autora

što samo po sebi doprinosi relevantnosti istraživanja budući da su upravo ženski glasovi zadnja dva desetljeća ostali na marginama ekonomskih zbivanja u Irskoj.

Naime, Irska je u periodu od sredine 1990-ih do 2008. godine, proživjela period golemoga gospodarskog razvitka koji je u javnom diskursu ekonomije predložen sintagmom 'keltski tigar'. Taj period, obilježen snažnim gospodarskim rastom, za naciju povijesno obilježenu masovnim emigracijama stanovništva u bijegu od gospodarske zaostalosti, gladi i siromaštva, značio je zaustavljanje emigracijskih valova mladih ljudi, ali i visoku stopu priljeva novog stanovništva iz svih krajeva svijeta. Vladajuće strukture u Irskoj otvorile su granice Irske krupnom kapitalu olakšavajući investiranje u zaostalu ekonomiju. Nažalost, problemi na američkom hipotekarnom tržištu uzrokovani liberalizacijom tržišta nekretnina i financijskih tržišta, ali bez odgovarajuće regulative, uzdrmali su globalnu ekonomiju a time i Irsku koju je kriza dramatično pogodila uvodeći je u duboku ekonomsku recesiju od 2008. – 2014. godine. Ona se očitovala, između staloga, naglim padom vrijednosti nekretnina, nemogućnošću vraćanja preuzetih kreditnih obveza, padom kreditne sposobnosti Irske, te destabiliziranim bankarskim sektorom. Stoga je i ovo istraživanje motivirano uvjerenjem kako je globalna financijska kriza, kao i neoliberalna tržišna politika koje je dovela do krize snažan izazov granicama književnosti kao discipline jer je sama globalna kriza, kao izvan-tekstualni događaj, destabilizirala disciplinarne granice i u prvi plan je postavila književni tekst koji ulazi u dijalog s aktualnim trenutkom. Budući da istraživanje polazi od pretpostavke da je irska iteracija neoliberalnog kapitalizma upravo paradigmatički primjer razorne moći globalnih kretanja kapitala, kao i primjer uvelike fikcionalnog karaktera financija u 21. stoljeću, ovaj rad ima za cilj ponuditi, prema našoj spoznaji, prvo sustavno, znanstveno istraživanje problematike ženske literarne reprezentacije neoliberalizma s naglaskom na neke od marginaliziranih posljedica njegova destruktivnog djelovanja na irski identitet.

Ključne riječi: Irska, neoliberalna paradigma, ekonomski prosperitet, neoliberalni roman, književno reprezentiranje, globalna kretanja kapitala, apstraktnost financija, fikcionalnost ekonomije, neoliberalni subjekt, fluidna temporalnost

Summary

This doctoral dissertation deals with literary representations of the neoliberal paradigm in contemporary Irish women's fiction published between 2006 and 2016. The research includes eight prose titles that thematically capture the following motives: material well-being as a driver of the moral decay of society, the role of fictitious capital in the creation of a social utopia of well-being, the liberalization of the real estate market and the emergence of the concept of 'ghost estates' in Ireland and its consequences on the ethos of society, the relationship between the neoliberal economy and the creative industry, and the neoliberal paradigm as the driving force behind the deconstruction of the concept of personal space.

Since the research is primarily focused on the analysis of economic representations in the contemporary Irish novel, that is, on the representations associated with neoliberal economic processes in Irish society at the turn of the century and in the first two decades of the 21st century, the theoretical insights of the *New economic criticism* proved to be an adequate starting point for the analysis since its main goal was to establish a theoretical-critical apparatus based on economic paradigms and models and to problematize the mode of interdisciplinarity at the dividing line between two scientific disciplines - economics and literature. An insight into previous research on the literary thematization of economic aspects of Irish modernity reveals that this area is still underrepresented and that it requires additional scientific attention. All the more so as Ireland emerges as a kind of "economic anomaly" (Cronin, Kirby and Ging, 2009: 2) in the context of contemporary economic criticism, which is a possible reason for the visible epistemological gap in the zones of an interdisciplinary approach to researching the links between economics and contemporary Irish literature. We believe that the relevance and the justification of this research is determined by the fact that it deals with the analysis of prose fiction by contemporary *female* authors, which in itself contributes to the relevance of the research, since women's voices have remained on the margins of economic events in Ireland for the last two decades. Namely, in the period from the mid-1990s to 2008, Ireland experienced a period of enormous economic development, which in the public discourse of economics was dubbed 'Celtic Tiger'. That period, marked by strong economic growth, for a nation historically impacted by mass

emigration of the population fleeing economic backwardness, hunger and poverty, meant stopping the emigration waves of young people, but also a high rate of influx of new population from all over the world. Irish policy makers have opened Ireland's borders to big capital at the start of the 1990s, making it easier to invest in a then stagnating economy. Unfortunately, the problems in the American mortgage market caused by the liberalization of the real estate and financial markets, but without proper regulation, shook the global economy, including Ireland which was dramatically affected by the crisis that subsequently led to deep economic recession from 2008 to approximately 2014 when it slowly starts to regain its economic stability. The economic recession manifested itself, among other things, in a sudden drop in the value of real estate, the impossibility of repaying credit obligations, a decline in Ireland's creditworthiness, and a destabilized banking sector. Therefore, this research is motivated by the belief that the global financial crisis, as well as the neoliberal market policy that led to the crisis, is a strong challenge to the boundaries of literature as a discipline, because the global crisis itself, as an extra-textual event, destabilized disciplinary boundaries and placed a literary text in a dialogue with the current moment. Since the research starts from the assumption that the Irish iteration of neoliberal capitalism is a paramount example of the destructive power of global movements of capital, as well as an example of the largely fictional character of finance in the 21st century, this work aims to offer, to our knowledge, the first systematic, scientific investigation of the issue of female literary representations of neoliberalism with an emphasis on some of the marginalized consequences of its destructive effect on Irish identity.

The dissertation is structured in eleven chapters, with the first chapter conceptualising the topic and outlining the goals and the purpose of the research, as well as its main scientific contribution. Chapters two – six provide an overview of theoretical framework and continue to focus more specifically on the issues of neoliberalism as an economic, social but also political concept. Thus, *Chapter two* outlines the theoretical framework of New economic criticism; *Chapter three* discusses the neoliberal economic paradigm as a challenge to literary representation, and *Chapter four* focuses on the impact of neoliberalism on societal changes and paradigm shifts. *Chapter five* deals with the displacement of representational paradigms of Irish Identity with the

focus on social dislocations occurring as the overpowering effects of economic prosperity overturned the 'old' identity representations. *Chapter six* offers a narrow focus on issues related to the highly fictionalized character of the modern finance and establishes its possible ties to literary fictionality. *Chapters seven to ten* are analytical chapters which provide evidence of the hypotheses outlined at the outset. As stated at the beginning of this text, those chapters include analysis of eight novels by contemporary Irish female writers who come to grips with the Irish neoliberal paradigm. They do so by subverting and contesting predominant socio-economic interventions into the Irish public and private spheres. *Chapter eleven* concludes the discussion and provides an overview of the research findings. The dissertation closes with an extensive bibliography.

Key words: Ireland, neoliberal paradigm, economic prosperity, neoliberal novel, literary representation, global flow of capital, abstract nature of finance, fictionality of modern economy, neoliberal subject, fluid temporality

Stories are a mainstay of the humanities, but not of economics.
After teaching and writing together, we have become convinced that infusing humanistic approaches and sensibilities into economics would make its models more realistic, its predictions more accurate, and its policies more effective and more just.

(Gary Saul Morison i Morton Schapiro, *Cents and Sensibility*)

29 September 2008

The Irish Stock Exchange, 8.00 a.m.-5.00 p.m.

Fear gripped the markets. This was a day like no other. On trading floors across Dublin's stockbroking houses, it was a bloodbath as hoards of wealth accumulated over decades suddenly melted away. Stockbrokers' screens turned red and stayed that way: share prices were in free fall. Traders screamed prices at each other, frantically trying to deal with an avalanche of sellers and a scarcity of buyers. This was not simply a case of investors offloading shares on a bad day – something fundamental had gone wrong. The volume of transactions was exceptional, everything was spiralling out of control. The speed of the slump, as well as its ferocity, was unprecedented. Terms such as 'carnage' were bandied about – for once, they were no exaggeration. Fright spawned panic.

(David Murphy & Martina Devlin, *Banksters: How a Powerful Elite Squandered Ireland's Wealth*)

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Svrha i cilj istraživanja.....	8
1.2. Očekivani znanstveni doprinos istraživanja.....	10
1.3. Metodološki okvir i plan istraživanja.....	11
2. TEORIJSKI OKVIR: EKONOMIJA U KNJIŽEVNOSTI, KNJIŽEVNOST U EKONOMIJI - OCRTAVANJE PRISUTNOSTI NEOLIBERALNE EKONOMIJE I KAPITALA U SUVREMENOM ROMANU	15
2.1. Nova ekonomska kritika – teorijska paradigma na presjeku književne kritike i ekonomskih studija.....	22
2.1.1. Određivanje ključnih pojmova.....	23
2.2. Kapital i novac kao simboličke prakse – problematiziranje reprezentacijskih i simboličkih paradigmi na razmeđu ekonomije i književnog diskursa (Marx, de Saussure, Shell, Goux).....	26
2.2.1. Metaforizacija ekonomije ili zaokret ka literarnom u ekonomiji.....	31
3. KAPITAL I NEOLIBERALNA EKONOMSKA PARADIGMA U NEOLIBERALNOM ROMANU	38
3.1. Neoliberalna ekonomska retorika kao žanrovska okosnica.....	43
3.2. Čimbenik temporalnosti u neoliberalnom sistemu – slabljenje vremenskih kategorija i krize kao izazov vremena.....	49
3.2.1. Pozicija romana u ekonomskim konjunkturama.....	54
3.2.2. Cikličnost krize i lekcije koje nisu naučene.....	59
3.3. Financijska kriza i predočavanje krize u suvremenom romanu.....	61
4. PROBLEMI ODREĐENJA NEOLIBERALIZMA – DRUŠTVENE, EKONOMSKE I POLITIČKE PERSPEKTIVE	67
4.1. Koncept neoliberalizma i njegovi društveni učinci.....	71
5. POMAK REPREZENTACIJSKIH PARADIGMI IRSKE U 21. STOLJEĆU: OD RETRO-NACIONALIZMA PREMA 'NOVOJ KULTURI' EKONOMSKOG BLAGOSTANJA	80
5.1. Irska onda i sada: društvene i kulturne reprezentacije irskoga ekonomskog razvoja od sredine 20. stoljeća do danas.....	83
5.2. Smještanje, izmještanje ili transformacija? Irska kao studija slučaja fenomena globalizacije.....	89
5.2.1 (Ne)stabilnost koncepta ekonomskog preporoda.....	93

5.2.2. Kolektivna odgovornost i izmještanje s periferije.....	96
5.3. Irska od nacionalizma prema neoliberalizmu: pitanje neoliberalnih identitetâ...99	
5.4. Subverzija, podčinjavanje ili nešto treće? Irski književni odgovor na ekonomske fluktuacije.....	102
5.5. Zaključak.....	107
6. APSTRAKTNOST FINANCIJA U NEOLIBERALNOM PORETKU I PROBLEM NJIHOVA KNJIŽEVNOG REPREZENTIRANJA.....	112
6.1. Financijski imaginarij neoliberalizma kao gradivni element proze.....	114
6.2. Kapitalizam, financijalizacija, imaginacija: može li proza doista posredovati neoliberalni poredak?.....	115
6.3. Suvremena irska proza: pogled s distance na ekonomski kontekst.....	117
6.4. Zaključak.....	122
7. NEOLIBERALNI KONCEPT DOMA KAO ŠPEKULATIVNA KATEGORIJA: <i>The Devil I Know</i> , Claire Kilroy i <i>Broken Harbour</i> , Tane French.....	124
7.1. Satirizacija financijskih špekulacija ili proizvodi li neoliberalizam ideju doma koji to nije.....	127
7.2. Patološki elementi neoliberalnoga zaokreta ka kulturi špekulacije: tematiziranje rizika, kraha i beznada kao gradivnih elemenata posjedovanja doma.....	150
7.3. Zaključak.....	172
8. NEOLIBERALNI REVIZIONIZAM I SUBVERTIRANJE KONSTRUIRANJA NOVIH `IRSKOSTI`: <i>The Free and Easy</i> , Anne Haverty i <i>Fox, Swallow, Scarecrow</i> , Eilís Ní Dhuibhne.....	175
8.1. „Siguran sam da sam ovo već negdje ranije vidio“: propitivanje tradicije i identiteta Irske u eri vladavine monetarne ekonomije.....	177
8.2. Binarne opreke kao izazov tekstualnog reprezentiranja: konstruiranje neoliberalnog subjekta u kontekstu problematiziranja prostora.....	191
8.3. Zaključak.....	214
9. OBITELJSKA ĆELIJA I RE-POZICIONIRANJE ŽENSKE SUBJEKTIVNOSTI U PREDOČAVANJU NEOLIBERALNE SADAŠNJOSTI: <i>The Forgotten Waltz</i> i <i>The Green Road</i> , Anne Enright.....	218
9.1. 'These things happen all the time': dekonstruiranje slikovlja braka i obitelji u kontekstu neoliberalne ekonomske paradigme.....	220
9.2. Dijalog između lokalnoga i globalnoga u eri neoliberalizma: uloga ekonomije i monetizacije u dekonstrukciji obiteljske ćelije.....	237
9.3. Zaključak.....	253

10. NEOLIBERALNE TEMPORALNOSTI ILI <i>HOMO ECONOMICUS</i> U VOLATILNIM VREMENIMA: <i>Time Present and Time Past</i>, Deirdre Madden i <i>Tender</i>, Belinde McKeon.....	256
10.1. „Where does it all begin? Where does it all end?“: Problematiziranje temporalnosti u kontekstu neoliberalne dužničke ekonomije.....	256
10.2. Re-ispisivanje osobnoga prostora i koncept posjedovanja u eri neoliberalizma.....	276
10.3. Zaključak.....	289
11. ZAKLJUČAK.....	291
POPIS LITERATURE.....	300

1. UVOD

Ova doktorska disertacija istražuje i utvrđuje načine reprezentiranja neoliberalne ekonomske paradigme i s njome povezanih tendencija kretanja kapitala i novca te njegova utjecaja na različite segmente društva u Irskoj u od sredine prvog do sredine drugog desetljeća 21. stoljeća u suvremenome irskom ženskom romanu. Odabrani književni korpus tematski obuhvaća sljedeće motive: materijalno blagostanje kao pokretač moralnoga rasapa društva, uloga fiktivnog kapitala u stvaranju društvene utopije blagostanja, liberalizacija tržišta nekretnina i nastanak koncepta '*ghost estates*' u Irskoj i njegove posljedice na etos društva, neoliberalna ekonomija i kreativna industrija, te neoliberalna paradigma kao pokretač književnog propitivanja koncepta osobnog prostora.

Unatoč prevladavajućem kritičkom postulatu o zapostavljenosti ekonomskih aspekata Irske kod ženskih autora, u suvremenom irskom romanu ženskih autora prisutna je upisanost ekonomske problematike u književni tekst, a s posebnim naglaskom na utjecaj neoliberalnog ekonomskog poretka u Irskoj na obitelj, brak, međuljudske odnose, moral, javne poslove i politiku. Pri tome, utemeljenost ekonomske, posebice neoliberalne problematike u ovdje analiziranim književnim tekstovima vidimo kao način posredovanja ekonomske stvarnosti kroz tekst što nam, smatramo, pruža dublji uvid u okrutnu zbilju globalnih ekonomskih sustava koji sve snažnijim tendencijama liberalizacije i brisanja granica preoblikuju ljudske vrijednosti, moral i ponašanje.

Polazište istraživanja kreće od zapažanja kako je kulturni i književni imaginarij Irske usko povezan s njezinim ekonomskim, ali i geopolitičkim statusom što kontinuirano dolazi do izražaja u njezinoj književnoj proizvodnji tijekom dvadesetoga i u prva dva desetljeća 21. stoljeća. Naime, dvadesetostoljetna predodžba Irske oduvijek je bila povezana primarno s njezinom kolonijalnom prošlošću i borbom za samostalnost od Krune kao i sa posljedičnim ekonomskim posljedicama takve prošlosti. Budući da je ova disertacija ograničena u svojem istraživačkome opsegu na književna djela nastala u Republici Irskoj i na ona u kojima se reprezentira neoliberalna ekonomska problematika i njezini utjecaji na to društvo, teme koje se tiču Sjeverne Irske nisu dio ovoga istraživanja. Budući da je ovo istraživanje primarno usredotočeno na analizu ekonomskih reprezentacija u suvremenom irskom romanu, odnosno na reprezentaciju

povezanu s neoliberalnim ekonomskim procesima u irskom društvu u 21. stoljeću, kao dobro polazište analize pokazali su se teorijski tekstovi još uvijek mlade discipline poznate kao *nova ekonomska kritika*. Kažemo 'mlade' jer se ista počela značajnije razvijati u novije vrijeme, preciznije tijekom 80-ih i 90-ih godina 20. stoljeća. Njezin temeljni cilj bio je usustavljanje teorijsko-kritičkog aparata utemeljenog na ekonomskim paradigmatama i modelima te problematiziranje modusa interdisciplinarnosti dviju znanstvenih disciplina – ekonomije i književnosti. Koliko se zapravo radi o vrlo recentnoj teorijskoj paradigmi dokazuje informacija koju pronalazimo u uvodnome dijelu jedne od temeljnih publikacija ovoga teorijskoga pravca, *The New Economic Criticism* (1999) u kojemu Mark Osteen i Martha Woodmansee priznaju kako su 1991. god. prilikom organizacije panel rasprave pod nazivom „*The New Economic Criticism*“, a pod pokroviteljstvom *Midwest Modern Language Association* (MMLA), po prvi puta imenovali novi fenomen za kojega nisu bili sigurni postoji li i zna li itko za njega (3). Imenovanjem toga, kako ga autori nazivaju, „novoga fenomena“, reagirali su na vlastito viđenje tada rastućega korpusa „književne i kulturne kritike zasnovane na ekonomskim paradigmatama, modelima i tropima“ (3). Srećom po autore, ovaj se korpus od tada do danas čvrsto utemeljio i nastavio svoj utjecaj kao jedan od najperspektivnijih transdisciplinarnih područja istraživanja na sjecištu ekonomije, književne kritike i kulturne kritike. Prisnažujući važnost takvih istraživanja, Osteen i Woodmansee su ustvrdili kako se književna kritika i ekonomija suodnose tako što „jedno područje primjenjuje na sebe koncepte, metafore i strukture drugoga“ (3). Taj novi međudodnos zamjećuje već ranije Marc Shell u svome djelu *The Economy of Literature* (1978) gdje dokazuje kako se književne intertekstualnosti interpretiraju kroz ekonomske razmjene. Koncept „imaginacijske ekonomije“ razvija Kurt Heinzelman u djelu *The Economics of the Imagination* (1980) gdje tvrdi kako su ekonomski sustavi premreženi imaginacijom pri čemu književnost i kultura imaju važnu ulogu jer 'imaginacijska ekonomija' pojašnjava ekonomske transakcije na način kako to radi književnost. To nas podsjeća da ekonomisti često koriste upravo književne metafore da bi interpretirali i pojasnili vlastitu praksu.

Recentna globalna financijska kriza, koja je jedan najdramatičnijih učinaka imala upravo na irsku ekonomiju o čemo više govoriti u narednim poglavljima, osnažila je potrebu za proučavanjem učinaka ekonomskih kretanja pomoću disciplina onkraj svojih

disciplinarnih granica. Tako Knežević (2017) uočava kako je u znanosti o književnosti, odnosno među književnim teoretičarima i kritičarima pitanje uloge književnoga teksta u interpretaciji ekonomske sfere naglo dobilo na važnosti upravo slijedom spomenute krize (257). Naravno, upozorava Knežević, ni prije toga perioda nije bilo neuobičajeno da se književnom tekstu pripisuju kojekakva dubinska značenja o svijetu koji nas okružuje, odnosno da mu se pripisuju kognitivni potencijali koji ga povezuju sa društvenom stvarnošću ili sa poviješću na koju se tekst oslanja (257). Štoviše, složićemo se s Kneževićem kada tvrdi da je upravo nužno književnim tekstovima pripisati određeni kognitivni potencijal u njihovom sinkronijskom i dijakronijskom suodnosu sa svijetom jer bi inače ti umjetnički tekstovi bili „praktički nečitljivi“ (*ibid.*, 257). U vremenu u kojemu danas živimo, obilježenom u najvećoj mjeri dramatičnim ekonomskim, te geopolitičkim previranjima, uputno je čuti kako se i renomirani svjetski ekonomisti, poput utjecajnoga francuskoga ekonomista i pisca Thomasa Pikettya, izjašnjavaju o tijesnoj vezi između događanja u ekonomskoj sferi i njihove reprezentacije u književnosti ističući kako upravo književnost nudi novu dimenziju znanstvenih izučavanja korisnih kako za društvene tako i za humanističke znanosti. O tijesnoj sprezi ekonomije i književnosti, s obzirom na naš pravac istraživanja, bit će detaljnije riječi u narednome poglavlju dok u nastavku uvodnoga dijela obrazlažemo motivaciju istraživanja na polju irske ženske proze i njezinih modusa reprezentiranja turbulentne neoliberalne ekonomske zbilje Irske u prva dva desetljeća 21. stoljeća.

Irska je na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće, u periodu od sredine 1990-ih do 2008. godine, proživjela period golemoga gospodarskog razvitka koji je u javnom diskursu ekonomije predočen sintagmom 'keltski tigar'. Taj period, obilježen snažnim gospodarskim rastom, za naciju povijesno obilježenu masovnim emigracijama stanovništva u bijegu od gospodarske zaostalosti, gladi i siromaštva, značio je zaustavljanje emigracijskih valova mladih ljudi, ali i visoku stopu priljeva novog stanovništva iz svih krajeva svijeta. Vladajuće strukture u Irskoj otvorile su granice Irske krupnom kapitalu olakšavajući investiranje u zaostalu ekonomiju. Nažalost, problemi na američkom hipotekarnom tržištu uzrokovani liberalizacijom tržišta nekretnina i financijskih tržišta, ali bez odgovarajuće regulative, te krah bankarskog sustava započet slomom banke *Lehman Brothers* 2008. godine, uzdrmali su globalnu ekonomiju i kao plimni val prelili su se i na zemlje članice Europske Unije, a time i na

Irsku koja je, uljuljana u vlastiti nacionalni i gospodarski procvat, nespremna dočekala val krize. Nagli pad vrijednosti nekretnina, nemogućnost vraćanja preuzetih kreditnih obveza, pad procijenjene kreditne sposobnosti Irske, te destabilizirani bankarski i financijski sektor uveli su Irsku u eru gospodarskog usporavanja tijekom 2007. godine, a potom i stvarnog gospodarskog sloma koji je zemlju u ekonomskom pogledu vratio desetke godina unatrag (Hardiman, 2011). U periodu ulaska Irske u recesiju, čiji početak datira 2008. godine¹, diskurs radikalnih mjera štednje (eng. *austerity measures*) dominira ekonomsko-političkim obzorom Irske prebacujući teret odgovornosti na pojedinca (umjesto, kako bi bilo ispravno, na državu ili na međunarodne banke i korporacije). U 'post-tigrovsjoj' Irskoj, mjere ekonomskog oporavka svoj su najradikalniji oblik dobile 2008. u odluci irske vlade da nacionalizira posrnule banke (Boulet, 2015.) , te 2010. godine kada EU, ECB (Europska Centralna Banka) i MMF (Međunarodni Monetarni Fond) preuzimaju upravljanje nad irskim financijskim tržištem (Dellepiane Avellaneda i Hardiman, 2010). Iako se službeno smatra da je Irska izašla iz perioda recesije 2013. godine, mjere štednje u velikoj su mjeri bile na snazi i narednih godina (Bracken i Harney-Mahajan, 2017). U trenutku u kojemu Irca, poput stanovnika mnogih zapadnih nacija pogođenih globalnim financijskim slomom, žive na razvalinama razdoblja koje je bilo obilježeno bezobzirnom korištenjem javnih dobara u korist moćnih korporacija kojima je glavni cilj profit (Grgas, 2009), irska se književnost polako okreće ka tematiziranju nove irske stvarnosti. Iako je izučavanje književnosti aktivnost koja zahtijeva ocrtavanje strogih disciplinarnih granica i metodoloških pristupa, ona često izlazi izvan tih granica da bi intervenirala u sam čin razumijevanja stvarnosti koja nas okružuje. Stoga je i ovo istraživanje motivirano uvjerenjem kako je globalna financijska kriza, kao i neoliberalna tržišna politika koje je dovela do krize, kako tvrdi Grgas (2014), snažan izazov granicama književnosti kao discipline jer je sama globalna kriza, kao izvan-tekstualni događaj, destabilizirala disciplinarne granice i u prvi plan postavila književni tekst koji ulazi u dijalog s aktualnim trenutkom. Ovo je posebice važno u diskusiji o promjenama na polju rodnih uloga u društvu. Naime,

¹ 2008. godine Europska komisija je objavila da je Irska ušla u period recesije. Toj objavi prethodilo je izvješće Središnjeg ureda za statistiku (*Central Statistics Office*) u kojemu je vidljivo da je u prvom kvartalu 2008. irsko gospodarstvo palo za 0.3%, dok je u drugom kvartalu palo za 0.5%. Tehnička definicija recesije podrazumijeva pad gospodarske aktivnosti u dva ili više uzastopnih kvartala čime ova zemlja postaje prva članica Eurozone koja je ušla u recesiju.

globalna je kriza, između ostalih društvenih promjena, unijela korjenite promjene i u područje razmatranja rodni uloga u suvremenim društvima. Tako Walby (2015) naglašava kako je rodni režim tijekom i nakon globalne krize skrenuo u neoliberalnom smjeru, ali se nije sasvim odmakao od ranije utvrđenih normi dok, s druge strane, Mikowski (2014) ukazuje na jednu od glavnih posljedica novog ekonomskog prosperiteta Irske, a to je pomak u ravnoteži moći između muškaraca i žena u društvu. Mikowski ističe 1990-e kao pozitivnu prekretnicu u načinu poimanja žene kao aktivnog, radnog subjekta u irskom društvu čemu je, kako tvrdi, pridonio izbor Mary Robinson kao prve žene predsjednice u povijesti Irske 1990. godine.

Kako je upravo tijekom zadnjeg desetljeća 20. stoljeća utjecaj Katoličke crkve u Irskoj počeo snažno opadati, doktrina neoliberalizma zagospodarila je ne samo u poslovnoj i javnoj sferi, nego i u sferi privatnoga, individualnoga. Pri tome je, ističe Mikowski (*ibid.*), osobna sloboda pojedinca, nasuprot ukorijenjenoj poslušnosti i kolektivnoj represiji pod diktatom Katoličke crkve i konzervativnog morala, konačno postala pravo dostupno svima. Takve trendove od 90-ih godina 20. stoljeća kao ključnu prekretnicu u Irskoj ističe i Keatinge (2014) koji u taj period smješta početak špekuliranja na tržištu nekretnina što vidi kao jedno od ključnih uzroka irskog ekonomskog kraha. Naime, ulaskom Irske u recesiju, upravo je građevinski sektor pretrpio najsnažniji udarac ostavivši diljem zemlje nizove poludovršenih i nikada useljenih naselja (eng. *ghost estates*) koji se u jednome poglavlju ovoga istraživanja javljaju kao pokretač radnje, katalizator urušavanja obitelji te kao sudbonosna, mračna kulisa tragično uništenih života i sudbina.

Budući da istraživanje polazi od pretpostavke da je irska iteracija neoliberalnog kapitalizma upravo paradigmatski primjer razorne moći globalnih kretanja kapitala, kao i primjer uvelike fikcionalnog karaktera financija u 21. stoljeću, ovaj rad ima za cilj ponuditi, prema našoj spoznaji, prvo sustavno, znanstveno istraživanje problematike ženske literarne reprezentacije neoliberalizma s naglaskom na neke od marginaliziranih posljedica njegova djelovanja za irsko društvo. Istraživanje se usredotočuje na ono što Grgas izdvaja kao „destruktivnost i nedokučivost današnje mutacije kapitala“ (Grgas, 2014: 30) jer je cilj istraživanja odabrane suvremene irske ženske proze razotkriti reprezentacijski potencijal koji nije tek „površinski subverzivan“, a zapravo

konzervativan i tradicionalistički (Kiberd, 2010: x), već koji je radikalno odmaknut od konvencionalnih irskih trauma kakve dominiraju irskom književnošću 20. stoljeća.

Kako smo ranije naveli, istraživanje je utemeljeno na počelima *nove ekonomske kritike* (Woodmansee i Osteen, 1999) koja razmatra i povezuje tekstove u području književne i kulturne kritike s obzirom na njihovu utemeljenost u ekonomskim paradigmatima i tropima. Drugi val znanstvenih istraživanja koja povezuju ova dva polja javlja se u kasnim 1990-im godinama kada književna kritika i teorija pokazuju lagani odmak od formalističkih pristupa književnim djelima kako bi uzela u obzir snažne društvene i ekonomske promjene i njihov utjecaj na književno stvaranje. Snažan poticaj ovom novom teorijskom pristupu izučavanju književnosti dala je utjecajna monografija Marca Shella ([1978] 1993) *The Economy of Literature* u kojoj autor tvrdi kako ekonomska književna kritika nastoji razotkriti poveznicu između prikrivenog ekonomskog sadržaja literarnih djela i trendova u polju ekonomije. Slično tome, Kaufmann (1995) razmatra povezanost ekonomske teorije i fikcionalne proze zaključivši kako su ubrzani rast i institucionalizacija komercijalnog kapitalizma u 18. stoljeću stvorili zahtjev za iznalaženjem novih modusa opisivanja i novih apologija za ekonomska previranja, za državu, za moral i za građanski duh, te kako je tome zahtjevu uspješno udovoljila fikcionalna proza.

Odabir književnog arhiva isključivo ženskih autora nema pretenziju izdvojiti reprezentativni uzorak svoje vrste već znanstveno obuhvatiti ilustrativno mjesto literarne kritike neoliberalizma budući da je neoliberalna ekonomija, naročito u periodu recesije, svoje destruktivne strane, između ostalih pogođenih društvenih skupina, naročito snažno pokazala upravo ženama izazivajući, između ostaloga, duboke rodne podjele u društvu (Brah, Szeman i Gedalof, 2015). Naime, irski recesijski javni diskurs locira ženskost kao neuralgičnu točku društvene raskalašenosti 'tigrovske' perioda suvremene irske povijesti. Dosadašnja istraživanja pokazuju kako suvremena književna kritika priznaje kako proza irskih spisateljica evidentno ulazi u dijalog s irskom neoliberalnom stvarnošću. Međutim, veliki dio kritike zanemaruje takvo žensko prozno stvaralaštvo (Cahill, 2011). Takav trend ističe i Coughlan (2004) koja upućuje na nepravedno zanemarivanje ženskog književnog doprinosa tematiziranju suvremenog irskog ekonomskog trenutka, te navodi Anne Enright, Éilís Ní Dhuibhne, te Anne Haverty kao autorice koje u svojoj recentnoj prozi tematiziraju društvene promjene u

Irskoj tijekom i nakon perioda 'keltskog tigra' (2004). Iako je, prema tvrdnjama Kennedy (2003), neoliberalna ekonomija u irski javni diskurs uvela vjerovanje da su žene konačno u poziciji da se realiziraju kao aktivni društveni subjekti i da uživaju u nekada uskraćenim pravima, taj je proces u analiziranoj prozi prikazan kao nedovršen. Uzimajući u obzir kao se unatrag 20 godina u dominantnim javno-političkim narativima svaka konceptualizacija ekonomskih i društvenih promjena u Irskoj svodila na sukob između diskursa tehnokratskog optimizma, s jedne strane, i snažnog društvenog aktivizma koji se bori protiv takvoga neoliberalnog diskursa, s druge strane, istraživanje će ukazati na pozicioniranje odabrane ženske proze na ovoj drugoj strani sukoba. Naime, odabrane autorice svoje teme pronalaze podjednako u urbanom Dublinu i u suburbiji, među pripadnicima srednje klase, te u prostorima često lažno idilične svakodnevice koja im služi kao ogledalo koje odražava fragmentirani karakter individualizma, anonimnosti, konzumerizma i divlje urbanizacije. Na vrhuncu ekonomskog procvata, te naposljetku, među stvarnim, materijalnim krhotinama kratkotrajne i površinske društvene idile, protagonisti analiziranih romana žive u jednom novom obliku kapitalističkog kolonijalizma u kojemu se susreću sa još uvijek snažnim, ali radikalno uzdrmanim društvenim tabuima. Analiza će pokazati kako pitanja pozicioniranja rodnih uloga u društvu i unutar obitelji, te problem društvenog pozicioniranja prema diskriminaciji utišanih subjekata u novoj ekonomskoj konstelaciji Irske ostaju otvorena i zahtijevaju opsežna daljnja istraživanja (Ging, 2009).

Činjenica da je ženska književna produkcija koja tematizira posljedice ekonomije na irsko društvo stagnerala tijekom perioda ekonomskog procvata (Bracken i Harney-Mahajan, 2017), da bi od 2008. nadalje zauzela uzlazni trend, ukazuje na potrebu književnica da se aktivno uključe u tematiziranje i problematiziranje jednog novog, „ liberalnog, progresivnog i multikulturalnog lica Irske koja želi raskrstiti sa duhovima svoje kompleksne prošlosti“ (Kirby, Gibbons i Cronin, 2002: 197). Polazeći od stajališta da svako istraživanje književnosti mora uzeti u obzir kontinuitet, odnosno vremenski i prostorni tijek suvremene povijesti i teorije književnosti, ovo istraživanje će pokazati kako je snažna ukotvljenost razmatrane ženske proze u kontekst suvremenih društvenih i ekonomskih previranja u Irskoj transverzalne prirode jer propituje prostor koji se nalazi negdje između 'tigrovskog' i 'post-tigrovskog' društvenog trenutka, prostor smješten unutar materijalističkog pejzaža snažne 'financijalizacije' društva (Negra,

2014; Negra i Tasker, 2014). Iako u analiziranim romanima nema, kako zamjećuje i Pierse (2014), direktnih referenci na pojam 'keltski tigar', ukazujući na namjerno izbjegavanje jasnih poveznica kompleksne izvan-tekstualne ekonomske stvarnosti sa tako paušalno izrečenim opisom duha jednog povijesnog trenutka, učinci toga perioda na pojedinca i na društvo vrebaju u pozadini analiziranih tekstova. Štoviše, ovi tekstovi uspješno pokazuju da je moguće, kako ističe i McGlynn (2017), napisati roman koji kritizira neoliberalizam bez da se potpadne pod utjecaj njegove ideologije.

Uvid u dosadašnja istraživanja o literarnom predočavanju ekonomskih aspekata irske suvremenosti otkriva da je ovo područje i dalje podzastupljeno i da je nužno posvetiti mu dodatnu znanstvenu pozornost. Tim više što se Irska nameće kao svojevrsna „ekonomska anomalija“ (Cronin, Kirby i Ging, 2009: 2) u kontekstu suvremene ekonomske kritike što je mogući razlog vidljive epistemološke praznine u zonama interdisciplinarnog pristupa istraživanju veza između ekonomije i suvremene irske književnosti. Smatramo kako aktualnosti i opravdanosti ovoga istraživanja doprinosi činjenica da se istraživanje bavi analizom proza suvremenih ženskih autora što samo po sebi doprinosi relevantnosti istraživanja budući da su upravo ženski glasovi zadnja dva desetljeća ostali na marginama ekonomskih zbivanja u Irskoj. To je dovelo do javnih prozivki u irskim književnim krugovima koji su zastupali stajalište kako se ženski glas u irskoj književnosti i dalje drži sigurnih tema doma, roda i Katoličke crkve. unutar književnosti nacije povijesno obilježene političkim i ekonomskim diskontinuitetom. Sudbina današnje Irske je, poput sudbine mnogih malih nacija kompleksne političke i ekonomske povijesti, danas u potpunosti u rukama globalnog kapitala čija kretanja presudno upravljaju njihovom sadašnjošću, ali i budućnošću. Stoga će pomno iščitavanje odabranoga arhiva izdvojiti i analizirati načine na koje su odabrane autorice u svoju prozu upisale ekonomsku problematiku tematizirajući njezine učinke na izvan-književnu ekonomsku zbilju u Irskoj.

1.1. Svrha i cilj istraživanja

Osnovna svrha predloženog istraživanja je utvrditi složenost suvremenih ekonomskih procesa u kontekstu ekonomskih promjena u Irskoj u posljednjih 20-ak godina s namjerom utvrđivanja književnih postupaka kojima se reprezentira ekonomski sadržaj u odabranim književnim tekstovima. Nadalje, bitna svrha ovoga istraživanja je pokazati

da se kritičkom analizom odabranoga korpusa suvremene irske ženske proze može identificirati njezina subverzivna dimenzija koja oponira sveprisutnoj logici kapitala, podrivajući ga, propitujući njegove mutacije i pogubne učinke, kako na kolektivni etos nacije, tako i na identitet pojedinca.

Kao primarni problem istraživanja izdvajamo nedostatnost valoriziranja ekonomske tematike u teorijsko-kritičkom diskursu koji se bavi suvremenom irskom ženskom prozom. Stoga će predmet ovoga istraživanja uključivati odabrani korpus proze sedam irskih autorica koje, svaka se koristeći vlastitim pripovjednim i tematskim strategijama, razotkrivaju tamniju stranu 'tigrovske' Irske iz perspektive 'post-tigrovske' perioda.

Primarni cilj istraživanja je iščitati, interpretirati i analizirati područja kontakta recentne irske ženske proze i neoliberalnog diskursa, u kojima analizirani prozni predlošci implicitno, a neki i sasvim eksplicitno, tematiziraju dominantnu logiku neoliberalne ekonomije. Istraživanje također ima za cilj ukazati na prijelomne socio-kulturološke promjene paradigme u Irskoj koja se u analiziranim tekstovima razotkriva, kako jedan od analiziranih djela u svome naslovu tvrdi, kao *slomljena luka*, odnosno kao mjesto koje u suvremeno doba nastanjuju razočarani, prevareni i zaboravljeni marginalci nemoćni da se vlastitim djelovanjem nametnu kao pozitivna alternativa financijskim mađioničarima, majstorima iluzije i gramzljivim mogulima koji iz svojih bjelokosnih kula nedokučivog financijskog svemira prodaju nadu u mogućnost obećanoga života. Konačno, ovo istraživanje ima za cilj ukazati na činjenicu da odabrani korpus irske ženske proze karakterizira postojanje paradigme tekstualnog istraživanja srama i spasenja, duga i odgovornosti te potrage za izgubljenim osobnim identitetima subjekata koji u grotlu nesmiljenog ritma neoliberaliziranog društva pokušavaju iznaći put promišljanja i djelovanja.

Predloženo istraživanje polazi od pretpostavke da ekonomski procesi svoju artikulaciju traže u književnoj imaginaciji te da je književnost kao institucija u suvremenoj kulturi uvelike ovisna o globalnim ekonomskim procesima. Budući da se ključne ekonomske mutacije u suvremenom svijetu odvijaju unutar sfere globalnih i nedokučivih financijskih tržišta, te da sve snažnije iskazuju svoj fikcionalni karakter, to ih čini pogodnim predloškom za ovakvo interdisciplinarno istraživanje.

1.2. Očekivani znanstveni doprinos istraživanja

Nagli ekonomski usponi i padovi irske ekonomije u 21. stoljeću paradigmatički su primjer fluidnosti kapitala i, posljedično tome, nestabilnosti nacionalnog i individualnog identiteta. Istraživanje se temelji na dvije ključne hipoteze. **Prema prvoj hipotezi**, analizirana irska ženska proza nastala u periodu 2006. - 2016. subvertivno upisuje izvantekstualni ekonomski kontekst u svoj narativ čime predočava prešućene društvene posljedice povezane s volatilnošću i apstraktnošću neoliberalne ekonomije, liberalizacijom tržišta kapitala i nekretnina, te apstraktnom prirodom financija. **Druga hipoteza** istraživanja je da diskurzivne prakse neoliberalizma dominiraju u podtekstu svih analiziranih predložaka što svjedoči o postojanju snažne povratne sprege ekonomske znanosti i književne znanosti te njihovih diskursa. Stoga se analizirani romani pozicioniraju prije svega kao primjeri *neoliberalnoga* romana koji svoje konstitutivne elemente temelji na propitivanju materijalne stvarnosti i na dekonstrukciji iste u cilju iznalaženja novih pozicija unutar neoliberalno-determinirane paradigme.

Uvidom u literaturu na temu reprezentiranja neoliberalne paradigme suvremene ekonomije u suvremenoj irskoj književnosti, razvidno je da postoji široki prostor za dublje teorijsko-kritičke valorizacije uloge književnih reprezentacija povezanih s ekonomskim procesima. Iako je ženska prozna produkcija, osobito u periodu tzv. 'post-tigrovske' Irske, izrazito bogata i dinamična, razvidno je pomanjkanje opsežnijih teorijskih i kritičkih publikacija koje bi valorizirale suvremenu irsku žensku prozu sa stajališta njezine sprege s turbulentnom ekonomskom problematikom Irske. Istraživanje će pokazati kako se interdisciplinarnim povezivanjem sfere ekonomije i sfere književnosti na (za temu istraživanja) reprezentativnom korpusu suvremene irske ženske književnosti nastale u periodu 2006.-2016. sa sigurnošću mogu identificirati i analizirati temeljni motivi skriveni u modernom ekonomskom imaginariju, specifični elementi temporalnosti neoliberalnog modela ekonomije, te motivi društvenog jaza u sklopu šire kulturne predodžbe ekonomske i kulturne povijesti neoliberalizma.

S obzirom na znanstvenu i društvenu relevantnost teme istraživanja, a koja je još uvijek nedovoljno zastupljena u području znanosti o književnosti, očekivani znanstveni doprinos ovoga istraživanja je popunjavanje velike epistemološke praznine u polju istraživanja suvremene irske književnosti u kontekstu ekonomskih diskursa kao i stvaranje alternativnih modusa interdisciplinarnih interpretacija suvremene irske ženske

proze koji će se odmaknuti od dominantnih narativa i uzeti u obzir devastirajuće učinke neoliberalne ekonomije i suvremenih kretanja financijskog kapitala na etos nacije i na identitet pojedinca u Irskoj u prva dva desetljeća 21. stoljeća. U smislu navedenoga, smatramo kako će ova disertacija predstavljati vrijedan znanstveni doprinos metodologiji nove ekonomske kritike i izučavanjima suvremene irske ženske proze.

1.3. Metodološki okvir i plan istraživanja

Istraživanje će se vršiti na sljedećem korpusu irske ženske proze:

1. Haverty, Anne (2006). *The Free and Easy*. London: Chatto & Windus
2. Ní Dhuibhne, Eilís (2007). *Fox, Swallow, Scarecrow*. Belfast: Blackstaff Press
3. Enright, Anne (2011). *The Forgotten Waltz*. New York: W.W. Norton & Company, Inc
4. French, Tana (2012). *Broken Harbour*. Dublin: Hatchette Books
5. Kilroy, Claire (2012). *The Devil I Know*. London: Faber & Faber
6. Madden, D. (2013). *Time Present and Time Past*. London: Faber and Faber
7. Enright, Anne (2015). *The Green Road*. New York: W. W. Norton & Company
8. McKeon, B. (2016). *Tender*. New York: Lee Boudreaux Books / Little, Brown and Company.

Osim navedene primarne literature, koristit će se teorijska i kritička literatura pomoću koje će se postaviti teorijski okvir istraživanja. U istraživanje će se uvrstiti literatura kako iz područja književne teorije, tako i iz područja suvremene ekonomije, te ona interdisciplinarnog karaktera.

Metodološki okvir istraživanja predstavljat će postojeća istraživanja u području ekonomske teorije i povijesti književnosti, studije o neoliberalizmu i njegovim reprezentacijama, suvremena ekonomska kritika i teorija te novija istraživanja poveznica kulture i ekonomije s ciljem oblikovanja odgovarajućeg teorijskog alata pogodnog za istraživanja odnosa suvremene irske književnosti i ekonomije. Oslanjajući se prije svega na počela nove ekonomske kritike, rad započinje teorijskim uvidima u načine na koje suvremena književnost reprezentira novac kao sastavnicu ekonomske stvarnosti. Nadalje, istraživanje će se u analitičkome dijelu usredotočiti na pomno iščitavanje odabranoga korpusa tekstova koje će razmotriti iz perspektive koja, prema

saznanjima autorice, nije do ovoga trenutka u teoriji i kritici sustavno razmatrana u širem kontekstu irskog ženskog pisma i modusa reprezentacije irske neoliberalne paradigme kao dominantnog ekonomskog diskursa prvih desetljeća 21. stoljeća.

Ovaj, uvodni dio disertacije, označen kao prvo poglavlje, nudi kontekstualizaciju i obrazloženje odabrane teme istraživanja s obzirom na njezin interdisciplinarni karakter, pojašnjava motivaciju, svrhu i ciljeve istraživanja, hipoteze istraživanja te očekivani znanstveni doprinos. U ovome dijelu obrazlaže se i struktura disertacije, odnosno plan istraživanja po poglavljima.

Drugo poglavlje je dvodijelne strukture, a naslovljeno je 'Teorijski okvir: ekonomija u književnosti, književnost u ekonomiji - ocrtavanje prisutnosti neoliberalne ekonomije i kapitala u suvremenom romanu'. U prvome dijelu poglavlja pažnja je usmjerena na analizu i interpretaciju dostupnih teorijskih uvida u povijesni i društveni kontekst izučavanja literarnih djela kroz interpretativni okvir ekonomske kritike. U tom se dijelu razmatraju i odnosi ekonomije i književnosti s naglaskom na neoliberalizam i suvremeni roman. Slijedi drugi dio poglavlja koji daje pregled teorijske literature (Marx, de Saussure, Shell, Goux) koja predstavlja okvir kasnijega istraživanja književnoga predočavanja kapitala i novca na granici između ekonomskog i književnog diskursa.

U trećem poglavlju se kroz trodijelnu strukturu problematiziraju književne reprezentacije neoliberalne paradigme u širem smislu, te kapitala u užem smislu, unutar žanra neoliberalnog romana čije formalne i tematske značajke raščlanjujemo u kontekstu odnosa književnosti prema materijalnoj stvarnosti. U tu svrhu, u ovome poglavlju se definiraju ključne terminološke odrednice i daje se pregled istraživanja s naglaskom na neoliberalnu retoriku kao žanrovsku okosnicu (prvi dio), na čimbenik temporalnosti i na slabljenje vremenskih kategorija i krize kao na izazove suvremenosti (drugi dio), te na financijske krize i njihovo predočavanje u suvremenom romanu (treći dio).

Fokus četvrtoga poglavlja usmjeren je ka diskusiji o problemima određenja neoliberalizma i to iz društvene, ekonomske i političke perspektive. Daje se pregled relevantnih teorijskih uvida, te se prelazi na analizu istraživanja društvenih učinaka neoliberalizma što predstavlja uvod u uže područje istraživanja koje slijedi u petom poglavlju. Naime, u **petom poglavlju** bavimo se pomacima reprezentacijskih paradigmi

Irske u 21. stoljeću koje je obilježeno odmakom od kulturoloških diskursa retro-nacionalizma prema diskursima ekonomskog blagostanja i napretka.

U **šestome poglavlju** se kroz tri uže cjeline pažnja usmjerava ka problematiziranju apstraktnosti financija u eri dominacije neoliberalizma i slobodnih tržišta. Konkretno, u prvome dijelu se problematizira koncept financijskog imaginarija kao gradivnog elementa proze; u drugome dijelu se pitamo može li proza svojim imaginativnim aparatom doista posredovati apstraktnost suvremenih financijskih tokova, dok u trećem dijelu poglavlja nudimo kratak pregled književnog arhiva čija analiza slijedi u narednim poglavljima.

Od sedmoga do desetoga poglavlja disertacija predstavlja istraživanje arhiva odabranih irskih ženskih proza objavljenih u periodu 2006. - 2016. godine. U svrhu istraživanja ocrtan je specifični vremenski okvir koji omogućava dubinsko i analitičko čitanje različitih žanrovskih pristupa reprezentiranju neoliberalizma u irskoj iteraciji, ali u periodu koji obuhvaća vrhunac ere prosperiteta, te period ekonomske recesije u Irskoj. Na tom arhivu nastoje se dokazati polazne hipoteze o subvertiranju hegemonijskih diskursa neoliberalizma u Irskoj u prijelaznom periodu irske transformacije, a istraživanje je fokusirano na četiri uže teme: u **sedmome poglavlju** fokus je na predodžbama doma kao špekulativne kategorije unutar diskursa neoliberalizma; **osmo poglavlje** predstavlja analizu subvertiranja novih konstrukcija 'irskosti' u sklopu irskog neoliberalnog revizionizma; u **devetome poglavlju** predstavljena je analiza dvaju romana s naglaskom na izmijenjene predodžbe obiteljske ćelije i na re-ispisivanje novih ženskih subjektivnosti, dok **deseto poglavlje** nudi istraživanje neoliberalnih koncepata krhke temporalnosti i uloge subjekta kao *homo economicusa* u moderno doba financijske i ekonomske volatilnosti. Sva analitička poglavlja završavaju spekulativnim zaključcima o stečenim spoznajama.

Jedanaesto poglavlje je zaključno poglavlje u kojemu se predstavljaju ključne spoznaje iznjedrene istraživanjem, te se utvrđuje opravdanost polaznih hipoteza. Osim toga, u zaključnom poglavlju se istraživanje smješta u širi kontekst budućih istraživanja u području književnih reprezentiranja neoliberalizma kao dominantne ekonomske paradigme današnjice.

U konačnici, naglašavamo kako je teorijsko i kritičko razmatranje reprezentacijskih paradigmi suvremene ekonomije, a napose njezina neoliberalnog karaktera, područje koje je privuklo znanstvenu pažnju tek u recentno doba, a snažnije od kraja 20. stoljeća i s prvim godinama 21. stoljeća. Stoga ovo istraživanje predstavlja pokušaj usustavljanja teorijskih uvida na razmeđu ekonomske i književne kritike i to njihovom primjenom na istraživački korpus suvremene irske ženske proze koja se, prema našim saznanjima, do sada nije sustavno razmatrala u navedenom kontekstu. Nadamo se da će ovo istraživanje doprinijeti budućim naporima u izučavanju uloge i značenja suvremenih književnih reprezentiranja ekonomskih, posebice neoliberalnih praksi, u nacionalnim književnostima.

2. TEORIJSKI OKVIR: EKONOMIJA U KNJIŽEVNOSTI, KNJIŽEVNOST U EKONOMIJI - OCRTAVANJE PRISUTNOSTI NEOLIBERALNE EKONOMIJE I KAPITALA U SUVREMENOM ROMANU

Ekonomске znanosti, sintagma koju s razlogom koristimo u njezinome ispravnom obliku množine, definirane su kao „društvene znanosti koje se bave podrijetlom, prirodom i posljedicama ljudskoga djelovanja koje ima za cilj pribavljanje potrošnih dobara za opstanak i zadovoljavanje ostalih životnih i kulturnih potreba. Ekonomске znanosti obuhvaćaju proizvodnju, raspodjelu, razmjenu i potrošnju kao cjelovit lanac ljudskih djelatnosti koje su usmjerene na zadovoljavanje ljudskih potreba“ (Hrvatska enciklopedija, digitalno izdanje). Kako su ekonomске znanosti društvene znanosti jer se bave izučavanjem društvenih aspekata i odnosa gore navedenih procesa, one su izrazito promjenjive i pomno prate sve mijene u ljudskoj zajednici, razvoj čovjeka i njegovih društvenih odnosa i potreba kao i promjene u ponašanju čovjeka unutar okvira društvenih i ekonomskih zbivanja oko njega. Čovjek i ekonomska kretanja usko su povezani od samog nastanka svijeta budući da svako svjesno, djelatno ljudsko biće svakodnevno ulazi u niz ekonomskih odnosa na koje kao pojedinac utječe. Štoviše, mnoge ekonomske pojave, kako se dalje tvrdi u leksikografskoj natuknici o ekonomskim znanostima, ovise o odlukama i ponašanju čovjeka što dovodi do toga da odnosi među ekonomskim pojavama ne mogu biti deterministički (unaprijed određeni i poznati), nego samo stohastički jer podliježu određenoj vjerojatnosti, većoj ili manjoj, hoće li iz neke situacije proizaći određeni ishod. Ovo navodi na zaključak da ponašanje pojedinca u određenim ekonomskim odnosima nije određeno samo objektivnim, vanjskim čimbenicima već je određeno i ljudskom, subjektivnom interpretacijom tih činjenica. Osim na razini ekonomskih odnosa pojedinca sa drugim subjektima u okruženju, ekonomija određuje različite aspekte životnih djelatnosti pojedinca i na puno intimnijoj razini, obiteljskoj, partnerskoj ili pak poslovnoj razini čime nerijetko svodi kompleksne odnose na ogoljena pravila, statistike, trendove, formule i predviđanja. Recentna povijesna zbivanja u sferi globalne ekonomije, posebice financija i bankarstva, zorno su pokazala kako realnost života u kojemu pojedinci svakodnevno donose manje ili više rizične odluke da bi njima utjecali na druge pojedince oblikuje apstraktni krug utjecaja koji je u svojoj naravi fiktivan i nedokučiv. Jednom riječju,

teško ga je prisposoditi bez pomoći alata koji pripadaju drugim poljima ljudske spoznaje. Konstatirat ćemo kako se upravo književnost nadaje kao idealan narativ društva koji u svojim različitim pojavnostima nudi znatno kompleksnije predočavanje ekonomskih zbivanja no što nam to nudi čitavi sklop nedostatnih ekonomskih znanosti zajedno. Tome je tako jer je književna imaginacija iznimno podatan medij za povezivanje kulturoloških, društvenih i ekonomskih činjenica. Drugim riječima, pisci književnih djela imaju moć da svojim kreativnim procesom fikcionaliziraju i reprezentiraju ekonomske paradigme kroz njihovo djelovanje na etos čovjeka, društva, pa i čitavih nacija. Duboka povezanost estetskoga i monetarnoga sustava predmet je analize predstavnika relativno mladoga teorijskog i kritičkog pokreta poznatog pod imenom *nova ekonomska kritika*. Jedan od njihovih najvažnijih predstavnika, Marc Shell, u svojoj knjizi *Art and Money* (1995) tvrdi kako novac nije samo puka tema u umjetnosti, vidljivi sadržaj ili „korijenska metafora“ već on aktivno sudjeluje u svemu pa stoga zapadnjačka umjetnost, čak i kada izravno ne tematizira novac i kapital, odiše monetarnom patinom (1995: 4). Shell dalje tvrdi kako postoji čitava pisana povijest o temama poput demona novca, okova duga, prosjaka i bogataša sve do same Biblije, odnosno Novoga zavjeta u kojemu se spominje monetarna trgovina i razmjena (*ibid.*). Osim fikcionalizacije ekonomskih procesa u književnosti, književnost kao institucija ima ekonomski značaj u smislu njezine proizvodnje i potrošnje. Možemo sa sigurnošću reći da je književnost kapital, prije svega nečiji intelektualni kapital (u smislu kreativnoga procesa stvaranja, dovršavanja, te isporuke gotova 'proizvoda'), potom je i robni kapital (njome izdavači trguju, pripremaju je, uređuju je prema zahtjevima tržišta i stavljaju na police kao robu koja traži svoje kupce), a svakako je i tzv. brand kapital jer se govori o 'sajmu knjiga', 'festivalu književnosti', 'skandinavskoj školi krimića', 'trendu političkog trilera', 'popularnosti' ovoga ili onoga žanra, a sve upućuje na činjenicu da kreativnost ima svoju uporabnu, ekonomsku vrijednost tek kada postane roba, odnosno *brand*, i kada se prodaje na slobodnom tržištu na kojemu se konzumira generirajući stvarnu materijalnu dobit svojim tvorcima. Ta je roba 'popularna' ili 'uspješna' sve dok pronalazi svoje kupce, odnosno konzumente koji sudjeluju u ekonomizaciji umjetnosti, odnosno književnosti. Stoga je književnost kao imaginacijska praksa zasigurno dio ekonomskoga spektra aktivnosti načinom svoje proizvodnje, distribucije i konzumacije. Imajući to u vidu, podsjetit ćemo da se i sam Marx u svojoj dijalektičkoj kritici

kapitalizma često koristio primjerima iz književnosti spominjući primjerice Shakespearea i Cervantesa, a u naše doba istom se praksom vodi francuski ekonomist Thomas Piketty koji se u svome djelu *Capital in the twenty-first century* (2014) poziva na pisce poput Jane Austen i Balzaca da bi ilustrirao važnost intuitivnih spoznaja pojedinca o materijalnoj sferi života, o bogatstvu i blagostanju ili o siromaštvu i društvenoj uskraćenosti koje ono donosi. Prisnažujući tijesnu povezanost ekonomskih procesa i sudbine pojedinaca u engleskom i francuskom društvu od druge polovice 18. stoljeća do polovice 19. stoljeća, Piketty pojašnjava:

Vidjet ćemo, na primjer, da film i književnost, posebno roman 19. St. Obiluju vrlo preciznim podacima o životnom standardu i relativnom bogatstvu različitih društvenih slojeva, a osobito o dubinskoj strukturi nejednakosti, načinima njenoga opravdavanja i utjecaja na život pojedinaca. Posebno romani Jane Austen i Honoréa Balzaca pružaju potresne slike distribucije bogatstva u Velikoj Britaniji i Francuskoj između 1790. i 1830. Oboje pisaca prisno poznaje hijerarhiju bogatstva u svojoj okolini. Shvaćaju njene tajne granice, poznaju njene nemilosrdne posljedice za živote muškaraca i žena, za njihove strategije povezivanja, za njihove nade i nesreće. Prikazuju njene učinke vjerodostojnije i snažnije od bilo kakve statistike ili znanstvene analize. (Piketty, 2014: 10)

Koliko je istine u onome što Piketty tvrdi vidljivo je i u suvremeno doba koje je već u prvom desetljeću 21. stoljeća donijelo globalnu, sveobuhvatnu financijsku i ekonomsku krizu koja je dotaknula baš svaki aspekt života pojedinaca diljem svijeta. No, postoji jedna važna razlika u ekonomskim procesima koje su tematizirali Balzac, Shakespeare ili Jane Austen, a ona leži u činjenici da je kapital o kojem oni pišu bio vrlo vidljiv i opipljiv, kako u posjedovanju nekretnina, zemljišta ili imanja, tako i u osobnom posjedovanju materijalnih sredstava koje osiguravaju lagodan i siguran hod kroz život kroz sustav nasljeđivanja i rentijerstva koje omogućuje život bez realnog rada. Funkcioniranje ekonomije, odnosno njezina temeljnog elementa – kapitala – u 21. stoljeću ima prije svega fiktionalni karakter jer se suvremeni financijski procesi sve snažnije odmiču od primarnih i sekundarnih sektora ekonomije da bi svoje transakcije provodili na terenu gdje se novcem spekulira, gdje ga se prikazuje isključivo kao krivulje na kompjuterskim ekranima i gdje on postaje apstraktan i nevidljiv velikoj većini sudionika ekonomskih aktivnosti. Takav suvremeni kapital, u današnjoj ekonomskoj konstelaciji, postao je uznemirujuće fiktivan i špekulativan čime su njegovi dosezi također ušli u sferu globalnog i teško dokučivog sredstva manipulacije. Novac, odnosno kapital, u neoliberalnoj paradigmi odnosa postaje uznemirujuća činjenica baš kao što je, zamjećuje Kolanović (2018), „papirnati novac u vrijeme svoje pojavnosti

predstavljao duboko uznemirujući slučaj“ (2018: 22). Pozivajući se na tekst Johna Lanchestera za *The New Yorker* (2018), Kolanović je ustvrdila kako ekonomija i humanističke znanosti raspolažu različitim tipovima znanja i uvida, pri čemu ekonomija preferira ponašanja pojedinaca svoditi na pravila, dok humanističke znanosti zadržavaju svoj karakter ulaska u složene i kompleksne vidove ponašanja što dovodi do nužnosti njihova dijaloga i međusobnog nadopunjavanja (*ibid.*: 23). Lanchester je, naime, u svome tekstu podijelio vlastita iskustva spoznaje o ključnoj ulozi ekonomije i svijeta financija u suvremeno doba na primjeru moderniziranja Londona. Provodeći istraživanje za svoju knjigu o Londonu, Lanchester je zamijetio kako je London od sivoga, tmurnoga, provincijskoga grada kakav je bio 1970-ih prerastao u globalno financijsko i poslovno središte Europe pa i svijeta do početka 21. stoljeća. Detaljnijim istraživanjem Lanchester je došao do spoznaje kako se ključni trenutak u preobrazbi Londona dogodio u listopadu 1986. godine kada je Vlada odlučila deregulirati usluge financijskih tržišta što je u financijskim krugovima londonskog The City-a poznato kao *The Big Bang*. Od toga trenutka započinje dramatična preobrazba Londona u globalno financijsko središte uz bok newyorškom pandanu, *The Wall Streetu*. Ta ekonomska prekretnica koja je otvorila Pandorinu kutiju dozvolivši financijašima da praktički bez kontrole regulatornih tijela spekuliraju i manipuliraju tuđim novcem pa tako i globalnim kapitalom prelila se i u mikro-svijet običnoga čovjeka te je, kako tvrdi Lanchester, uzrokovala potpunu demografsku i kulturološku promjenu u strukturi čitavih londonskih kvartova. Odjednom su dijelovi južnoga Londona, do tada primamljivi pojedincima iz različitih društvenih slojeva s različitim mjesečnim primanjima, postali naseljeni skoro isključivo financijskim stručnjacima iz City-a te pojedincima iz profesija koje na različite načine surađuju s City-em. Ukratko, pojedincima s visokom mjesečnim zaradama koji mogu sebi priuštiti skupe stambene kvadrate i usluge koje ih prate. Lanchester je zaključio da će svoju knjigu o Londonu moći napisati jedino ako se potruži bolje razumjeti kako funkcionira svijet novca. Ovakvu povezanost ekonomskih zbivanja i ponašanja ljudi uočavaju i Morson i Schapiro, prvi filolog, a drugi ekonomist, u svome djelu *Cents and Sensibility: What Economics can learn from the Humanities* (2017) u kojemu se služe slikovitom distinkcijom između ježa i lisice da bi pojasnili kako ekonomska zbivanja uvijek utječu na razmišljanje i ponašanje pojedinaca. Stara grčka izreka koja kaže kako „lisica zna jako puno stvari, ali jež zna jednu veliku stvar“

dvojici autora je poslužila kako bi ustvrdili da su ekonomisti kao ježevi iz izreke, uvijek u potrazi za jednoznačnim i sveobuhvatnim rješenjem kompleksnih problema ljudskoga ponašanja. Ekonomisti, tvrde autori, uvijek svode složene i heterogene pojavnosti u ponašanjima ljudi na jednostavne formule i krivulje, krivulje ponude i potražnje, krivulje povezanosti nezaposlenosti i inflacije, krivulje troškova i dobiti i mnogo drugih. Morson i Schapiro idu dalje koristeći primjer roditelja koji odlučuju imati djecu da bi nam ilustrirali kako ekonomija utječe na obiteljski život, štoviše, kako ona upravlja najvažnijim životnim odlukama kao što je, primjerice, odluka o tome kako u zapadnjačkim društvima roditelji odlučuju o broju djece koju žele imati. Autori tako tvrde da bogatiji članovi društva, dakle pojedinci sa iznimno visokim prihodima i visokim životnim standardom u pravilu odlučuju imati manje djece jer je briga o njihovoj djeci, posebice čuvanje i školovanje djece, iznimno skup pothvat, a roditeljsko vrijeme je preskupo čime je i trošak kvalitetnog čuvanja djece dok oni zarađuju novac znatno veći. Stoga, ti će se roditelji odlučiti na jedno ili najviše dvoje djece za koje će uložiti više novca za visokokvalitetnu brigu i školovanje, ali će zato dobiti maksimalni povrat na uloženi novac. Naravno, tvrde autori, pitanje koristi i povrata na uložena sredstva teško u stvarnosti može imati moralnu dimenziju, te ova je veza u svojoj suštini amoralna. Zaključak je autora kako ekonomija počiva na tri pogrešna utemeljenja: kontinuirano i sistematično ignorira važnost kulture u svojim postavkama, zatim ignorira činjenicu da razumijevanje ljudskoga ponašanja zahtijeva poznavanje narativa kojeg proizvode i perpetuiraju ljudi i, konačno, ekonomija zadire u etička i moralna počela koja su izvan njezina dosega. Stoga Morson i Schapiro kao rješenje nude ekonomistima nužnost korištenja humanističkih spoznaja, a posebice književnosti, i to one realistične koja bi ekonomistima proširila horizonte, a ekonomiji nadoknadila tri fundamentalna propusta koja ju karakteriziraju. Nedostatke ekonomije u smislu njezina ograničenoga horizonta, odnosno kratkovidnoga obuhvata svih složenosti stvarnoga života zamjećuje i M. A. Desai u svome djelu *The Wisdom of Finance: Discovering Humanity in the World of Risk and Return* (2017) jer već u samome naslovu studije koristi termin „wisdom“ (mudrost, op.a.) upirući prstom u ono što mnogi autori smatraju nedostatkom ekonomije i financija – mudrost u donošenju i provođenju odluka. Slično stavovima Morsona i Schapira, Desai upozorava da je svijet financija i kapitala nužno sagledati iz perspektive humanističkih znanosti jer će jedino tada mikrokozmos

financija zadobiti humanu dimenziju. Izražavajući žaljenje zbog postojanja dubokoga jaza između svijeta financija i ostatka ljudskoga društva, Desai predstavlja niz angažiranih ljudskih priča u kojima izjednačava neke od temeljnih principa svijeta financija s paralelnim primjerima iz sfere humanističkih studija. Naposljetku, i sam autor priznaje da ga je dugo zaokupljala općeprihvaćena navada da ukoliko želi dobar i siguran život mora se zaštititi od utjecaja nesmiljenog svijeta financijskih tržišta. Svoje argumente ovaj autor ilustrira na edukativan, ali istovremeno zabavan način koristeći se primjerima poznatih holivudskih filmova poput *Working Girl*, romanima Jane Austen, životnim pričama pisaca poput Georgea Orwella, ali i primjerima roditeljske ljubavi prema djeci, a sve to s ciljem ilustriranja financijskih transakcija koje u navedenim primjerima locira, poput poslovnih spajanja i preuzimanja, upravljanja rizikom ili upravljanja dugovanjima. Konačno, u završnom poglavlju knjige, znakovito naslovljenom „*Why Everyone Hates Finance*“, Desai pojašnjava kako razlog ljudskog zaziranja od kriptičnog svijeta financija vjerojatno leži u činjenici da svijet financija sam po sebi nije loš ili negativan, već da njegovim utjecajem pojedinci koji djeluju unutar toga svijeta formiraju egoističan i prenapuhan osjećaj vlastite važnosti. Njihov osjećaj premoćnosti nad 'običnim' ljudima sve snažnije ih odmiče od stvarnosti pa oni formiraju svoj hermetični mikro-svijet u kojemu sudionici svoje poslovne uspjehe smatraju zaslužanima, a svoje neuspjehe i pogreške tek pukim nedostatkom sreće u danome trenutku. Desai raspravu zaključuje tvrdnjom o nužnosti iznalaženja drugačijih narativa koji će svijetu financija i globalnog kapitala pomoći da vlastite odluke i postupke odmjeri prema mjerilu čovječnosti umjesto prema mjerilu novca.

Direktnu prisutnost financijskih algoritama u književnosti, odnosno u suvremenom romanu, analizira na konkretnim primjerima i Willems (2018) tvrdeći kako algoritmi kao jedan od kompleksnih alata za rješavanje ekonomskih pitanja nalaze svoju obradu u narativnim strategijama pisaca kao što su K. S. Robinson i H. Kunzru. Willems, naime, tvrdi kako „algoritmi mogu pronaći obrasce u povijesnim podacima s ciljem da predvide buduća ponašanja [...] Problem nastaje kada algoritmi ne mogu predvidjeti ekstremnu volatilnost na tržištu, što je jedan od razloga zašto su mnogi analitičari imali poteškoća u objašnjavanju financijskih kriza 1987. i 2007-2008. U financijama [...] volatilnost se određuje prema standardnoj devijaciji skupa podataka. Standardna devijacija predstavlja raspršenost podataka oko svoje aritmetičke sredine, uz standardno

odstupanje od 3 koje se najčešće uzima kao prihvatljiva granica pogreške u statistici“ (2018: 3).

Nakon pojašnjavanja uloge financijskih algoritama u statističkim izračunima, Willems navodi primjer dvoje spomenutih pisaca koji se u svojim romanima bave upravo ulogom volatilnosti u financijskim algoritmima i to „izmišljajući nove, fiktionalne financijske algoritme koji dobro uspijevaju na ekstremnoj volatilnosti“ (*ibid.*: 3). Pri tome, ti autori ne stvaraju književnost s ciljem ulaska na financijska tržišta već svojim narativnim strategijama žele mijenjati čitateljev pogled na svijet, posebice svijet financija i kapitala koji je za većinu ljudi na svijetu potpuna enigma iako je stalno prisutan u oblikovanju svakodnevnice ljudi. Willems upravo te fiktionalne algoritme vidi kao način suprotstavljanja prijetnji kapitalističkog poretka koji je dominantno zavladao svjetskom ekonomijom. Poigravanje algoritmima, izmišljanje novih algoritama koji bi s više vjerojatnosti mogli predvidjeti buduće financijske krize i globalne ekonomske katastrofe koje uzrokuju autori o kojima Willems raspravlja podsjećaju nas kako financijski algoritmi upravljaju svim aspektima suvremenog života i kako nisu figure alternativne prošlosti već „neizbježna budućnost“ (*ibid.*: 6). Ono su za suvremenoga čovjeka u 21. stoljeću sveprisutni, univerzalni i kada to prihvatimo, tvrdi Grgas (2014c) kao „sveprisutnu prisutnost otvara se područje pitanja za koje vjerujem da je bilo zasjenjeno čitanjima književnosti motiviranim drugim, navodno sofisticiranijim zadaćama, ali kao što nam je pokazala aktualna svjetska kriza, teško da su te zadaće relevantnije“ (Grgas 2014c: 8). Nestabilnost algoritama i drugih financijskih alata za predviđanje kriza i volatilnosti na financijskim tržištima došla je do izražaja u još jednoj teško predvidivoj financijskoj krizi koja je izbila u Sjedinjenim Državama 2018. godine, da bi se potom velikom brzinom prenijela na ostatak svijeta, sa većim ili manjim stopama oporavka do danas. Brzina i snaga te recentne krize upozorila je ekonomske stručnjake, ali podjednako i ekonomske laike, kako empirijski pokazatelji koji se koriste u predviđanju kriza, osnaženi kompleksnim načinima cirkulacije novca odnosno kapitala, naprosto nisu više dovoljno pouzdani ili možda sofisticirani da bi mogli predvidjeti slične epizode. S time u vezi Grgas (2015) zamjećuje kako zahvati u svijetu financija „koji kao da su se poigrali zdravom pameću nalažu potrebu da o njima i njihovim posljedicama progovorimo na način koji se ne mora nužno pridržavati strogih uzusa ekonomske struke (2015: 95). Grgas svoj apel argumentira Keenovim (2011)

oštrim kritiziranjem dominantnih ekonomskih teorija koje su političke elite smatrale „jedinim izvorom mudrosti o tome kako vladati modernim društvom“ (Keen, 2011: xv).

2.1. Nova ekonomska kritika – teorijska paradigma na presjeku književne kritike i ekonomskih studija

Budući da se ova disertacija uvelike oslanja na teorijske postavke nove ekonomske kritike, u ovome dijelu poglavlja obrazložiti ćemo temeljne postavke ovoga teorijskoga pravca kao i njezine poveznice sa temom disertacije, odnosno s problemom književnog reprezentiranja ekonomskih kretanja u suvremenom svijetu.

Nova ekonomska kritika kao teorijska paradigma po prvi puta se snažno nameće 1990-ih godina kada se javljaju značajnije studije i prvi radovi koji razmatraju književnost koristeći se ekonomskim paradigmatama i tropima. Ova pojava koincidirala je s trendom zamijećenim u području ekonomskih znanosti, a radilo se o rastućem korištenju metoda i izričaja tipičnih za književnost da bi se predočile određene prikrivene metafore. Ovakav trend svoju je konkretizaciju, ali i mogućnost za javno umrežavanje znanstvenika iz dvaju različitih polja, polja ekonomije i polja književnosti, doživio na konferenciji održanoj 1994. godine pri Sveučilištu Harvard. Međutim, istraživanja na raskrižju ekonomije, kulture i književnosti sežu nešto dalje u prošlost, preciznije do 1970-ih godina kada se bilježi tzv. prvi val studija u polju ekonomske kritike kao odgovor na formalističke pristupe književnome tekstu koje su dominirale kritikom u drugoj polovici 20. stoljeća. Paralelno s valom promjena koje su se od 1970-ih godina počele globalno odvijati u različitim vidovima života, pa tako i kulture, kritika je bila suglasna u nastojanju da se iznađu novi pristupi književnim tekstovima koji bi uzeli u obzir širi društveni obzor i unijeli u književnu kritiku novu vrstu interdisciplinarnog proučavanja književnosti. Kao jedna od moćnijih disciplina s potencijalom teorijskoga umrežavanja s književnom kritikom nametnula se upravo ekonomija. Jedan od snažnijih poticaja tome bio je i tadašnji prodor novih ekonomskih pojmova u javni optičaj, pojmova poput burza kapitala, špekulacije, preuzimanja i spajanja, mešetarenje i slično, koji su predstavljali nove mogućnosti tumačenja funkcioniranja ljudskih zajednica, ali su ujedno potaknuli pitanje uloge ekonomije u kulturnom, napose književnom svijetu. Naravno, takve vrste među-disciplinarnih interakcija nisu se odvijale bez određenih

pitanja o mogućnostim i dosezima novih pristupa istraživanju književnoga teksta na postavkama ekonomije i njezina terminološkoga aparata. Stoga će u nastavku biti riječi o razvoju i kretanjima ekonomske kritike, o tome što kultura i književnost zapravo mogu preuzeti iz ekonomskih znanosti, te o mogućim koristima interdisciplinarnih istraživanja za obje discipline.

2.1.1. Određivanje ključnih pojmova

Do danas se u teoriji ustalila teza o dvije iteracije nove ekonomske kritike (Osteen i Woodmansee, 1999). Prva, koju jasno definiraju teorijske studije objavljene krajem 1970-ih te 1980-ih godina, te druga koju predstavljaju istraživanja iz 1990-ih godina i koja ukazuju na snažniju međusobnu interakciju ekonomskog i književnog diskurza u književnim djelima. Među najutjecajnijim studijama prve faze ekonomske kritike su svakako ona Marca Shella (1978) *The Economy of Literature* i studija Kurta Heinzelmanna (1980) *The Economics of the Imagination*. Oba autora kao provodnu nit svojih studija iznose tezu o tradiciji poetičnoga jezika u ekonomskom diskursu, ali i o prožetosti književnih tekstova ekonomskim diskursom čime otvaraju put novim mogućnostima među-disciplinarnih izučavanja obje discipline. Heinzelman tako prvi govori o „imaginativnoj ekonomiji“ koja se bavi strukturom ekonomskih sustava temeljenih na imaginaciji i fiktivnim konceptima, te o „poetičnoj ekonomiji“ koja analizira korištenje fikcionaliziranog ekonomskog diskurza u književnosti (1980: 12). Kada je riječ o prvoj ili ranoj fazi ekonomske kritike, Heinzelmanova studija predstavlja sofisticirani pogled na suodnose ekonomskih tropa i figura u tekstu i tropa tipičnih za ekonomski diskurz. Heinzelmanov je doprinos reprezentativan za prvu fazu ekonomske kritike budući da većina autora te faze promatra ekonomski sustav kao već formirani sustav tropa novca, kredita, duga, trgovine, vrijednosti, razmjene i ostalih ekonomskih koncepata kao podlogu vlastitoj praksi, ali i tekstualnim i diskurzivnim strategijama književnoga djela. Marc Shell, s druge strane, tvrdi kako su u književnim djelima često sadržane metafore koje se ponekad mogu analizirati u kontekstu „ekonomskog sadržaja“, a skoro uvijek u kontekstu „ekonomske forme“ (1978: 7). Pojedini su teorijski uvidi razmatrali ekonomski i književni diskurz u kontekstu dihotomije javno-privatno, pri čemu se tvrdi kako su rodno kodificirane sfere javnoga, odnosno političkog

života nasuprot sfere privatnoga, domom omeđenog svijeta tijekom kasnog 18. stoljeća uvjetovale udaljavanje javnog, ekonomsko-političkog diskursa utjelovljenog u liku muškarca od onog privatnog, obiteljskog, utjelovljenog u liku žene (Armstrong, 1987). Raskol između dviju društvenih sfera, one privatne i one javne političke i ekonomske zamijetio je i Thompson (1996) koji književnom tekstu pripisuje ulogu glasnika skrivenog, utišanog i privatnog svijeta dok diskurs političke ekonomije preuzima čitavu javnu sferu i nameće se kao dominantni narativ maskulinističkog svijeta. Dijakronijskom analizom usredotočenom na promjene koncepta vrijednosti, Thompson utvrđuje kako su svi suvremeni diskursi u polju humanističkih i ekonomskih znanosti podjednako uvjetovani „novom konceptualizacijom novca iz blaga u kapital i posljedičnim rekonfiguracijama novca iz konkretnih novčanica u papire“ (*ibid.*: 2). Termin 'papir' ovdje obuhvaća različite kategorije financijskih dokumenata kojima se trguje na financijskim tržištima i koji upravo zbog svoga fikcionalnog karaktera i nevidljiva kretanja unutar zatvorenih krugova financijskih tržišta stvaraju jedno novo diskurzivno polje oko samoga pojma 'fikcije'. Sherman (1996) čak tvrdi kako je uspon „dugoročnih pozajmica kooptirao kulturu stvorivši novu kategoriju narativnosti“ (1996: 5). Stoga tvrdimo kako romani kao književni tekstovi, ili tekstovi kulture, uvijek reagiraju na promjene u paradigmatima reprezentacije novca i ekonomskih sustava. Ovakve mijene moguće je pratiti u književnosti već od 16. stoljeća kada se bilježe počeci koncepta pokroviteljstva ili mecenaštva (danas bi govorili o 'sponzoru') koji je otvarao mogućnost umjetničke emancipacije spisateljskoga glasa koji je od početka 20. stoljeća dobivao sve širi prostor za komercijalizaciju svoje kreativnosti. Takav se trend, prema Osteen i Woodmansee (1999), snažnije nastavio od početka 20. stoljeća kada dolazi do porasta zanimanja za čitanje u općoj populaciji i kada dolazi do ozbiljnijeg razvoja industrije izdavaštva (1999: 8). To je period u kojemu se književni tekst pojavljuje kao roba na tržištu široke potrošnje i njegov uspjeh u toj kategoriji ne ovisi samo o umjetničkoj inspiraciji pisca i njegovoj tehničkoj umješnosti već uvelike i o marketinškim vještinama izdavača koji književne tekstove opremaju i pripremaju za 'konzumaciju' na otvorenom tržištu. Takav je trend svoj uzlet kodificirao, tvrdi Feltes (1986), i reformom autorskih prava te donošenjem Zakona o autorskim pravima 1909. godine kojim se definira vlasništvo nad književnim tekstovima te uloga poslodavca, odnosno naručitelja teksta ukoliko je pisac stvarao tekstove po narudžbi. U tom pogledu

se književnost kao ekonomska kategorija od toga perioda nadalje nameće kao novi diskurs kako u ekonomskoj, tako i u književnoj sferi čime dolazi do snažnije interakcije književnih studija i ekonomije. Međutim, unatoč dijakronijskom značaju ovih odnosa, sve do novijega doba, konkretno sve do kasnih 1970-ih, znanost ne obraća previše pažnje na međuodnose i međuovisnosti ovih dviju disciplina. Javljaju se i tvrdnje kako književni teoretičari nisu u stanju baratati ekonomskim znanjima mimo onoga što im je ponudio Karl Marx (McCloskey, 1985). Tome se priklanjaju i J. Amariglio i D.F. Ruccio (1999) tvrdnjama koje potkopavaju svako nastojanje povezivanja književnih tropa i onih ekonomskih naglašavajući kako je škrto poznavanje materije i strukture one druge strane diskusije slabost kako književnih teoretičara, tako i ekonomista (1999: 383). Ovi se autori primarno vežu uz marxističku teoriju i njezinu (ne)primjenjivost na suvremenu književnost, ali se također kritički osvrću na svrhovitost kolokacijske uporabe termina 'ekonomija' u izrazima poput 'simbolička ekonomija' ili 'libidinalna ekonomija' (*ibid.*: 385-386) vidjevši takve izraze tek kao metaforu u književno-teorijskim zapisima. Sam termin 'ekonomija', tvrde ovi autori, nije se od 1980-ih po prvi puta počeo javljati u kontekstu pojašnjavanja tekstualnih metafora jer različite njegove uporabe nalazimo već kod Aristotela (*ibid.*: 386). Dvojica autora se dalje prihvaćaju obrane marxističke teorije koju vide kao glavnu inspiraciju kulturne teorije već od francuskih post-strukturalista koji su, prema tvrdnjama autora, na marksističkoj ekonomskoj teoriji zasnovali „vlastite poglede na ekonomiju i političku ekonomiju“ što je vidljivo u njihovim brojnim upućivanjima na „uporabnu vrijednost naspram razmjenske vrijednosti, sredstva proizvodnje, robni fetišizam, alijenaciju i tako dalje“ na što se nadograđuju „recentniji teorijski uvidi o kasnom kapitalizmu, globalnom kapitalizmu, potrošačkom društvu“ (*ibid.*: 392). Konačno, autori zaključuju kako je „udaljavanje od marxističke književne teorije 1970-ih i 1980-ih, a čiji su predvodnici bili Macherey, Eagleton, i Jameson doprinijelo novom pozicioniranju 'ekonomskog' pristupa književnosti koji je bio bliži neoklasičnim i drugim mainstream pristupima unutar službenog ekonomskog diskursa“ (*ibid.*: 392). Ono što navedeni autori problematiziraju je dvojake prirode i podjednako je relevantno za raspravu o mogućnosti interakcija između ekonomije i kulture/književnosti. S jedne strane, Amariglio i Ruccio naglašavaju mogući redukcionistički karakter ekonomije i ekonomskih teorija, ali i simboličke ekonomije, koje su u posljednjih stotinjak godina

praktički, kako tvrde R. Gagnier i J. Dupré (1999) „kolonizirale skoro sve društvene i humanističke discipline“ budući da tvrde kako upravo one posjeduju „ključ svih mitologija, bilo u teorijama racionalnog izbora (neoklasicisti), libidinalnih investicija (Jean-Francois Lyotard), općeg ekvivalenta (Jean-Joseph Goux), ili pak same reprezentacije (Jean Baudrillard)“ (1999: 402)². Osim toga, Amariglio i Ruccio upravo taj redukcioniistički karakter ekonomskih teorija pripisuju neoklasičnim ekonomistima čije teorije su suprotiva svim marxističkim teorijskim premisama. Ovakav kritički pogled na ekonomsku kritiku i njezine moguće kratkovidnosti kada je u pitanju kritika književnoga teksta može se prihvatiti ako ustvrdimo da književni kritičar ima vrlo suženu perspektivu ekonomskih sadržaja i ekonomskih termina. Međutim, tvrdimo kako upravo književna kritika svojim zadiranjem u ekonomske znanosti i njezine diskurse nastoji razotkriti ograničavajući obzor njezinih disciplinarnih granica, a posljedično tome, i njezinih praksi. Nemali je broj ekonomista, osobito onih koji su bili uključeni u rad nove ekonomske kritike i njezinih pokretača, ustvrdio ograničenost znanstvenog područja ekonomije koja, prema njihovim tvrdnjama, najčešće služi političkim guruima i održavanju vječnoga statusa quo na globalnoj ekonomskoj sceni. Konačno, neka od temeljnih pitanja ekonomske kritike, poput pitanja reprezentiranja i pitanja identiteta intenzivno se teorijski isprepliću i iz dijakronijske perspektive. O tome će detaljnije biti riječi u narednome poglavlju.

2.2. Kapital i novac kao simboličke prakse – problematiziranje reprezentacijskih i simboličkih paradigmi na razmeđu ekonomije i književnog diskurza (Marx, de Saussure, Shell, Goux)

Pitanjem uloge novca i kapitala u proizvodnji novih značenja s dijakronijskog gledišta bavili su se još Karl Marx i Ferdinand de Saussure, a njihove su osnovne postavke kasnije razvili već spomenuti Marc Shell te Jean-Joseph Goux. Pitanje vrijednosti i razmjene dobara javlja se kao središnje pitanje Marxovog djela *Capital* (1976, Volume 1) u kojemu se uporabna vrijednost dobara određuje kao materijalna vrijednost robe za direktnu uporabu, dok je razmjenska vrijednost robe ona apstraktna vrijednost koju roba

² Svi prijevodi s engleskog jezika, kako u teorijskom, tako i u analitičkom dijelu disertacije, ukoliko nije drugačije navedeno, moji su prijevodi.

dobiva u procesu razmjene i kretanja na slobodnom tržištu u procesu razmjene dobara. Razmjenska vrijednost tako postaje 'vrijednost' tek kada uđe u proces usporedbe s drugim vrijednostima na tržištu. Tako Marx tvrdi kako „razmjenski odnos dobara karakterizira njihova izdvojenost od uporabne vrijednosti tih dobara“ (127). Marxovo kidanje veza između direktne, materijalne vrijednosti i tržišne vrijednosti dobara tako dokazuje kako ova druga istiskuje prvu vrijednost kada dobra postaju tek 'objekti' čime razmjenska vrijednost, dakle ona apstraktna vrijednost, postaje dominantna u odnosu na čistu materijalnu vrijednost tih istih dobara. Kapitalistički sustav, a posebno neoliberalna ekonomska paradigma slobodne trgovine i dereguliranih globalnih tržišta, pripisuje dobrima svih tržišnih kategorija isključivo apstraktnu, razmjensku vrijednost koja se formira kada ista jednom uđe na slobodno tržište. Takva argumentacija navodi na zaključak da pretvaranje objektivne, materijalne vrijednosti u razmjensku vrijednost dobara na tržištu zapravo predstavlja proces označavanja jer apstraktna vrijednost 'označava' stvarni sadržaj i odvojiva je od njega. Osim toga, navedena argumentacija ukazuje na centralnu važnost pojma reprezentacije za kapitalistički sistem jer novac u njemu postoji kao razmjenska, apstraktna vrijednost i on 'reprezentira' neki stvarni objekt. Drugim riječima, novac u takvome sustavu postaje jedina istina i jedina prihvatljiva, reprezentirana vrijednost pri čemu je praktična vrijednost robe u potpunosti gurnuta u drugi plan. Kada govorimo o konceptu vrijednosti, te o vezi jezika i novca, neizbježno se moramo pozvati na de Saussureove analize ovih dvaju entiteta u kojima se naglašava kako se baš svaka vrijednost može razmotriti kroz dva odnosa: odnos „različitih stvari koje se mogu razmijeniti za druge stvari čija vrijednost se slobodno utvrđuje“ te odnos „sličnih stvari koje se mogu usporediti s drugim stvarima čija se vrijednost slobodno utvrđuje“ (1959: 115). Naglašavajući dvije ključne riječi u prethodnom argumentu de Saussure želi dokazati kako kategorija 'vrijednosti' nije stabilna, niti je sadržana u samome objektu kojega ona reprezentira. Na taj način i riječi kojima opisujemo objekte i time im pridajemo značenje mogu biti 'razmijenjene' kao roba za neku ideju koja pripada kategoriji 'različitosti' ili pak mogu biti razmijenjene za neku drugu riječ, što bi pripadalo kategoriji 'sličnosti' u razmjeni. Vrijednost, dakle, nije fiksirana kategorija. Time riječi, rečenice pa i čitavi tekstovi postaju apstraktne, razmjenske vrijednosti poput onih koje je Marx opisao na primjeru dobara na tržištu. De

Saussure nam je za dodatnu ilustraciju svoga argumenta o apstraktnim, tržišnim vrijednostima svega ponudio i primjer kovanice od pet franaka:

All our conventional values have the characteristic of not being confused with the tangible element which supports them. For instance, it is not the metal in a piece of money that faces its value. A coin nominally worth five francs may contain less than half its worth of silver. Its value will vary according to the amount stamped on it and according to its use inside or outside a political boundary. (1959: 119)

Ovakva predodžba novca, odnosno kapitala u potpunosti odgovara Marxovoj predodžbi o apstraktnim vrijednostima dobara na tržištu jer vrijednosti i značenja u oba slučaja ne ovise o konkretnim, opipljivim karakteristikama objekta već o njegovoj ulozi na tržištu u procesu cirkulacije kapitala. Spomenutim teoretičarima zajedničko je da u svojim studijama dokazuju kako su vrijednosti same po sebi isključivo proizvod razmjene ili društvene interakcije. Vrijednosti, baš kao i jezik, prema de Saussureu, predstavljaju formu, a ne sadržaj. Marx je, slično de Saussureu, dokazao kako je teško govoriti o jeziku, a da ne koristimo žargon ekonomije. Iako se nisu detaljnije bavili dubljim poveznicama između jezičnog i ekonomskog sustava jasno je kako su spomenuti mislioci ukazali na mogućnosti interdisciplinarnog povezivanja ovih dvaju znanstvenih područja. S druge strane, Jean-Joseph Goux (1994) povezuje kulturnu proizvodnju s monetarnom ekonomijom tvrdeći kako su povijesne mijene kretanja financija i kapitala uzrokovale promjene u društvenim praksama označavanja i reprezentiranja. Raspravljajući o korijenima vrijednosti stvari, Goux se služi de Saussureovom teorijom odnosa između monetarnih i jezičnih znakova i tvrdi kako je ona zanemarila važnost pojma 'vrijednosti' jer je ustanovila kako apstraktne kategorije poput ideja i značenja nisu bile garancija proizvodnje jezičnih značenja. Goux ovo obrazlaže činjenicom da u de Saussureovo vrijeme postaje društveno dominantna ideja banke i papirnato novca pri čemu postaje moguće sagledati koncept simboličkog samog po sebi. Za Gouxu, jedno od temeljnih obilježja suvremenog doba je dominacija ideje 'nominalne' vrijednosti u odnosu na 'materijalnu' vrijednost jer se svijet izražava u simbolima i reprezentiranim vrijednostima (*ibid.*). Diskusiju o snažnim homologijama između različitih 'simboličkih ekonomija' Goux je ipak započeo svojim studijom *Symbolic Economies: After Marx and Freud* ([1970] 1990) koja je dvadeset godina nakon objavljivanja prevedena na engleski jezik i koja je imala značajnog utjecaja na anglo-američku kritiku. U njoj Goux uvodi već spomenuti termin 'općeg ekvivalenta' kojim

označava novac kao privilegiranu kategoriju prema kojoj se sve ostale pojavnosti u materijalnom svijetu mogu uspoređivati. Ipak, njegov je doprinos novoj ekonomskoj kritici sadržan u trojnoj podjeli funkcije zlata/novca: „prva je istinska funkcija novca kao ishodišta bogatstva, druga je simbolička funkcija novca kao medija koji cirkulira na tržištu, a treća je imaginarna funkcija novca kao mjerila vrijednosti“ (Goux, 1990: 48) . Iako su neki teoretičari (Jameson, 1991) s rezervom dočekali Gouxove teorije homologije u kojima jedna vrijednost, ili jedan čimbenik, ima privilegirani položaj 'mjerila svih stvari', njegov je doprinos ekonomskoj kritici neupitan iako je utemeljen prije svega na ekonomskim temeljima. Nastavljajući svoje razmatranje o simboličkim vrijednostima novca i modusima njegove reprezentacije u javnom diskurzu državnog aparata, Goux (1999) se poslužio jezičnom formulom koju djelatnici na naplatnim mjestima američkih trgovačkih centara mehanički isporučuju kupcima prilikom naplate kupljene robe. Radi se o frazi '*cash, check or charge?*' koju Goux uzima kao polaznu točku rasprave o povijesnim promjenama reprezentacijskih paradigmi novca u zapadnim ekonomijama. Budući da takvo mehaničko pitanje stavlja kupca u različite odnose prema novcu, odnosno prema vrijednosti robe, a svakako u odnose prema različitim simboličkim sustavima, proizlazi da se subjekt u svojim svakodnevnim interakcijama s novcem kao simboličkim sustavom nalazi u središtu sveobuhvatne i kompleksne semiotičke mreže. Kako tvrdi Goux, takav sustav označavanja „implicira ne samo specifični status znaka i vrijednosti, već i specifičan strukturalni odnos prema zakonu, državi, privatnom i javnom, prema reprezentaciji, prema stvarnosti, te prema stvarnom i idealnom“ (*ibid.*: 115). Drugim riječima, društvo i država, unaprijed pomno osmišljenim mehanizmima simbolizacije, upravljaju ljudskom percepcijom simbola i njihove vrijednosti, a ovo naročito postaje očigledno kada se prisjetimo kako je od polovice 20. stoljeća sve snažnije rastao trend dematerijalizacije novca kao simbola vrijednosti. Naime, tijekom našeg životnog vijeka svjedočili smo potpunom rasapu materijalnih referentnih točki koje su svoje mjesto ustupile apstraktnim financijskim transakcijama koje se najvećim dijelom odvijaju unutar zatvorenih svjetova financijskih tržišta. Goux ovo opisuje kao „kolaps fokalnih točki, rasplinjavanje standarda razmjene, disocijaciju znaka od onoga što označava, uklanjanje svake 'prisutnosti' ili svakog 'blaga' koje bi reguliralo proces označavanja“ (*ibid.*: 115). Slijedeći istu nit vodilju svoga argumenta o povijesnim mijenama reprezentacijskih i simboličkih praksi novca,

Goux se posebno bavi značenjem nevidljivog, plastičnog novca i epistemološkom revolucijom koju je taj simbol unio u ljudsku percepciju novca kao vrijednosti. Plastična je kartica sasvim oslobodila čovjeka fizičkog kontakta s novcem i time nas je udaljila od njegove materijalne, reprezentativne moći. Uvođenjem koncepta plastične kartice, naime, banke i druge financijske institucije otvorile su novo poglavlje financijske povijesti novca jer je plastični četverokut postao virtualni označitelj vrijednosti koju je čovjek sve teže pojmiio kao realnu vrijednost. Ta je bankarska revolucija nažalost stvorila još jedan ozbiljan koncept u novijoj ljudskoj povijesti, a to je koncept duga i zaduživanja virtualnim novcem Uvođenjem plastičnog novca, tvrdi Goux, ljudski faktor sve je zanemareniji čimbenik financijskih transakcija, dok istovremeno jača uloga banaka u automatizaciji svojih operacija. Slijedeća faza povijesti razvoja 'plastičnog' novca bila je uvođenje kartica kojima je bilo moguće doći do gotovine bilo kada bilo gdje u svijetu uz prethodno tipkanja brojčanog koda za pristup novcu. Ovo je otvorilo neslućene mogućnosti zaduživanja ali i ono čemu smo svjedočili posebice tijekom posljednje financijske krize od 2008. godine, ljudsku potkapacitiranost u praćenju i razumijevanju financijskih koncepta duga, zaduživanja i srodnih financijskih obaveza. Ipak, navedene su prakse donijele ljudskom rodu lažni osjećaj premoći i kontrole nad životnim procesima koji uključuju i financijske operacije potrebne za održavanje životnog standarda. Čovjek je, tvrdi Goux citirajući stari oglas moćne kartične kuće, postao „gospodar mogućnosti“ koje mu se pružaju (*ibid.*: 124). Nažalost, taj status, kako je iz današnje perspektive jasno, nije bio popraćen odgovarajućim društvenim angažmanom financijskih institucija u obrazovanju običnog čovjeka za uspješno sudjelovanje u sve naprednijim financijskim transakcijama novcem i kapitalom. Razvoj simboličkih sustava reprezentacije novca u posljednjih stotinjak godina bio je tek način na koji su svijet financija i tržišta kapitala ko-optirali ljudsko društvo iskoristivši njegove slabe točke za vlastitu agendu zauzimanja prevlasti nad globalnom ekonomijom u kojoj je sve manje mjesta i brige za čovjeka. Ako se ovakve teorije primijene na književni diskurz onda proizlazi kako je Goux svoju teoriju temeljio na konceptu metaforičkih razmjena između različitih registara, u ovom slučaju ekonomskog i književnog registra. Drugim riječima, Gouxova teorija razmjene sagledava učinke ekonomskih sustava na različite kulturne i društvene formacije i postulira da takav odnos određuje sve ostale odnose razmjene unutar društvenih struktura. Ovakva teorija

o homologiji između ekonomskih razmjena i jezičnih razmjena je u određenoj mjeri zaista primjenjiva na ekonomske transakcije jer se one u pravilu temelje na usporedbama, mjerenjima i razmjenama kako u financijskoj tako i u trgovinskoj sferi. Stoga ako usporedimo funkciju ekonomske kritike književnih djela sa samom ekonomijom možemo ustanoviti da dijele iste temeljne principe. Možemo zaključiti kako postoji snažan temelj za analizu 'razmjena' između ekonomskog i književnog diskurza ili, prema Osteen i Woodmansee (1999), vrijednost međusobnih posudbi između ta dva polja je neupitna, ali se treba razmotriti „što se dobiva, a što gubi pri takvim razmjenama“ (1999: 18).

2.2.1. Metaforizacija ekonomije ili zaokret ka literarnom u ekonomiji

Iz današnje perspektive evidentno je kako je došlo do dematerijalizacije novca koji se pretvorio u niz teško pojmljivih transakcija 'plastičnim' i 'nevidljivim' novcem. Jasno je da se dogodio prijelaz iz jedne reprezentacijske paradigme u drugu i upravo je ovo pitanje zaokupilo najveću pažnju recentnije ekonomske kritike. U studijama iz ove kasnije faze ekonomske kritike, za koju se uvriježio naziv 'nova ekonomska kritika', zamjetan je određeni odmak od ranijih teorijskih studija već time što neki autori novijega vala s određenom dozom skepticizma prihvaćaju teoriju homologija ranije generacije i okreću se ka razmatranju utjecaja nekih drugih diskurzivnih praksi na književni tekst. Studija koja se posebice ističe u sklopu recentnijeg vala ekonomske kritike je naslovljena *The Gold Standard and the Logic of Naturalism* Waltera Benn Michaela (1987). Michaels u ovoj studiji nastavlja ideju homologija i to onih između romana realizma 19. stoljeća i financijskih praksi toga vremena, ali postavlja tezu tzv. 'zlatnog standarda' koji pretpostavlja želju subjekta da „bude vjeran svojoj površinskoj slici“ (22). Međutim, termin '*face value*' ima dvojako značenje je se u ekonomskom diskursu prevodi kao 'nominalna vrijednost' dok se u širem društvenom diskursu može prevesti najmanje na tri različita načina kao 'površinska slika', 'vanjski dojam' ili kao 'zdravo za gotovo'. Ako ovakvu tezu prihvatimo u doslovnom prijevodu, onda možemo ustvrditi kako Michaels govori o identificiranju subjekta sa svojim vanjskim imidžem čime se pitanje reprezentacije potpuno eliminira iz odnosa. Iako se ova studija smatra temeljem razvoja novoga vala ekonomske kritike kojega se još naziva i 'novi

historicizam' ili 'nova ekonomska kritika', neki autori propituju njezinu utemeljenost u teoriji homologija. Tako Jameson (1991) tvrdi kako Michaels ne nadograđuje strukturu ekonomske kritike nego prezirno zanemaruje prethodnu kritiku i formulira svoj vlastiti teorijski princip prema kojemu termin 'tržište', primjerice, ne pojašnjava ekonomske transakcije već ih dodatno mistificira. Na Michaelsovu studiju se osvrće i Goux (1990) koji 'zlatni standard' opisuje kao „sidro sustava homologije koje sprječava označivače da se udaljavaju od vrijednosti koje označuju“ (1990: 114). Drugim riječima, Michaels istovremeno kritizira i primjenjuje 'zlatni standard' odnosno vjerovanje u međusobnu usporedivost monetarnog i jezičnog sustava.

Pogled nove ekonomske kritike na povezanost ekonomskog i književnog diskursa postaje još jasniji u studiji Normana Russella *The Novelist and the Mammon* (1986) u kojoj autor analizira odnose 19-stoljetnih financijskih operacija i romana toga perioda i zaključuje kako je književna kultura potpuno nepomirljiva s ekonomskom sferom jer novelisti toga vremena „nisu bili akademici [...] nego maštoviti majstori svoga zanata koji su znali kako iskoristiti društvene probleme svoga vremena za svoje vlastite potrebe“ (1986:16). Iako Russell ispravno registrira svijest romanopisaca 19. stoljeća o društvenim i ekonomskim okolnostima u kojima su stvarali ipak ne pridaje pažnju ulozi fikcionalne reprezentacije ekonomskih okolnosti toga vremena u oblikovanju samih sustava koje reprezentiraju. 19. stoljeće u anglofonij književnosti je s teorijskog stajališta zanimljivo mnogim autorima jer romanopisci stvaraju književni svijet koji vjerno odražava društvenu stvarnost toga vremena. Colin Nicholson tako u uvodu svoje studije *Writing and the Rise of Finance* (1994) govori o „subjektivitetima u razvoju“ koje oblikuje „politička ekonomija u razvoju“ (7) što svjedoči o svijesti autora o postojanju međudnosa društvenih sustava i subjekata u njima. Kako su oboje dijelovi znatno širih diskurzivnih formacija, Nicholson zapravo otvara nove mogućnosti za analizu međusobnog djelovanja ekonomskih i književnih tropa, a time novu spoznaju nove ekonomske kritike, kako zamjećuje Thompson, o tome da se ekonomske promjene ne mogu „potpuno razdvojiti od diskursa ili discipline koja te promjene reprezentira“ (Thompson, 1996: 8). Na istome tragu, ali s pažnjom usmjerenom ka metaforičkom diskursu ekonomije, je i Deirdre McClosky (1995) koja utvrđuje literarno porijeklo možda najpoznatijeg *homo economicusa* u anglofonij književnosti, Robinsona Crusoa, proizvod fikcije 18-stoljetnog pisca Daniela Defoa. McCloskey priznaje kako čitatelj

može ili ne mora prihvatiti postupke i ponašanje lika, ali su upravo „književni umjetnici, a ne svjetski filozofi, odgovorno za naše upoznavanje s njim“ (*ibid.*: 203). McCloskey zapravo obrazlaže metaforičko značenje rekluzivnog života zasićenog pripadnika engleske srednje klase koji u jednom trenutku odbacuje sve društvene norme i odlučuje preokrenuti život naglavce i svesti ga na samo-dostatnu egzistenciju na primitivnoj razini. Ekonomiste je ovakav pristup zaintrigirao jer je otvorio novu perspektivu promatranja mogućih načina ekonomskog zadovoljenja najnužnijih potreba čovjeka u trenutku kada sam čovjek odluči svjesno odbaciti udobnost građanskog života u urbanoj sredini i vratiti se na polazište civilizacije, na učenje o samodostatnosti i preživljavanju bez uplitanja ekonomije. Štoviše, taj je primordijalni *homo economicus* svjesno odabrao prirodni način života poslušno nastavljajući ritam životnih aktivnosti koje bi upražnjavao i u 'starome' životu. Dakle, radio je, pribavljao hranu, jeo i odmarao se i sve je svoje aktivnosti pomno bilježio u dnevnik. Upravo taj svjesni čin odbacivanja svih poznatih društvenih normi i tradicija, obitelji i socijalnih interakcija, te svođenje života na ogoljeni esencijalizam, predstavlja istinski metaforički izazov čak i suvremenoj ekonomiji koja nas uvjerava da je sloboda izbora i kretanja na otvorenim tržištima izobilja jedini pravi način zadovoljenja ljudskih potreba.

U današnje vrijeme možda bi i mogli iznaći metafore koje odudaraju od slike izoliranog, autonomnog subjekta, ali je isto tako moguće da dominantne metafore neoliberalne ekonomije kakvu danas poznajemo idu u prilog tropu Robinsona Crusoa i pokušaju života bez institucionalizirane ekonomije. Pitanje razotkrivanja skrivenih metafora ekonomije u književnim tekstovima nije samo diskurzivne prirode već i heurističke jer, kako tvrde Klamer i Leonard (1994), one nas mogu dovesti do lakšeg razumijevanja prirode ekonomije i mogu pomoći pri stvaranju „novog konceptualnog okvira za interpretiranje alternativnih diskurzivnih praksi u ekonomiji“ (1994: 44). Sličnim se riječima o ulozi metafora u ekonomskom diskursu izrazila i Deirdre McClosky (1985), rekavši kako će korištenje retoričke analize nadograditi puki formalizam ekonomije pa možda i poboljšati ekonomsku praksu u cjelini. McClosky dalje tvrdi kako je ekonomija jedan oblik umjetničkog izričaja, čak štoviše, kako je ona retorička umjetnost u klasičnom smislu i kako je pogubno za samu ekonomsku znanost to što je potiskivala važnost retorike za vlastitu praksu gradeći svoj autoritete na pogrešnim konceptima (*ibid.*). Ovakav retorički pokret unutar ekonomske kritike neki su imenovali „kritičkom

ekonomijom“ tvrdeći kako ona utjelovljuje temeljne postavke post-strukturalizma (Horwitz, 1999: 151). Ukoliko idemo dalje uspoređujući ekonomske znanosti i humanističke znanosti, tvrdi Horwitz, shvatit ćemo kako se ove prve u svojim argumentacijama oslanjaju na egzaktne ekonomske čimbenike, ali da su ujedno u stanju koristiti argumente tipične za humanističke discipline da bi osnažile svoje ciljeve i ideje. McCloskey (1994) to objašnjava činjenicom da je ekonomija kao znanstvena disciplina u svojim ranijim fazama razvoja bila izuzetno široko disciplinarno polje jer su neki od prvih istaknutijih ekonomista bili filozofi širokoga znanja o različitim disciplinama. Slijedom toga argumenta možemo se zapitati je li, i kada točno, došlo do zaokreta ekonomskih znanosti od njihova humanističkog segmenta prema čisto statističkom, činjeničnom i logičkom sadržaju. McClosky smatra da je do zaokreta došlo negdje u periodu modernizma kada je prevladavajuća intelektualna klima u znanosti i kulturi diktirala oslanjanje na činjenice i logiku a ostavljala je po strani „širinu spoznaje moralne filozofije“ (*ibid.*: xii). Na drugome mjestu McClosky je ustvrdila i kako je upravo takva modernistička sklonost činjenicama i formulama dovela do urušavanja svjetske ekonomske znanosti koja se od tada nepovratno svela na „blokove jeftinih stanova i na ekonomske sustave visokih kamatnih stopa“ (1990: 5).

Pristup ekonomskom diskursu kroz retoričku analizu čiji je najglasniji zagovornik McCloskey, svakako izaziva brojna pitanja o načinu na koji takav pristup može istinski pridonijeti 'poboljšanju ekonomije'. U svom kritičkom osvrtu na spomenuti pristup ekonomskom diskursu, Horwitz (1999) ga opisuje kao oblik samosvijesti koji nema moć uvjeravanja sudionika u razgovoru i koji „neće doprinijeti poboljšanju komunikacijske efikasnosti“ u ekonomiji (*ibid.*: 164). Ovome ćemo dodati kako je pretpostavka da će retorička analiza diskursa poboljšati komunikacijski aspekt ekonomije, čime bi ona postala razumljivija i čime bi se otvorilo šire diskurzivno polje za prijenos ekonomskih ideja, u najmanju ruku problematična jer ne rješava ono što Horwitz naziva „fundamentalno neslaganje“ unutar ekonomskih znanosti (*ibid.*: 165). Horwitz pri tome misli na nemogućnost postizanja konsenzusa o tome koji je najbolji način komuniciranja ekonomskih ideja prema drugim znanostima i prema široj populaciji. Naime, kako je već Weintraub (1990) zamijetio, „baviti se ekonomijom nije isto što i govoriti o ekonomiji“ (1990: 126). Prije njega slične su primjedbe o

nedostatnosti retoričke analize za razumijevanje ekonomskih praksi u cjelini ponudili i drugi autori naglasivši kako se u ekonomiji radi o kompleksnim i višeslojnim konceptima koji zahtijevaju obrazlaganje u znatno širem interpretacijskom okviru od onoga kojega nudi retorička analiza diskursa (cf. Heilbroner 1988; Fish 1988; Gerrard 1993). Slijedom argumenata koje nudi McClosky (1994) kada zaziva upravo književnost, odnosno šire humanističke znanosti kao idealno mjesto s kojega ekonomisti mogu svoje područje „procjenjivati izvana“ (1994: 383), tvrdimo da ekonomija može u književnosti pronaći kanal putem kojega se afirmira iako sama retorička analiza takvih područja susreta neće nužno rezultirati boljim razumijevanjem ekonomskih poruka. Na tragu diskusije o metaforizaciji i retorici ekonomskoga diskursa i o mogućim reprezentiranjem istih u književnom tekstu je i ranije spomenuta studija Marca Shella (1978) *The Economy of Literature* u kojoj autor kompleksnom analizom odnosa novca i jezika u književnim tekstovima predstavlja temelj kasnijih teorijskih doprinosa na čije se temeljne premise oslanja i sam Goux. Shell naime problematizira odnos novca i jezika povezujući ekonomska kretanja novca s novim simboličkim paradigmama reprezentacije i metaforizacije tih kretanja u književnosti. Pri tome autor upozorava na čestu pogrešku književno-kritičkih pristupa koji književna djela izučavaju kroz prizmu nekoliko ekonomskih izraza ili metafora kojima pridaju značenja „ozbiljne ekonomske teorije“ zanemarujući pri tome dublja simbolička značenja sadržana u književnom tekstu pri čemu „ignoriraju formalne sličnosti između metaforizacije (kao obilježja jezika i književnosti) i ekonomske reprezentacije i razmjene“ (1978: 3). „Književna teorija“, upozorava Shell, „koja se katkada doima apolitična, nužno se bavi konceptima poput jezične vrijednosti čime ne može izbjeći ekonomske i političke probleme u njima implicirane“ (1978: 6). Konačno, Shell nudi svoje viđenje zadatka književne kritike:

Jedan od zadataka književne kritike je razumijevanje veze između najmanje metafore i najšireg tropa. Ekonomija književnosti pak nastoji istražiti poveznice između takvih književnih odnosa i odnosa koji oblikuju političku ekonomiju. Ona sagledava aspekte formalne sličnosti između jezične i ekonomske simbolizacije i proizvodnje ali i sustava političke ekonomije kao cjeline (1978: 7).

Ovakvo razmatranje navodi na zaključak kako ekonomske razmjene, prije svega novac i kapital, uvijek pronalaze svoj izraz kroz jezik, a time i kroz metafore i simbole književnoga teksta. O potencijalnoj opasnosti od metafora ukoliko one predstavljaju lažnu sliku subjekta u tekstu Shell raspravlja koristeći Rousseauovu teoriju romana za

koju tvrdi kako baš „kao i njegova teorija književnosti započinje njegovim nepovjerenjem u jezik“ (*ibid.*: 124). Navodeći primjere Rousseauovih analiza književnih djela, posebice bajki za djecu, Shell tvrdi kako bajke svojim specifičnim jezičnim metaforama uče djecu kako da postanu dobri „lihvari i financijaši“ pa je tako današnji svijet prepun „odrasle djece koja, obrazovana na bajkama, pogrešno shvaćaju ekonomski i usmeni medij izražavanja“ (*ibid.*: 120). Citirajući odlomke iz Rousseauovih analiza književnih djela, Shell tvrdi kako je novac igrao „ključnu ulogu u nastanku i razvoju društvenih nejednakosti“ i kako je novac poput modernog komercijalnog jezika „izopačeno ujednačeni zajednički nazivnik jednodimenzionalnog društva koji ovisi o prividu 'univerzalne jednakosti'“ (*ibid.*: 122). Nadalje, Shell smatra kako su novčane i jezične reprezentacije glavna meta Rousseauove kritike jer ih je smatrao sredstvima iskrivljavanja istinskih odnosa stvari i njihovih znakova što je dovelo do stvaranja društvene pohlepe. Konačno, uzimajući u obzir ulogu subjekta u društvu, Shell smatra kako su financije, zapravo čitav sustav ekonomskih reprezentacija, tek sredstvo porobljavanja subjekta u modernom društvu. Iako su ovi uvidi utemeljeni na ontološkim, ali i na semiološkim i povijesnim značenjima novca i ne obraćaju se ekonomskim sustavima u cjelini, ipak predstavljaju vrijedan doprinos znanstvenim raspravama o sprezi novca i jezika.

Dvije su spoznaje koje Shell ostavlja kao temelj za izučavanje i primjenu ekonomske kritike na književni tekst. Prva je spoznaja o povezanosti monetarnog sustava i nekih drugih sustava reprezentacije, odnosno spoznaja o homologijama različitih sustava reprezentiranja koji se međusobno suodnose gradeći kompleksnije sustave reprezentacije. Druga je spoznaja da je „novac, koji i sam predstavlja sustav tropa, također 'unutarnji' sudionik logičke i semiološke organizacije jezika, odnosno sustav tropa“ (1982: 3). Ovako postavljena tvrdnja jedan je od temelja ekonomske kritike jer utvrđuje pravu prirodu funkcioniranja novca unutar sustava jezika i otvara mogućnost istraživanja kako u polju kulturoloških studija o ulozi ekonomskih koncepata i transakcija tako i u području nacionalnih identitetâ i njihovih odnosa prema novcu i kapitalu. Ova druga mogućnost od posebnog je zanimanja za ovo istraživanje budući da je ono usmjereno ka analiziranju novih modusa reprezentiranja nacionalne inačice neoliberalnog ekonomskog sustava i ka utvrđivanju postojanja diskurzivnih strategija u svrhu subvertiranja navedenoga ekonomskog modela. Slične teorijske postavke

pronalazimo kod Karla Marxa koji je, kako je ranije rečeno, ponudio svoju teoriju ekonomske i jezične razmjene i reprezentacije, ali u kojoj on pravi razliku između novca i diskursa. Naime, Marx je diskurs interpretirao tek kao odraz ekonomskih kretanja i nije mu u svojim studijama posvetio previše pažnje. Stoga kod Marxa ne pronalazimo integrirane teorije reprezentacije i interpretacije književnih djela. Kako vidimo, Shell smatra kako su, unatoč nekim teorijskim razilaženjima, Rousseau i Marx postavili temelje inkluzivnoga proučavanja književnih djela koje svakako subjektu mogu pomoći u razumijevanju svijeta iako su, svaki na svojoj strani spektra, kritizirali moduse književnih reprezentacija novca i ekonomije kao i samu razmjensku vrijednost književnosti.

Marx, de Saussure, Goux, Shell, ali i spomenuti predstavnici nove ekonomske kritike kao svojevrsni nastavljači njihovih teorijskih studija, razmatraju novac kroz prizmu njegove simboličke i reprezentacijske moći ne samo u monetarnome već i u društvenome kontekstu u kojemu ona sudjeluje u oblikovanju subjektiviteta svakog pojedinog sudionika društvenih simboličkih praksi. U zaključku ovoga poglavlja posudit ćemo Michaelsov izraz 'zlatni standard' i reći kako je najveći doprinos ekonomske kritike i nove ekonomske kritike, dakle kritičkih pristupa kulturi s aspekta ekonomskog diskursa, u tome što je utvrdila mogućnost usporedbe različitih društvenih sustava kojima je zajednička upravo snažna dominacija novca i kapitala u preoblikovanju subjektiviteta. Iako ni danas ekonomska znanost neće priznati da se u njezin diskurs infiltrirao simbolički, metaforički jezik kulture i književnosti i da novac, ima i svoje simboličke i imaginarne aspekte. Spomenuti teoretičari uspjeli su predočiti drugačiju paradigmu uloge novca, kao oblika kapitala, u širem društvenom kontekstu. Ovo suvremenim istraživačima otvara alternativne mogućnosti analize književnih djela na postavkama nove ekonomske kritike. Stoga ćemo, u analitičkome dijelu ovoga rada, pokazati na arhivu suvremenog irskoga romana kako irske spisateljice koriste različite diskurzivne strategije s ciljem prokazivanja i propitivanja irske neoliberalne paradigme i njezina utjecaja na dekonstruiranje nacionalnog identiteta.

3. KAPITAL I NEOLIBERALNA EKONOMSKA PARADIGMA U NEOLIBERALNOM ROMANU

Dva koncepta kojima se bavimo u ovome poglavlju, kapital, s jedne strane, i neoliberalna ekonomska paradigma s druge strane, opiru se jednostavnim diskusijama jer su tijesno povezani već od samih začetaka onoga što danas poznajemo kao kapitalistička ekonomija. Naime, većina ekonomista slaže se da se počeci toga ekonomskog poretka naziru već u 18. stoljeću u Engleskoj kada financijski sektor gospodarstva dobiva na sve većoj važnosti, a posebice sa zamahom industrijske revolucije u drugoj polovici 18. stoljeća. Razvoj toga poretka dodatno je osnažen britanskim kolonijalnim projektom koji je moć i utjecaj te ekonomske velesile proširio na prekomorske, ali i na neke geografski puno bliže teritorije poput Irske. Naravno, važno je napomenuti da je analiza povijesnih aspekata razvoja i utjecaja kapitala i kapitalističke ekonomije izvan dometa ovoga istraživanja pa ćemo se ovim konceptom baviti samo unutar granica određenih naslovom istraživanja. Kako će analiza primarnoga korpusa pokazati u narednim poglavljima, pojam kapitala će se razmatrati kroz dvije pojavnosti – kapital kao konkretna materijalna kategorija (ne)posjedovanja financijskih sredstava te kapital kao društvena kategorija, odnosno kao društveni status. Ovdje ćemo se osloniti na teorijske uvide Pierrea Bourdieua (1987) i njegovo razlikovanje različitih oblika kapitala poput ekonomskog, simboličkog, kulturnog ili društvenog kapitala. Bourdieu tvrdi kako se „društveni kapital zasniva na resursima utemeljenima na društvenim vezama i pripadnosti skupinama“ dok se simbolički kapital stvara kao akumulacija „različitih vrsta kapitala u trenutku kada se oni prepoznaju i percipiraju kao legitimni“ (1987: 4). Stoga, društveni kapital je zasnovan na pripadnosti pojedinca skupini dok je simbolički kapital uvjetovan modusima percipiranja društvenog kapitala. Kako će analitička poglavlja pokazati, suvremeni irski ženski narativ koji se bavi predočavanjem irske verzije neoliberalne egzistencije odvija se upravo u zoni kontakta između neimaštine i bogatstva, odnosno na tankoj niti koja razdvaja subjekte na one koji streme ka društvenom usponu kojeg im omogućava nova ekonomska paradigma, te na one koji su iz različitih razloga onemogućeni u svojim društvenim ambicijama i ostaju ukopani na društvenim marginama bez naznake pomaka.

U terminološkom i metodološkom pogledu, istraživanja uloge ekonomije i kapitala u suvremenom društvu pokazala su kako je došlo do pomaka u paradigmatima reprezentacije, ali i u analitičkim pristupima ovim temama kada je u pitanju književnost i njezina tematska angažiranost. Knežević (2017) tako tvrdi da roman uvijek ulazi u interakciju sa „konkretnim, specifičnim verzijama kapitalističke ekonomije“ (2017: 258). Uvjeti razvoja romana u Engleskoj povijesno su, prema Kneževiću, koincidirali sa sveobuhvatnim društvenim promjenama u europskim civilizacijama u kojima je razvoj kapitalističke ekonomije bio jedan od ključnih faktora toga procesa. Pozivajući se na tezu Iana Watta o 'usponu romana' kojega povezuje s formiranjem modernoga društva, ali i sa pojavom prvih modernih narativnih formi, Knežević tvrdi kako je Wattovo čitanje moderniteta s pravom uključivalo pozivanje na kompleksne i paralelne povijesne procese koji su uzimali u obzir prije svega „ekonomski individualizam i protestantsku Reformaciju“, ali i filozofsku paradigmu individualizma kakvu su zastupali René Descartes i John Locke (*ibid.*: 253). Watt je, naime, snažan razvoj romana kao žanra vidio kao jednu od „paralelnih manifestacija“ na razvojnoj putanji modernoga europskoga kapitalizma (1957: 31-32).

Budući da okosnicu ovoga istraživanja čini utvrđivanje i analiza suodnosa suvremenog irskog ženskog romana i ekonomske stvarnosti u kojima nastaje, jasno je da se naš fokus zadržava na Pikettyjevoj tezi kako se puno toga može naučiti o kapitalističkoj ekonomiji upravo iz književnosti. Ovdje ćemo se ponovno složiti s Kneževićevim stajalištem kako nije uputno monopolizirati znanje o ekonomiji i ekonomskom (što je česta pojava, primjerice, u slučaju neoklasičnih ekonomista, ali i drugih ekonomskih 'škola') jer to uvelike ograničava domete analize uloge romana kao žanra u ekonomskom životu društva (*ibid.*: 259)³. Potrebu da se neoliberalni kapitalistički sustav temeljitije sagleda u smislu moći izazivanja periodičke i teško predvidive društvene i ekonomske krize naglašava i ekonomski povjesničar David Harvey (2011) koji se u svojim teorijskim studijama često okreće analizi ovog problema. Budući da Harvey zastupa marksističku školu mišljenja koja se temelji na tezi da je kapitalizam

³ Knežević u svojoj analizi romana Jane Austen i Elizabeth Gaskell pokazuje kako ta dva kanonska teksta iz 19. stoljeća na različite načine komuniciraju sa povijesnom i ekonomskom stvarnošću u kojemu nastaju. Tako roman J. Austen (*Mansfield Park*, Penguin Books, 1996) svjesno ispušta određene segmente društvene stvarnosti dok roman E. Gaskell (*North and South*, Penguin Books, 1986) intenzivno ulazi u dijalog s društvenom, posebice ekonomskom i industrijskom stvarnošću svoga perioda.

neuhvatljiva i neumoljiva sila čije funkcioniranje teško da netko može suštinski prepoznati i u potpunosti pojasniti, ne čudi da i sam priznaje da je današnje poznavanje funkcioniranja toga sustava nemoguće spoznati unatoč silnome trudu međunarodne akademske zajednice. Naime, kako je vidljivo u literaturi, tek je otprilike u posljednja tri desetljeća započelo intenzivnije teorijsko bavljenje ekonomskom problematikom i njezinim međuovisnostima s drugim disciplinama. Jedan od najboljih primjera intenzivnog zanimanja akademske zajednice za ovu problematiku je već spomenuti Thomas Piketty koji je svojom ambicioznom studijom *Capital in the Twenty-First Century* (2014) obznanio kako je kapital i njegovo današnje funkcioniranje potrebno sagledati iz dulje vremenske perspektive i iz perspektive drugih znanstvenih disciplina, posebice književnosti, kao smo već ranije spomenuli. Kao jedan od najglasnijih ekonomskih teoretičara u akademskom svijetu, Piketty otvoreno zazire od prepuštanja ekonomske problematike i problema funkcioniranja kapitala i distribucije bogatstva isključivo ekonomistima naglašavajući kako je „povijest raspodjele bogatstva oduvijek bilo političko pitanje i kao takvo ne može se svesti samo na ekonomske mehanizme“ (20). Nastavlja tvrdnjom kako ekonomija „nikada nije smjela biti odvojena od drugih društvenih znanosti“ (33) te kako moramo „zauzeti pragmatičan stav i napustiti metode povjesničara, sociologa, politologa, pa i ekonomista“ (32) ukoliko želimo razumjeti mehanizme raspodjele bogatstva i klasnu strukturu suvremenoga društva. Zazivajući trans-disciplinarni pristup ekonomskim pitanjima, Piketty, kako smo ranije naveli, navodi upravo književnost kao jedan od vrijednih izvora spoznaje o funkcioniranju i mehanizmima kapitala u moderno doba. Iako Pikettyeva teza o potrebi da se pornije sagledaju aspekti književnih reprezentacija kapitala i ekonomije, može zvučati začudno u određenim akademskim područjima koja književnost, i općenito humanističke znanosti ne smatraju vrijednim izvorom znanja o društvenoj stvarnosti, posebice onoj ekonomskoj, književnim teoretičarima i znanstvenicima koji se bave izučavanjem književnosti ona ne zvuči začuđujuće. Naime, u temelju je književne znanosti da svoj subjekt promatra kroz društveni okvir u kojemu je pojedino književno djelo nastalo. Upravo je u temelju humanističkih znanosti da promatra sveobuhvatno ljudsko iskustvo koje ne smije biti predmetom usko specijaliziranih i često reducirajućih disciplina poput ekonomije, povijesti ili filozofije već mora uvijek biti promatrano kao provodna nit kroz sve navedene, pa i druge znanstvene discipline koje se bave čovjekom i njegovim

postojanjem u društvenim zajednicama. Ono što sa sigurnošću možemo ustvrditi je da roman kao književna tvorevina pripada modernome dobu koje je potaknulo njegovo nastajanje i kasniji razvoj. Budući da je tome tako, moramo se složiti s Ianom Wattom (1957) kako era u kojoj je pojedini roman nastao određuje i njegovu logiku reprezentiranja stvarnosti. Ovdje se uputno podsjetiti i koncepta 'kronotopa' kojega je Bakhtin uveo u teorijski diskurs naglašavajući njime narativne strategije romana kojima određeno slikovlje unutar teksta ujedinjuje u sebi „vremenske i prostorne elemente“ koji se odlikuju čvrstom unutarnjom povezanošću i koji su u književnom tekstu izraženi određenim umjetničkim sredstvima (84). Povezujući ulogu samoga jezika u stvaranju niza kronotopa u književnom tekstu s povezanošću romana i njegove povijesne stvarnosti, Bakhtin je ustvrdio kako „svako književno slikovlje ima obilježja kronotopa, pa i sam jezik književnoga teksta“ (Bakhtin, 2002: 251). Niz je primjera u književnosti gdje se reprezentacijske strategije teksta isprepliću s prikazima povijesne zbilje trenutka u kojemu je književni tekst nastao. Knežević (2017) tako navodi primjer romana *Robinson Crusoe* kojega je moguće dubinski obuhvatiti jedino ukoliko je čitatelj upoznat s povijesnim činjenicama inherentnima ovome tekstu (otvaranje novih trgovačkih putova Engleske prema udaljenim kolonijama, trgovina robljem, kretanje kapitala u 18. stoljeću na teritoriju Velike Britanije i Europe te njima pripojenih teritorija). Imajući u vidu sve prethodno navedeno, ovdje ćemo iznijeti spekulativni zaključak kako niti jedan roman, od vremena njegova formiranja kao žanra pa do danas, nije moguće obuhvatiti i razumjeti ukoliko se ne uzme u obzir njegova angažiranost u danome povijesnome trenutku. Ian Watt će ovu osobinu romana nazvati „potpunim i autentičnim preslikom ljudskoga iskustva“ (32) koje ima veze sa jezikom književnoga teksta, ali ponajprije s povijesnim i društvenim obilježjima mjesta i vremena koje je kontekstualiziralo pojedini roman. Budući da jedna od polaznih teza ovoga istraživanja pozicionira analizirani korpus kao primjer 'neoliberalnog' romanom, nužno je precizirati prirodu odnosa tih dviju ključnih determinanti analiziranih tekstova – one neoliberalne i one književne.

Mathias Nilges (2015) navodi kako je kod razmatranja odnosa književnosti prema neoliberalizmu nužno odrediti kako se književnost odnosi prema materijalnoj stvarnosti. Uzimajući kao podlogu svog argumenta tezu Pierrea Bourdieua iznesenu u djelu *The Rules of Art* (1996), a prema kojoj književnost ima ključnu ulogu u proizvodnji,

obnavljanju i preobrazbi društva i materijalne stvarnosti i prema kojoj književnost jest književnost upravo stoga što aktivno intervenira u materijalnu stvarnost tako što „progovara o ozbiljnim stvarima bez nakane da ju se shvati potpuno ozbiljno“ (33), Nilges tvrdi da se književnost danas pod svaku cijenu mora razmatrati u sklopu njezine aktivne uloge u predočavanju neoliberalizma pri čemu ona ne smije biti shvaćena tek kao pasivna bilješka o društvenim promjenama, niti kao 'podčinjeni' objekt neoliberalizma već kao ontologija koja su-postoji s neoliberalizmom i koja gradi i mijenja našu percepciju društvenih i ekonomskih mijena u suvremenom svijetu. Da bismo razumjeli dubinu toga odnosa, tvrdi dalje Nilges, trebamo „izbjegavati ograničavajuće razmatranje ovoga odnosa na liniji podčinjenost-autonomija“ (360) i umjesto njega analizirati ovaj odnos kao odnos međusobnog posredovanja i uvjetovanja pri čemu niz aktivnih silnica uvjetuje realizaciju onoga što nazivamo „neoliberalni roman“ (*ibid.*). Da bismo mogli raspravljati o značenju toga pojma u kontekstu ovoga istraživanja, ustanovit ćemo prirodu odnosa neoliberalizma kao društvene paradigme s jedne strane i kulture, s druge strane.

Smatramo kako je koncept neoliberalizma usko povezan s približavanjem ekonomske sfere kulturnoj i društvenoj sferi života te kako se danas može govoriti o svojevrsnom 'kulturnom zaokretu' koji u fokus zanimanja stavlja ulogu kulture u kapitalizmu. Takav zaokret zamjećuje i Jason Read (2003) koji tvrdi kako je danas nemoguće „odvojiti kapital kao simbol proizvodnje i potrošnje, od procesa proizvodnje ideja, vjerovanja i ukusa“ (2003: 3). Read, na tragu Marxovih tvrdnji o ulozi kapitala u kulturi, nadalje tvrdi kako je važnost kapitalističke paradigme za kulturnu proizvodnju presudna u suvremenim društvima jer je ona poistovjetila kreativnu proizvodnju ideja i vjerovanja u sferi kulturne proizvodnje s proizvodnjom i distribucijom robe na tržištu (*ibid.*). To nas navodi da dovedemo u čvrstu vezu pojmove 'reguliranja kapitala' i 'društvenog reguliranja' i da ustvrdimo kako su to dvoje u čvrstome međudodnosu u eri neoliberalizma budući da je kapitalizam društveno regulirana pojava baš kao što su društvo i njegova kultura sfere regulirane kapitalističkim kretanjima, a time i krizama koje kapitalizam ciklički proizvodi. Stoga, svako propitivanje književnih djela nastalih u društveno-ekonomskoj konstelaciji koju imenujemo 'neoliberalizam' mora uzeti u obzir kompleksnost funkcioniranja književnosti u cjelini unutar okvira društvene regulacije neoliberalizma. To funkcioniranje nije uvijek afirmativne prirode naspram

neoliberalnog poretka i često se oslanja na kritiku društvenih kriza i društveno upravljanje krizama koje proizvodi neoliberalizam. Štoviše, često je u suvremenoj literaturi spominjanje 'krize romana' pa i krize humanističkih znanosti u cjelini čemu se uzroci traže upravo u ekonomskim konstelacijama 21. stoljeća koje daju primat sveprisutnosti kapitala u svim znanostima pa tako i u humanističkim znanostima. Stoga će se u nastavku obrazložiti važnost romana kao žanra u mapiranju neoliberalnog društva.

3.1. Neoliberalna ekonomska retorika kao žanrovska okosnica

Roman je žanr koji je oduvijek imao snažnu društvenu ulogu u oblikovanju slike svijeta u kojemu je nastao. Kao je već ranije spomenuto, znanost je locirala brojne reprezentativne primjere romana koji su reprezentirali stanje stvari u društvu, a posebno je u tom smislu istaknut engleski roman 18. stoljeća. Putanja razvoja romana povezuje se i s usponom kasnog kapitalizma (cf. Watt, 1957; Lukács, 1989) pa ne čudi što se o njemu u novije vrijeme raspravlja u književnim kritikama, poput one Zadie Smith (2008)⁴, na isti univerzalistički način na koji se danas govori o neoliberalizmu i kasnom kapitalizmu. Budući da u ovome istraživanju usmjeravamo pažnju ka različitim modusima reprezentiranja nacionalnog oblika neoliberalne stvarnosti, u ovom slučaju irske ekonomske stvarnosti, priklonit ćemo se onim uvidima koji ipak smatraju da se i kroz nestabilnu optiku neoliberalnog okvira može analizirati suvremeni ženski roman koji uvodi ideju postojanja objektivnog uzemeljenja u ekonomskoj stvarnosti nacije poput Irske.

Imajući u vidu kako ovo istraživanje postavlja roman kao povijesno uvjetovani modus reprezentiranja i propitivanja neoliberalne stvarnosti, smatramo da je roman kao povijesni žanr duboko impregniran poviješću kapitalizma što ga čini idealnim medijem razotkrivanja njegovih 'tamnih mrlji'. Ovo je važno i u kontekstu samoproklamirane

⁴ U recenziji dvaju suvremenih tekstova, romana Josepha O'Neilla *Netherland* (2008) i romana Toma McCarthyja *Remainder* (2005), kojima je zajednička nit tematizacija snalaženja pojedinca u fragmentiranom i otuđenom kapitalističkom sistemu, Zadie Smith tvrdi kako su oba romana primjeri suvremene krize romana budući da su oba pisana u tradiciji lirske-realističnog izraza koji, prema Smith, nema nikakve veze s vremenom u kojemu živimo. Zadie Smith ide toliko daleko da romane poistovjećuje s „dječjom uspavankom koja nas svih može utješiti“ jer je sve u redu sa svijetom (Smith, 2008).

svijesti neoliberalizma o njegovoj „zdravorazumskoj etici konkurencije i individualizma“ dok istovremeno „eksploatira takozvane čvrste povijesne poveznice tržišnog kapitalizma s reprezentativnim demokratskim sustavima i ostalim javnim dobrima“ (Johansen i Karl, 2015: 204). Imajući u vidu do sada rečeno, u ovome istraživanju će se pokušati dati jasan odgovor na pitanje koje već više od desetljeća zaokuplja teoretičare koji zastupaju stav o 'krizi žanra', a pitanje je sljedeće: Je li u suvremenom romanu u zadnja dva desetljeća došlo do tematskih i formalnih pomaka ka reprezentaciji ekonomskih paradigmi kojima dominira diktat kapitala i koji determinira sve razine odnosa između subjekta, s jedne strane, te žanra i forme, s druge?

Da bismo mogli ponuditi prihvatljive odgovore na ovo pitanje, podsjetit ćemo kako je jedan od ključnih čimbenika neoliberalizma njegova moć aproprijacije baš svih sastavnica društvenog i ekonomskog života. Stoga se na prethodno pitanje može odgovoriti potvrdno i to usprkos tvrdnjama kritičara kako je roman 21. stoljeća samo sredstvo kojim se dodatno anestezira politička apatija srednje klase u novome stoljeću (Smith, 2008). S druge strane spektra, niz teoretičara, poput Barnarda (2009), zaziva snažniju potragu za fikcijama globalnoga svijeta, odnosno za romanima koji pričaju neke nove priče sinkronizirane s današnjim vremenom i prostorom koje bi mogle poslužiti kao putokazi u „novi svijet milenijskog kapitalizma“ (Barnard, 2009: 208). Pri tome treba naglasiti da anglofona literatura, pored kategorije 'neoliberalnog' romana govori o još dvije kategorije romana engleskog govornog područja koji reprezentiraju neki od aspekata današnjeg stanja svijeta. Rohr (2004) tako govori o “romanu globalizacije“ i o „kozmpolitskom romanu“ (2004: 99) dok Annesley (2006) čak razlikuje „roman globalizacije“ i „roman o globalizaciji“ (2006: 113). Za Annesleya je 'roman globalizacije' širok i sveobuhvatan pojam vezan uz politizaciju ekonomije, onaj koji odražava stvarne društvene okolnosti trenutka, ali je to i roman koji bi trebao „doprinijeti razumijevanju diskursa i debata o globalizaciji“ (*ibid.*), dok je za Rohr 'roman globalizacije' definiran kroz njegovu epistemološki dimenziju jer, prema autorici, reprezentira fikcionaliziranu stvarnost dezorijentacije i nesigurnosti u do jučer poznatom svijetu (*ibid.*). Oba se određenja temelje na mimetičkim prikazima stvarnosti koje nastaju interakcijom romana i globalnih iskustava života koji oblikuju suvremene, globalne ekonomske strukture. Oba uvida su podjednako vrijedna za razlikovanje

funkcije i uloge anglofonog romana 21. stoljeća, ali su prije svega vezana za koncept globalnog, sveobuhvatnog prostora, umjesto za koncept vremena.

Gupta (2009) također naglašava kompleksan suživot globalizacije i književnosti razmatrajući taj odnos kroz lakmus papir reprezentiranja globalizacije i kapitalizma u književnim djelima, ali i kroz prizmu kooptiranja književnosti kao institucionalizirane znanosti u eri globalizacije. Prepoznajući primat sjevernoameričke i britanske književnosti u predočavanju globalizacije, Gupta tvrdi kako je takva književnost prepoznatljiva po „protagonistima i događajima uhvaćenima u mašineriju multinacionalnoga poslovanja smještenoga unutar sukoba globalnih političkih sila sa svih razina i lociranoga unutar kozmopolitskih prostora urbanih gradova“ koji se s lakoćom fluidno izmiču onkraj granica nacionalnoga i lokalnoga (2009: 13). Budući da se takvo geopolitičko smještanje 'književnosti globalizacije' može opravdati činjenicom da su upravo u tim prostorima locirani najmoćniji financijski centri današnjice, sasvim je opravdano nastojanje da se svaka rasprava o literarnim reprezentacijama globalizacije i kapitalizma započne upravo na primjerima anglofonih književnih uradaka. Što se modusa tematizacije tiče, Gupta naglašava složenost tematskog sklopa takvih književnih djela koje je teško „obujmiti bilo kakvim narativnim ili deskriptivnim nastojanjem“ (*ibid.*: 13). Ovome ćemo dodati kako svaki interpretacijski pokušaj raščlanjivanja reprezentacijskih paradigmi romana koji se tematski vežu uz kapitalizam i globalizaciju mora krenuti od analize načina na koji književno djelo ulazi u dijalog s ontologijom globalizacije i/ili neoliberalizma. U tom smislu, Gupta nudi na početku svoje studije lucidni uvid u jedan od načina na koji književno djelo tematizira, ali i subvertira kapitalističke odnosno globalističke tenzije u društvu. On se, naime, u prvome dijelu studije bavi raščlanjivanjem književne reprezentacije kapitalizma fokusirajući se na teme društvenog aktivizma i javnih protesta. Analizirajući navedenu temu na primjeru romana Dona DeLilla *Cosmopolis* (2003) Gupta sučeljava simboliku nesmiljenog kapitalizma utjelovljenog u liku neumoljivog financijskog špekulanta Erica Packera, s jedne strane, i val anti-globalizacijskih protesta koji se događaju na ulicama New Yorka i kojima Packer svjedoči iz svoje luksuzne limuzine, ujedno pokretnog ureda iz kojega obavlja trgovanja na svjetskim burzama. Gupta skreće pažnju na način na koji književni tekst pokazuje kako kapitalizam ko-optira samu teoriju globalizacije kakva se danas razvija u akademskim krugovima. Ta je teorija u ovome romanu zorno

predočena u liku Vije Kinski, teoretičarke globalizacije i bliske suradnice financijskoga mogula. Promatrajući anti-globalizacijske proteste i prijeteće reklamne slogane koji difamiraju kapitalizam na divovskim neonskim reklamama u centru Manhattana, financijaš i njegova suradnica, teoretičarka globalizacije, postaju jedno jer je DeLillo jasno naznačio kako je predstavnik akademske misli na platnoj listi milijardera. Gupta dalje naglašava kako je DeLillo već tada, na početku 21. stoljeća, kapitalizam i globalizaciju reprezentirao kao nasilne paradigme koje će se u konačnici okrenuti protiv sebe i tako zatvoriti krug svoga globalnoga poretka (*ibid.*). Naime, nasilje koje će se dogoditi tijekom romana i u kojemu aktivno sudjeluje i glavni lik, prvo promatrajući na televizijskim ekranima ubojstva nekih od vodećih ljudi međunarodnih financija, a zatim i sam počinivši ubojstvo vlastitoga tjelohranitelja, pa u konačnici i samoubojstvo, ukazuje na ranjivost i destruktivnost dehumaniziranog globalnog kapitalizma koji, baš kao i brojni globalni aktivistički protesti koji ga prate, i sam ima monopol nad nasiljem jer, kako zaključuje Gupta svoju analizu, svi ti ulični, nasilni protesti kojima svjedočimo diljem svijeta i sami su „ko-optirani proizvod i predstavljaju nastavak onoga protiv čega protestiraju“ (*ibid.*: 17). Iz Guptine analize ovoga književnoga teksta razvidno je kako je praktički svaki aspekt suvremenoga života u neoliberalnom, globaliziranom svijetu podčinjen diktatu kapitalističke ideologije i kako su osobne ambicije pojedinaca u pravilu proizvod za široku potrošnju. Kompleksnost reprezentiranja korporativno-kapitalističkih konstrukcija svakodnevnoga života upućuje na slojevitost kretanja unutar stvarnih neoliberalnih matrica. Jedan aspekt te slojevitosti je i slika društvene stvarnosti koja nije nužno određena lokalitetom u koji je smještena radnja romana već odaje dojam sveobuhvatnosti globalizirane sadašnjosti koja na političkom, ekonomskom i društvenom planu ima monopol nad ljudskim sudbinama.

U takvim slojevitim reprezentacijama često jednu od glavnih uloga imaju svojevrsni 'ne-prostori' unutar prepoznatljivih toponima kozmopolitskih gradova, najčešće onih zapadne Europe i Amerike⁵. Takvi ne-prostori hibridna su tvorevina kapitalističkih ekonomija i simboliziraju društvenu i ekonomsku moć manjine nad većinom. Radi se o prostorima poput staklenih ureda u visokim, staklenim neboderima, bezličnih konferencijskih sala, aerodroma, otvorenih prostora u kojima se odvija stotine

⁵ Za širi uvid u koncept 'ne-prostora' i 'nemjesta' upućujemo na studiju Marca Augéa *Nemjesta: Uvod u moguću antropologiju supermoderniteta* (1992) dostupnu u hrvatskom prijevodu Vlatke Valentić i objavljenu u Biblioteci PSEFIZMA, u nakladi DAGGK, 2001.

burzovnih transakcija u minuti, luksuznih limuzina opremljenih kao pokretni uredi, super-luksuznih privatnih nekretnina u kojima se planira globalna strategija i slično. Česta pojava takvih prostora u suvremenom neoliberalnom romanu svjedoči da su oni postali više od same lokacije ili geografske odrednice, oni, naime, postaju svijet za sebe u kojemu se susreti odvijaju mimo konvencionalnih rasnih, klasnih i političkih determinanti. Unatoč tome što se urbane, kozmopolitske sredine u pozadini takvih reprezentacija javljaju kao amalgam svih suvremenih društvenih podjela i razlika koje je kapitalizam osnažio, ti izolirani, specifični fikcionalni ne-prostori kao simboli kapitalističkog poretka postaju konceptualne pozornice na kojima se konkretiziraju neoliberalne strategije globalnoga kapitalizma i na kojima se stvaraju dominantni narativi suvremenoga ekonomskog poretka.

Koncept fluidne temporalnosti je još jedan čimbenik kojega također lociramo kao odrednicu neoliberalnog romana. Naime, takav nam roman propituje tobože zastarjele ideje linearne temporalnosti i razotkriva kako su takve ideje kooptirane od strane dominantnog narativa neoliberalizma i njegovih slobodnih tržišta roba, usluga i kapitala. Čitanjem takvih romana, ostaje nam gorak okus jer dolazimo do spoznaje da je došlo do tektonskih promjena u našem društvenom i spoznajnom svemiru i da narativi koji dominiraju javnom sferom ne odgovaraju našoj intimnoj percepciji razumnog i humanog djelovanja čovjeka na svijet oko njega. Karl (2015) tu spoznaju naziva „nulti sat“ (*zero hour*) neoliberalnog romana (2015: 353) koji historicizira neoliberalne paradigme rada i propituje rasap povijesne temporalnosti u neoliberalnim uvjetima. Fluidnost i fleksibilnost tako postaju diktati unutar neoliberalnih društvenih uređenja, a u takvoj konstelaciji odnosa radno aktivni ljudski subjekt postaje samo pasivni pijun u kompleksnoj igri tržišta, ideologije i umjetno stvorene društvene nejednakosti. Budući da ćemo se na ovu problematiku vratiti i u kasnijim poglavljima oprimjerujući je konkretnim tekstualnim dokazima, ovdje ćemo tek ustvrditi kako je možda ključna značajka 'neoliberalnog romana' njegov kapacitet oslanjanja na vlastite narativne strategije da bi fikcionalizirao stanje tih 'neo-ekonomija' i njihovih pojavnosti u svijetu u kojemu je 'neo-kapitalizam' već otprilike zadnja dva desetljeća omogućio sjedinjenje svih do tada poznatih ekonomskih politika u jednu dominantnu ekonomsku paradigmu – neo-liberalizam. Kako i zašto je došlo do takvoga sjedinjenja koje se može problematizirati i historicizirati putem književnoga teksta, predmet je kontinuirane

rasprave u interdisciplinarnom istraživanju ekonomije i humanistike pa je David Harvey (2005) ustvrdio kako je ključni trenutak u uspostavi dominacije neoliberalizma bio zaokret državnih vlasti prema neoliberalizmu. Jednom kada se to dogodilo, tvrdi Harvey, „država je bila u stanju primijeniti svoj aparat prisile, uvjeravanja, podmićivanja i kooptiranja kako bi osigurala naklonost masa i učvrstila vlastitu moć“ (2005: 40). Ne slažu se ipak svi teoretičari s Harveyim upiranjem prsta prema političkim odgovornostima za stanje stvari. Crouch (2011) tako naglašava kako je država kao oblik sustavnog društveno-političkog nadzora zakazala kada je u pitanju širenje neoliberalizma u zapadnome svijetu i kako je njezina uloga u današnjem sustavu vrijednosti zapravo „nejasna i prilično ambivalentna“ (2011: viii). Davis (2015) zastupa slično stajalište o problematičnoj vezi države i neoliberalne paradigme tvrdeći kako neoliberalni roman suptilno povezuje neoliberalne premise državne prilagodbe sustavu sa pomacima u reprezentiranju neoliberalnih identitetskih poluga kao što su seksualnost te klasne i rodne odrednice. Stvaranjem novih identitetskih politika, zaključuje Davis, država pomiče gledište prema neoliberalnim narativima hiper-individualnosti, poduzetnosti i samo-afirmacije čime se sustavno prikriva činjenica da neoliberalni diskurz prodire duboko u identitetske politike nacionalnih država. Slično tome, Hart i Hansen (2008) su u eseju „*Contemporary Literature and the State*“ ustvrdili čvrstu poveznicu između imperijalističkih država i rastućeg nacionalizma, s jedne strane, i neograničene mobilnosti radne snage i financija, s druge. Mi ćemo zaključiti da upravo iz te pozicije moći neoliberalna paradigma vrši sustavno preoblikovanje svih nacionalnih, društvenih i ekonomskih narativa na globalnoj sceni. Ovo nas navodi na zaključak da je autoritet nacija-država u današnjoj ekonomskoj konstelaciji poprilično poljuljan i nedorečen jer se sveo na sistemsko podilaženje kapitalu što je postalo još jasnije iz perspektive drugoga desetljeća 21. stoljeća kada na veći dio svijeta gledamo kao na tragičnu posljedicu ekonomske krize začete 2008. godine.

Uvažavajući Nilgesov (2015) argument o višeslojnom artikuliranju koncepta neoliberalnog romana i njegove društvene uloge, ovo će istraživanje pokazati kako suvremeni irski ženski roman nema za cilj jednostavno preslikati logiku neoliberalizma u Irskoj već ima za cilj prikazati kako kultura i ekonomija, u ovome slučaju irska kultura i neoliberalna ekonomija u Irskoj, formiraju odnos u sklopu kojega niti jedna niti druga strana nisu potpuno neovisne jedna o drugoj već jedna, u ovome slučaju

književnost, poprima kompleksnu ulogu u reguliranju krize društva u Irskoj. Upravo su u prostoru napetosti između kulturalne i društvene regulacije kapitalizma i neoliberalizma locirana analitička poglavlja u kojima na arhivu tekstova dokazujemo kako u irskome ženskome romanu nastalom na razmeđu prvoga i drugoga desetljeća ovoga stoljeća, odnosno u razdobljima prije, tijekom i poslije ekonomske krize izazvane labavom regulacijom financijske sfere kapitala, dolazi do subvertiranja ključnih, ekonomijom-reguliranih društvenih pozicija subjekta. Tim ćemo pristupom pokazati kako suvremeni irski ženski roman, unatoč osporavanju od strane pojedinih kritičara i romanopisaca⁶, oblikuje alternativne moduse prokazivanja i reprezentiranja prešućenoga dijela dominantnog ekonomskog diskurza u irskoj 'tigrovskoj' kulturi.

U tom će pogledu ovo istraživanje imati značajan znanstveni doprinos jer će literarnim predlošcima pristupiti iz dva nova rakursa: prvo, iz rakursa u kojemu nastojimo sjediniti roman s neoliberalizmom nastojeći dati novu perspektivu analize ženskog suvremenog književnog teksta kao sredstva podrivanja ekonomskih racionalnosti, te iz drugog rakursa kojim želimo istražiti je li suvremeni irski ženski roman danas odmaknut od tradicionalnih formi i sadržaja specifičnih za prostor u kojemu je nastao i, ako da, ima li u tom odmicanju tragova upućivanja na potrebu rekapituliranja i propitivanja neoliberalnih vrijednosnih sustava.

3.2. Čimbenik temporalnosti u neoliberalnom sistemu – slabljenje vremenskih kategorija i krize kao izazov vremena

Jedan od temeljnih čimbenika koji povezuju dva područja ovoga istraživanja, ekonomiju i književni tekst, upravo je čimbenik *temporalnosti* jer on locira neoliberalizam kao fazu suvremene povijesti koja svoju adekvatnu tekstualnu afirmaciju

⁶ Irski romanopisac Julian Gough je 10. veljače 2010. g. objavio na svome blogu kritičan odgovor na pitanje izdavača izdanja *Best European Fiction 2010* (ur. Aleksandar Hemon; Uvod: Zadie Smith) na temu stanja u suvremenom irskome romanu. Argument prenosimo u izvorniku: „*Indeed, I hardly read Irish writers any more, I've been disappointed so often. I mean, what the FECK are writers in their 20s and 30s doing, copying the very great John McGahern, his style, his subject matter, in the 21st century? To revive a useful old Celtic literary-critical expression: I puke my ring. And the older, more sophisticated Irish writers that want to be Nabokov give me the yellow squirts and a scaldy hole. If there is a movement in Ireland, it is backwards. Novel after novel set in the nineteen seventies, sixties, fifties. Reading award-winning Irish literary fiction, you wouldn't know television had been invented.*“

pronalazi upravo u romanu. Kako se književnost, ali i humanističke znanosti u cjelini, u zadnjim godinama 20. stoljeća, a posebice snažno početkom novoga milenija obilježenoga nesmiljenim razvojem novih, brzih medija, afirmirale u svojevrsnoj opreci prema društvenom uzdizanju vrijednosti trenutne i kratke konzumacije sadržaja, možemo govoriti o postojanju nepremostivih prepreka između društvene logike nametnute neoliberalizmom i logike koju nameće književno djelo. Upravo će ta prepreka poslužiti za detaljniju razradu veze između književnoga teksta i ekonomske paradigme neoliberalizma.

Započet ćemo tvrdnjom da je neoliberalni ekonomski sustav, kao društvena paradigma, u svojoj naravi pozicioniran u vremenskom okviru sadašnjega, neposrednoga trenutka. S druge strane, književno djelo u pravilu propituje i pomiče vremenske kategorije čime se nameće kao idealan epistemološki temelj reprezentiranja neoliberalizma. Naglašavajući dijakronijsku vezu kapitala i jezika o kojoj smo ranije raspravljali te imajući u vidu upravo vremenski čimbenik kao provodnu nit razmatranja promjena u odnosu subjekta prema kapitalu i novcu od početka 20. stoljeća do danas, Christian Marazzi u djelu *Capital and Language* (2008)⁷ opisuje spomenute promjene nimalo laskavim terminima definirajući ih kroz promjene u paradigmi društvene odgovornosti spram vlastite financijske sudbine. Polazna teza studije je da upravo jezik omogućuje razumijevanje funkcioniranja i krizna stanja suvremene kapitalističke ekonomije. Ovdje se zapravo radi o dvije zasebne teze. Prvo, da se svijet financija afirmira kroz jezične konvencije, te drugo, da se novi oblici rada u kapitalističkom sistemu stvaraju pomoću jezika i sredstava srodnih jeziku. Marazzi iznosi zahtjev za uvođenjem nove lingvističke teorije koja bi pripomogla razumijevanju uvelike apstraktne prirode i aktivnosti

⁷ Christian Marazzi je švicarsko-talijanski ekonomist, jedan od vodećih teoretičara talijanskog 'postfordizma' koji svoje začetke ima u 1970-ima kada se ekonomija vodećih zapadnih nacija odmiče od tvorničkoga tipa proizvodnje vrijednosti (tipično za tzv. 'fordovsku ekonomiju') i kada slabe društveni odnosi zasnovani na disciplini, fiksnom radnom vremenu i nadnicama za obavljeni rad. Takvu ekonomsku paradigmu naslijedila je, prema Marazziju, 'nova ekonomija' u kojoj je primat osvojio financijski sektor te novi oblici ne-fizičkoga rada. Djelo koje se ovdje citira prvo je njegovo djelo prevedeno na engleski jezik čime je dobilo i širu čitateljsku publiku. Prvi puta je objavljeno 2002. g. na talijanskom jeziku. Temeljna teza djela *Capital and language* je da se ekstremna volatilnost financijskih tržišta može pripisati velikim razlikama između sektora 'realne ekonomije' i špekulativne financijske ekonomije. Osim toga, Marazzi tvrdi kako su promjene na financijskim tržištima i pomak u paradigrama ljudskoga rada, od dominantno fizičkoga u prvoj polovici 20. stoljeća prema radu koji se u većoj mjeri oslanja na apstraktna znanja, intelekt i društvene interakcije, tek dvije strane istoga novčića. Također je zanimljivo naglasiti kako Marazzi zastupa stav da živimo u četvrtoj 'fazi' kapitalizma (nakon merkantilizma, industrijalizma i postfordijanske Nove Ekonomije) i to u fazi 'Ratne Ekonomije'.

financijskih tržišta. Pokušamo li proniknuti dublje u ovo promišljanje, možemo prihvatiti da je jezik, na onoj najjednostavnijoj ravni svakodnevne komunikacije nužan u sferi financija, ako zbog ničega drugog, onda svakako zbog preciznog i analitičkog prenošenja egzaktnih informacija, brojki i podataka. Za razliku od neoklasičnih ekonomista koji su sferu financija razdvajali od sfere produktivnosti i ljudskoga rada smatrajući da nemaju međusobnih dodira, Marazzi idejom 'nove ekonomije' uvodi važnost jezičnih konvencija kao inherentnih svijetu financijskih tržišta smatrajući kako financijske aktivnosti trebamo sagledati u njihovom suodnosu prema ljudskome radu i prema jezičnim odnosima koji se oblikuju u procesu reprezentiranja unutar same sfere globalnih financija, ali i prema vanjskim dionicima. U svezi s time, u Uvodu spomenute studije Michael Hardt pojašnjava važnost Marazzieve teze o važnosti reprezentacijskih odnosa na relaciji financije-ljudski rad-jezik ističući kako je u suvremenim modelima ljudskoga rada jezik postao ključan čimbenik reprezentiranja budući da se nekadašnji oblici rada, primarno vezani uz tvornice i proizvodnju, nisu u tolikoj mjeri vezivali uz verbalne koliko uz fizičke aspekte ljudskoga rada (2008: 9). U tome promišljanju također možemo locirati koncept slabljenja vremenskih granica unutar neoliberalne paradigme jer, kako prisnažuje Hardt dalje, specifičnost financijskih tržišta je u tome što se koriste krajnje apstraktnim alatima da bi odredili ili predvidjeli buduća kretanja i vrijednost kapitala, ali i ljudskoga rada na globalnoj razini. U tu svrhu financijska tržišta koriste sebi specifične jezične alate koji nam omogućuju da današnji model kapitalizma sagledamo kao moguću alternativu budućim oblicima funkcioniranja ljudskoga društva oslobođenoga od diktata kapitalističke kontrole nad sustavom reprezentiranja jezičnih činova, proizvodnje znanja i sadržaja kao i suradnje među subjektima u društvenoj interakciji (*ibid.*: 11).

U nastojanju da pojasni važnost temporalnosti za razumijevanje neoliberalnog poretka i njegovog učinka na ljudsku zajednicu, a potom i na samu kulturu, Marazzi navodi primjer američkih radnika i njihovu (ne)mogućnost pristupa kapitalu u eri prevage neoliberalizma, te obrazlaže važnost kategorije vremena u diskusijama o neoliberalizmu:

The idea was to tie the fate of the American workers to the risks of American capital [...] the diversion of savings to securities markets, initiated by the 'silent revolution' in pension funds, has just this objective: to eliminate the separation between the capital and labor implicit in the Fordist salary relationship by strictly

tying workers' savings to processes of capitalist transformation/restructuring. The stock exchange is precisely the mode of financing the economy which [...] eliminates the spaces between savings and investments. With their savings invested in securities, workers are no longer separate from capital, as they are, by virtue of its legal definition, in the salary relationship. (Marazzi, 2008: 38)⁸

Ključ za razumijevanje ovakvoga koncepta ekonomskih i društvenih promjena koje su se dogodile od 20-ih godina 20. stoljeća naovamo nalazi se u pomaku u vremenskim kategorijama. Naime, neoliberalizam, kao jedan od globalnih ekonomskih ciklusa, nije prvi koji mijenja odnose subjekata prema vlastitoj materijalnoj dobrobiti, ali se ovdje ipak radi o ciklusu kretanja globalnoga kapitala u smislu potpune liberalizacije financijskih tržišta od 1990-ih naovamo čime je omogućen ulazak javnoga u privatno i čime subjekt više nije vremenski distanciran od izvora kapitala već mu je on dostupan trenutno i odmah. Fluidnost granica između subjekta i kapitala u suvremenom društvu još je više dobio na zamahu u eri munjevitoga razvoja sofisticiranih digitalnih tehnologija koje su svijet financija, iz nekada zatvorenih i usko povlaštenih krugova stručnjaka, uveli u javnu sferu i učinili digitalno trgovanje vrijednosnicama i kapitalom dostupnim praktički svima zainteresiranima i to u realnom vremenu (Magrini, 1999: 18). Fluidnost vremenskih okvira najvidljivija je na glavnim financijskim tržištima na kojima se diktiraju ekonomski trendovi i ljudske sudbine u čitavome svijetu. Franco Berardi tu pojavu opisuje kao „kaotičan tijek financijskoga mikrotrgovanja“ (2012: 10) pri čemu se termin 'kaos' prije svega odnosi na vrlo uzak i zasićen vremenski okvir unutar kojega se odvija tisuće kompleksnih financijskih transakcija čija brzina priječi ljudskom umu i intelektu da im kritički i smisleno pristupi i da svjesno prosudi o njihovoj etičnosti. Aspekt vremena kao bitnu neuralgičnu točku neoliberalizma naglašava i Maurizio Lazzarato (2011) nazivajući taj ekonomski sustav „neoliberalnom ekonomijom duga“ (2011: 8) jer je sustav kratkoga i brzoga trgovanja kapitalom omogućio neograničenu moć u apstraktnim sferama financija koje su stvorile kategoriju u kojoj danas živi veći dio globalnoga stanovništva, kategoriju 'vječnoga duga'. Ovoj

⁸ U ovome se citatu rabi termin *'Fordist salary relationship'* koji zahtijeva kraće obrazloženje s obzirom na čestu uporabu termina *'post-Fordism'* kao sinonima za 'neoliberalizam'. Nije neuobičajeno ovaj termin pronaći u kritičkim i teorijskim osvrtima na neoliberalizam osobito u studijama koje dolaze sa zapadno-europskih institucija, a koristi se ne samo za rasprave o povijesnim mijenama koje su uslijedile u ekonomiji nakon perioda fordovskog tipa industrijalizacije proizvodnje već i za pojašnjavanje promjena društveno-političkih paradigmi koje su omogućile tranziciju od 'fordizma' prema 'neoliberalizmu'. Ovdje je uputno i vremenski smjestiti početak narativa o neoliberalizmu. Njegove začetke može se locirati u američkoj ekonomiji 1970-ih i 1980-ih godina kada se bilježi snažniji zaokret ka deregulaciji financijskih tržišta, a punu afirmaciju doživio je 1990-ih u predsjedničkom mandatu Billa Clintona (Nilges, 2015).

ćemo se kategoriji vratiti u analitičkim poglavljima gdje ćemo pokazati kako se analizirani irski ženski roman bavi kompleksnim predočavanjem koncepta duga i njegovih učinaka u društvu. Naime, upravo je koncept duga, tvrdi Lazzarato, ključna osobina neoliberalnog stanja jednoga društva budući da je on u recentnoj europskoj prošlosti uskratio budućnost velikom broju ljudi (*ibid.*: 8). Sam koncept zanimljiv je i na simboličkoj razini budući da funkcionira ponovno u fluidnim vremenskim kategorijama neoliberalizma, na uskraćivanju budućnosti već u sadašnjosti koja na više razina propovijeda kratkoročne prodaje, kratkoročne kupovine, općenito kratkoročne stimulacije koje će generirati brze povrate uloženoga. Takva društvena paradigma u sadašnjosti obilježenoj ekstremnim konzumerizmom, prema Stiegleru (2010), postala je „sistemska kratkoročna jer je potaknula uspon sistemske stupidnosti koja sprječava ponovno konstituiranje dugoročnog horizonta“ (*ibid.*: 5). Stieglerova „sistemska stupidnost“ koincidira s nemoći pojedinca da se aktivno suprotstavi diktatu trenutnoga i sadašnjega i da se odredi prema budućnosti bez kapitalističkoga kotača-zamašnjaka koji gazi sve pred sobom u ime profita. Fredric Jameson je vizionarski o tome zapisao već davne 1994. kako je lakše zamisliti „potpunu propast zemlje i čitave prirode nego propast kasnog kapitalizma“ (Jameson, 1994: xii).

Element temporalnosti kao poveznica između ekonomskih kriza i ljudskoga društva podrazumijeva i čestu pojavu 'kratkoročnoga pamćenja' koje briše pouke i iskustva iz prošlosti i iz njezinih kriza, te utvrđuje današnje globalno društvo u prostoru između sadašnjosti i budućnosti. S tim u vezi, Connerton je ustvrdio kako „mjesto prošlosti preuzima budućnost“ koja se javlja kao 'uzrok' sadašnjeg iskustva i djelovanja“ (Connerton, 2009: 3). Činjenica da društvo nije izvuklo pouku iz nekih prošlih kriza znači da je na snazi „oblik kulturnog zaborava“ (*ibid.*: 41) odnosno svojevrstan gubitak povijesnog sjećanja koje je dovelo do stvaranja elementa iznenađenja kod posljednje krize 2008. godine. To su ustvrdili i urednici posebnoga broja časopisa *Monthly Review* (2008) koji su cijeli broj posvetili financijskoj krizi. Prozivajući za neodgovornost i povijesnu mudrost čak i jednoga Alana Greenspana⁹, urednici su naglasili kako je upravo nedostatak obzira prema lekcijama o krizama koje su se dogodile u prošlosti i

⁹ Bivši, trinaesti predsjednik Vijeća guvernera Sustava federalnih rezervi (*Fed*), odnosno američke središnje banke u pet mandata, od 1987-2006. Greenspan je bio jedan od odgovornih za period tzv. 'umjerenog rasta' u SAD-u, odnosno za stvaranje klime relativno stabilne inflacije i makroekonomskog rasta koji je potrajao od sredine 1980-ih do izbijanja financijske krize 2008. godine.

doveo do kraha 2008. Naime, kako navode autori priloga u navedenom broju časopisa, sam Greenspan je Povjerenstvu za nadzor i reforme u listopadu 2008. godine priznao kako su modeli koje su financijski stručnjaci koristili za predviđanje kriza bili zasnovani na podacima za dva prethodna desetljeća, dakle na podacima dobivenim u periodu enormnog gospodarskog rasta. Ovakva predviđanja budućnosti financijskih kretanja utemeljena na podacima iz perioda rasta nikako nisu mogla rezultirati objektivnim predodžbama onoga što je uslijedilo već 2007 jer takvi podaci naprosto nisu uvažili povijesne periode kriza i stagnacija. Da jesu, analize i predviđanja globalne krize koja se sručila na financijski sektor, pa onda i na globalno gospodarstvo, bile bi kudikamo vjerodostojnije i adekvatno bi uvažile mogućnosti cikličkih kretanja ekonomije, posebice u doba neoliberalizma. Uz osvrt na Greenspanovo priznanje da su njihove projekcije budućih zbivanja bile zasnovane na pogrešnim predodžbama temporalnosti, urednici *Monthly Review*¹⁰ zaključuju kako je „potpuna kratkovidnost stvaranja modela na razdoblju euforije i ignoriranje 'povijesnih razdoblja napetosti' značila da se povijesna realnost akumulacije kapitala jednostavno izbrisala iz analize“ (2008). Iako šokantan, ovakav vid povijesnog zaborava i svojevrsna povijesna kratkovidnost, čak i jednoga financijskoga gurua poput Alana Greenspana, ukazuje na poguban učinak zaborava, odnosno na neodgovorno zanemarivanje koncepta temporalnosti u predviđanjima posljednje krize.

3.2.1. Pozicija romana u ekonomskim konjunkturama

Za potrebe ovoga istraživanja nužno je naglasiti kako je često citirana teza Frederica Jamesona o tome da postmodernističku kulturu i iskustvo oblikuju „kategorije prostora, a ne kategorije vremena“ (Jameson, 1991: 16) posebice primjenjiva za opis slabljenja linearne temporalnosti u neoliberalnoj sadašnjosti. Kako tvrdi Nealon (2012), distinkcija između 'neoliberalnog' i 'postmodernog' isključivo je pitanje metodologije, odnosno bilo kakvo čitanje „tmurne ekonomske stvarnosti“ i logike kasnoga kapitalizma u književnom tekstu paralelno s „iznjedrenim kulturnim posljedicama postmodernizma“ dovodi nas do zaključka da se zapravo obje paradigme oslanjaju na iste koncepte

¹⁰ Kako ispod članka nisu potpisani autori teksta, ovdje navodimo podatak o izdanju tematskog broja: *Monthly Review*, Vol. 60. No. 7, prosinac 2008.

(Nealon, 2012: 23). Stoga ćemo za potrebe ovoga istraživanja krenuti od teze da se termin 'neoliberalni' može koristiti za sve romane napisane i objavljene unutar zadnjih 30-ak godina. Ponovno naglašavajući važnost koncepta temporalnosti za analizu odabranoga korpusa tekstova, ustvrdit ćemo kako je unatoč diktatu 'sadašnjega trenutka', roman kao književna forma ipak ukorijenjen u određenim oblicima historicizma čime se on konstantno opire tendenciji ka okamenjivanju u 'vječnoj sadašnjosti'. Kako tvrdi i Alissa G. Karl (2015), „roman kao žanr nastao je na temeljima prošlih oblika kapitala i nosi u sebi vremenske i tjelesne tragove; stoga neoliberalni roman odbija kapitulirati pred trenutnim paradigmatama kapitala i njegovim tzv. 'postmodernim' učincima“ (Karl, 2015: 338). Raspravljajući o novim oblicima tretiranja vremena i radne snage u neoliberalnom sustavu, Karl ističe kako se neoliberalni roman oslobađa sputanosti vječne sadašnjosti, ali ipak upućuje na njegovu tendenciju ka „vremenskom urušavanju – ne samo budućnosti u sadašnjost, nego i prošlosti u sadašnjost“, baš kao što to nameće neoliberalna paradigma (*ibid.*: 338). Ključnu važnost poveznice romana i njegove društveno-ekonomske stvarnosti utvrdio je još Georg Lukacs (1971) govoreći o romanima 18. i 19. stoljeća. Ustvrdio je, naime, kako romani toga perioda vjerno reprezentiraju kako nacionalnu tako i klasnu svijest upravo zato jer su ukotvljeni u društveno-ekonomske diskurse vremena. Na istome tragu su i neka novija istraživanja poveznica temporalnosti i njezinih granica u neoliberalnome romanu pa tako Armstrong (2006) smatra kako koncept individualnosti u romanu uvelike počiva na trenutnom društvenom ugovoru, osobito kada se fikcionaliziraju diskursi tzv. srednje društvene klase u kojoj se pojam individualizma interpretira kroz očiste odnosa spram hegemonijskoj odnosno 'liberalnoj' ideji individualnosti bilo da je osnažuje ili da je subvertira (Armstrong, 2006: 153). Jed Esty (2012) iščitava romane nastale u 21. stoljeću kroz prizmu ekonomske distribucije kapitala u društvu i tvrdi kako je „temporalnost otvorenoga kraja“, tipična za kolonijalizam i kapitalizam, „potkopala progresivni i stabilizirajući diskurs nacionalne kulture“ čime je romaneskni lik zauvijek ostavljen u fazi nezrelosti, a njegov put je ostavljen otvoren (Esty, 2012: 6). Takvu narativnu politiku suvremenoga romana s kraja 20. i početka 21. stoljeća analizira i John Marx (2012) koji utvrđuje kako je suvremena fikcija svojim reprezentiranjem mijena geopolitičkih i ekonomskih sustava „uvelike pripomogla strukturirati stoljeće koje je započelo sumnjama u sposobnost samoga pojedinca da upravlja vlastitom sudbinom, a

završilo je rastućim ekonomskim mjehurima koji su prikazali svu nesposobnost otvorenih tržišta da upravljaju vlastitim operacijama“ (Marx, 2012: 13). Da bismo pojasnili ove argumente u kontekstu ovoga istraživanja, naglasit ćemo kako su navedeni autori razotkrili tijesnu i obostranu spregu između, s jedne strane, konstantno fluktuirajućih strategija ekonomske sfere i njezinih konkretnih uprizorenja u formi nacionalnih ekonomija i otvorenoga tržišta i, s druge strane, reprezentiranja te sfere i njezinih djelovanja unutar žanra romana. Slabost samih pojmovnih granica pri definiranju imenice 'neoliberalizam' također je značajna u kontekstu ove analize jer ukazuje na nemogućnost strogog ocrtavanja ovoga sustav kao jedne jedinstvene agende ili ideologije, naročito kada se ista postavlja u kontekst ne-srodne discipline poput znanosti o književnosti. John Comaroff (2009) nam skreće pažnju na ontološku nestabilnost ovoga poretka i tvrdi sljedeće:

Nije mi ugodno raspravljati [...] o 'neoliberalizmu' kao o imenici. Zašto? Zato što, tako označena, dobiva konkretno značenje, postaje zaokružena cjelina, sveobuhvatna ideološka formacija; čak, i u svojoj temporalnoj pojavnosti, epoha koja može biti shvaćena kao sadašnja ili prošla. Za mene, pridjev 'neoliberalni' primjereniji je oblik i za diskurzivno i za političko obuhvaćanje pojma jer može označavati nekakvu tendenciju, više-manje ostvaren, više-manje artikuliran i nejednako raspoređen skup značajki koje zamjećujemo u svijetu. (Comaroff, 2009: 46)

Kako će analiza književnog arhiva pokazati, neoliberalni roman u jednoj svojoj dimenziji preslikava formalna obilježja neoliberalnoga ekonomskoga sustava (slabljenje temporalnih kategorija, ukotvljenost u 'svevremenskoj' sadašnjosti, stalna otvorenost procesa razvoja likova i njihovih narativa, te krizu kao zadanost suvremenoga trenutka), ali, s druge strane, potkopava temeljne postavke neoliberalizma kao sustava i razotkriva njegovu anakronističku prirodu. Takva konceptualizacija temporalnosti odredila je smjernice i irskoga gospodarstva jer je u posvemašnjoj kulturi 'sadašnjega trenutka' zapostavljeno sustavnije promišljanje potencijalnih posljedica razbuktalog korporatizma od 1990-ih godina naovamo i to podjednako u privatnom i u javnom sektoru. Uljuljkanost u stanje blagostanja i ekonomskoga rasta kakvo je Irska proživjela u zadnjem desetljeću 20. i u prvim godinama 21. stoljeća, te oslanjanje na obećanje profita od strane moćnih globalnih korporacija, nažalost je rezultiralo krahom krhkoga irskog gospodarstva koje je tek u drugoj polovici 20. stoljeća počelo izlaziti iz pretežito ruralne ekonomije, posljedičnim nesnalaženjem vlasti i bankarskoga sustava u

donošenju odluka o spašavanju irskih banaka (eng. *bailout*), te nizom loših financijskih odluka čije posljedice su na kraju snosili obični građani.

Kako smo već ranije kod obrazlaganja pojma krize naglasili, ona se javlja i kao poveznica književnosti s neoliberalizmom pri čemu književnost nije nekakav odraz onoga što neoliberalizam diktira u društvu, već nam se književnost, prema Berardi (2012), nudi kao sklop alternativnih, afektivnih alata koji otvaraju nova područja kulturalne imaginacije. Izlaz iz kontaminirajućeg i represivnog djelovanja neoliberalizma Berardi vidi u poeziji te tvrdi kako samo „poetskom revitalizacijom jezika možemo stvoriti uvjete za stvaranje novoga oblika društvene autonomije“ u ovome neoliberalnome svijetu u kojemu je ljudski intelekt „fragmentiran i ispražnjen od samo-spoznanje i samosvijesti“ (Berardi, 2012: 8). Ustrajući na potrebi za jačanjem estetske dimenzije svakodnevice, Berardi povezuje koncepte vremena, ljudske senzibilnosti na estetske i društvene podražaje te fragmentiranosti sadašnjosti i tvrdi kako je „senzibilnost sposobnost razumijevanja onoga što ne može biti izrečeno, a javlja se kao žrtva prekarijata i fragmentiranosti vremena“, te nastavlja tvrdnjom kako je „senzibilnost utemeljena na vremenu, a mi trebamo vrijeme da bi razumjeli višesložnu komunikaciju u kojoj sudjelujemo“ (*ibid.*). Ove tvrdnje idu u prilog novijim kritičkim uvidima (Marder, 2001) koji govore o postojanju epistemološke krize kao posljedice jačanja neoliberalne ekonomske paradigme i koji književnost danas vide kao čin otpora nekim drugim suvremenim medijima, ali i kao čin otpora fundamentalnoj logici neoliberalnog sistema. U svjetlu ovoga istraživanja priklanjamo se ovim razmišljanjima ističući kako je naša analiza ukotvljena upravo u rascjepu između logike neoliberalizma s njegovim nestabilnim epistemološkim i vremenskim kategorijama, s jedne strane, i logike književnosti kao umjetničkoga izraza koji se opire pritiscima sadašnjega trenutka i svoje paradigme nudi u obliku sveobuhvatne ontologije ljudskoga postojanja u nestabilnim suvremenim društveno-ekonomskim strukturama. Književnost propituje vrijeme, poigrava se vremenskim krizama i subvertira umjetno stvorene barijere koje nameće vladajući ekonomski sustav. U tom smislu, književnost općenito, a konkretno roman, ovdje sagledavamo u cjelini kao estetsku konstrukciju koja istovremeno registrira i aktivno subvertira krize suvremenoga vremena. Pri tome smatramo kako se ne može govoriti o neoliberalizmu kao o kategoriji koja 'podčinjava' ili 'iskrivljuje' književni tekst već upravo obrnuto, smatramo kako se suvremeni roman u kontekstu

dijaloga s neoliberalnom paradigmom mora prije svega razmatrati kao sredstvo društvenoga angažmana u pokušaju da se razotkrije i propita vremenski i logički konstrukt neoliberalizma.

Proza koju predstavljamo kao uzorak irskoga ženskoga romana koji je uvelike zapostavljen u istraživanja na presjeku ekonomije i književnosti, otvara nove mogućnosti re-ispisivanja novih konfiguracija vremenskih kategorija omeđenih neoliberalizmom kao ekonomskim modelom suvremenog kapitalizma. Drugim riječima, irski neoliberalni roman, kako ćemo u nastavku pokazati, nastoji ukazati na postojeći ekonomski sustav u toj zemlji ne kao na kraj irske povijesti, već kao na krizu konstitutivnih elemenata neoliberalizma. Analizirani tekstovi, naime, prije svega propituju ključne kontradikcije samog neoliberalizma u kojemu nastaju i kojega pokušavaju predočiti u svojim narativima, a radi se konkretno o spomenutoj fluidnosti sadašnjosti i budućnosti. Te dvije dimenzije vremena u trenutnim društvenim konstelacijama postaju jednodimenzionalne svodeći društveni diskurs neoliberalizma na trajnu sadašnjost odnosno na svojevrsnu 'istovremenost' zbivanja ključnih društvenih čimbenika. Kako postaje sve teže zamisliti budućnost kao alternativu neoliberalnoj sadašnjosti, koja se nametnula kao konačni doseg ljudskoga društva, subjekt sve više gubi osjećaj vremenske mobilnosti prema naprijed koja bi trebala biti imanentna ljudskome rodu. Ovaj suvremeni ženski roman koji nastoji predočiti neoliberalnu paradigmu nudi model odbijanja paralizirajućih konstelacija vremena unutar toga sustava i postavlja temelje promišljanja vremena budućnosti, ali s temeljima čvrsto postavljenima u sadašnjosti sa svim njezinim epistemološkim kontradikcijama. S time u vezi Berardi tvrdi:

Neoliberalizam je stvorio zatvorenu stvarnost koju nije moguće savladati političkim, svjesnim, organiziranim aktivizmom. Samo nam jezični čin može ponuditi mogućnost da vidimo i stvorimo nove, ljudskije uvjete života na mjestima gdje sada vidimo samo divljaštvo i nasilje. (Berardi, 2012: 156)

Taj „jezični čin“ čitamo kao čin književnoga jezika koji propituje kategorije suvremenosti i vrši čin kulturalne regulacije kapitalizma. Kao i svaki čin regulacije i otpora, i ovaj ima potencijal destabilizirati naizgled stabilne kategorije sistema, a kao posljedicu ima svjesno forsiranje krize koja je inherentni element neoliberalnog ekonomskog sistema.

3.2.2. Cikličnost krize i lekcije koje nisu naučene

Kako je ranije rečeno, jedna od kriza koja je uvelike uzdrmala te fiktivne stabilnosti neoliberalnog sustava i njegov imperativ sadašnjega trenutka i zaboravljivost kada je prošlost u pitanju, je upravo financijska kriza o kojoj govori i Charles Kindleberger koji iz perspektive ekonomije sagledava i književni tekst čime pokušava što vjernije obrazložiti značenje krize u njezinim različitim fazama. Iako je njegova studija nastala 1978. godine, Kindleberger je svrstava u područje tada skoro nepoznate 'književne ekonomije' naglašavajući kako se radi o „eseju iz područja koje se danas derogativno naziva 'književna ekonomija', za razliku od matematičke ekonomije, ekonometrije ili 'nove ekonomske povijesti“ (1978: 8). Skoro proročanski, Kindleberger o cikličnosti ekonomskih kriza progovara ističući njihovu 'ljudsku' dimenziju, odnosno dajući krizama 'ljudsko' lice na što ćemo se vratiti u analitičkim poglavljima ovoga rada oprimjerujući ovakve predodžbe konkretnim tekstualnim evidencijama u kojima se iste tematiziraju. Naglašavajući često nasumičan ritam ekonomskih kretanja, koje uvelike ovise o djelovanju čovjeka u ekonomskim sustavima, Kindleberger kaže:

Kada se uvidi pretjerana narav rasta, financijski sustav pretrpi neku vrstu 'nevolje' tijekom koje nastojanje da se preokrene proces rasta može biti toliko strmoglav da nalikuje na paniku. U fazi panike, ljudi s bogatstvom ili kreditom napuštaju novac ili se zadužuju da bi kupili realne ili nelikvidne financijske aktive. U fazi manije, odvija se obrnuti proces, iz realnih ili financijskih aktiva u novac ili u otplatu dugovanja, kada se događa pad cijena roba, nekretnina, zgrada, zemljišta, dionica, obveznica, ukratko u sve što je ranije bilo objekt manije. (Kindleberger, 1978: 5).

Ovdje iščitavamo ideju neizbježnosti krize u globalnom ekonomskom poretku, ali ostaje dilema što razlikuje, ako išta, određene cikluse krize. Zaboravljivost u odnosu na prošlost kriza podsjeća nas i u slučaju ove posljednje ekonomske krize s početkom 2008. godine da je teško govoriti o elementu iznenađenja kada je kriza u pitanju. Tako Žižek (2009) upozorava da su tijekom zadnje financijske krize milijarde dolara 'upumpane' u globalni bankarski sustav, ali da i dalje slične poduhvate ne vidimo kada se govori o smanjenju svjetskog siromaštva ili o konkretnim pothvatima za smanjenje klimatskih katastrofa koje višu nisu nešto što nas čeka 'u budućnosti' jer se budućnost događa već u sadašnjem trenutku. Iznoseći stav kako je liberalna demokracija u novije

doba propala i kao ekonomska teorija i kao politička doktrina, Žižek upozorava kako je „jedina iznenađujuća stvar u svezi posljednje financijske krize iz 2008. godine lakoća kojom je ona prihvaćena kao iznenađenje koje se iznebuha sručilo na globalna financijska tržišta“ (2009: 9) iako su svi znakovi bili prisutni već od kraja 1990-ih kada se zamjećuje globalni trend izolacije super-bogatih od ostatka svijeta i njihovo okretanje ka životu unutar zidova zatvorenoga svijeta bez dodira sa običnim pukom izvan zidina (*ibid.* : 7)¹¹.

Ne čudi, stoga, kako je promjena ekonomske paradigme koncem 20. stoljeća postavila solidne temelje za neminovne ekonomske i financijske pa i društvene krize koje će uslijediti u prvoj polovici 21. stoljeća. Sam pojam 'krize' nije uzeo značajnoga teorijskoga zamaha iako je on sveprisutan element neoliberalnog diskursa kapitalizma. Budući da je kriza, u različitim pojavnostima, postala prihvatljivo stanje u kojemu već nekoliko desetljeća živi veći dio zapadnoga svijeta, lako je zaključiti kako je vremenska perspektiva i u ovome dijelu diskusije važan element rasprave. S time u vezi Grgas (2014c) tvrdi kako krizu ne treba sagledati kao „nešto nalik na grom iz vedra neba, kao nešto iznimno, nego upravo kao zgodu nepromijenjene 'cikličke' logike povijesnog razvoja (Grgas, 2014c: 95). Fluidnost vremenskih kategorija u neoliberalnom sustavu, odnosno kako smo je ovdje imenovali 'kriza vremena', očituje se, osim u ranije navedenim dimenzijama, upravo u enormnoj brzini širenja krize. Naime, na primjeru ove posljednje krize s ishodištem na dereguliranom financijskom tržištu Sjedinjenih Država 2008. godine, vidljivo je kako je brzina širenja takve dramatične, globalne krize na većinu zemalja zapadnog svijeta obrnuto proporcionalna kompleksnosti empirijskih

¹¹ U svrhu argumentacije svoje teze o rastućem trendu 'inzularnoga života' onih nekoliko posto super-bogatih na svijetu, Žižek se poziva na postavku Francisa Fukuyame o 'kraju povijesti', odnosno o konačnoj prevlasti liberalne demokracije te na članak Emily Flynn Vencat „*Private Islands for Super Rich*“ (Newsweek 30. studenoga 2007.) u kojemu se tematizira rastući trend stvaranja privatnih sfera super-bogataša, odnosno njihove privatizacije svega, od umjetnosti, koncerata, zdravstva do transporta i sporta pri čemu se stvara kasta nedodirljivih pojedinaca koja se potpuno izolira od 'običnih' ljudi i stvara svoje 'mikro-svemire' u kojima se kreću isključivo među sebi sličnima i pomno odabranima nastojeći očuvati povlaštene pozicije i vlastite financije, distancirajući se od mogućih prijetnji u obliku bolesti, napada ili pljački. Žižek taj trend oprimjeruje i pojavom tzv. maloga engleskog mjesta u blizini Šangaja u Kini u kojemu su novi kineski bogataši izgradili repliku vlastite vizije 'zapadnjačkoga gradića' izgrađivši sve ono što možemo pronaći u bilo kojemu malenome engleskome mjestu - glavnu ulicu, *pubove*, Anglikansku crkvu, te trgovinu Sainsbury. Svrha takve moderne 'utopije života' je potpuna negacija života izvan zidina utopije, odnosno negiranje postojanja stvarnosti u kojoj žive mase običnih, nepovlaštenih (2009: 4-5). Sličan trend, naglašava Žižek, zamjećuje se i u Sao Paulu u Brazilu gdje je u samome širem centru višemilijunskoga grada locirano više od 250 privatnih helidroma koji služe brazilskim super-bogatašima da se izdignu iznad siromašnih masa na ulicama i da izbjegnu bilo kakav oblik miješanja s običnim smrtnicima i javnom transportu ili na ulicama.

pokazatelja unutar sustava cirkulacije novca i kapitala. Drugim riječima, činjenica da je ta kriza zatekla i same njezine tvorce koji su sebi do tada pripisivali apsolutnu moć nad financijskim jezikom i znanjem, naprosto je teško pojmljiva.

Nakon te epizode, koja je praktički bacila na koljena višedesetljetnu 'tigrovsku' irsku ekonomiju koja nam je u ovome istraživanju u centru pažnje, legitimno je prihvatiti kako se pojavio trend u ne-ekonomskim znanostima koji zaziva progovaranje o ekonomiji i njezinim krizama na način koji ne mora nužno biti vezan uz stroge uzuse ekonomskih znanosti. Tako primjerice Steve Keen (2011) kritizira dominantne ekonomske teorije koje su političke elite smatrale „jedinim izvorom mudrosti o tome kako vladati modernim društvom“ (Keen, 2011: xv). Upravo je pojava krize razotkrila manjkavosti te ideje na kojoj su počivale financijske transakcije u središtima svjetske moći tijekom posljednjih 30-ak godina.

Na početku smo utvrdili kako je temeljni cilj istraživanja istražiti i pokazati raspone propitivanja neoliberalizma iz različitih perspektiva u suvremenom irskom ženskom romanu. Imajući u vidu rečeno, pojmom krize tematizirane u suvremenom romanu detaljnije ćemo se baviti u narednom poglavlju u kojemu sučeljavamo sveprisutan pojam 'krize romana' sa predočavanjem stvarnih kriza u suvremenom romanu.

3.3. Financijska kriza i predočavanje krize u suvremenom romanu

„Koja kriza?“ pita Sylvia Walby na početku uvodnoga poglavlja studije znakovito naslovljene *Crisis* (2015: 1). Uvodeći tim pitanjem raspravu o uzrocima posljednje globalne financijske krize koja je započela 2007 godine¹², Walby pogađa u samo

¹² Ovdje ćemo u kratkim crtama sažeti početak financijske krize. Prema Walby (2015), prve naznake financijske krize javile su se u kolovozu 2007. kada je francuska banka BNP Paribas zaustavila financiranje međunarodnim investitorima iz svojih dvaju fondova. U Velikoj Britaniji prvi se vidljivi znak krize javio u rujnu 2007 kada su klijenti masovno pohrlili u stambenu štedionicu Northern Rock da bi podignuli svoju štednju u strahu da će štedionica propasti. Vlada je na ovo odgovorila financijskim spašavanjem (eng. *bailout*) štedionice pri čemu je ona zapravo nacionalizirana. U SAD-u se prve objave financijskih problema koje bi mogle zaprijetiti opstanku financijskih banaka javljaju u jesen 2007. i to su redom objavile *Citigroup* (listopad 2007), *Merrill Lynch* (listopad 2007), *Bear Stearns* (ožujak 2008), *Fannie May and Freddie Mac* (rujan 2008). Njih je također spasila Vlada SAD-a financijskim injekcijama (eng. *bailout*) ili su ih preuzele veće tvrtke. Međutim, prekretnica u krizi dogodila se u rujnu 2008 kada je moćna investicijska banka Lehman Brothers najavila prijeteći bankrot, ali ovoga puta niti Vlada niti druge financijske institucije nisu pritekule u pomoć. Kraha ove banke zapravo je označio početak globalne financijske krize koja se od tada proširila na druge investicijske banke i financijske institucije u maniri domino-efekta. Do sistemskog kolapsa dolazi u fazi u kojoj niti jedna banka nije htjela više

središte dileme koja od tada do danas nije ponudila zadovoljavajuće odgovore. Naime, različite su ekonomske i političke agende nudile svoja viđenja uzroka financijskoga kraha čiji zametak je nastao u financijskom središtu svijeta, na *Wall Streetu*. U, uvjetno rečeno, post-kriznom periodu, dvije dominantne struje su se formirale da bi ponudile odgovore na to pitanje. Jedna je smatrala da je uzrok krize bila prevelika potrošnja u javnom sektoru, prije svega u području socijalne države, dok je druga uzroke vidjela u lošem upravljanju financijama u interesu onih 99% svjetskoga stanovništva koji se ne mogu ubrojiti među 1% super-bogatih. Kako tvrdi Walby, posljednja globalna kriza kaskadno se obušila na društvo: prvo, kriza u financijskom sektoru; zatim kriza proizvodnje i zapošljavanja u realnom sektoru popraćena zaustavljanjem kreditnih zaduženja; zatim fiskalna kriza kao deficit javnog budžeta koji se manifestirao kroz drastična smanjenja javne potrošnje pod pritiskom globalnih tržišta kapitala i međunarodnih financijskih institucija, te u konačnici, politička kriza koja prijeteći da se pretvori u demokratsku krizu što bi dovelo do restrukturiranja vladajućih političkih tijela na nacionalnim razinama, ali i do redefiniranja Europske unije (*ibid.*). Takva ekonomska i društvena kriza nije mogla biti jednako raspoređena pa je imala različit učinak na različite društvene skupine. Tako Walby (*ibid.*) tvrdi kako kriza uvijek ima rodni karakter, kako u svojim uzrocima tako i u posljedicama. Naime, u prvom valu krize, većina zaposlenika koji su izgubili posao u propalim financijskim tvrtkama bili su muškarci, a žene su podnijele najveći teret posljedičnih mjera štednje. Kriza je, stoga, iznjedrila jedno od ključnih pitanja reprezentacije same krize, a radi se o tome je li upravljanje svjetskim financijama, kao i posljedične krize koje to izaziva, rodno determinirano. S tim u vezi, Schubert i Young (2011) otkrivaju kako je premalo žena zastupljeno u vrhu financijskog odlučivanja dok McDowell (1997) svijet financija naziva muškom monokulturom. Novija istraživanja pokazuju kako je upravo razmatranje posljedica krize na žene svih dobnih skupina i društvenih položaja konačno pronašlo svoje mjesto u javnom diskursu. Budući da se ovo istraživanje fokusira prije

posuđivati sredstva drugoj buduću da se nije znalo koja će biti iduća na redu za objavu bankrota. Uslijedila je objava američkoga Ministarstva financija o planiranoj financijskoj pomoći posrnutim institucijama i to u iznosu od \$700 mlrd. Prijedlog je prvo odbijen u američkom Senatu da bi nakon najvećeg povijesnog pada indeksa Dow Jones na njujorškoj burzi, Senat u listopadu 2008. ipak odobrio financijsku pomoć investicijskim bankama. Slijedom te odluke, Vlade zemalja zapadne Europe odlučuju se na isti korak da bi spasile svoje najveće banke (npr. Njemačka, Island, Irska i druge). U čitavoj EU za spašavanje financijskih institucija u periodu od listopada 2008 do prosinca 2011. utrošeno je 13% BDP-a Europske Unije. Na spašavanje britanskih banaka utrošeno je najviše, preciznije 19% od navedenog iznosa (European Commission, 2012b).

svoga na irski neoliberalni kontekst, zanima nas kako je pitanje irskoga gospodarskog uzleta krajem 1990-ih, financijske krize 2008.godine i posljedične recesije praćene striktnim mjerama štednje u svim sektorima društva reprezentirano u javnoj domeni i na koji način se preuzima kao tematska nit u književni tekst. O tome će detaljnije biti riječi u narednome poglavlju posvećenom reprezentacijskim paradigmama Irske u prvim desetljećima 21. stoljeća.

Prije toga ćemo kratko razložiti koncepte povezivanja nacionalnih kriza s romanom kao književnim žanrom u cjelini. Naime, već se u 18. stoljeću unutar humanističkih znanosti počinje govoriti o dubokoj vezi između ta dva koncepta. Institucionalno zanimanje za tu vezu u narednim je desetljećima krenulo u pravcu katalogiziranja književnosti prema nacionalnim odrednicama što je uvelike utjecalo i na današnje znanstveno izučavanje književnosti. Tako Anderson (2006) govori o 'imaginarnim zajednicama' aludirajući na nacije-države i inzistirajući na koncepciji države kroz dvije prizme – kroz roman i novine, pri čemu bi roman bio sredstvo koje će cikličko vrijeme pretvoriti u homogeno, kalendarsko vrijeme. Anderson je ipak upozorio i na problematičnost ideje nacionalnih diskurza ujedinjenja unutar geopolitičkih granica, te je stoga i formulirao svoju ideju nacije kao 'imaginarne zajednice'. Unatoč tome, već je Wellek (1957) utvrdio kako ne bi trebalo roman kao žanr svoditi na dnevnik zbivanja određenoga vremena (upotrijebio je metaforu *account book*) jer nije realno očekivati da će roman kao književni žanr adekvatno zabilježiti stvarnost u trenutku kada se ona odvija. Slično tome, Gupta (2015) smatra kako je danas vjerovanje u inherentnu vezu nacionalnih granica i romana kao žanra neodrživo jer su nacije zamišljene i konstruirane zajednice nastale na temelju političkih i povijesnih nepredvidivosti pa ih je teško vezati uz bilo kakav kulturni artefakt, pa tako i roman. Iako je tome tako, zamjećuje Gupta, znanstvena zajednica unutar humanističkih znanosti i danas temelji pristup književnosti na nacionalnim kategorijama iako se takav pristup povijesno pokazao iznimno problematičnim (*ibid.*). Složit ćemo se s takvim stajalištem smatrajući kako je globalizacija ipak postigla to da se politički i ideološki diskurzi, barem u razvijenim zapadnim ekonomijama, odmaknu od isključivo nacionalnog fokusa prema globaliziranim aspektima društva čime se i književnost, prije svega žanr romana, odmiče od naslijeđenih nacionalnih narativa prošlih vremena i ulazi u dijalog sa krizama sadašnjosti. Paralelno s tim procesom događa se još jedan, onaj koji se tiče diskursa krize romana koji je sve češći u

suvremenoj kritičkoj literaturi. Ovaj trend sve je primjetniji od kada je svijet pogodila posljednja globalna financijska kriza koja je u određenoj mjeri pomaknula žanrovske konjunktore i umjesto da isprovocira krizu žanra, ona je potaknula njegovu globalnu važnost u propitivanju kriza današnjega društva. Irr (2013) primjećuje kako autori 'angažirane' ili geopolitičke novelistike „podržavaju pro-globalne ideale u kombinaciji s liberalnim individualizmom ili umjerenim kolektivizmom“ u društvenom djelovanju (2013: 22). Ovakva primjedba je znakovita jer ukazuje na presudnu važnost recepcije i interpretacijskih strategija čitatelja, odnosno na reprezentacijsku moć romana kako je doživljava sam čitatelj, neovisno o autorskoj ulozi i namjeri. To navodi na zaključak kako je neoliberalni roman, baš kao i posljednja globalna kriza, sa svim svojim geopolitičkim i ekonomskim implikacijama, izašao izvan fluidnih okvira država-nacija da bi postao roba s određenom vrijednošću na globalnom tržištu što je u potpunosti u skladu s paradigmom kasnoga kapitalizma kakav je na snazi u zemljama zapadnoga svijeta¹³. Tematizacija krize u suvremenom romanu ima i svoju, kako smo već napomenuli, tržišnu ulogu budući da je trend u izdavaštvu pokazao kako se svaka kriza može pretvoriti u seriju žanrovskih uspješnica koje će u tematski fokus smjestiti specifične 'krize' našega doba¹⁴. Međutim, baš poput svake robe na slobodnom tržištu, i žanrovski specifikum nije garancija pozitivne kritičke recepcije pa je sve češća pojava, kako tvrdi Gupta (2015), da književna struka navodi takve romane kao 'tematsku fikciju', a ne kao roman što ukazuje i na dvojake kriterije prosudbe, te na percepciju relevantnih žanrovskih niša na institucionalnoj razini. Specifičnost žanrovske fikcije, ili žanrovskih romana krize je, u konačnici, u njihovom uskom horizontu koji se najčešće zatvara oko uskoga kruga protagonista percipiranih kao povlaštena klasa, ili pak onih koji aktivno rade na povećanju vrijednosti povlaštenih manjina. Takva pozicija romana u neoliberalnoj sadašnjosti čini, prema našem mišljenju, 'roman krize' upravo

¹³ Gupta (2015) ističe problematičnost obuhvata pojma 'globalno' jer se u medijskom diskurzu od izbijanja globalne krize 2008. pojam 'globalno' u pravilu odnosio na SAD i na države Europske unije dok su u pravilu države poput Australije, Indije, Kanade, te azijskih država, bile ispuštene iz javnih izvješća implicirajući njihov 'ne-globalni' karakter. Ovo, naravno, ukazuje na ukorijenjenu navadu kapitalizma da geopolitičkim centraliziranjem, ili 'neoimperijalističkim' diskursom, kako tvrdi Gupta, strukturira neke nove retoričke strategije koje ipak nisu bile sasvim lišene nacionalnog stereotipiziranja (dovoljno je prisjetiti se izvještavanja i pisanja o krizi koja je posebno snažno pogodila Grčku i Španjolsku i Irsku).

¹⁴ Navest ćemo tek nekolicinu primjera romana koji su se javnosti predstavili i opisali upravo kao 'romani financijske krize': Ben Elton, *Meltdown* (2010); Justin Cartwright, *Other People's Money* (2011); John Lanchester, *Capital* (2012); Cyrus Moore, *City of Thieves* (2009); Alex Preston, *This Bleeding City* (2010).

estetičkom nužnošću jer su ti književni tekstovi, kako tvrdi Horton (2014), otvorena „kritika neoliberalne politike i društva“ (3) jer predočavaju svakodnevnu društvenu anksioznost i nesigurnost u kontekstu globalnoga kapitalizma. Pri tome, Horton nas podsjeća da je posljednja kriza 2007-08. tek posljedica nekih dubljih i širih ontoloških kriza društva koji se teško mogu predočiti nekim drugim medijem budući da roman nastoji ne samo ocrtati simptome krize, već i kontekstualizirati ih i ponuditi rješenje za razumijevanje kriza. U sociološkom smislu, roman je rezultat procesa stvaranja, odnosno pisanja i čitanja. Taj je proces ukotvljen u društveno-političkim strukturama i zakonitostima književne produkcije, cirkulacije i prijema kod publike i kritike. Kao takav, roman u neoliberalnom kontekstu postaje medij kroz koji se razotkriva ideološka pozadina krize koja je stvorila društveni kontekst za njegovo nastajanje. Ovo nas navodi da naglasimo nužnost interdisciplinarnog proučavanja književnih djela jer se takvim pristupom otvara mogućnost problematiziranja, kako tvrdi Grgas (2019), „književnog znanja kao uporabljivog arhiva“ (104) koje u interdisciplinarnim pristupima mogu dobiti, ali i izgubiti na svojoj snazi i relevantnosti. Svaki puta kada zakoračimo u drugo znanstveno polje iz pozicije književnosti, tvrdi Grgas, pitanje vrijednosti se nanovo javlja kao „topos valorizacije ne samo ovog ili onog djela, nego i interpretacije kao takve, pa i one interdisciplinarne provenijencije“ (*ibid.*: 105). Kada je ekonomsko polje ono 'Drugo' u odnosu na književnost, pitanje vrijednosti je još relevantnije jer sama egzaktna priroda ekonomije, unatoč krizama koje izaziva, nije voljna izaći izvan svoje zone sigurnosti i otvoriti se interpretacijama temeljenima na humanističkim spoznajama. Ovome argumentu pridodajemo onaj J. Hrischa (2000) koji je ustvrdio kako „[...] ništa nije manje prikriveno od pjesničkog govora. No, upravo je zbog toga razloga književnost u poziciji da postavlja pitanja koja se obično izbjegavaju, pitanja o pravovaljanosti i pokriću drugih kodova. Tematiziranje manjkavosti monetarne razmjene ne može biti predmetom diskursa koji su relevantni ekonomiji“ (16). Hrisch, naime, negira važnost književnog propitivanja novca za ekonomski diskurs jer u svijetu u kojemu su učinkovitost i ostvarenje dobiti jedini imperativi, književno djelo kao da gubi na svojoj važnosti. Hrischova je ključna misao da ekonomski stručnjaci i znanstvenici moraju imati bezrezervnu vjeru u novac, čak i kada je on sudionik procesa stvaranja kriza jer „čovjek mora vjerovati u novac baš u onim trenucima kada ne bi trebao u njega vjerovati“ (16). Ovo uvjerenje svakako ostavlja otvorena pitanja o

svrhovitosti književnoga tematiziranja ekonomskih transakcija. Ipak, mi ćemo konstatirati kako je književni diskurs, odnosno njegova uloga u interdisciplinarnom propitivanju ekonomije i njezinih zakučastosti društveno relevantan, posebice slijedom posljednje globalne financijske krize koja je pogodila cijeli svijet. Drugim riječima, književnost ima *vrijednost*, pri čemu je njezina robna vrijednost tek način prilagodbe tržištu s ciljem opstanka u neoliberalnom društvenom poretku, dok je njezina ontološka vrijednost u propitivanju krize još značajnija. Budući da se suvremene društvene krize teško mogu konceptualno artikulirati na cjelovit način tako da se sagleda njihov učinak na preoblikovanje i sve snažnije fragmentiranje ljudskoga društva, suvremeni roman svakako je jedan od medija koji mogu biti smješteni unutar matrice neoliberalizma, i to u sam njegov centar, jer nam cjelokupni život romana, od stvaranja, preko cirkulacije, recepcije i asimilacije među druge kulturne artefakte, ukazuje na njegovu robnu vrijednost, ali prije svega na društvenu ulogu koju takav roman ima u kompleksnom odnosu umjetnosti i neoliberalnog poretka. Kako istraživanja i pokazuju¹⁵, institucionalna kritika se ipak okreće u pravcu smještanja ovoga žanra u fokus interdisciplinarnih studija koje nastoje artikulirati i cjelovitije obuhvatiti sliku neoliberalnoga društva.

¹⁵ Navest ćemo samo nekoliko studija koje se direktno bave problematikom: M. Holborow (2015) *Language and Neoliberalism*; M. Haiven (2014) *Cultures of Financialization*; M. Lazzarato (2011) *The Making of the Indebted Man*.

4. PROBLEMI ODREĐENJA NEOLIBERALIZMA – DRUŠTVENE, EKONOMSKE I POLITIČKE PERSPEKTIVE

Termin 'neoliberalizam' intenzivnije se počeo razmatrati u teorijskoj literaturi tek potkraj 20. stoljeća jer ga je do tada, unatoč njegovim jasnim i nametljivim naznakama na globalnoj razini već od sredine prošloga stoljeća, rijetko koji autor precizno znao odrediti. Između ostaloga zahvaljujući i globalnom financijskom krah iz 2008. godine, pojam 'neoliberalizam' je u prva dva desetljeća 21. stoljeća zauzeo dominantnu poziciju u javnim diskursima kapitalizma zamijenivši, pri tome, do tada dominantan diskurs globalizacije čija semantička moć očito nije više bila dovoljno snažna da predoči događanja na svjetskoj financijskoj pozornici. Tome su zasigurno doprinijeli teorijski uvidi o prirodi neoliberalizma prije svega oni iz pera autora poput Davida Harveya (2005; 2011), Naomi Klein (2007), Wendy Brown (2015), Jamiea Pecka (2010), Neila Smitha (2010) i Philipa Mirowskog (2009; 2010).

Složenost definiranja neoliberalizma ističu mnogu suvremeni tepretičari pa, primjerice, Clarke (2008) navodi kako je taj termin „sveprisutan i promiskvitetan“ (2008:135) aludirajući na fleksibilno definiranje pojma, dok Turner (2008) govori o nemogućnosti preciznog određenja neoliberalizma jer je ono što on predstavlja „smeteno i zbunjujuće“ (2008: 2). Tendenciju prevelikog širenja konceptualnog polja neoliberalizma naglašavaju i drugi autori opisujući pokušaje definiranja neoliberalizma kao „zbunjujuću mješavinu pretjerivanja i nedovoljnog preciziranja“ (Brenner i sur., 2010: 2) dok se na drugom mjestu ukazuje na ustaljeno korištenje pojma 'neoliberalizam' za opisivanje i razumijevanje previše „različitih kategorija političkih praksi u različitim kontekstima“ (Rose i sur., 2006: 97). Kako je vidljivo iz gornjih navoda, neoliberalizam kao koncept, ali i kao ekonomska i politička doktrina, traži jasnije pojmovno i konceptualno definiranje da bi potom bilo moguće koristiti ga za kritiku ili kontekstualizaciju specifičnih društvenih pojava. S tim u vezi, Venugopal (2015) predlaže dva pristupa kritičkom razmatranju neoliberalizma. Prije svega, predlaže da se neoliberalizam sagleda kao doktrina koja je opsežno teorijski obrazložena u kanonskim tekstovima koji nude dublje interpretacije ovoga pojma kroz njegova dijakronijska kretanja. Ovakav pristup se zamjećuje i kod Changa (2003) koji smatra kako je neoliberalizam nastao kao proizvod udružene tradicije neoklasičnih ekonomista i

austrijsko-libertarijanske tradicije, dok Ferguson (2010) ograničava definiciju pojma isključivo na neoliberalizam kao „makroekonomsku doktrinu“ (2010: 170). Prema Venugopalu (*ibid.*), drugi bi način razmatranja neoliberalizma trebao uzeti u obzir njegove suvremene pojavnosti, odnosno njegove manifestacije u suvremenim kapitalističkim društvima. Na ovakvo viđenje neoliberalizma upućuju i drugi autori naglašavajući kako neoliberalizam služi tek kao struktura koja omogućava dodatno bogaćenje kapitalističkih klasa nakon velike ekonomske krize 70-ih godina prošloga stoljeća (Van Apeldorn i Overbeek, 2012) odnosno kao sredstvo postizanja političkih ciljeva (Ong, 2006), te kao sustav koji omogućuje dominaciju krupnih korporacija nad svim aspektima javnoga života (Crouch, 2011).

Kako smo ranije naveli, prisutnost samoga termina 'neoliberalizam' u literaturi posebice se intenzivirala slijedom izbijanja posljednje globalne financijske krize 2007-08 kada je postalo jasno da se terminom 'globalizacija' teško može obuhvatiti cijeli spektar dugogodišnjih uzročno-posljedičnih događaja na svjetskim financijskim tržištima koji su u konačnici rezultirali izbijanjem krize (Deckard i Shapiro, 2019). Zahvaljujući teorijskim studijama autora poput Michela Foucaulta, Naomi Klein, Davida Harveya, Wendy Brown, Neil Smith i nekolicine drugih, danas nam je donekle jasno kakva logika je u podlozi neoliberalne doktrine i na koji način funkcioniraju njezine kooptirajuće prakse u suvremenom obliku kapitalističkog poretka. U takvim diskusijama nije moguće zaobići ni pitanje periodizacije ove ekonomske doktrine. Uzimajući u obzir velike ekonomske cikluse 20. stoljeća ali i njihove današnje konstelacije, Kennedy i Shapiro (2019) predlažu podjelu neoliberalizma na dva velika perioda. Prvi period obuhvaća, tvrde autori, period od sredine 1930-ih do sredine 1960-ih kojega karakteriziraju ekonomske mjere za izlazak iz Velike depresije, a na političkom planu naglo jačanje ekstremno desnih politika u pojedinim zemljama. Kada je prva faza zapala u krizu, dolazi do formiranja druge faze neoliberalizma koja, prema ovim autorima, obuhvaća prvo period od sredine 1960-ih do sredine 1970-ih godina kada se stvara povoljna klima za kasniju apsolutnu dominaciju ove doktrine koja je svoj vrhunac doživjela upravo financijskom krizom 2007-08. koju autori vide kao svojevrsan vrhunac druge faze neoliberalizma. O ovome periodu Shapiro (2019) govori kao o hibridnom dijelu ekonomskih ciklusa jer se istovremeno stvara klima koja propituje temeljne postavke neoliberalne doktrine, ali se i dalje stvaraju preduvjeti za njegov daljnji procvat i to na

globalnoj sceni koja obuhvaća i dijelove svijeta koji u akademskoj literaturi zapadne Europe i Amerike nisu bili ciljanim predmetom izučavanja u kontekstu neoliberalne doktrine (primjer su zemlje Azije).

Nejasna priroda samoga neoliberalnoga sustava, ali i poteškoće u njegovu sustavnom definiranju u cilju interdisciplinarnoga izučavanja, otežavaju svako kritičko promišljanje književnoga teksta u njegovu dijalogu s neoliberalnom paradigmom. Iako je neoliberalizam kao termin snažnije zaživio u akademskim krugovima tek krajem 20. stoljeća, sve do danas ga se definira poprilično slobodno i raznoliko (Boas i Gans-Morse, 2009). Gilbert (2013) primjerice, već se u naslovu svoga uvoda u specijalni broj časopisa *New Formations* pita „*What Kind of Thing is 'Neoliberalism'?*“. Drugim riječima, ta skliska i teško obuhvatljiva paradigma otežava kretanje kroz nedovoljno utabane staze ekonomskoga kontekstualiziranja suvremenoga romana 'neoliberalnoga' predznaka. Neoliberalizam se može sagledati kao ekonomsku dogma, ali i kao politički utemeljeno opravdanje potpune liberalizacije tržišta čime se otvara prostor „stvaranju tržišne konkurencije koja bi, navodno, trebala rezultirati najpovoljnijim mogućim uvjetima života za svakog pojedinca“ (Johansen i Karl, 2015). Ideja apsolutne tržišne konkurentnosti danas je *sine qua non* u svim diskusijama o osnaživanju individualnosti i o poticanju snažnijeg poduzetničkog duha pojedinca, a tome se, kako tvrde Johansen i Karl (*ibid.*), mogu pribrojati još četiri ključne sastavnice neoliberalizma – politički orkestrirani projekti privatizacije državnih i javnih resursa, smanjivanje dosega socijalne države, ograničavanje moći sindikalnih organizacija, te deregulaciju trgovine i radne snage. Slično tvrdi i Povinelli (2011) koji neoliberalizam veže uz „privatizaciju državnih dobara, zatim uz redistribuciju proizvodnje kroz sustav pod-ugovaranja, te uz pomak ka poreznom favoriziranju super-bogatih“ (2011: 17). Ova autorica ide i dublje u karakter neoliberalizma nazivajući ga suvremenim oblikom neokolonijalizma koji je prožet ostacima kolonijalnih ideja o klasnoj i rasnoj nejednakosti kojom upravljaju moćne zapadne sile artikulirajući tako ovu doktrinu na razini njezinih specifičnih prostornih kontekstualizacija umjesto onih univerzalnih i apstraktnih (*ibid.*). Ovaj argument je posebice zanimljiv za istraživanje ako se prisjetimo da su danas istinski centri moći globalne korporacije koje, kao nad-nacionalne tvorevine, oblikuju globalnu percepciju društveno-ekonomskih pitanja i vrše neki oblik nadzora nad većim dijelom

čovječanstva¹⁶. Budući da se među takvima ističu prije svega digitalne korporacije koje vrše razne oblike nadzora nad svim aspektima ljudskoga života, posljedice njihovog specifičnog poslovnog modela temeljenoga na prikupljanju, obradi i prodaji podataka korisnika digitalnih usluga prije svega su ekonomskog karaktera i imaju za cilj ostvarivanje profita. Valja napomenuti da njihova golema moć ne bi bila tolika da ti giganti globalnog poslovanja nisu imali pomoć država kroz njihova ulaganja u razvoj novih tehnologija. Naime, zbog intenzivnih ulaganja u pojedine sektore poslovanja moćne zapadne sile, prije svega SAD i zemlje zapadne Europe, ali i azijske zemlje, stvorile su, kako tvrde Bilić, Prug i Žitko (*ibid.*) veliku količinu javnoga bogatstva kojim se zadovoljavaju potrebe, u manjoj ili većoj mjeri, stanovništva tih zajednica. Autori tvrde kako se tu radi o posebnoj vrsti profitno-tržišne proizvodnje u kojoj dominiraju upravo najmoćnije korporacije globalnoga utjecaja. Sve drukčije oblike proizvodnje koji se danas ne uklapaju u takav odnos snaga *mainstream* ekonomisti smatraju greškama na tržištu (*ibid.*). Konačno, navedeni autori, odreda sociološkog i filozofskog usmjerenja, ukazuju na to da inzistiranje na profitno-tržišnoj paradigmi ne može biti prirodno stanje stvari, zaključujući kako su svi načini proizvodnje rezultat razvoja ljudskog društva uz snažan utjecaj političkih odluka. Iz ovih se navoda nameće zaključak da u doba vladavine neoliberalne ekonomske paradigme nije moguće govoriti o čistoj, samostalnoj ekonomiji jer je svaka ekonomija u određenoj mjeri politički uvjetovana. Jasno je da sprege država i globalnih korporacija ne bi bile moguće bez podrške međunarodnih financijskih institucija, prije svega MMF-a (Međunarodnog monetarnog fonda) i Svjetske banke. Uz pomoć tih stupova neoliberalne ekonomije, globalne korporacije upravljaju i ljudskim kapitalom na tržištu rada forsirajući koncepte sve duljeg fleksibilnog radnog vremena, jeftine proizvodnje na tržištima jeftine radne snage bez sindikalnog djelovanja, prekarijata te labavim poreznim i socijalnim politikama koje ne štite radništvo. To naglašava i Wendy Brown (2005) tvrdnjom da neoliberalna svijest

¹⁶ U ovom pogledu ističu se digitalne korporacije danas poznate pod akronimom GAFAM (Google, Apple, Facebook, Amazon i Microsoft). Kako navode Bilić, Prug i Žitko (2021), ukupni prihodi tih pet korporacija samo u 2019. bili su gotovo 900 milijardi američkih dolara, a tržišna kapitalizacija početkom 2020. gotovo pet bilijuna USD. Usporedbe radi, godišnji BDP Nizozemske u 2019. iznosio je 909 milijardi američkih dolara. Osim što ove moćne IT korporacije ostvaruju nezamislive profite, njihov globalni utjecaj je, kako tvrde navedeni autori, društveno štetan zbog niza posljedica njihova povlaštenog tržišnog položaja, a one uključuju izbjegavanje plaćanja poreza na dobit i izvlačenje profita iz država u kojima imaju podružnice, monopolističko ponašanje, kršenje pravila o privatnosti, nadzor korisnika, ali i prekarni položaj radnika u njihovim ključnim poslovnim operacijama (npr. radnika u Amazonovim skladištima i pozivnim centrima, radnika koji uređuju i cenzuriraju sadržaj na društvenim mrežama i sl.).

uključuje „širenje i diseminaciju tržišnih vrijednosti na sve institucije i društvene aktivnosti“ (2005: 40). Razmjere takvoga utjecaja prikladno je formulirao i Fredric Jameson (1994) kazavši kako je danas čovjeku „lakše zamisliti temeljitu propast zemaljske kugle i cijele prirode nego raspad kasnog kapitalizma“ (1994: xxi). Štoviše, sveobuhvatna kriza demokracije, koja se očituje kao rezultat neoliberalnih formacija današnjice, korijene ima, kako tvrdi Reber (2018), još u 18. stoljeću, dakle u periodu začetka kapitalizma i slobodnih tržišta pri čemu je moguće locirati poveznice između ova dva perioda već i na temelju uloge subjekta u ekonomskim konstelacijama obaju perioda. Reber, naime, tvrdi, kako su današnje institucijske i sistemske krize neoliberalizma epistemološka reakcija na afektivno uvjetovanu *laissez-faire* kulturu ranoga kapitalizma i njegove vizije subjekta i svijeta (*ibid.*). Upravo se na razgraničenjima različitih faza kapitalizma kao dominantnoga ekonomskog poretka današnjice može locirati ključna važnost neoliberalizma i njegovih pojavnosti u njemu ne-srodnim disciplinama. Smatramo kako je upravo književnost temeljno mjesto na kojemu je nužno tematizirati traume neoliberalizma budući da se književnost u pravilu okreće marginama, dubljim tkivima društva, te da ona prebire po najdubljim ranama suvremenih ljudskih zajednica. Štoviše, naše će istraživanje ukazati na nužnost intenzivnijega znanstvenoga pogleda u suživot književnosti i ekonomije u svijetu koji nerado odustaje od hegemonijskih predodžbi i slijepoga prihvatanja nametnutih društveno-ekonomskih narativa. U konačnici, držimo kako je suvremena irska ženska književnost upravo idealno postavljen prostor za reprezentiranje irskoga pokušaja da se prihvatanjem neoliberalne dogme prestane oslanjati na vlastite nacionalne mitove i da se suoči s onom tamnijom stranom ekonomske hegemonije koja mijenja samu srž društva. Stoga će se u analitičkim poglavljima razlučiti modusi subvertiranja hegemonijskih narativa neoliberalizma u nastojanju da se ukaže na postojanje „kulture nezadovoljstva“ koja tinja u onim slojevima društva koje je ostalo izvan „prividne sigurnosti kapitalističkog poretka“ (Deckard i Shapiro, 2019).

4.1. Koncept neoliberalizma i njegovi društveni učinci

U svojim temeljnim postavkama neoliberalna paradigma, na način na koji su je osmislili ekonomisti njemačke freiburške škole te ekonomisti koji su djelovali u sklopu čikaške

škole¹⁷ u periodu između dva svjetska rata, suprotstavljena je kejnzijanskoj¹⁸ intervencionističkoj doktrini koja je zastupala snažnu državnu intervenciju u ekonomsku politiku ograničavajući tržišne slobode (Jovanović i Eškinja, 2008). Drugim riječima, neoliberalizam počiva na zagovaranju oštrog zaokreta prema kapitalističkoj ekonomiji koja će nanovo potaknuti liberalnu (stoga se govori o *neo-liberalizmu*), odnosno *laissez-faire* ekonomsku doktrinu koja naglašava afirmaciju tržišta kao „najefikasnijeg ekonomskog sredstva alokacije resursa i kao regulatora svih ekonomskih aktivnosti“ (*ibid.*: 942). Osim zagovaranja prevlasti tržišta, neoliberalna doktrina trebala se afirmirati i kao idealan način ostvarivanja prava radnika i osiguravanja društvene ravnopravnosti. Ovaj se aspekt neoliberalizma nastojao pojasniti nesposobnošću države da efikasno intervenira u tržišnu regulaciju i alokaciju resursa. Neoliberalizam je, stoga, ponuđen kao alternativa državnom uplitanju u pitanja slobodnog tržišta i ubrzo je, potaknut brzim promjenama u društvenom i ekonomskom životu, postao dominantni narativ zapadnih ekonomskih velesila na čelu sa Sjedinjenim Američkim Državama. Slijedom takvih promjena na globalnoj ekonomskoj sceni, od 1980-ih godina neoliberalizam kao ekonomska ideja prestaje biti ograničen samo na akademske krugove i polako se uvlači u diskurz raznih društvenih disciplina, ali u tom trenutku

¹⁷ Literatura se slaže kada se govori o začecima pojma 'neoliberalizam' i to posebice u njegovim ranijim fazama. Dakle, do 1970-ih godina u literaturi prevladava uporaba termina u kontekstu njegovih ekonomskih korijena. Venugopal (2015) podsjeća da je pojam 'neoliberalizam' skovan u periodu 1930-ih do 60-ih pod okriljem djelovanja *Freiburg Ordoliberalism school, the Mont Pelerin Society*, te kao rezultat rada Friedricha Hayeka i anti-kejnzijanske čikaške škole. Neki autori naglašavaju i kako je u poslijeratnoj zapadno-njemačkoj ekonomiji bilo elemenata 'proto'-neoliberalizma (Turner, 2008; Stedman-Jones, 2012).

¹⁸ Ovaj često rabljeni termin u ekonomiji pridjevski je izvedenica koja se veže uz ime jednoga od najutjecajnijih ekonomista 20. stoljeća, Meynarda Keynesa (1883-1946). Kao studenta Sveučilišta u Cambridgeu na kojemu je u kasnijim fazama svoje karijere i predavao, Keynesa su ekonomski problemi Velike Britanije u doba I. svjetskog rata naveli da se zaposli u Ministarstvu financija, gdje je bio posebno zadužen za britanske devizne prihode i rashode. Istaknuvši se u tom poslu, bio je član britanske delegacije na Mirovnoj konferenciji u Versaillesu kao ekonomski savjetnik britanskog premijera Lloyda Georgea. Nakon završetka rata vraća se na Cambridge gdje izučava pitanja njemačkih ratnih reparacija o čemu 1919. godine objavljuje i utjecajnu studiju *The Economic Consequences of the Peace*. Sumnjao je u mogućnost i opravdanost obnove liberalnoga poretka, suprotstavljao se klasičnoj doktrini *laissez-faire* koja je do tada dominirala u ekonomskoj teoriji. Vrhunac njegove znanstvene karijere dvosveščano je djelo *A Treatise on Money* iz 1930. godine. Tu je Keynes definirao alternativnu teoriju makroekonomske regulacije, o čemu je još opsežnije pisao kasnije u svom najznačajnijem djelu *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1936). U toj studiji Keynes zagovara aktivnu ekonomsku ulogu države u djelovanju na agregatnu potražnju (ukupnu potražnju građana kao potrošača, poduzeća kao investitora i državnih tijela za opće rashode). Keynesove su zamisli naišle na plodno tlo u mnogim državama pa se u poraću razvila makroekonomija koja znanstvenim analizama obuhvaća funkcioniranje cjelokupnog gospodarstva (agregatna ponuda i potražnja, ukupna zaposlenost, nacionalni dohodak, ukupna štednja, kamate, investicije itd.). Na toj su osnovi razvijene zemlje nakon rata na različite načine proglasile obvezu vlade da osigura punu zaposlenost rada i kapitala (prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje).

pomalo nestaje iz same ekonomije. Ipak, od kraja 20. stoljeća do danas, kada smo na pragu trećega desetljeća 21. stoljeća, neoliberalizam se opet vratio u punoj formi, ali ovoga puta kao znatno rašireniji fenomen koji služi za formiranje narativa političke ekonomije, ali i narativa moći i ideologije što ukazuje na to da se ipak udaljava od početnih, isključivo ekonomskih korijena i ulazi u dijalog s teorijama Marxa i Foucaulta¹⁹. Osim problema preširokog konceptualnog obuhvata termina 'neoliberalizam, literatura nam pokazuje kako se danas govori i o tzv. 'dubokom neoliberalizmu' (Venugopal, 2015: 170) kao kontrapunktu gore spomenutoj kategoriji. Prema Venugopalu, 'duboki' neoliberalizam ne djeluje kroz nekakve monolitne političke niti ekonomske okosnice moći već kroz višestruke upravljačke mreže i modalitete koji otvaraju širi prostor nacionalnim varijantama neoliberalizma (*ibid.*). Kod ovoga modela naglasak je na optimiziranju upravljačkih procesa koji stvaraju isključivo tržišno-orijentirane subjektivitete pa takav model neki autori nazivaju „migratornim sklopom praksi...[koje] sudjeluju u izmjenjivim konfiguracijama različitih mogućnosti“ (Ong, 2007) ili pak govore o kontekstualiziranim, ali izrazito heterogenim društvenim silnicama koje proizvode raznolike ishode i koji postoje jedino u obliku „kompliciranih hibrida“ (Peck, 2010: 7).

Uzimajući u obzir navedena viđenja možemo zaključiti kako je neoliberalizam do danas evoluirao od prvobitne paradigme koja diktira tržišnu orijentiranost do današnjih hibridnih modela koji inkorporiraju raznolike društveno-političke i ideološke narative koji se opiru čvrstim teoretskim odrednicama. Iz pozicije istraživača možemo zaključiti kako je neoliberalni projekt podjednako ekonomska koliko i politička agenda i kako ga je moguće sagledati iz kritičkog ugla podjednako kao pozitivni i kao negativni fenomen. Naime, ukoliko ga čitamo iz kritičkog rakursa, moramo ustvrditi kako neoliberalizam obuhvaća previše širok raspon često nespojivih i heterogenih društvenih fenomena koji se sjedinjuju pod nestabilnom i krhkom krinkom neoliberalnog poretka. S nešto optimističnije pozicije, reći ćemo kako je recentna literatura na temu neoliberalizma pokazala da on ima potencijal objediniti i pojasniti široku lepezu kompleksnih,

¹⁹ Za ilustraciju navedenoga, nudimo kraći uvid u Clarkovu (2008) listu raznih koncepata koji se danas u literaturi opisuju pridjevom 'neoliberalni/e': države, prostori, tehnike, tehnologije, diskurzi, diskurzivni okviri, ideologije, agende, upravljanje, mjere, režimi, razvoj, društvene politike, multikulturalizam, restrukturiranje, subjektiviteti, individualizacija, tržišna logika te mnogi drugi. Ovaj uvid svjedoči o širokom rasponu društvenih i kulturnih matrica koje se danas standardno određuju kao načini djelovanja ili upravljanja koji odražavaju neoliberalizam kao ideju ili paradigmu.

nijansiranih i nestabilnih društveno-ekonomskih pojava koje se opiru teorijskim generalizacijama. Budući da kritičari terminološke rastegnutosti ovoga termina ukazuju na njegove kontradikcije i slabosti nastojeći rješenja pronaći u 'originalnim' konceptima neoliberalizma iz vremena njegove strogo lokalne, pred-globalne primjene, već postojećim poteškoćama u definiranju neoliberalizma dodaju se nove nijanse koje dodatno opterećuju svako teorijsko bavljenje ovom paradigmom. Kako je ustvrdio Venugopal (2015), „neoliberalizam je danas prenapregnut i teško dohvatljiv pojam kojim se označava fluidno, konstantno rastuće područje koje se proteže kroz nekoliko dimenzija, ali kojemu nedostaju čvrsti temelji“ (2015: 171). Njegovo je semantičko polje, naime, već odavno preraslo svoje početne namjere prodrijevši u raznorodne discipline i zavaravajući teoretičare u nastojanju da ga obuhvate, usustave i stvore nekakvu zajedničku ontološku poveznicu među svim njegovim stvarnim pojavnostima.

Prevlast neoliberalnog ekonomskog poretka pratilo je jačanje globalizacijskog projekta što je posebice došlo do izražaja u posljednjih 20-ak godina s globalnom dominacijom IT industrije koja je postupno prerasla svoju kolijevku, američku 'silicijsku dolinu' i preuzela dominaciju nad svjetskim poslovnim i financijskim tržištima. Pod pritiskom sve moćnijih korporacija, države, posebice one koje su do druge polovice 20. stoljeća kaskale za svjetskom ekonomijom, olabavljaju svoje tržišne regulative i postupno uklanjaju administrativno-gospodarske barijere slobodnome protoku roba, kapitala i usluga, ali i radne snage. Na taj se način sve više država zapadnoga svijeta, ali i šire, usklađuje sa neoliberalnom ekonomskom doktrinom i dolazi do stvaranja tzv. otvorenih ekonomija. Prema Blanchardu (2005), ta se otvorenost manifestira kroz slobodu izbora između domaćih i uvoznih dobara, kroz veće mogućnosti globalnoga ulaganja kapitala, mogućnost izbora radne snage iz domaćih ili stranih izvora, te kroz slobodu izbora proizvođača da odluči gdje će locirati proizvodne kapacitete. Danas, na početku drugoga desetljeća 21. stoljeća, vidljivo je kao je neoliberalna doktrina, unatoč obećanjima jednakog ekonomskoga rasta i prosperiteta i jednakih mogućnosti za sve ljude na zemlji, polučila neke sasvim drugačije učinke. Posljedično tome, sve su glasnije kritike neoliberalnoga poretka i prateće globalizacije i to ne samo od strane udruga civilnoga društva i sindikalnih organizacija, već i od strane utjecajnih ekonomista sa prestižnih američkih sveučilišta te od strane vodećih političkih i ekonomskih autoriteta današnjice. Jedan od predvodnika kritike neoliberalizma je i

utjecajni nobelovac Joseph Stiglitz (2004) koji posebice oštru kritiku usmjerava ka institucijama koje osnažuju moć neoliberalizma i koje su ga snažno podupirale u njegovim začecima, prije svega na MMF. No, možda i najznačajnije kritike dolaze iz pravca svjetske javnosti, osobito one sa srednjim i nižim primanjima koja je ujedno i naj snažnije pogođena neoliberalnim poretkom, a posebice recentnom ekonomskom krizom iz 2008. Taj se društveni sloj našao na vjetrometini neoliberalizma iako su sva inicijalna obećanja glasnogovornika ove doktrine kroz javni diskurs obećavala upravo njima povećane mogućnosti napretka i poboljšanje socijalne slike društva. Suprotno obećanjima, mnogi autori zamjećuju kako je današnja dominantno neoliberalna društvena slika svijeta zasnovana na konzumerizmu kao jednom od temeljnih postulata kapitalizma i da pokazuje sve ozbiljnije krize siromaštva, ugroženost prirodnih resursa zbog prevelike eksploatacije, rastuću nezaposlenost, ugroženost socijalnih prava, te nepremostivi strukturni jaz između ekstremno bogatih i siromašnijih slojeva društva (cf. Touraine, 2001; Saad-Filho i Johnston, 2005; Harvey, 2005; Plehwe i sur., 2006).

Budući da je šire elaboriranje povijesti neoliberalne misli i njezinih adaptacija u recentnim desetljećima ipak izvan okvira ovoga istraživanja, za potrebe predstavljanja irskoga modela neoliberalizma koje slijedi u narednome poglavlju, nešto dulje ćemo se ovdje osvrnuti na teorijske uvide jednoga od najznačajnijih teoretičara neoliberalizma u 21. stoljeću, Davida Harveya. U svojoj studiji *A Brief History of Neoliberalism* (2005) Harvey je ustvrdio kako je „kapitalistički svijet slučajno nabasao na neoliberalizam kao odgovor“ na ekonomske probleme u svijetu 1970-ih i 1980-ih godina te kako je taj cijeli sustav posljedica „kaotičnih eksperimenata koji su se nametnuli kao nova religija nakon verificiranja dokumenta poznatog kao *Washingtonski konsenzus* 1990-ih godina“ (Harvey, 2005: 13)²⁰. Ta 'nova' ekonomska konfiguracija začeta krajem 70-ih i tijekom

²⁰ Ovdje je potrebno kratko pojasniti značenje dokumenta poznatog kao Washingtonski konsenzus kao i njegove učinke na svjetsku ekonomiju od 1990-ih naovamo. Priča o Washingtonskom konsenzusu datira iz 1989. godine, kada je Institut za međunarodnu ekonomiku (*Institute for International Economics*) u Washingtonu, DC, organizirao konferenciju o Latinskoj Americi. Cilj skupa bio je odrediti skup politika ili mjera kojima bi se pomoglo Latinskoj Americi u rješavanju ozbiljne i dugotrajne dužničke krize. John Williamson (ekonomist u Institutu za međunarodnu ekonomiju sa sjedištem u Washingtonu, DC) pripremio je tekst u kojemu je objasnio deset reformi za koje se smatralo da čine minimum uvjeta s kojima se slaže cjelokupna ekonomska struka i koje svaka zemlja potpisnica treba poduzeti (odatle riječ *konsenzus*). Kako je bila riječ o zajedničkom prijedlogu institucija sa sjedištem u Washingtonu, DC, paket prijedloga nazvan je *Washingtonskim konsenzusom*. Neki od prijedloga konsenzusa bili su: fiskalna disciplina, preusmjeravanje javnih rashoda, porezna reforma, liberalizacija kamatnih stopa, liberalizacija trgovine te druge mjere ekonomskog oporavka. Iako se deset pravila washingtonskog konsenzusa odnosilo na minimum zajedničke politike prema rješavanju krize u Latinskoj Americi, preporuke su ubrzo

80-ih godina 20. stoljeća bila je rezultat dubokih i sveobuhvatnih transformacija u društvenim, a posebice ekonomskim paradigmatama u desetljećima kada je na čelo Vlade u Velikoj Britaniji došla Margaret Thatcher, a u Bijelu kuću ušao Ronald Reagan. Na toj osnovi rodila se ideja o revitalizaciji posrnulih ekonomija opterećenih visokim stopama inflacije i jačanjem sindikata u industriji. S ciljem smanjivanja moći radnika udruženih u sindikate, ali paralelno s tim i s ciljem davanja snažnijeg zamaha privatnom vlasništvu, poduzetništvu i slobodnijim financijskim poslovanjima, kako tvrdi Harvey (*ibid.*), politički vođe najснаžnijih svjetskih sila²¹ zajedno s tadašnjim direktorom američkih Federalnih rezervi (Fed) Paulom Volckerom „izvukli su iz relativne opskurnosti jednu doktrinu koja je bila poznata pod nazivom 'neoliberalizam' da bi je pretvorili u vodeći princip globalne ekonomske misli i ekonomskog upravljanja“ (*ibid.*: 2).

Da bismo ukazali na važnost Harveyevih tvrdnji za ovo istraživanje koje se primarno fokusira na irski nacionalni kontekst, navodimo odlomak koji se odnosi na njegovo viđenje odnosa države prema neoliberalnoj doktrini:

Neoliberalism is in the first instance a theory of political economic practises that proposes that human well-being can best be advanced by liberating individual entrepreneurial freedoms and skills within an institutional framework characterized by strong private property rights, free market and free trade. The

postale "mantrom" ekonomskih reformi u cijelome svijetu. Štoviše, s vremenom je washingtonski konsenzus postao tipičnim primjerom neoliberalnih ekonomskih ideja. Iako se sam autor često borio protiv posljednje interpretacije, činjenica je da se Washingtonski konsenzus vezuje upravo uz reforme slobodnog tržišta i potpunu deregulaciju gospodarskih tokova. Učinak primjene konsenzusa bila je prevelika otvorenost tržišta što je mnoge zemlje učinilo ranjivijima na učinke globalizacije (dobar je primjer Irska: pojačan priljev kratkoročnoga privatnog kapitala velikih korporacija koji je zemlju napuštao brže no što je u nju ušao).

Neki od najutjecajnijih svjetskih ekonomista pobunili su se protiv načina provedbe toga dokumenta u praksi. Tako je Joseph Stiglitz, poznati američki ekonomist, upozoravao na licemjerje triju najvećih svjetskih ekonomskih subjekata - MMF-a, WTO-a i Svjetske banke. Isticao je negativne primjere ekonomske tranzicije i globalizacije u postkomunističkim zemljama, a istodobno je navodio pozitivne primjere tranzicije i globalizacije koji su bile oslonjeni na domaće koncepcije te koji nisu bespogovorno slijedili smjernice vodećih svjetskih institucija. Danas je otvoreno pitanje i predmet stalnih rasprava među ekonomistima je li ovaj konsenzus još uvijek u primjeni ili ne što je dodatno pojačao britanski premijer Gordon Brown 2009. godine kada je rekao da je stari Washingtonski konsenzus gotov. Pitanja poput onoga koji je to skup mjera koje mogu ubrzati ekonomski razvoj neke zemlje u struci ni dandanas nemaju jedinstveni odgovor. Vrlo je vjerojatno da ne postoji skupina jednostavnih recepata koja odgovara svim zemljama u svakom vremenskom trenutku (Kesner-Škreb: Washingtonski konsenzus (2004.))

²¹ Važno je napomenuti da svaka diskusija o neoliberalizmu, čak i na razini na koju ćemo se orijentirati u ovome istraživanju uključuje i Kinu koja je spomenutih 1970-ih započela svoj put ka danas vodećoj ekonomskoj sili koja nastoji diktirati novi svjetski poredak s jakim azijskim igračima i ustanoviti nove paradigme slobodne trgovine što je dovodi u neprekidne sporove i 'trgovinske ratove' prije svega s SAD-om.

role of the state is to create and preserve an institutional framework appropriate to such practises. The state has to guarantee, for example, the quality and integrity of money. It must also set up those military, defense, police and legal structures and functions required to secure private property rights and to guarantee, by force if need be, the proper functioning of markets. [...] But beyond these tasks the state should not venture. State interventions in markets (once created) must be kept to a bare minimum because, according to the theory, the state cannot possibly possess enough information to second-guess market signals [...] (Harvey, 2005: 2)

Iz ovoga odlomka jasno je kako Harvey na neoliberalizam gleda kao na zasebnu ekonomsku teoriju, a ne kao na suvremenu inačicu liberalizma koji je u teorijskoj literaturi višeznačno definiran zbog čestoga svojatanja termina od strane političkih doktrina²². Svojim širokim obuhvatom koncepta neoliberalizma Harvey ga veže uz političke i ekonomske trendove i ne razmatra ga kao vrstu politizirane ideologije. Drugim riječima, kod Harveya, i ne samo kod njega, možemo zaključiti kako zastupa stajalište da ne postoji jasna i pravocrtna poveznica između liberalizma kako ga konceptualiziraju niže spomenuti autori, s jedne strane, i pozitivno percipiranih neoliberalnih praksi u suvremenom globalnom poretku, s druge strane.

Kako je i vidljivo u ekonomskoj praksi, neoliberalizam je ipak zauzeo hegemonijski položaj u globalnom ekonomskom poretku i danas u velikoj mjeri upravlja ljudskim pogledom na svijet i shvaćanjem ekonomskih praksi. Iako se mnogi teoretičari spore oko koncepta temporalnosti kada je neoliberalizam u pitanju, brojne studije danas ga razmatraju u njegovom linearnom vremenskom slijedu govoreći o 'povijesti neoliberalizma', ali i o 'smrti neoliberalizma'. O neoliberalizmu kao heterogenome

²² Budući da je šire razmatranje liberalizma izvan dometa ovoga rada, za potrebe usporedbe s Harveyevim određenjem neoliberalizma spomenut ćemo kako je Ryan (1993) ustvrdio kako je praktički nemoguće precizno odrediti koji su točno politički ciljevi i uvjerenja zajednički svim proklamiranim liberalnim pokretima. Ovaj autor ipak naglašava kako je liberalnoj doktrini oduvijek zajednička antipatija prema svakome obliku apsolutizma i nesankcioniranog kapitalizma, ali i da joj je inherentna težnja ka nastojanju postizanja slobode pojedinca u procesima odlučivanja o vlastitoj sudbini. Teorija se ipak složila oko toga da liberalna doktrina u fokus zanimanja stavlja moderna viđenja društva i ljudi pa tako Gray (1995) govori o četiri elementa apstraktne (liberalne) koncepcije društva koja odvaja liberale od svih ostalih društveno-političkih ideja. Gray dakle govori o sastavnici individualizma (koncept koji čovjeku kao pojedincu daje primat nad kolektivizmom), egalitarizma (vjerovanje u jednakost svih ljudskih bića na zemlji), univerzalizma (afirmiranje moralnih načela zajedničkih svima ljudskim bićima bez obzira na povijesne i kulturološke razlike) i meliorizma (ideja da je moguće unaprjeđenje i poboljšanje svake društvene institucije i političkog poretka). S ovakvim se konceptualnim viđenjem liberalizma ne slaže Sartori (1987) naglašavajući kako se ova doktrina može bolje shvatiti ako se svede na praktičnu teoriju koja pretpostavlja razvijanje demokratskih društava u kojima je zagarantirana individualna sloboda pojedinca. Ovakvo viđenje svodi liberalizam na ono što se smatra njegovim temeljnim konceptima, a to su demokracija i sloboda.

sustavu koji se razvija u različitim smjerovima raspravlja i Alissa G. Karl (2015) govoreći o skoro 'tjelesnim aspektima' sustava koji se služi metaforama tijela i cirkulacije da bi afirmirao svoje djelovanje (2015: 341). Novac, a naročito kapital, tvrdi Karl, „uobičajeno se označavaju kao krvotok ekonomskih sustava“ pa će tako njezina analiza književnoga djela *Darkmans* Nicole Barker (2007) pokazati kako su podjednako „doslovna i figurativna, kolektivna i pojedinačna, cjelovita i djelomična 'tijela' s kojima se povezuju neoliberalne prakse podjednako isprekidana i necjelovita kao i same neoliberalne prakse“ (*ibid.*: 341). Konačno, ta analiza će pokazati kako neoliberalni roman razotkriva kako se liberalno, cjelovito, društveno integrirano tijelo subjekta pod lažnim obećanjima „društvenog i ekonomskog reciprociteta“, u uvjetima konstantnih re-ispisivanja ciljeva i okvira tržišta rada u uvjetima neoliberalnoga sustava, negira kao cjelina uklapajući se u format neoliberalizma koji odbacuje određene dijelove ekonomije, odnosno proglašava ih nepotrebnim viškom (*ibid.*: 342). O tome Gabriel Giorgi (2013) kaže kako je neoliberalni subjekt dvostruko ranjiv pod naletom propadanja sustava državne skrbi i radničkih prava u društvima u kojima se sve snažnije urušava koncept kolektivne odgovornosti i brige (Giorgi, 2013: 71). Giorgi pomaže da shvatimo kako, s jedne strane, neoliberalizam napreže ljudski potencijal do krajnjih granica dok, s druge strane, stvara nove moduse shvaćanja uloge čovjeka u društvenim sferama života. Možda upravo zbog negativno percipiranih društvenih promjena na globalnoj razini, a posebice u onim zemljama koje su prije no što je ova paradigma zavládala diktatom otvorenih tržišta bile orijentirane prema primarnim djelatnostima štiteći nacionalne interese, danas se u literaturi teško može pronaći pojedinac ili skupina koja se otvoreno deklarira kao 'neoliberalni ekonomisti'²³. Teško da se može reći i da postoji čvrsta struktura 'neoliberalne' literature ili 'neoliberalne' teorije koja bi okupila napredne teorijske studije dovoljno utemeljene da posluže kao podloga za istraživanje empirijskih dokaza o učincima ove paradigme na društva današnjice. Ipak, postoji opsežan korpus kritičkih osvrta na neoliberalnu paradigmu koja je nastoji bilo opravdati i pokazati je u pozitivnom kontekstu, ili s druge strane kritički raščlaniti ukazujući na

²³ Moguće svjesno izbjegavanje uporabe termina 'neoliberalizam' u suvremenoj makroekonomskoj teorijskoj literaturi zorno svjedoči o izbjegavanju identificiranja s ovim terminom. Tako možemo primijetiti da čak i gorljivi kritičari ove doktrine, poput Paula Krugmana (2012) i Josepha Stiglitz (2012) u svojim utjecajnim studijama uopće ne barataju terminom 'neoliberalizam' ili ga rabe periferno se osvrćući na njega u bilješkama. Svakako, radi se o vidljivoj odsutnosti koja je sama po sebi kritika i koja svjedoči o krizi neoliberalizma koji se pokazao manje uspješnim no što je bila njegova inicijalna programska namjera.

njezine slijepe točke. Evidentno je da i jedna i druga kategorija literature nastoji koristiti termin 'neoliberalizam' s pretpostavkom da se on nedvojbeno može koristiti kao sredstvo obračuna sa podivljalom tržišnom ekonomijom koja se odavno izmaknula ispod svog krovnog termina i koja je preuzela različite nacionalne oblike pokazujući u nekim slučajevima upravo devastirajuće učinke na etos nacije.

Kao spekulativni zaključak ovoga dijela rasprave nameću se tri ključne spoznaje. Prvo, odgovor pitanje živi li svijet doista u 'eri neoliberalizma' ili se tek nalazi u vakuumu na putu prema nekom budućem 'neoliberalnom društvu' kojim upravlja isključivo neoliberalna ideologija, u literaturi nije u potpunosti ponuđeno. Drugo, budući da se konceptom neoliberalizma u ovome radu bavimo u kontekstu znanstvenoga istraživanja književnosti, jasno je da je potreban nužan oprez pri donošenju znanstvenih zaključaka o relevantnosti ove ekonomske paradigme za nesrodna znanstvena područja koja ga propituju i koja ga nastoje konceptualizirati izvan okvira ekonomskoga diskursa. Ovdje prije svega mislimo na potencijalnu zamku razmatranja književnih tekstova kroz prizmu prenaplašene važnosti utjecaja neoliberalizma na predočavanje i razumijevanje fikcionalnoga teksta. Treće, dostupna literatura nas navodi da se zapitamo u kolikoj su mjeri postavke neoliberalizma zapravo široko primjenjive na globalnoj razini i na različite nacionalne narative. Unatoč ovim dilemama, držimo kako je svaka diskusija koja u centar razmatranja postavlja problematiku neoliberalizma, naročito u njegovom društvenom i humanističkom dohvat, izuzetno primjerena i važna za sadašnji povijesni trenutak u kojemu postaje jasno da je nužno, kako naglašavaju Deckard i Shapiro (2019) dublje razumijevanje pitanja kapitalističke temporalnosti koju oblikuju ciklički orijentirane težnje za ostvarivanjem profita, ali i kapitalističke geografije oblikovane duboko usustavljenom strukturom nejednakosti i kapitalističke kulture. Na tom tragu ćemo u ovome istraživanju pokušati dati oprezne odgovore na kompleksno i izazovno pitanje književnog upisivanja življenoga iskustva neoliberalizma kako ga doživljavaju oni na prikrivenim, ali vrlo prisutnim marginama irskoga društva.

5. POMAK REPREZENTACIJSKIH PARADIGMI IRSKE U 21. STOLJEĆU: OD RETRO-NACIONALIZMA PREMA 'NOVOJ KULTURI' EKONOMSKOG BLAGOSTANJA

Svaka diskusija o irskom ekonomskom usponu kasnih 1990-ih godina najčešće započinje osvrtom na njegov početak, odnosno na onaj period suvremene irske povijesti u kojemu su ekonomski i financijski stručnjaci Irsku konačno uvrstili među uspješne svjetske ekonomije nakon više desetljeća gospodarske zaostalosti. Prvo spominjanje poznate sintagme 'keltski tigar' datira iz ljeta 1994. godine kada ga Kevin Gardiner, mladi ekonomist američke investicijske banke Morgan Stanley, po prvi puta spominje u svojem izvješću o stanju irske ekonomije²⁴. Ta zvučna fraza koja je nastala kao rezultat analitičkih modela kojima se irska ekonomija trebala usporediti s uspješnim ekonomijama jugoistočne Azije (već od ranije u javnom diskursu i stručnim izvješćima prozване 'azijski tigrovi' ili 'tigrovske ekonomije') jedna je od ključnih metafora koje su Irsku u posljednjih 30-ak godina izdvojile kao 'zvijezdu u usponu' u globalnom ekonomskom sazviježđu dajući joj legitimitet i ravnopravan položaj u odnosu na druge, gospodarski naprednije članice Europske unije. Poznato je kako je upravo ta slikovita metafora i službeno imenovala fenomen nove ere u irskoj ekonomskoj povijesti koja je do 90-ih godina 20. stoljeća uglavnom bila temeljena na primarnim i sekundarnim gospodarskim djelatnostima, s većim dijelom zemlje pretežito ruralne orijentacije. Unatoč pompoznosti metaforičke usporedbe s azijskim ekonomijama, Irska je, kako tvrdi Fanning (2016), ipak imala nešto drugačiju reakciju na neoliberalne tendencije koje su krajem 20. stoljeća snažno dolazile ponajviše iz smjera Sjedinjenih Država. Za razliku od uspješnih istočno-azijskih ekonomija u kojima je država kontinuirano imala snažnu ulogu u reguliranju gospodarskih djelatnosti i stranih investicija, pojašnjava Fanning, u Irskoj je još od 1960-ih „uloga države u koordiniranju industrijskog razvoja bila ležerna: država se aktivno angažirala na privlačenju stranih investicija omogućivši kroz Industrijsku razvojnu agenciju (*Industrial Development Authority – IDA*) napredna proizvodna postrojenja da bi privukla strane investicije“ (2016: 141). Međutim, za razliku od svojih azijskih pandana u kojima su gospodarskim razvojem upravljali

²⁴ O prvoj pojavi ovoga idioma postoje dva izvora. Declan Kiberd (2005) navodi kako ga je prvi puta upotrijebio mladi irski financijski mešetar David McWilliams, zaposlenik Banque Nationale de Paris, u svome izvješću o stanju irske ekonomije.

specijalizirani stručnjaci, Irska je naslijedila engleski model upravljanja u kojemu su dominirali birokrati bez specijalizirane ekonomske naobrazbe (*ibid.*). Takav je model upravljanja ekonomijom doveo do neravnoteže između opsega stranih investicija i njihovog konkretnog učinka na gospodarski razvoj. Za razliku od azijskih ekonomija koje su prakticirale jedan vid „ekonomskog nacionalizma u smislu državne kontrole nad financijama i nad tržištem rada (*ibid.*: 142), irska je vlada još 1964. godine uklonila protekcionističke mjere prema inozemnom kapitalu i svela je na minimum porez na poslovnu dobit čime je privukla značajnu količinu stranih direktnih investicija²⁵. Prema O'Riainu (2006), Irska se u ekonomskom pogledu tih desetljeća preobrazila u „državu fleksibilnoga razvoja“ pri čemu je vlada poticala korporativna ulaganja na tragu neoliberalnih matrica (2006: 158). Budući da je Irska višestranačka demokracija, država nije imala moć potpune kontrole nad ekonomijom već je njezina uloga bila svedena na poticanje „kompetitivnog i korporativističkog“ modela upravljanja prema kojemu će se omogućiti otvoreno, globalizirano tržište za slobodno kretanje roba, usluga i kapitala, ali prema modelu socijalnog partnerstva sa sindikatima i poslodavcima (Roche i Cradden, 2003: 73). Takvim je pristupom Irska od sredine 20. stoljeća otvorila svoje gospodarstvo neoliberalnom projektu postavši u to vrijeme ekonomski najotvorenija zemlja svijeta (Fanning, 2016). U slučaju Irske, takav preokret brzo je zadobio ideološku dimenziju budući da je literatura posvećena teoriji neoliberalizma u pravilu neusklađena u pogledu strogih ontoloških granica ove ekonomske paradigme. U pogledu oštre kritike irskog modela neoliberalizma kao ideologije ističe se studija Kierana Allena *The Celtic Tiger: The Myth of Social Partnership in Ireland* (2000) gdje se ideja dominantne ideologije obrazlaže kao zajednička ideja veće skupine pojedinaca koji se njome služe da bi prikrili mrežu konflikta interesa i da bi svoju agendu reprezentirali kao jedinu moguću i jedinu racionalnu. Prokazujući ideju socijalnog partnerstva u Irskoj kao kooptirajuće ideološko sredstvo kojim se država poslužila da bi nesmetano usmjeravala veliki dio bogatstva privilegiranim slojevima društva, Kieran tvrdi kako su u javnom diskursu upravo socijalni partneri države kontinuirano bili omalovažavani i diskreditirani čime se nastojalo „pridobiti povjerenje upravo onih slojeva društva koji su bili žrtve eksploatacije“ (2000: 59). Potpuno suprotno viđenje od

²⁵ Zanimljiv je podatak da je Irska u periodu između 1988-1998. privukla 40% ukupnih američkih ulaganja u sektoru elektronike na području Europe.

Allena ima Ó Riain (2014) koji upravo u trendu osnaživanja socijalnoga partnerstva tijekom 1990-ih vidi uspješan način prilagođavanja Irske europskom tržišnim ekonomijama. Nazivajući 1990-e u Irskoj vremenom „liberalnog korporatizma“. O'Riain tvrdi kako je upravo taj model omogućio zemlji da se konačno odmakne od post-kolonijalnog smjera institucionalne politike izgradnje zajedničkog identiteta države-nacije i da započne temeljite ekonomske reforme. Nažalost, tijekom 2000-ih u Irskoj se zamjećuje „povratak ka liberalizmu i klijentelizmu u novome obliku“ (*ibid.*: 233). U tom kontekstu, irske banke i financijske institucije ovoga su puta preuzele glavnu ulogu u upravljanju ekonomskim odlukama dok je korporatistički duh postao tek alat dominantne političke agende u eri spekulativnih financija.

Naravno, mora se uzeti u obzir činjenica da su kretanja irske ekonomije bila odraz globalnih trendova u zemljama zapadnog svijeta u zadnjih 30-ak godina. 90-e su, naime, u cijelome svijetu bile godine izuzetno snažnog uzleta liberalnog kapitalizma što je značilo da su visoke stope gospodarskog rasta zabilježene u gotovo svim visoko razvijenim ekonomijama, ali i da su ekonomije u razvoju osjetile pozitivne učinke rasta visoko razvijenih ekonomija (Brenner 2000). Takvi optimistični trendovi globalnog kapitalizma nastali su na pretpostavci da je konačno došao kaj geo-politički i vjerski utemeljenim razilaženjima i da će se svijet naprosto okrenuti američkom modelu kapitalizma. Naravno, takva optimistična predviđanja nisu bila utemeljena u stvarnim događajima čemu je zorno svjedočio teroristički napad na njujorške nebodere blizance u 11. rujna 2001. Nakon toga čina, svijet se probudio iz idealiziranog sna o životu u ekonomskom blagostanju i postupno je došlo do domino efekta urušavanja svjetske ekonomije s početkom upravo u SAD-u, odnosno u američkim investicijskim bankama. Usljedio je niz korporativnih skandala i zahtjeva za financijskom injekcijom bankama u cilju sprječavanja njihova urušavanja²⁶. Nacionalne inačice globalne financijske krize

²⁶ Kako navodi Varoufakis (2018), financijalizacijska kuća od karata, odnosno „kuća derivata“ (18) počela se urušavati 2007. pod teretom dubioznih financijskih operacija tijekom prethodnih godina. Privatni novac se počeo povlačiti iz sustava, bankari su počeli sumnjati u papirne mjenice i derivate kojima se do tada slobodno špekuliralo na financijskim tržištima i koje se koristilo da bi se kreditiralo siromašne države na rubu Europe koje nisu mogle samostalno kreirati svoju ekonomsku politiku bez visokih zaduživanja s nezamislivo visokim kamatama. Prva banka koja je zapala u ozbiljnu krizu bila je britanska *Northern Rock*, a slijedila je moćna američka investicijska banka *Bear Stearns*. Financijski moćnici odlučili su problem riješiti štampanjem velike količine novca koja će omogućiti izvlačenje banaka iz ponora bankrota koji bi povukao sa sobom sve kod njih zadužene države poput Grčke, Irske, Portugala i Španjolske. Iako je to bio prvi put u povijesti financijskih tržišta da se javnim novcima poreznih obveznika financiraju gubici privatnih banaka, eksperiment nije uspio u potpunosti te se kriza s

koja je uslijedila, i koja je posebno pogodila krhke, zadužene ekonomije, pokazala je da teza Francisa Fukuyame (1989) da danas živimo na „kraju povijesti“ zapravo paradoksalna jer je u njoj sadržana sumorna predodžba jednoga sasvim drugačijega ishoda. Naime, tvrdi Fukuyama, budući da je ideološka pobjeda liberalnog kapitalizma osigurala da čovječanstvo nema druge alternative do prihvaćanja života po diktatu tržišta i konzumerizma koji može zadovoljiti sve ljudske potrebe, budući tijek razvoja čovječanstva unaprijed je određen jer će sve nacije svijeta, čak i one donedavno potpuno zatvorene prema zapadnjačkom načinu života, otvoriti svoje granice zapadnom kapitalu i prihvatiti će slobodno tržište i liberalni demokratski poredak (*ibid.*). Možda i ne čudi što je jedan od rijetkih koji je zamijetio paradoks spomenute metafore upravo književni teoretičar Fredric Jameson (1998) istaknuvši da se ta sintagma ne veže uz vrijeme nego uz prostor. Iako Jameson prihvaća ideju globalizacije i dominacije kapitala koji lako prelazi granice i osvaja nova tržišta i nove prostore, on ipak tvrdi da kapital ima svoje prostorne granice i da sintagma o 'kraju povijesti' možda i predočava ideju o kapitalizmu kao vrhuncu ljudske civilizacije, ali i da ona također predočava bojazan o mogućim budućim, održivijim oblicima ljudske civilizacije koji će zamijeniti kapitalizam kao trenutno jedinu moguću ekonomsku paradigmu.

5.1. Irska onda i sada: društvene i kulturne reprezentacije irskoga ekonomskog razvoja od sredine 20. stoljeća do danas

Ekonomski uspon Irske odvijao se u kompleksnim društvenim i kulturološkim okolnostima u kojima se Irska našla nakon proglašenja neovisnosti od Velike Britanije 1922. godine²⁷. Od toga perioda i tijekom narednih desetljeća, Irska je politika bila usredotočena na otklanjanje ostataka kolonizatorskih tragova u javno-društvenom diskursu što je uključivalo i sveobuhvatno preispitivanje identitetskih i kulturoloških

Wall Street-a ubrzo prelila na drugo najveće financijsko tržište, *The City of London*, a odatle na nacionalne banke zaduženih zemalja među kojima je jedna od krizom najpogođenijih ekonomija bila upravo Irska (Varoufakis 2018). Irska vlada se ipak odlučila na tzv. *bailout* svojih banaka javnim novcem što je zemlju uvelo u još jedan period recesije i oštiri mjera štednje u javnome sektoru.

²⁷ Nije naodmet napomenuti da je Irska bila dijelom britanskog kolonijalnog projekta od 1801. godine što je uvelike utjecalo na ekonomska kretanja u zemlji budući da je većina posjeda u tada pretežito ruralnoj Irskoj bila u vlasništvu Britanaca i Anglo-Iraca koji su uživali sve plodove dobiti sa svojih posjeda i držali su domaće stanovništvo u statusu zakupaca koji su radili za vlasnike posjeda i zemlje.

politika. Politika Vlade bila je usmjerena ka ekonomskom protekcionizmu što je naročito došlo do izražaja tijekom 1930-ih godina kada se donose zakoni koji, kako tvrdi Fanning (2016), potpuno onemogućuju ulazak stranih investicija u Irsku²⁸. Od sredine prošloga stoljeća Irska intenzivno ulaže napore ka stvaranju klime zajedničkoga nacionalnog identiteta što je postignuto ciljanim politikama koje su u prvi plan postavile obrazovanje, opismenjavanje, zapošljavanje žena koje su do tada uglavnom svoj identitet gradile unutar sfere doma, te poticanje domaćeg poduzetništva. Ipak, poput nekih drugih zemalja na tadašnjoj europskoj periferiji, prije svega Grčke i Španjolske, Irska se sredinom 20. stoljeća našla u dubokom rascjepu između snažnih tradicionalističkih društvenih silnica i onih koje su društvo uvodile u moderno doba. Društveno raslojavanje u tom periodu zadobiva zabrinjavajuće razmjere, a tragovi višestoljetne kolonijalne dominacije, kako političke tako i ekonomske, još uvijek su snažno prisutni u irskom društvu. Država u tom periodu i dalje ima presudnu ulogu u oblikovanju socijalne strukture društva i u preraspodjeli društvenih mogućnosti za pojedine slojeve društva. Kao jedna od prvih nacija koje su se oslobodile kolonijalnog jarma u 20. stoljeću, Irska je nakon potpisivanja Anglo-irskog sporazuma o razdvajanju Irske od Velike Britanije, u prosincu 1921. godine, postala neovisna država koja je od toga trenutka trebala krenuti u smjeru modernizacije svih ekonomskih aspekata društva. Međutim, kako zamjećuju Breen, Hannan, Rottman i Whelan (1990), Irska je umjesto u smjeru napretka krenula u građanski rat zbog pitanja razdvajanja 6 sjevernih grofovija od preostalih 26 grofovija na južnoj polovici otoka koje su činile novu državu, kasnije Republiku Irsku. Unatoč političkoj neovisnosti, tvrde ovi autori, Irska se od tada pa sve do 60-ih godina 20. stoljeća zadržala na ekonomskoj margini Europe. Takva se izoliranost očitovala ponajprije u društvenoj strukturi u kojoj čak ni najpotrebitiji članovi zajednice nisu imali pristupa osnovnoj zdravstvenoj zaštiti²⁹. Tih 1950-ih irsko

²⁸ Takvo stanje u Irskoj nastavilo se sve do 1948. kada je proglašena Republika Irska sa svojih 26 grofovija na jugu otoka dok su ostale, sjeverne grofovije, od ukupno njih 32, ostale pod vlašću Velike Britanije što je u narednim godinama dovelo do nastavka krvavih sukoba u Sjevernoj Irskoj.

²⁹ Kako navode dalje Breen et al. (1990), ekonomski napredak koji se dogodio u periodu nakon rata za neovisnost nije se održao u 1950-im godinama. Iako je većina drugih „industrijskih demokracija uživala neslućeni ekonomski napredak, Irska je ekonomija stagnirala prolazeći kroz čitav niz kriza bilance plaćanja koje su bile dodatno potaknute konzervativnim odgovorom irske vlade“ (*ibid.*: 4). Primjer tijesne sprege vlade i irske Katoličke crkve u tom periodu, odnosa koji je tijekom većeg dijela 20. stoljeća usporavao i ponekad potpuno onemogućavao bilo kakav društveni napredak Irske, je i činjenica da je prijedlog uvođenja besplatne i dostupne zdravstvene njege za trudnice i novorođenčad naišao na žestoki otpor u crkvenim krugovima. To je, kako navode Breen et al. dovelo do povlačenja toga prijedloga, ali i do pada Vlade koja je prijedlog zakona iznijela u javnu sferu.

društvo konačno polako izlazi iz sjene višedesetljetnog nacionalističkog narativa izgradnje nacionalnog identiteta i okreće se ka rješavanju duboko ukorijenjenih ekonomskih problema koji su zemlju doveli do marginalizacije na europskoj karti. Tome je svakako pridonijela i pogubna politika ekonomskog izolacionizma tijekom prve polovice 20. stoljeća koju je snažno zastupao prvi irski predsjednik Eamon de Valera koji je promovirao dominantan nacionalistički narativ o irskoj samodostatnosti³⁰. U tom je periodu značajno na javno mnijenje utjecala i Katolička crkva koja je svojim učenjem zagovarala tradicionalne irske vrijednosti koje pod svaku cijenu treba sačuvati od agresivne prijetnje kapitalizma. Beatty (2021) ističe kako su presudnu ulogu u irskome izolacionizmu u periodu nakon 1922., odnosno u periodu cijele prve polovice 20. stoljeća, imali istaknuti bardovi Katoličke crkve u Irskoj, poput Richarda Devanea, Edwarda Cahilla i Denisa Faheya. Sa svojih pozicija crkvenog i intelektualnog autoriteta javno su iznosili svoje žestoko protivljenje zapadnjačkim ekonomskim ideologijama izražavajući „otvoren i neprijateljski stav prema svemu 'stranome', prema globalnoj kulturi koja prijeti uništenjem tradicionalne irske kulture anti-materijalizma, te promovirajući ideju povratka idealiziranoj srednjovjekovnoj prošlosti“ (Beatty, 2021: 45). Kako je bilo i uobičajeno za pro-nacionalističku klimu u Irskoj sredine 20. stoljeća, javni istupi i manifesti istaknutih crkvenih ličnosti imali su moć jednaku onoj istupima vladajućih političara. Osobito je snažan u javnim svjedočenjima o opasnostima koje donosi američki kapitalizam bio Richard Devane, istaknuti borac za prava potplaćenih irskih radnika, kojemu su, kako navodi Beatty, povodom njegove smrti 1951. u osmrtnici koju je objavio njegov matični koledž, Mungret College u Limericku, istaknuli kako nije „podcjenjivao moć paganizma potpomognutog bogaćenjem“ (cit. u Beatty, 2012: 46)³¹. Cikličku prirodu ekonomskih kriza shvaćao je već tada i ovaj jezuit pa Beatty navodi kako je Devane krah njujorške burze 1929. opisao kao rezultat „pobjedu kapitalizma nad duhovnošću“ (cit. u Beatty, 2021: 46). Nešto fokusiraniji ekonomski registar kritike zamijećen je kod još jednoga katoličkog svećenika toga

³⁰ Dolaskom de Valere na vlast 1932. donesen je zakon prema kojemu kapital u irskim tvrtkama mora biti u vlasništvu države (ovo je regulirano zakonom nazvanim *Control of Manufacturers Act*). Cilj je bio umanjiti britansku dominaciju nad irskim kompanijama i osloboditi ih od britanskoga kapitala. U vrijeme de Valerine vladavine doneseno je i niz carinskih zakona koji su ograničavali uvoz iz Velike Britanije što je potaknulo tzv. „ekonomski rat“ s tom zemljom u kojemu se obje strane nastavile ograničavati uvoz roba s one druge strane. Takva se situacija nastavila do 1938. kada Velika Britanija ukida carinske tarife na uvoz iz Irske (Garvin, 2004: 113).

³¹ Originalni tekst u: *Mungret Annual*, Mungret College, Limerick, 1952. Godišnjak koji sadrži originalni tekst dio je ostavštine Richarda Devanea pohranjene u Irish Jesuit Archives.

perioda čije proklamirano anti-kapitalističko izjašnjavanje putem pamfleta dolazi do izražaja 1935. kada objavljuje *Capitalism and its Alternatives*³² u kojemu, izlaže tri modela ekonomske paradigme koje se doimaju kao odraz više Marxovih ekonomskih teorija. Kao paradigmatički primjer kapitalističke nejednakosti i kaosa navodi Veliku Britaniju tvrdeći kako inherentna nestabilnost i nesigurnost kapitalizma i koncentracija ekonomskog bogatstva u rukama maloga broja ljudi može lako prerasti u koncentraciju političke moći. Cahill u svome pamfletu zaključuje kako je za Irsku najbolja alternativa „srednji put između kolektivnog vlasništva i individualističkog kapitalizma, od kojih Irsku treba preuzeti najbolje strane i odbaciti njihove mane“ (*ibid.*: 139). Iako je Cahill, poput ostale dvojice spomenutih katoličkih mislilaca kapitalizam razmatrao iz perspektive prijetnje za irsku kulturu i tradiciju, izjednačavajući ih s komunizmom i masonstvom stvarajući tako trojku globalnih prijetnji irskoj opstojnosti, ipak je fokus njegovih istupanja bio utemeljen u ekonomskim pitanjima. Irsku je nakon proglašenja neovisnosti smatrao paraliziranom zemljom kojoj prijetnje sa svih strana svijeta žele oduzeti nacionalni integritet. Naravno, njegovi su utjecajni pamfleti bili zaogrnuti ultra-konzervativnim i nacionalističkim plaštom i, kao takvi, današnjem se čitatelju doimaju kao anti-kapitalistički politički pamflet. Međutim kada taj narativ primijenimo na moderni kontekst i na ono što se u Irskoj zbilo unatrag zadnjih 30 godina, nemoguće je ignorirati činjenicu da se u manje od stotinu godina od objavljivanja tih utjecajnih pamfleta, Irskoj dogodilo sve ono o čemu su svećenici pisali. Jedina je razlika u opsegu sudjelovanja samih Iraca u čitavom neoliberalnom projektu, što nije zanemariva činjenica imajući u vidu da se Irskoj neoliberalizam nije 'dogodio' već da ga je Irsku objeručke i svojevoljno prihvatila kao vladajući sustav koji joj je omogućio distanciranje od post-1922. i nacionalističko-katoličkog narativa izolacionizma i povratka mitološkoj tradiciji. Ono što je se može zamijetiti kod ovih tada utjecajnih katoličkih mislilaca je njihova sklonost konzervativnim ideologijama koje uvijek kritiziraju 'vanjske' i 'strane' utjecaje, osobito kada one stižu sa zapada. Međutim, ta vrsta kritike kapitalizma prije bi se mogla svrstati pod ono što Dunphy (1995) naziva „*status quo* anti-kapitalizam“ (39) budući da je njezin cilj prije svega dati glas obespravljenima u kapitalističkom sistemu, a manje pružiti aktivan otpor prihvaćanju

³² Cahill, Edward (1935). *Capitalism and its Alternatives: A Documented Essay*. Dublin: Browne and Nolan.

kapitalističke paradigme kao dominantne ekonomske paradigme društva. Možda je baš takav suzdržani pristup kritici i odbijanju kapitalizma kao prijetnje društvu, doveo niti sedamdeset godina kasnije do potpune prevlasti te ekonomske paradigme u Irskoj. Osim toga, takav je mlaki, i prije svega pro-nacionalistički pristup kritici kapitalizma zapravo pospješio prodor i prihvaćanje te paradigme u Irskoj nekoliko desetljeća kasnije iako su njezina ciklička priroda i njezine krize ipak pokazale svoje opasno naličje, baš kao što su spomenuti mislioci predvidjeli.

Unatoč takvoj politici, krajem 1950-ih godina nacionalistički projekt uzmiče pred naletom modernizacije i pred zahtjevima za povećana ulaganja u ljudski i gospodarski kapital u vrijeme kada postaje jasno da se ograničavanjem uvoza i nametanjem poreznih i carinskih mjera neće značajno povećati razina zaposlenosti (O'Grada i O'Rourke 1996)³³. Već sredinom 1960-ih dolazi do konačnog velikog preokreta u ekonomskoj politici Irske i ona potpuno odbacuje sve oblike protekcionizma potpuno se otvarajući prema neoliberalnom tržištu. Ekonomski rast tijekom 1970-ih i 1980-ih ipak je ostao snažno opterećen rastom socijalne države budući da su socijalna davanja eksponencijalno rasla tijekom toga perioda, a kao posljedica korjenitih promjena u strukturi zapošljavanja kao i visokim izdvajanjima za do tada potpuno zanemarene sektore javnog zdravstva, obrazovanja i stanovanja (Breen et al.: 1990)³⁴. Rastuća ekonomija, porast javne potrošnje, promjene u strukturi zapošljavanja, ali i usporavanje emigracije, ukazivali su na to da će Irska od 1960-ih nadalje konačno ući u fazu ekonomske stabilnosti i korjenite društvene preobrazbe. Ipak, kako zamjećuju i Breen et al. (*ibid.*) to se nije dogodilo, barem ne u onoj mjeri u kojoj su to vlasti očekivale. Ekonomske boljke nastavile su se i tijekom naredna dva desetljeća što je ponovno dovelo Irsku do stagnacije u odnosu na druge europske zemlje. U ekonomskom smislu, osobito izazovno razdoblje bile su 1980-e godine kada Irska doživljava ekonomsku depresiju, visoku nezaposlenost i masovni odljev mozgova dok je javni dug po glavi stanovnika jedno vrijeme bio viši no u ijednoj drugoj zemlji na svijetu (Coulter 2003; Kirby 2010; Maher i O'Brien 2014; Bouillet 2015). No, u tom se

³³ Tri ključne prekretnice u liberalizaciji irske ekonomije dogodile su se 1960-ih i 1970-ih i to su: 1964. ukidaju se barijere za strana ulaganja u Irsku; 1965. na snagu stupa Anglo-irski sporazum o slobodnoj trgovini (*Anglo-Irish Free Trade Agreement*); 1973. Irska postaje članicom Europske ekonomske zajednice (EEC) osnovane 1957. godine u Rimu s ciljem otvaranja zajedničkoga europskoga tržišta bez trgovinskih barijera među zemljama članicama (Fitzgerald, 2000).

³⁴ Prema Breen et al. (1990), u Irskoj je 1960. na javnu potrošnju otpadalo je 32% BDP-a, dok je 1980-e za istu svrhu utrošeno 64% BDP-a.

periodu zapravo pripremao teren za kasniji ekonomski rast i to nizom oštrih makroekonomskih mjera koje su omogućile početkom 1990-ih povoljnu klimu za porezna rasterećenja koja će privući američke tehnološke korporacije u Irsku. Uvođenje besplatnog i dostupnog osnovnog školovanja 1960-ih što je rezultiralo velikim postotkom visokokvalificirane radne snage, članstvo u Europskoj Uniji³⁵, te niz oštrih mjera štednje u javnome sektoru tijekom 1980-ih bili su efikasna podloga onome što je uslijedilo. Osim toga, orijentacija ka vanjskoj trgovini te postupno i sve snažnije otvaranje prema tržištima Europske Unije, dovelo je Irsku tijekom 1990-ih godina do ekonomske stabilnosti dovoljne da već 1996. stopa rasta na godišnjoj razini bude veća nego ona u Velikoj Britaniji što je predstavljalo povijesni presedan (*ibid.*).

Radikalne promjene koje je Irska doživjela tijekom toga prvoga vala ekonomskog uzleta 1990-ih u većem su dijelu javnoga diskurza reprezentirane kroz ideološku matricu općeg društvenog blagostanja i bogatstva koje je obuhvatilo baš sve slojeve društva. Međutim, dominantni narativi ipak su ponudili donekle iskrivljenu sliku ove faze suvremene povijesti Irske ciljano izostavljajući određene društvene anomalije koje se nisu uklapale u ideološki obojene predodžbe ekonomske arkadije. Stoga će jedan od ciljeva rada biti analiza književne intervencije u hegemonijska predočavanja irske društvene transformacije, a s ciljem ukazivanja na ženski autorski glas koji sa tzv. margine intervenira u irsku sadašnjost upisujući u književni tekst subverzivne prikaze malformacija u irskome društvu koje su redom bile izostavljene iz ideološki obojenih reprezentacija Irske u periodu ekonomskoga rasta, nakon ulaska u recesiju, te u periodu ponovnog oporavka irske ekonomije i društva³⁶.

³⁵ Irska je, zajedno sa Velikom Britanijom i Danskom, pristupila EU u prvom valu proširenja Unije 1. siječnja 1973.

³⁶ Prema Coulteru (2003), prve naznake skorog ulaska Irske u recesiju javile su se već tijekom 2002. godine kada iz financijskih krugova dolaze prva upozorenja na usporavanje rasta 'keltskog tigra'. Naime, ozbiljni signali skorog početka usporavanja rasta došli su te godine od Međunarodnog monetarnog fonda koji je alarmirao irske vlasti o opasnom stanju zaduženosti u sferi javnih financija.

5.2. Smještanje, izmještanje ili transformacija? Irska kao studija slučaja fenomena globalizacije

Globalizacija kao fenomen koji iz korijena mijenja svaku naciju-državu preoblikujući njezine reprezentacijske diskurse u literaturi se uglavnom razmatra kroz aspekt slabljenja nacionalnog suvereniteta. Tako Ohmae (1990) govori o raspadanju nacija-država i o nestanku njihovih distinktivnih obilježja kao posljedicama globalizacije kao i o nejednakim pozicijama nacija koje su zahvaćene globalizacijskim pokretom. U tom se kontekstu slučaj Irske nudi kao ogledni primjer budući da je njezina recentna društveno-ekonomska, ali i kulturna stvarnost pokazala kako se nedovoljno regulirani i snažni ekonomski rast, te posljedični društveni i gospodarski kolaps ove zemlje mogu pripisati nespремnosti političke infrastrukture da na odgovarajući način i u interesu svih članova društva regulira otvaranje zemlje prema globalnom tržištu³⁷.

Institucionalnu ulogu u kreiranju ekonomske sudbine Irske u zadnjih 30-ak godina obrazlaže i već spomenuti O'Riain (2014) izbjegavajući odgovornost za ekonomsku sudbinu Irske svesti tek na odgovornost pojedinaca ili na nizak moral irskih državnih struktura. Umjesto toga, O'Riain prepoznaje globalni diktat globalizacije i liberalizacije tržišta, te kompleksan i disfunkcionalan odnos klijentelizma, korporatizma i liberalizma, kao i slabe državne regulacije financijskoga i javnoga sektora, kao glavne 'krivce' za stanje u kojemu se Irska našla krajem 20. stoljeća kada se javlja kao jedna od najpoželjnijih ulagačkih destinacija u svijetu. Možemo ustvrditi kako je diktat liberalne političke ekonomije od 1990-ih naovamo potpuno zamijenio dotadašnji ideološki utemeljen narativ reprezentacija Irske kao nacije snažnoga političkog identiteta koja može biti ogledni primjer post-kolonijalne strategije brisanja povijesnoga sjećanja³⁸.

³⁷ Među brojnim studijama koje analiziraju uzroke ekonomskog kolapsa Irske ove se studije posebno ističu svojim dubinskim analizama problema nagloga irskog ekonomskog rasta potkraj 20. stoljeća i posljedičnoga kolapsa bankarskoga sustava od 2007.: P. Kirby (2010) *Celtic Tiger in Collapse*; D. Murphy i M. Devlin (2009) *Banksters: How a Powerful Elite Squandered Ireland's Wealth*;

³⁸ Fanning (2016) napominje kako sam koncept liberalne političke ekonomije u Irskoj nije osmišljen krajem 90. godina prošloga stoljeća jer se njegovi korijeni mogu pronaći još u doba prije proglašenje irske neovisnosti. Argument na kojega se poziva Fanning pronalazimo i u studiji iz 1871., pod naslovom *The Last Conquest of Ireland (Perhaps)* autora Johna Mitchella, u kojoj se ideja liberalizacije tržišta u doba nakon Velike gladi uspoređuje sa najstrožim oblikom hegemonije nad jednom nacijom. Mitchell čak ide toliko daleko da koncept liberalizacije tržišta poistovjećuje sa kolonizacijom koja je našla svoj put do državno-utemeljenog nacionalizma koji je Irskom dominirao od vremena Daniela O'Connella pa sve do druge polovice 20. stoljeća.

Prije detaljnijeg pogleda u irski model neoliberalizma i njegove učinke na kulturu i književnost, te na mijene u predočavanju irske 'nove kulture'³⁹, kratko ćemo obrazložiti neke od osnovnih postavki globalizacije s posebnim osvrtom na ekonomske učinke. Naime, svaka nacija koja svoje gospodarstvo prepusti trendovima otvorenih tržišta neupitno prolazi kroz proces 'internalizacije' globalizacije. Prema Cerny, Menz i Soederberg (2005), internalizacija globalizacije podrazumijeva prilagodbe nacionalnih političkih praksi u kontekstu kompleksnih globaliziranih odnosa, podjednako ekonomskih, društvenih i političkih, te usklađivanje s praksama na globalnoj sceni i izvan nacionalnih granica. Budući da je sam pokret globalizacije podložan lokalnim i nacionalnim prilagodbama u skladu s prevladavajućim političkim i društvenim modelima pojedine regije i nacije, u zapadnom svijetu ovaj je pokret postao sastavna nit nacionalnih političkih i ekonomskih sustava.

Štoviše, kako tvrde Cerny et al. (*ibid.*), „međunarodna i domaća politika nisu dvije odvojene arene, već su dijelovi međusobno isprepletenih modela politike i upravljanja koji sve više presijecaju i umrežavaju nacije i utječu na ponašanja i postupke običnih ljudi“ (1). Globalizacija u 21. stoljeću upravlja kako međunarodnim, tako i nacionalnim politikama, upravlja ljudskim odlukama na svakodnevnoj razini kao i njihovim razumijevanjem brzih promjena u svijetu, ali ponajprije upravlja procesom donošenja odluka u sferi djelovanja globalnih korporacija i usmjeravanja kapitala prema ciljanim tržištima. Štoviše, globalizacija je do kraja drugoga desetljeća 21. stoljeća već pokazala i svoju manje privlačnu stranu osobito u sferi ograničavanja sposobnosti pojedine države da samostalno kreira svoju socijalnu i ekonomsku politiku. Irska je u tom pogledu postala jedan od oglednih primjera nacije koja je težnju ka snažnijoj prisutnosti na globalnom tržištu i ka otvaranju svoje krhke ekonomije potkraj 20. stoljeća platila slabljenjem ključnih sastavnica svojeg suvereniteta i postavljanjem međunarodnog kapitala na zapovjedni most svoje ekonomije. Tome je procesu tijekom posljednjih 30 godina doprinijela i sama irska politika koja se opredijelila za tzv. „*bottom up*“ i „*inside out*“ globalizaciju (Cerny et al. 2005: 2) koja je nadvladala do tada prevladavajući model globalizacije nametnute „izvana prema unutra“ te „od vrha prema dolje“ (*ibid.*).

³⁹ Termin ovdje koristimo u istome semantičkom polju u kojemu ga koristi i O'Donnell (1999) kada govori o tome kako su promjene u javnoj sferi života Irske, a prije svega integracija Irske u europsku obitelj i razvoj ideje socijalnog partnerstva, bile glavne sastavnice „rađanja nove Irske, nove kulture usko povezane s ekonomskim uspjehom“ (1999: 32)

Kao što i sami nazivi svjedoče, „odozdo prema gore“ te „iznutra prema vani“ podrazumijeva društvene procese koji su duboko internalizirani u društveno tkivo nacije i koji su prihvaćeni na svim razinama života, od javne politike do raznih interesnih, vrijednosnih, etničkih i klasnih segmenata društva, kako na grupnoj, tako i na pojedinačnoj razini. U takvoj novoj konstelaciji političkih i ekonomskih pomaka u donedavno marginaliziranom i pod-industrijaliziranom društvu, svaki član zajednice svojim postupcima ugrađuje i ubrzava proces globalizacije u svoj životni okoliš, te u sve životne sfere, otvarajući put prema korjenitoj transformaciji društvenih matrica i prema dominaciji globalizacijske paradigme nad svim tehnološkim, proizvodnim, trgovinskim i financijskim procesima. Budući da se u takvim procesima radi o potpunoj prilagodbi društva globalizacijskim matricama ponašanja, zapravo se radi o procesu prilagodbe nacionalne politike diskursima i praksama neoliberalizma koje nastoje nacije pretvoriti u društva kojima je konkurentnost temeljni postulat opstanka na međunarodnoj sceni. Na primjeru Irske vidljivo je djelovanje neoliberalnih praksi koje su se od nejasnog, ortodoksnog pokreta 1980-ih godina kada su se javile kao *revival* starijih neoliberalnih oblika upravljanja kapitalom, prilagodile novome stoljeću pretvorivši se u tzv. „socijalni neoliberalizam“ (Cerny et al. 2005: 3). Kod tako snažne globalizacije kao što je bio slučaj u Irskoj, u kojoj je došlo do potpunog otvaranja prema neoliberalnoj hegemoniji, mora se postaviti i pitanje suvereniteta države. Kako tvrde Cerny et al. (2005), danas je pitanje suvereniteta države pod naletom globalnog neoliberalizma postalo kompleksnije no ikada ranije. Tome je tako jer suverenitet u 21. stoljeću više nije tako strogo hijerarhijski postavljen i centraliziran već predstavlja skup združenih razina upravljanja i autoriteta što suverenitet čini slabijim političkim oružjem no što je bio u prošleme stoljeću. Različiti čimbenici su doprinijeli takvome stanju. Među njima se ističu pritisci moćnih korporacija za mobilnošću međunarodnih investicija i kapitala, različiti oblici socijalnih i etničkih konflikata, građanski ratovi, pa čak i terorizam, ali i sve snažniji impulsi prema regionalnoj autonomiji i odcjepljivanju od 'nacija-majki' koje su desetljećima nametale svoje jezik i identitet na prisvojenim teritorijima⁴⁰. Nestabilnost suvereniteta pod naletom globalizacije naročito je ozbiljna u tzv. 'postkolonijalnim' društvima koje su proživjele iskustvo prisilne kolonizacije i koje

⁴⁰ Primjeri ovakvog oblika slabljenja suvereniteta su: odcjepljivanje Republike Irske od Velike Britanije, škotski referendum o odcjepljenju od Velike Britanije, politički i društveni sukobi koji prate pokušaje odcjepljenja Katalonije od Španjolske i drugi.

su dokaz da nacionalni suverenitet garantira političku i društvenu stabilnost, socijalni mir i ravnopravnost, te demokratski poredak. Nacije poput Irske, koja nakon proglašenja neovisnosti nije uspjela postići stabilni ekonomski napredak i neovisnost o stranome kapitalu, naročito su podložne odstupanju od nacionalnih interesa u cilju prilagodbe zahtjevima neoliberalnih tržišta i slobodnoj cirkulaciji kapitala u državu, ali i iz države. U konačnici, složenost procesa globalizacije bilo kojega društva u 21. stoljeću počiva i na činjenici da je u globaliziranome svijetu javna politika i proces donošenja odluka na državnim razinama, kako tvrdi Evans (2005), postao „interno i eksterno sve složeniji proces zahvaljujući sve širem rasponu državnih i ne-državnih čimbenika uključenih u javnu politiku kroz sustav decentraliziranog oblikovanja dominantnih politika“ (2005: 69). U konstelaciji globalizacije, svaka razina društva, javne institucije i državne funkcije, ali i institucije u drugim sferama funkcioniranja društva, podjednako podržavaju prilagodbe države globalnoj stvarnosti. Kako je vidljivo na irskom primjeru, državna i javna tijela su sustavno radila na povećanju konkurentnosti svojih institucija svjesni rizika gubitka tradicionalnih funkcija države, u smislu zaštite temeljnih prava svakog društvenog subjekta. Prema Evansu (*ibid.*), pokušaj prilagodbe pojedine države izazovima globalizacije uvijek uključuje temeljitu transformaciju nacionalnog političkog sustava u teren za vječni sukob oko alternativnih odgovora globalizaciji. To dovodi do slabljenja konsenzusa oko ključnih političkih i identitetskih pitanja. Budući da su takvi sustavi podložni čestim promjenama državne politike u cilju prilagodbe zahtjevima sve snažnije globalizacije, dolazi do stvaranja nestabilnih društava čije političke i ekonomske strukture sve snažnije promoviraju fleksibilnost liberalizaciju, te osobnu odgovornost pojedinca kao temeljne pogonske sile 'novoga poretka' usklađenoga sa zahtjevima neoliberalnog poziva za snažnijim integriranjem u globalnu zajednicu. U takvim društvima imperativ međunarodne konkurentnosti i otvorenosti zauzima važniji ideološki status od pitanja društvene solidarnosti i održivosti socijalnih modela upravljanja državom.

5.2.1. (Ne)stabilnost koncepta ekonomskog preporoda

U takvoj društvenoj klimi Irska se, kako navode Kirby, Gibbons i Cronin (2002), „1990-ih iz temelja preobrazila“ (1) referirajući se na sintagmu upotrijebljenu u strateškom dokumentu Nacionalnog ekonomskog i socijalnog vijeća⁴¹ koje je najavilo trogodišnji plan ekonomske i socijalne politike oko koje je postignut konsenzus na svim razinama javne, socijalne i poslovne sfere društva koncem 1999. godine. Naravno, gornja sintagma može se vjernije protumačiti ukoliko je odmah povežemo s jednom drugom sintagmom koja je prepoznatljivo 'irska' – sa sintagmom 'keltski tigar' koja je, kako je ranije navedeno, postala metafora nagloga gospodarskoga skoka Irske od 1990-ih naovamo. Teza o 'nanovo rođenoj Irskoj' zapravo je jedan od načina na koje se pokušalo poistovjetiti ekonomski uspjeh sa stoljetnom borbom ranijih generacija Iraca za neovisnost od Velike Britanije. Proglašenje neovisnosti Irske u drugom desetljeću 20. stoljeća, baš poput proglašenja konačnog ekonomskog uspjeha početkom 21. stoljeća, predstavljaju važne povijesne prekretnice za ovu zemlju. Obje su bile u javnom diskursu promovirane kao konačan uspjeh nacije nakon više desetljeća društvene i političke nestabilnosti, socijalne nepravde i promašenih političkih odluka.

U literaturi danas dominira stav kako je Irska, doživjevši svoj ekonomski napredak krajem 20. i tijekom prvoga desetljeća 21. stoljeća konačno prerasla u moderno, napredno društvo. Međutim, vidljiv je manjak kritičkog promišljanja stvarnih veza između ekonomskog rasta i socijalnog blagostanja jer se vjerojatno podrazumijeva da ekonomski uspjeh uvijek i svugdje donosi i socijalnu pravdu i blagostanje za sve društvene subjekte. Rijetki su se autori ipak upustili u promišljanje takvih veza pa, primjerice Lee (1999) zamjećuje kako „u eri keltskog tigra pojedinac funkcionira tek kao proizvođač i konzument“ i kako je Irska „ekonomija, a ne društvo“ (1999:80). U takvoj transformaciji, nastavlja Lee, Irska se potpuno odmaknula od De Valerine idealizirane vizije velike nacije koja je u njegovo doba ipak „više bila društvo, a znatno manje ekonomija“ (*ibid.*: 80). Ovakav kritički pogled na transformaciju irskog etosa zaziva faustovsku interpretaciju ekonomije kao alkemijskog procesa, odnosno umjetne potrage za vječnim bogatstvom tijekom koje se mora prodati duša da bi se došlo do blagostanja. S tim u vezi Binswanger suvremenu težnju za ekonomskim uspjehom i

⁴¹ National Economic and Social Council (NESCC).

bogaćenjem bez velikoga napora uspoređuje s alkemijskim procesom stvaranja zlata ([1985]1994) što, tvrdi on, stavlja subjekt u položaj podjarmljenosti i tko god ne može to pojmiti, „taj ne može pojmiti niti gigantske dimenzije djelovanja moderne ekonomije“ (1). Poistovjećujući suvremene ekonomske procese s drevnom alkemijom kojom se iz bezvrijednoga materijala navodno stvaralo zlato, Binswanger navodi kako je goetheovska vizija alkemije pogodan primjer događanja na suvremenoj ekonomskoj sceni na kojoj ideja zatiranja temeljnih društvenih i ljudskih vrijednosti kao zamjena za neslućeno bogaćenje postaje općeprihvaćeno mjerilo svijeta koji favorizira akumulaciju kapitala bez odgovarajućeg ulaganja stvarnoga ljudskog rada u taj proces (*ibid.*).

De-materijalizacija i de-industrijalizacija pa i svojevrsna de-humanizacija koja podrazumijeva uklanjanje ljudskog čimbenika iz ekonomskih procesa, glavna su obilježja te suvremen financijske 'alkemije' koja je potaknula ekonomski uspjeh Irske. U konačnici, veliki dio literature slaže se da je ulazak Irske na globalnu scenu osudio tu zemlju i njenu krhku ekonomiju na ovisnost o stranom kapitalu, odnosno o uglavnom uvoznom ekonomskom modelu (Kirby, 2002; Fagan, 2003; Phelan, 2009; Flynn, 2009; Kennedy, 2015; Nagle, 2015). Analizirajući razna područja reprezentiranja Irske u zadnjih 30 godina, ovi autori redom pobijaju široko prihvaćenu tezu o 'irskom preporodu' kao nuspojavi snažnog gospodarskog rasta i otvaranja Irske neoliberalnom kapitalizmu. Kirby tako tvrdi kako je svaka usporedba s prethodnim usponima irske nacije promašena jer ova posljednja verzija 'ekonomskog preporoda' počiva na uvoznom uspjehu i na kapitalu kojega nije stvorila Irska niti Irci već ga je privukla država koja je konstantno davala prioritet ekonomiji nauštrb socijalne države te koja je „ko-optirala vodeće sektore civilnoga društva i postavila ih u podložan položaj naspram ekonomije“ (Kirby, 2002: 29). Ono što je Irskoj nedostajalo tijekom njezine zadnje transformacije u ekonomsku uspješnicu je upravo zamjetna odsutnost svih onih društvenih čimbenika koji su bili presudni u periodu formiranja novog nacionalnog identiteta u prvim desetljećima 20. stoljeća, a to su prije svega različite društvene, kulturne i političke organizacije koje su svojim djelovanjem mobilizirale, kako zaključuje Kirby, izgradnju ekonomije na vlastitim nacionalnim resursima te na čvrstim temeljima inkluzivnoga društva koje je na svim razinama djelovalo za kolektivno dobro (*ibid.*).

Možemo zaključiti kako su službeni narativi reprezentiranja irskog ekonomskog uspjeha kroz očiste povijesnih zbivanja koja su tobože nekakvim prirodnim slijedom dovela naciju na tron najuspješnijih globaliziranih društava u prvim godinama ovoga stoljeća, namjerno izostavljali činjenicu da suvremeni uspjeh Irske uistinu nema presedana u ranijim povijesnim zbivanjima i da je njezin suvremeni preporod isključivo rezultat riskantne odluke službene politike da bez zadržke prigrli i negativne aspekte globalizacije. Reprezentirajući u pravilu pozitivne učinke globalizacije na Irsku naglašavalo se, kako tvrdi i Kirby (2002), privlačenje visokih iznosa stranih direktnih investicija, primarno iz Sjedinjenih Država, zatim socijalno partnerstvo koje je utjecalo na povećanje plaća u nekim od ključnih sektora ekonomije, te davanje ograničenog utjecaja sindikatima i udrugama civilnoga društva što je osiguralo privid stabilne socijalne politike. Prema Coulteru (2015), reprezentiranje Irske kao destinacije koja će stranome kapitalu ponuditi visokokvalificiranu radnu snagu u stvarnosti je bilo zasnovano na lažnim premisama jer je „Irska rangirana tek na sramotnom četrdesettrećem mjestu na listi razvijenih zemalja po kvaliteti internetskih usluga“ (*ibid.*: 2). Doista jedini privlačan čimbenik privlačenja stranoga kapitala i globalizacije tržišta, tvrdi dalje Coulter, bila je činjenica da su američke korporacije dobile zeleno svjetlo od irske vlade da otvaraju svoje podružnice u Irskoj gdje će zauzvrat dobiti značajne porezne olakšice, bez stroge fiskalne regulacije i bez obaveze ostavljanja velikog dijela svoga profita u irskim bankama (*ibid.*)⁴². Stoga, bilo kakav model razmatranja reprezentacijskih paradigmi Irske od početka 2000-ih do danas, mora uzeti u obzir da se Irska ekonomski preobrazila na temelju brojnih slabih i neodrživih pretpostavki, prije svega ekonomskih. Tu mislimo prije svega na narativ veličanja poduzetničkih aktivnosti utemeljenih na sklonosti riziku, zatim na isključivanje velikoga dijela irskoga stanovništva iz kruga korisnika ekonomskog blagostanja, posebno u periodu javne štednje nakon gospodarskog kraha 2008. godine.

Naravno, ona tamnija strana globalizacije nije rado reprezentirana u službenim narativima pa do danas pronalazimo uglavnom statističke izvore koji svjedoče o

⁴² Coulter (2015) nudi i zapanjujući podatak da je, primjerice, tvrtka Apple u svojoj irskoj podružnici prijavila profit od 7.11 milijardi dolara u periodu 2004.-2008., ali je za to uplatila tek 36 milijuna dolara poreza, što je manje od jedan posto ukupnog profita. Javno objavljivanje takvih iznosa izazvalo je i reakciju američkog Senata koji je na temelju takvih poslovnih podataka, kako tvrdi Coulter, Irsku smjestio u društvo poreznih oaza.

društvenoj isključenosti nekih segmenata društva iz sfere ekonomskog blagostanja, o porastu relativnog siromaštva građana, o izraženoj klasnoj polarizaciji u vrijeme gospodarskog rasta, te o gospodarskoj zapuštenosti čitavih gradova, regija i pokrajina. Može se stoga reći kako je irska verzija globalizacije rezultirala podijeljenim društvom budući da je „paralelno s ekonomskim uspjehom društvo pokazalo manjak napora ka socijalnom blagostanju cijeloga društva (Ó Riain i O'Connell, 2000: 331).

5.2.2. Kolektivna odgovornost i izmještanje s periferije

Osim dominantnog narativa o logičnom povijesnom razvoju koji je rezultirao nacionalnim trijumfom u u vidu ekonomskog blagostanja, drugi snažan element dominantnog reprezentacijskog narativa globalizacije u Irskoj je mit o socijalnom partnerstvu kao čimbeniku postizanja ravnoteže u društvenim odnosima. Manuel Castells, jedan od vodećih teoretičara globalizacije, naglašava odnos moći u globaliziranim društvima tvrdnjom kako je u takvim društvima odnos službene države prema ostalim dionicima društva iz korijena promijenjen budući da globalizacija podrazumijeva potkopavanje dotadašnje moći centralne države i nastanak novih odnosa moći među različitim institucijama na različitim razinama društva, od onih lokalnih, regionalnih i nacionalnih do međunarodnih razina (Castells, 1998). Takva Castellsova optimistična vizija post-industrijskog, umreženog društva koje će pod egidom globalizacije, a u režiji neoliberalnog kapitalizma ukloniti među-nacionalne napetosti, te uzdići gospodarski zaostale nacije među kompetitivnu ekonomsku elitu, prevladavala je u svjetskim akademskim krugovima od sredine 1990-ih što se prelilo i na medijski diskurs u kojemu je Irska reprezentirana kao „pozitivni primjer otvorene globalizirane ekonomije koja je 'skokovito' napredovala od pred-industrijskog ekonomskog modela prema onome post-industrijskom“ (Nagle, 2015: 110).

U Irskoj se to odrazilo, kako tvrdi Kirby (2002), na koncentriranje moći u rukama malobrojne elite koja je odlučivala tko će sudjelovati u procesu donošenja strateških odluka. Istina je da je globaliziranost i otvorenost tržišta Irske donijela brz i oštar rast, ali konkretni rezultati u vidu materijalnoga bogatstva ipak su ostalo ograničeni u velikoj mjeri u rukama ekonomskih i političkih elita. Stoga, zamjećuje Kirby (*ibid.*), narativ

koji poistovjećuje bogaćenje manjine s bogaćenjem cjelokupnoga društva predstavlja pogrešno reprezentiranje stvarnoga stanja u Irskoj početkom 2000-ih. Takav narativ podržava primjerice i Rory O'Donnell (2000a) kada ekonomski uspjeh Irske naziva procesom „uravnoteženja ekonomskog oporavka s društvenom solidarnošću“ (2000a: 202). Takvi uvidi služe osnaživanju paradigme neoliberalnoga kapitalizma, ali ne otkrivaju pravu istinu iza sjaja i bogatstva određenoga sloja društva. Prema Coulteru (2003), neoliberalizam je za Irsku značio i niz dubinskih promjena od tradicionalnoga, zagarantiranoga radnoga ritma po uzoru na europsku radnu etiku prema američkom načinu rada sa duljim radnim danima, povećanim stresom kod mlađe generacije profesionalaca suočene sa visokim zahtjevima svojih zapadnjačkih menadžera, ali i nemogućnošću kvalitetnoga rješavanja stambenoga pitanja kod mlađe generacije zaposlenih. Tome su doprinijele i nedovoljno regulirane investicije u građevinskom sektoru koji je omogućio podizanje novih, jeftinih naselja na marginama urbanih središta, od kojih brojna dolaskom krize nikada nisu dovršena. Usmjeravajući pažnju na tu tamniju stranu ekonomskog blagostanja, Coulter (2003) je ustvrdio sljedeće:

Iako su prosječna primanja u Republici Irskoj sasvim impresivna, ona ipak nisu dovoljna za život u udobnosti, a kamoli za luksuzan život. Prenapuhane cijene nekretnina dovele su do toga da čak i pojedinci s naoko visokim primanjima ne mogu sebi priuštiti više od skučenoga, ali skupoga unajmljenog smještaja u nekima od mnogi stambenih naselja koja su divlji graditelji podignuli na rubovima irskih gradova od početka ekonomskoga preporoda. Težnja za prostranijim stambenim prostorima u kojima je moguće disati i podizati obitelj prisilila je mnoge zaposlene na migracije prema naseljima-spavaonicama ili čak i dalje od njih. Žalopojke o sve duljem i mučnijem svakodnevnom putovanju na posao za mnoge su Irce postale neizostavna žalopojka iako navodno žive dobar život u 'eri keltskoga tigra'. (Coulter 2003: 24)

Iako je iz današnje perspektive irski ekonomski napredak, zatim nagli pad od 2008 pa onda ponovni, ali nešto stabilniji uzlet, obilježen neizostavnim pripisivanjem krivice političkim vođama i bankarskom sektoru, jedan dio odgovornosti, prema Murphy i Devlin (2009) leži i na običnim Ircima kojima je ekonomski uzlet „dao prvo istinsko iskustvo materijalnog bogatstva koje su oni zdušno prigrlili“ iako im je manjkala zrelost „za izlazak na kraj s lakim kreditiranjem“ (2009: 304). Nespremnost Irske da se nosi s posljedicama visokog kapitalizma rezultirala je, kako ovi autori tvrde, neograničenom pohlepom opće populacije koja je odlučila zatvoriti oči pred „korupcijom, korporativnim ortaštvom, prožetošću mjesta susreta politike i biznisa. Sve dok je tržište rada raslo, dok su krediti bili jeftini i dostupni i dok je kupnja dobara bila dostupna

svima, cjelokupno je društvo zažmirilo na jedno oko na sve što se događalo“ (*ibid.*: 304). Koncept špekulativnog vremena u Irskoj je svakako zaživio kao mantra svih onih koji su se zatekli unutar njezinih granica u fazi ekonomskog blagostanja. Tolerirajući društveni i kulturni etos posjedovanja na 'posuđenom novcu' i u 'posuđenom vremenu', Irci su kao društvena zajednica prisvojili kulturu grabeža i neumjerenosti vjerujući da ih je ona konačno izmjestila sa europske margine u sam centar globalnih financijskih zbivanja. Tijekom 'tigrovskih godina', navode dalje Murphy i Devlin, nezamislivo veliki broj ljudi temeljio je svoju egzistenciju isključivo na posjedovanju i vanjskom dojmu budući da je kontinuirana utrka za prikupljanjem nekretnina i pokretnina temeljem špekulativnog i posuđenog novca ukinula sve moralne i etičke ograde društva (*ibid.*). Frenetična zaduživanja i ulaganja u nekretninske pothvate temeljem sumnjivih projekata prenamjene čitavih zona u stambene svrhe u trenutku ekonomskog prosperiteta baš nikome nisu smetale jer su Irci konačno dočekali ono što se percipiralo kao izmještanje Irske sa ekonomske, iako ne i sa geografske periferije Europe što je čimbenik koji je desetljećima smatran osnovnim razlogom irske stagnacije (Nitzsche, 2013). Naime, iako je model periferije i centra u kontekstu irske ekonomije desetljećima bio temom akademskih, ekonomskih i političkih debata, tek je u periodu ekonomskog uzleta došao u fokus zanimanja svjetske ekonomije⁴³. Kako tvrdi Nitzsche, percepcija Irske kao sjajnog primjera ekonomskog uspjeha jedne male, geografski izolirane, periferne nacije potaknula je pitanje pozicioniranja irske uzlazne mobilnosti unutar diskursa centar-periferija. Međutim, „fiskalna kriza, financijsko spašavanje banaka i recesija predstavljale su ogroman korak unatrag za irski gospodarski razvoj kao i za ideju uzlazne putanje Irske“ (*ibid.*: 116). Iako su, tvrdi dalje Nitzsche, sami Irci ekonomski uzlet svoje zemlje percipirali kao konačno izmještanje s periferije prema centru, njezin strmoglavi pad od 2008, potpomognut direktnim djelovanjem velike 'trojke' (Europske Centralne Banke, Europske Komisije i MMF-a), pokazao je kako je Irska i danas smještena u poziciju ovisnosti, ovaj put o EU i o njezinim politikama. Takvim je pristupom globalizaciji Irska postala tek lakmus papir za pokazivanje neograničene moći globalnih tehnoloških korporacija koje su sasvim legalno, potpomognute irskom politikom smanjenja poreza na dobit i politikom deregulacije tržišta, postale svojevrsna

⁴³ Kako ističe Breathnach (2007), terminološki aparat centra i periferije u diskursu je uveo John Friedmann u ranim 1970-ima s ciljem ilustriranja koncentracije resursa u određenim dijelovima/regijama svijeta te ideje ovisnosti manje razvijenih zemalja.

'franšiza' američkih tvrtki na tlu Europe. Prešavši trnovit put od nacionalističkog diskursa u postkolonijalnoj eri pa sve do dijametralno suprotne politike izgradnje identiteta na neoliberalnim temeljima, Irska je u svojoj tranziciji istovremeno zadobila i izgubila nacionalni suverenitet. Irske težnje da se umakne nacionalističkoj, izolacionističkoj politici sredine prošloga stoljeća rezultirale su ideološkim tenzijama koje su se ogledale u društvenom odricanju od tradicionalističkih, postkolonijalnih težnji za jedinstvenim nacionalnim identitetom, s jedne strane, i težnji ka udaljavanju od stigme ekonomske margine, s druge strane. Te su tenzije do određene mjere zaista izmjestile Irsku iz dugo utvrđenih pozicija margine prema ekonomskom središtu, ali su istovremeno bile uzrokom ekonomskog sunovrata 2008. godine⁴⁴.

5.3. Irska od nacionalizma prema neoliberalizmu: pitanje neoliberalnih identitetâ

Povlačenje paralela između irske 1920-ih i Irske stotinu godina kasnije složen je proces koji povlači za sobom niz mogućih poklizuća u stereotipe i karikaturne reprezentacije složenih transformacija na društvenoj, kulturnoj i političkoj razini. Naime, promatrajući Irsku iz današnje perspektive ekonomski uspješne i multikulturalne ekonomije, moguće je izvesti najmanje dva relevantna zaključka o strukturnim nedostacima koje su obilježile ovu zemlju u periodu nakon odcjepljenja od Velike Britanije. Prvi je da Irska u prvoj polovici 21. stoljeća nije bila zemlja otvorene ekonomije koja bi bila u stanju spriječiti masovni odljev stanovništva u potrazi za boljim životnim uvjetima. Drugi se zaključak veže uz nacionalističku klimu u društvu tog perioda što je rezultiralo građanskim sukobima, naročito na sjeveru irskoga otoka gdje se desetljećima nakon osamostaljenja poticao krvavi sukob između irskih nacionalista i unionista. Ipak, te dvije povijesne činjenice mogu se povezati zajedničkom niti, a ta je da su upravo socijalna i gospodarska nestabilnost doprinijeli stvaranju zajedničkoga 'etosa' nacije pri čemu je veliki dio stanovništva ipak ostao ujedinjen pod egidom snažnog nacionalnog identiteta kojemu valja pripadati.

Korjenite promjene u socijalnom pejzažu ove zemlje tijekom zadnjih 30 godina ipak su ostavile negativnog traga u društvu, naročito u onim društvenim segmentima koji su se

⁴⁴ Temeljiti uvidi o financijskoj i fiskalnoj krizi u Irskoj nakon 2008. mogu se pronaći u sljedećim studijama: O'Toole (2009), Ross (2009), Soden (2010), Cooper (2011), Carswell (2011).

nakon kolapsa ekonomije⁴⁵ i perioda štednje u javnom sektoru našli marginalizirani i obespravljeni bez čvrste državne potpore. To uključuje, primjerice, brojne Irce koji su poneseni valom jeftinih kreditnih zaduženja kod irskih banaka uložili novac u poludovršene nekretnine i nikada završena stambena naselja (engl. *ghost estates*) što ćemo kao novelistički motiv analizirati u jednome od narednih poglavlja⁴⁶. Jedna od najvažnijih promjena je i slabljenje moći organiziranoga radništva što je uvelike utjecalo i na slabljenje principa socijalne integracije koji je bio jedan od temelja 'nacionalistički' orijentirane Irske u prvoj polovici 20. stoljeća. Takvo stanje je dovelo do obrata u društvenim odnosima pri čemu je većina irskoga stanovništva tijekom perioda uspješnog ekonomskog rasta, ali i nakon njegova završetka, ostala uskraćena za većinu beneficija i bogatstva koje je prisvojila malobrojna društvena elita (Kirby, 2002). Jasno je da društvo koje se može pohvaliti ekonomskim rastom nije nužno i društvo uspjeha svih njegovih dionika. Da bi se to postiglo, tvrdi Kirby (2002a), potrebno je uskladiti materijalne interese sa kohezivnim osjećajem pripadnosti i zajedničkoga identiteta. U današnjem, neoliberalnom pejzažu Irske takav osjećaj pripadnosti prepustio je mjesto vladajućim silnicama visokog kapitalizma koji diktat tržišta

⁴⁵ Kako navodi Allen (2003), era 'keltskog tigra' je potrajala od 1994-2001. Naime, tvrdi Allen, iako je 2001. započela ogromnim rastom, 7. studenoga je guverner Irske centralne banke Maurice O'Connell službeno izjavio kako je era 'keltskoga tigra' završila. Kao dokaz kraha ere blagostanja i ekonomskoga rasta, uslijedio je niz zatvaranja tvornica i masovna otpuštanja radnika kao i stagnacija na tržištu nekretnina. Ovo posljednje je ostavilo vidljivoga traga na nizu nedovršenih stambenih naselja, prozvanih '*ghost estates*' zbog kojih je tisuće obitelji, opterećenih hiotekarnim kreditima, ostalo je bez krova na glavom.

⁴⁶ Istražujući ovaj irski socijalni problem, do kojega je došlo nakon financijskog sloma velikih irskih banaka, poput *Anglo-Irish Bank*, a posljedično tome i do propadanja investicija u građevinski sektor, Kitchin, O'Callaghan i Gleeson (2012) ustvrdili su kako se masovna izgradnja stambenih jedinica i čitavih naselja, kao odgovor na veliku potražnju na tržištu koje je bilo u stalnom usponu u periodu 1993.-2007., nastavila u značajnom opsegu čak i kroz cijelu 2008. i 2009. godinu, dakle nakon što je bilo jasno da je bankarski sustav urušen i da će nekretnine teško naći svoje kupce. Ta činjenica svjedoči o snazi društvenoga i ekonomskoga zamaha tijekom tih otprilike 14 godina koliko je trajao snažan rast. Isti autori navode kako je upravo nesrazmjer između ponude i potražnje nekretnina, kao i pad vrijednosti nekretnina od 54% za obiteljske kuće i 58% za stanove u Dublinu, kao i prosječni pad od 47% za sve vrste nekretnina u usporedbi s vrhuncom 2007., doveo ovaj sektor do kraha tijekom 2009. U kontekstu poljuljane uloge vladajućih autoriteta u Irskoj prije i nakon izbijanja bankarske krize zanimljivo je istraživanje Valerie Peyronel (2015) koja je ustvrdila kako bankarska i financijska kriza u Irskoj od 2008. treba biti sagledana u kontekstu globalizacije i liberalizacije svjetske ekonomije pri čemu u prvi plan izbija pitanje slabljenja nacionalnog autoriteta, kako onog političkog, tako i financijskog. Peyronel zaključuje kako se uspostavljanje nacionalnog identiteta i političkog autoriteta u kompleksnim globalizacijskim okolnostima sve teže postiže budući da je ono uvijek utemeljeno na konceptima povjerenja, transparentnosti i moralnosti onih koji su odgovorni za opće dobro društva. U irskom slučaju, tvrdi Peyronel, ti su koncepti potkopani i izigrani što je u konačnici rezultiralo urušavanjem temeljnih sustava države i potpunom predajom upravljanja javnim politikama u ruke krovnih europskih financijski institucija. U irskom se slučaju, stoga, može govoriti kao o novovjekovnom obliku ekonomske kolonizacije.

postavlja kao imperativ upravljanja državom stvarajući tako rastuću neravnotežu između manjinske ekonomske elite i većinske strukture stanovništva koje radi da bi zadovoljilo potrebe manjinske elite. Takav društveni poredak još je u potrazi za svojim povijesnim legitimitetom koji bi ga ustoličio na pijedestalu ekonomski uspješnih, inkluzivnih nacija čija socijalna održivost je neupitna.

Kako ističe Kirby (2002), svako legitimiranje neoliberalnog poretka u Irskoj ipak kreće od osporavanja povijesnog pedigreoa koji je tzv. irska 'nova ekonomija' stvorila u svrhu vlastite afirmacije. U potrazi za svojim povijesnim pedigreom, odnosno u nastojanjima da historicizam kao stabilna baza novoga irskog liberalizma bude lakmus papir kroz koji će se analizirati učinci neoliberalizma na nove irske identitete, službena je Irska zapala u posljednjoj fazi svoga ekonomskoga rasta u procijep koji je u literaturi opisan sintagmom 'Boston ili Berlin?' budući da irski model neoliberalizma, iako izrastao na valu američke ideje otvorenoga tržišta, nije sasvim prigrlio američki model kapitalizma. O tome Allen (2003) kaže:

Rastuće poteškoće s američkim modelom neoliberalizma bacile su novo svjetlo na 'Boston ili Berlin?' debatu koja se javila u zadnjoj fazi keltskoga tigra. Dva su grada, naime, postala označitelji ili simboli dvaju navodno različitih modela kapitalizma. S jedne je strane, tako, bio dinamični, porezno-oslobađajući model neoliberalnog kapitalizma Sjedinjenih Država koji je ostvario snažne stope rasta tijekom 1990-ih. S druge se strane nalazio nešto više regulirano, socijalno orijentirano europsko tržište koje je, navodno, nastojalo promovirati vrijednosti socijalne pravde i društvene solidarnosti. Zagovornici ideje socijalnog partnerstva zastupali su priklanjanje reguliranom europskom modelu. (Allen 2003: 62)

Irska se ipak nastojala izboriti za svoj vlastiti model neoliberalizma, niti potpuno nalik na onaj američki, niti onaj koji bi kopirao europsku politiku fleksibilnih tržišta koja ipak nije bila toliko različita od američkog uzora. Namećući svoj identitet čak i u području ekonomije, Irska se opredijelila za svoj model socijalnog partnerstva koji je u literaturi imenovan kao „konkurentni korporatistički“ model socijalnog partnerstva (Rhodes 1998: 52). Iako se u praksi nije pokazalo da je ovakav model neoliberalizma osigurao obećanu socijalnu stabilnost i pravdu, ipak je poslužio kao sredstvo kooptiranja opozicije u evidentne nejednakosti uzrokovane ekonomskim rastom u eri keltskoga tigra. Osim toga, kako tvrdi Allen (2003), ovaj model neoliberalizma bio je usklađen sa širim europskim socijalnim modelom koji je predstavljao alternativu potpuno liberaliziranom američkom modelu kapitalizma. U konačnici, ispostavilo se da je irski

hegemonijski diskurs socijalne pravde i suprotstavljanja društvenoj isključivosti ipak bio dovoljno snažan temelj za implementaciju neoliberalne ekonomske paradigme. Tome su pridonijeli i tektonski pomaci u reprezentacijskim paradigmatama irskosti koje su već od prvih naznaka ekonomskog uspjeha u javnom diskursu ustoličili neke od ključnih paradigmi neoliberalnoga poretka internalizirajući njihovu moć kao ključni razlog irskoga ekonomskog preobražaja od početka 1990-ih naovamo.

5.4. Subverzija, podčinjavanje ili nešto treće? Irski književni odgovor na ekonomske fluktuacije

Literarna tradicija kritičkog reprezentiranja društvenih zbivanja zajednička je osobina većine modernih književnosti zapadnoga kulturnog kruga. Declan Kiberd (2010) s tim u vezi naglašava kako je konkretno u irskom kulturološkom i društvenom kontekst „literat uvijek imao dvostruku ulogu – slavljenje uspjeha dobrog vladara ili pak satiričko seciranje neuspjeha lošega vladara „ (2010: x). Imajući u vidu kompleksnu kolonijalnu prošlost Irske, možemo zamijetiti kako povremena umjetnička kritika prerasta u kontinuirani i nesmiljeni proces otvorenoga napada na korumpirani kolonijalni režim koji je Ircima oteo starosjedilačku tradiciju, jezik i kulturu nametnuvši vladajuće zapadnjačke društvene paradigme. Veliki broj kritičara u području Irskih studija manje-više je suglasan oko argumenta da subverzivnost književnoga teksta počiva na njegovom otvorenom ili prikrivenom nastojanju da otkloni stroge značenjske i simboličke granice izričaja. Upotreba ne-materinskoga jezika u funkciji literarne subverzije jedan je od primjera iskazivanja prezira i odbijanja nametnutih kolonijalnih normi tijekom starije i novije povijesti irske književnosti o čemu detaljno raspravljaju primjerice Deane (1991), O'Leary (2006) i Kiberd (2010). O'Leary tako priziva tradiciju Syngea, Wildea, Swifta i Yeatsa da bi ukazao na „irski književni trend provociranja, subvertiranja, redefiniranja i/ili združivanja tradicionalnih žanrova“ što je, po njegovu mišljenju, element koji irskoj književnosti daje „osobitost i vitalnost“ (2006: 6). Ukoliko se tek načas osvrnemo iz dijakronijske perspektive na element irskoga literarnog nasljeđa u kontekstu subverzije i irskog identiteta, spomenut ćemo razmišljanje Juliana Wolfreysa (2004) koji korijene irske književne subverzije pronalazi u periodu modernizma koji je donio konačno oslobađanje forme od utega tradicionalnih

motiva i depersonalizaciju umjetničke riječi. Prema Kearneyu (1984), pisci modernizma oslobodili su irsku književnost „parohijalnih preokupacija identitetom da bi promovirali jezik kao beskonačno samo-kreativni proces“ (1984: 14). Nasljeđe Irskog književnog preporoda, pa i kasnijeg modernizma, svakako je obilježeno jednom bitnom sastavnicom, a to je uloga pisca kao oponenta vladajućem društvenom konsenzusu, odnosno prema dominantnim narativima društvenoga blagostanja. Takvi su narativi još od prve polovice 20. stoljeća pa sve do danas uvijek kooptirali većinsko mnijenje oko ideje napretka i dobrobiti nacije iako su u stvarnosti uključivali tek manji segment društva doprinoseći time stvaranju dubljeg društvenoga jaza kao tipične nuspojave svakoga neoliberalnog društva. Stoga, kada je 2010. godine Irska još jednom u svojoj novijoj povijesti izgubila svoj suverenitet predajući cjelokupan bankarski sustav zemlje, što uključuje i upravljanje javnim financijama, 'zloglasnoj Trojki'⁴⁷, a u zamjenu za €85 milijardi paketa pomoći za posrnule banke, bilo je očekivano da će angažirani irski pisci ponuditi bogat književni prikaz irskoga uspona i pada, kao i gubitka moći odlučivanja o vlastitoj sudbini. Novovjekovni krah bio je do te mjere dramatičan da ga Cleary (2018) ovako opisuje⁴⁸:

Within a few years, the bonfire of Irish vanities was heaped high with Tiger trash; the parade of bankrupted entrepreneurs, and banking directors, and discredited religious, political, trade union, regulatory, and policing leaders took on the appearance not so much of Shakespearean tragedy as of grotesque Jacobean tragicomedy. Both the old „de Valera's Ireland“, and the new „neoliberal Ireland“ that had succeeded it had simultaneously come tumbling down in a veritable beggar's opera of disgrace.

(Cleary, 2018: 141)

Unatoč dubokim, temeljitim i sveobuhvatnim društvenim promjenama koje su zadesile Irsku, književno stvaralaštvo povuklo na marginu, kako tvrdi Cleary (*ibid.*), ne pokazavši reakcionarnu, subvertirajuću stranu kakvu je irsko književno stvaralaštvo baštinilo od prethodnih generacija književnih velikana. Književni je odgovor na još jedan povijesni slom irskog identiteta bio u najmanju ruku „skoro potpuno paraliziran

⁴⁷ Napominjemo ono što je u ranijim poglavljima već obrazloženo kako ova sintagma u javnom diskursu monetarne politike EU uključuje zajedničko funkcioniranje triju vodećih institucija koje kreiraju financijsku politiku EU: Europske Centralne Banke, Europske Komisije i Međunarodnog Monetarnog Fonda. Ove je 'Trojka' aktivno sudjelovala u spašavanju bankrotiranih ekonomija nakon financijskog kraha banaka 2008. Posebice oštre mjere primijenili su u Grčkoj, Irskoj, Španjolskoj i Portugalu, a donekle i u Italiji (Varoufakis, 2016).

⁴⁸ Odlomak prenosimo na izvorniku da bi vjerno prenijeli patos nacionalnog kraha i predaje suvereniteta vanjskim tijelima.

naslijeđenim jadima svoje zemlje“ (*ibid.*: 139). Razlozi takvoj nevoljkosti irskih pisaca da angažiraju vlastite kreativne resurse (još jedna ekonomska kategorija!) s ciljem ulaska u dijalog s neoliberalnom stvarnošću Cleary vidi u jednostavnom egzistencijalnom strahu od ukidanja financiranja za umjetnike. Naime, prema Clearyu, irski su pisci tijekom zadnjih 20-ak godina u većoj mjeri „tiho, na prstima zaobilazili fenomen uspona i krize kao da imaju važnija posla“ (*ibid.*: 142) jer je zaokret prema krizi nakon više od desetljeća blagostanja značio sveobuhvatno rezanje financiranja umjetničkih djelatnosti i nikakav oblik javno-umjetničkog angažmana usmjeren ka zauzimanju strana ili opiranju dominantnim narativima 'povijesnog uspjeha Irske' nije bio opcija. Umjesto toga, irski su pisci, kako oni već etablirani, tako i oni čije je stvaralaštvo u začecima, odabrali kooptiranje od strane vladajućega diskursa i distanciranje od zauzimanja borbenog stava prema neoliberalnim dogmama⁴⁹. Ako ustvrdimo, kako predlaže Cleary, da danas možemo govoriti o „krizi irske književnosti u kontekstu kapitalističke krize“ (*ibid.*: 146) onda se suvremena 'neoliberalna' irska književnost, iako do danas često definirana kao 'periferna' ili 'mala' književnost unatoč njezinoj globalnoj vidljivosti potaknutoj pisanju na engleskom jeziku, nameće kao ogledni primjer kooptiranja ili neutraliziranja kritičke moći književne riječi u sklopu autoritarne prisutnosti neoliberalne globalne paradigme. Za razliku od nekih drugih umjetničkih grana, poput izvedbenih umjetnosti, koje su se s lakoćom asimilirale unutar novih koncepata koje je nametnuo liberalni kapitalizam i diktat tržišta, te lukrativni marketing nacionalnog identiteta koji umjetnicima omogućava afirmaciju, pragmatično bavljenje umjetnošću, ali i potpunu asimilaciju unutar paradigme tzv. kreativne ekonomije (Boltanski i Chiapello, 2007), umjetnička je književnost u Irskoj unatrag posljednjih desetljeća sveobuhvatnih strukturnih promjena teže iznalazila svoj kritički glas. Jedan od razloga je, tvrdi Cleary (2018), taj što se suvremeni koncept irske

⁴⁹ Cleary (2018) navodi jedan od modela kooptiranja umjetnika pod okrilje neoliberalnog narativa, a to je dodjeljivanje počasnih pozicija zaslužnim umjetnicima s ciljem utvrđivanja navodno čvrstih poveznica između političkog establišmenta i umjetničke struke. Jedan primjer je dodjela titule *Inaugural Laureate of Irish Fiction* spisateljici Anne Enright 2015., dok je drugi primjer pozivanje eminentnih umjetničkih imena iz svih polja kreativnih umjetnosti da sudjeluju na događaju pod nazivom *Global Irish Economic Forum* koji se od 2009. godine organizira svake dvije godine u Dublinu. Iako takvo smještanje umjetnika uz bok korporativnim elitama treba poslati poruku sudjelovanja u zajedničkom nacionalnom programu afirmacije Irske kao uspješnog primjera primjene neoliberalnog programa u svim segmentima društva, zapravo se radi o nastojanjima ekonomskih i političkih elita da oslabe dugovječni globalni antagonizam između kapitalizma i umjetnosti i da ga preobrase u naizgled afirmativnu simbiozu koja služi održavanju hegemonijskog diskursa.

književnosti može sabrati pod egidu post-nacionalizma koji nadilazi svako nacionalno i ideološko okupljanje oko jedne ideje. Poticaj tome dalo je, između ostaloga, irsko članstvo u Europskoj Uniji koje je uvelo ideju supra-nacionalnih autoriteta, snažnije europske integracije, te u slučaju nametanja združene financijske konsolidacije zemlje nakon izbijanja financijske krize, čak i ideju slabljenja nacionalnog suvereniteta. Naravno, kao i svaka dogma, post-nacionalizam ima određene slabe točke pa je u svojoj ostrašćenju borbi protiv nacionalizma, post-nacionalizam ubrzo prerastao u zagovaranje europskog zajedništva što je oslabilo svaku mogućnost raščlanjivanja uloge EU u osnaživanju neoliberalnog kapitalizma na teritoriju zemalja-članica. Američki neoliberalni diskurs multikulturalizma i raznolikosti već se od 1980-ih snažno odrazio na male, periferne države poput Irske koja je rado prigrlila narativ ujedinjenja sa svojom dijasporom pod okriljem multikulturalnog identiteta. Od tada je Irska prerasla još jednom u svojoj povijesti u koloniziranu naciju potčinjenu interesima EU i Amerike. Za irske je pisce to značilo određivanje prema mjerilima nad-nacionalnoga, kozmopolitskoga identiteta koji ne uključuje nužno nacionalnu odrednicu vlastite afirmacije.

Diskurs liberalizacije i otvaranja tržišta poticali su i razni liberalno-progresivni narativi kanalizirajući ideju internacionalizacije Irske i konačnog oslobađanja od povijesnih utega nacionalizma, vjerski utemeljenih konflikata, insularnosti i tradicionalizma pod pokroviteljstvom Katoličke crkve. Dodajmo tome i argument Sarah Brouillette (2014) koja tvrdi kako su umjetnici snažno prigrlili koncept autonomnog djelovanja, upravljanja vlastitim vremenom, mogućnost potpune predanosti poslu umjetničkog stvaranja bez razmišljanja o omraženoj dihotomiji 'poslovno-privatno' što je postupno dovelo do osnaživanja neoliberalne ideje stalne inovacije i prilagodbe tržišnim silama, umjesto konformističkog prihvaćanja konvencionalnih životnih pravaca. Prilikom pozicioniranja irskih pisaca kao kroničara irskoga neoliberalizma ne treba zanemariti ni glasove iz njihovih vlastitih redova koji javno ponavljaju kako ne postoji irska nacionalna književnost već samo irski pisci koji se bave poslom pisanja (Longley, 1994) ili pak kako među irskim piscima ne postoji „kolektivna svijest, niti svijest o vlastitoj pripadnosti jednoj rasi, ne postoji odgovornost, niti nacija koja govori istim glasom“ (Tóibín, 1993). U takvoj konstelaciji teško je bilo za očekivati da će čitava generacija

irskih pisaca, ili barem veći broj njih, osjećati poriv da registriraju irsku neoliberalnu stvarnost i njezine posljedice.

Imajući u vidu sve izneseno, u ovome radu ciljamo istražiti upravo mogućnost suvremene irske ženske novelistike da kanalizira društvenu i političku kritiku prema društvenim neuralgijama koje je Irskoj donio zaokret prema neoliberalizmu, ali i nove granice koje takva novelistika nastoji ocrtati u pokušaju da reprezentira naoko nevidljive, ali itekako prisutne, rupture u irskom društvenom tkivu prvih desetljeća 21. stoljeća. Pri tome nas koncept subverzivne moći literarnoga teksta ne zanima u njegovu političkom ili revolucionarnom potencijalu, već isključivo kao verzija alternativne interpretacije stvarnosti iz rakursa književnih protagonista koji nisu pozicionirani u centru zbivanja već su promatrači koji novo stanje ume, novu ideologiju u koju je Irska uvučena, promatraju sa margine bez otvorenog odbijanja ili priklanjanja novim društvenim paradigmama⁵⁰. Za potrebe ovoga istraživanja, u radu se koncept književne subverzije vladajućih hegemonijskih diskursa identiteta, politike, moći i ekonomije razmatra kroz okvir predočavanja različitih modela otpora društvenom konformizmu u Irskoj u doba ekonomskog prosperiteta i nakon njega.

Podsjetimo i na to da je dodatni cilj istraživanja ispitati jesu li, i na koji način, odabrane autorice uspjele zaći dublje u tkivo irskoga društva pogođenog ekonomskim fluktuacijama, te jesu li se u tom procesu nastojale odmaknuti od tradicionalnih označitelja 'irskosti' poput Katoličke crkve, rodne i seksualne represije, nacionalističkih težnji, te društvenih predrasuda da bi se upustile u predočavanje novih irskih identiteta oblikovanih u kontekstu irskog priklanjanja neoliberalnoj ekonomskoj paradigmi.

⁵⁰ U književnoj se kritici uvriježilo govoriti o 'subverzivnome' potencijalu književnoga djela kao o nizu reakcionarnih, čak militantnih osobina djela pri čemu je naglasak na radikalnim pomacima u načinu predočavanja čitave lepeze aspekata književnoga djela. Prema Rossu (2010), ti pomaci mogu uključivati radikalno 'drugačiji' tretman jezika, stila, likova, pa čak i samoga kanona pri čemu su parodija i satira među prisutnijim modusima subvertiranja kanona. Pri tome je potrebno obratiti pažnju da su postmodernistički i postkolonijalni idiomi zagovarali širi obuhvat koncepta subverzije koji je obuhvaćao, a tako i danas obuhvaća, spisateljev tretman vremena u kojem piše, njegov odnos naspram društva, naspram povijesti i kulture u najširem smislu, te naspram koncepta patrijarhata, religije, rodne politike, kulturoloških matrica, društvenoga morala, individualizma ili ekonomskog poretka. Između mnogih, izdvajamo neke od relevantnih studija na ovu temu: Jackson, R. (1981), *Fantasy: The Literature of Subversion*, London: Methuen; Blau, H. (1987), *The Eye of Prey: Subversion of the Postmodern*, Bloomington: Indiana UP; Rubin Suleimann, S. (1990), *Subversive Intent: Gender, Politics and the Avant-Garde*, Cambridge, Mass. i London: Harvard UP; Butler, J. (1990), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.

5.5. Zaključak

Irska je verzija globalizacije iz perspektive konca drugoga desetljeća 21. stoljeća rezultirala složenim društvenim, ekonomskim i političkim tranzicijama koje su prije svega bile motivirane nacionalnom histerijom akumulacije kapitala i nekretnina (White, 2013). U tome su jednu od ključnih uloga imali hegemonijski narativi smještanja i izmještanja Irske na svjetskoj geografskoj i ekonomskoj pozornici, a Declan Kiberd (1995) je tome pridodao i ideju opetovanog „izmišljanja“ Irske izjavivši „da Irska nije već postojala, Englezi bi je bili izmislili“ (9). Promišljajući sve transformacije irskog nacionalnog identiteta od stjecanja neovisnosti do danas, možemo zaključiti kako je pitanje smještanja ili pozicioniranja, kako geografskog, tako i ekonomskog i identitetskog, obilježilo irsku noviju povijest u posljednjih stotinjak godina. Bilo da se priklonimo pozicioniranju Irske 'preko Atlantika' uz tvrdnju kako je Irska zapravo američka država smještena na pogrešni kontinent (Dunkerely, 2000) i da ustvrdimo, poput O'Hearna (1998) kako je Irska bila tek prekomorska podružnica *Sillicon Valley*-a čije su korporacije dale zamah 'keltskom tigru' potpuno izmijenivši ekonomski, kulturni i društveni etos zemlje, lako je zaključiti kako je tijekom zadnjih 30 godina došlo do korjenitog ko-optiranja irskog nacionalnog identiteta od strane neoliberalnih politika. Pomak ka neoliberalnim komercijalizacijskim strategijama kako u javnom i kulturnom prostoru, tako i u prostoru doma, bio je ključni čimbenik stvaranja novih diskurzivnih i reprezentacijskih paradigmi koje su dotaknule sve slojeve irskoga društva. Ono što će neki autori nazvati „neoliberalnim perverzijama“ (Kennedy, 2015: 96), u irskom je slučaju bila ekonomska strategija, isprva potpune globalizacije društva, medija, kulturne proizvodnje i svih relevantnih diskurzivnih praksi u javnome životu Irske. Literatura nam ukazuje na to da se sve suvremene i intelektualne pa i kulturalne debate o irskoj sadašnjosti i njezinim mogućim 'budućnostima' bez rezerve oslanjaju na povijesne lekcije koje svjedoče kako je element konflikta i diskontinuiteta duboko usječen u irski nacionalni etos. Težina povijesnih turbulencija na tlu Irske čak je i u drugome desetljeću 21. stoljeća jasno prisutna unatoč dramatičnim ekonomskim fluktuacijama čime je svaki prostor za raspravu o istinskom 'preporodu' ove zemlje ipak strogo ograničen. Stoga ćemo zaključiti kako je Fukuyamina teza o 'kraju povijesti' i konačnoj vladavini liberalnog kapitalizma bez snažne alternative u modernom zapadnom svijetu, pa tako i u

Irskoj, višestruko primjenjiva na svako nastojanje da se znanstveno odredimo po pitanju teorijskih paradigmi primjenjivih na Irsku.

Suvremeno znanstveno bavljenje Irskom uglavnom kreće iz jedne od tri prevladavajuće znanstvene formacije: revizionizam, feminizam, ili iz pozicije paradigme poznate kao postkolonijalni studiji (Cleary, 2007). Ipak je, kao tvrdi Cleary, problematično Irsku čvrsto promatrati unutar bilo koje od te tri paradigme jer su njihove granice krhke te dozvoljavaju pomicanje točki gledišta u cilju formiranja šire promatračke pozicije. Sučeljavajući revizionističku i postkolonijalnu paradigmu u njihovom razmatranju Irske, Cleary će ustvrditi:

[...] postkolonijalni kritičari smatraju kako su revizionisti manje disidenti u poziciji anti-establišmenta, a više avangardna frakcija nove državne inteligencije koja prije svega nastoji pročistiti historiografiju od njezine povijesne podčinjenosti militantnoj nacionalističkoj agendi, te nastoji liberalizirati irsko društvo (ili barem južni dio irskog otoka) na način koji će uznemiriti i isprovocirati pripadnike starog vrijednosnog sustava revolucionarnog nacionalizma i konzervativnog katoličanstva. Za revizioniste, pak, postkolonijalne studije predstavljaju tek projekt intelektualne obnove, retrospektivni pokušaj spašavanja zastarjele agende Sinn Féina pod krinkom postmodernizma. (Cleary, 2007: 3)

Iako suprotstavljene, ove dvije paradigme dijele s feminističkom kritikom nešto zajedničko, a radi se o samo-projekciji vlastite disidentske uloge u suvremenom irskom društvu. Pozicionirajući se kao sile anti-establišmenta, svaka od tih paradigmi u prvi plan postavlja vlastiti program kao pozitivnu alternativu vladajućoj društvenoj strukturi. Ipak, kako zamjećuje Cleary, akademska istraživanja irske kulturne produkcije, napose književnosti i njezinih tržišnih pojavnosti, poput izdavaštva, društvene uloge književnoga teksta, ili pak odnosa između šireg društvenog okvira i samoga teksta književnosti, često ostaju nezamijećene i nedovoljno istražene (*ibid.*). Cleary to naziva „licenciranim neznanjem“ (4) koje se u suvremenim akademskim krugovima u području Irskih studija svjesno prihvaća kao legitimni način pristupanja književnome tekstu bez nepotrebnih socioloških kompetencija i znanja. Posredovanje suvremenoga irskog ekonomskog trenutka putem književnoga teksta jedan je od aspekata suvremene irske književnosti koji nije do danas naišao na široko prihvaćanje u akademskim krugovima. To je također jedan oblik Clearyeva 'licenciranog neznanja' budući da zanemaruje proučavanje modusa na koje suvremena irska književnost, napose ženska književnost, upisuje ekonomsku stvarnost u književni tekst, potkopava neke od dominantnih narativa

suvremene ekonomske zbilje Irske i ukazuje na neuralgične točke društvene i ekonomske modernizacije zemlje tijekom ranoga 21. stoljeća. Klasni raskol, obespravljeni slojevi društva, zaboravljena prava slabijih i manje zastupljenih, zakidanje osnovnih ljudskih prava na liječenje i obrazovanje po mjeri visokorazvijenih zapadnih nacija, sve je to bila irska verzija neoliberalizma koji je doprinio snažnijoj marginalizaciji već obespravljenih slojeva društva. Istraživanja su pokazala kako je, suprotno dominantim narativima samohvale i općeg društvenog prosperiteta za sve, irski ekonomski preporod, tijekom otprilike 13 godina koliko je trajao, zapravo utvrdio postojeće socijalne nejednakosti i učinio život težim no što je bio tijekom ekonomske depresije 1980-ih godina (Kirby, 2010). Ulazeći dublje u znanstvenu analizu nestabilnog fenomena 'keltskog tigra', dolazimo do zaključka da se različite interpretacije te ekonomske pojave i njezinih učinaka na irski identitet, mogu precizno razmotriti tek primjenom više različitih čitanja koja se oslanjaju na različite teorijske paradigme. Drugim riječima, potreban je znanstveni odmak od dominantnog narativa neoklasičnih ekonomista o potrebi liberalizacije svjetskih tržišta kao putu ka vječnom blagostanju, te okretanje ka alternativnim čitanjima koja su u velikoj mjeri marginalizirana u *mainstream* diskursu o irskom ekonomskom preporodu (Kirby, 2010).

Stoga će analiza u nastavku pokazati kako književna djela svjedoče o strukturnoj krizi irskoga neoliberalizma, te ukazuju na mogućnost književnog bavljenja krizom autoriteta koji se otvara nekim novim interpretativnim mogućnostima utemeljenima na propitivanju, kako tvrde Berbéri i Pelletier (2015), „skrivenih mehanizama koji djeluju bilo u pravcu osnaživanja ili pak potkopavanja snažno utaborenih, ali već pomalo oslabljenih autoritetâ“ (2015: 4).

Kolika je zapravo potreba za snažnijom akademskom pažnjom koja bi se usmjerila ka problemu književnog predočavanja irske stvarnosti unatrag posljednjih 20-ak godina, te i koliko je važno usmjeriti znanstvenu pažnju ka fokusiranijem, intimnijem okviru irskih društvenih transformacija tijekom toga perioda, svjedoči i provokativno pitanje koje postavljaju urednici Eamon Maher i Eugene O'Brien u Uvodu monografije *From Prosperity to Austerity* (2014):

[...] u ovome djelu ulazimo malo dublje u problematiku pitajući se zbog čega naši pisci, umjetnici, ali i političari, ekonomisti, akademici, ali i mediji, nisu na prikladan način upozorili javnost o opasnostima

koje im nosi 'keltski tigar'. Zašto nije napisan niti jedan roman, primjerice, koji bi razotkrio stvarne razmjere događanja u Irskoj u to vrijeme? Ima li možda to veze s povećanjem ulaganja u umjetnost u tome periodu, s tom podrškom koja je zasigurno otežala opiranje vladajućem konsenzusu? Možda možemo reći kako su autori poput Johna McGaherna i Williama Tevora imali druge zanimacije i brige od bavljenja keltskim tigrom, ali mnogi su pisci mlađe generacije naprosto izbjegli sudjelovanje u potencijalno fascinantnom projektu: umjetničkom reprezentiranju društva u stanju stalne mijene. (Maher i O'Brien, 2014: 6)

Diskurz utišavanja i kooptiranja umjetničkoga, u pravilu kritičkoga glasa ograničio je kako književnu produkciju na temu ekonomskih previranja, tako i njezinu kritičku i znanstvenu valorizaciju. Na narativ opstruiranja također upućuju Coulter i Coleman (2003) koji naglašavaju poteškoće javnog, posebice umjetničkog reprezentiranja ekonomske fluktuacije i njezinih učinaka na društvo:

U nastojanju da progovore o sistematičnom iskrivljavanju vizije društva u eri keltskoga tigra, utjecajni su društveni komentatori udruženim snagama prikrivali i branili interese maloga broja onih koji su se najviše okoristili tijekom godina napretka. Stoga bi sve kanonizirane interpretacije smjera kojim je Republika Irska krenula tijekom posljednje generacije trebalo smatrati ne samo intelektualno slabašnima već i politički reakcionarnima. (Coulter i Coleman, 2003: 18)

Pri pokušaju razumijevanja učinaka ekonomije na društveni i umjetnički izričaj, moramo biti svjesni da ekonomija kao sustav ne postoji izvan konteksta i sama za sebe, ona je uvijek tvorevina nacionalnoga predznaka što znači da se zbivanja unutar nje i zbog nje ne mogu razmatrati izvan konteksta učinaka na društvene subjekte. To je vidljivo i kada promotrimo termin 'ekonomija' sa jezičnog stajališta jer prečesto nailazimo na pojavu katahreze kod korištenja ovoga termina kada se ekonomija koristi za imenovanje društvenih činova kojima ne možemo dati drugačiji naziv, pa i na primjere metalepse kada se o ekonomiji govori koristeći termine koji imaju slabu semantičku povezanost s ovim terminom, ali su društveno prihvaćeni kao termini sličnoga ili istoga značenja. Ovdje zastupamo stajalište da svako interdisciplinarno bavljenje poveznicama ekonomije i njezinih književnih interpretacija mora krenuti preciznijim određivanjem ključnih pojmova i njihove semantičke, sociološke i kulturološke interakcije. Podsjetit ćemo pri tome na tvrdnju Fredrica Jamesona (1981) kako u našim kulturnim matricama uvijek možemo naići na duboko skrivene ideološke narative koji upravljaju našim razmišljanjima i koji predstavljaju političku podsvijest do koje moramo doprijeti „dinamikom čina interpretacije“ (3) da bi doprli do

„stvarnosnog“, do onoga što čini izvan-tekstualni svijet i što prolazi kroz proces „narativizacije i tekstualizacije“ (21).

6. APSTRAKTNOST FINANCIJA U NEOLIBERALNOM PORETKU I PITANJE NJIHOVA KNJIŽEVNOG REPREZENTIRANJA

Nakon što smo u prethodnim poglavljima detaljno obrazložili koncept neoliberalizma i njegove irske inačice, a u okviru mogućnosti književnoga reprezentiranja ovoga koncepta, u ovome poglavlju ćemo ukratko pojasniti ključna ontološka pitanja reprezentiranja financija u književnome mediju. Jedna od polaznih teza ove disertacije ističe da je osnovna poveznica između sfere ekonomije i sfere književnosti činjenica da se ova prva odlikuje sve snažnijom apstrakcijom svoga djelovanja čime zahtijeva radikalno promišljanje modusa njezine fiktionalne reprezentacije. Pitanje odnosa financija kao sastavnice neoliberalnog kapitalizma i književnosti prije svega je pitanje (ne)rodnih reprezentacijskih paradigmi odnosno stvaranja područja dodira u kojima se ekonomska sfera u fikciji preobražava u subjektivni, usporeni i historiografski uokviren imaginarij. Cilj takvoga djelovanja fikcije, naspram financija i kapitala, je razotkriti i propitati fiktivnu prirodu kolanja financijskog kapitala danas, ali i raščlaniti apstraktni karakter sveopće financijalizacije suvremenog svijeta.

Upravo je apstraktni karakter financija i kolanja kapitala u 21. stoljeću doveo u pitanje granice i mogućnosti narativnog reprezentiranja njihovih mijena i njihova djelovanja na suvremena, post-industrijska društva. Problem modeliranja novih narativnih strategija i novih kritičkih paradigmi datira od 90-ih godina prošloga stoljeća kada je Fredric Jameson u svome utjecajnom eseju *Culture and Finance Capital* (1997) skrenuo pažnju na potrebu stvaranja novih teorijskih paradigmi koje će uzeti u obzir sve snažniju apstraktnost financija u doba kasnoga kapitalizma, ali i kulturna i estetska predočavanja takvih apstrakcija. Jameson je tako ukazao na munjevite, „kibernetičke“ promjene u svijetu kretanja kapitala na globalnim tržištima istaknuvši kako je nemoguće izmjeriti količine kapitala koje se u svakom trenutku, zahvaljujući brzom razvoju tehnologije koja asimilira sve vidove društva, prenosi na različite virtualne destinacije što je, tvrdi on, „proizvelo nove vrste političkih blokada i nove, simptome kasno-kapitalističke svakodnevice koju je teško reprezentirati poznatim načinima“ (252). Jameson je utjecaj kapitalizma na nacije i društva okarakterizirao „nestalnim, ali ekspanzivnim“ jer sa svakom novom krizom taj sistem „mutira u sveobuhvatniju sferu aktivnosti i u šire polje

prodora, kontrole, investicija i transformacija“ (*ibid.*: 248). Ako se tome nadoda i povijesna činjenica prostornog diskontinuiteta širenja kapitalizma, odnosno kapitala, a koja mora uzeti u obzir raznolikost nacionalnih modela razvoja, ali i kretanja većih geopolitičkih aglomerata (primjerice 'treći svijet' naspram 'prvoga svijeta'), onda se kapitalistička kretanja na globalnoj razini moraju sagledati, tvrdi Jameson, kroz očiste „spazmodičnog povijesnog razvoja i mutacija koje su se okrenule od koncepta geografskog prostora ka konceptu prostora“ (*ibid.*: 249). U takvim okolnostima pitanje reprezentiranja apstraktne prirode neoliberalizma i kapitala, te njihove učinke na stvaranje depersonaliziranih i često dehumaniziranih uvjeta života, čak i u zemljama tzv. 'prvog svijeta', u literaturi je počelo uzimati snažnijega maha tek u zadnja dva desetljeća. Naime, elementi fantazije, odnosno apstrakcije od kraja 20. stoljeća naovamo temeljna su obilježja kapitalizma, njegovih suvremenih trgovinskih središta, odnosno financijskih tržišta, ali i čitavog neoliberalnog sustava koji je prerastao, kako smo u ranijim poglavljima naglasili, u dominantnu paradigmu 21. stoljeća. Upravo se pojam apstrakcije nameće kao moguće sredstvo razumijevanja ekspanzije financijskih špekulacija koje su više puta u novijoj povijesti, a zadnji puta 2008. godine, dovele do potpunog ekonomskog sloma u ključnim sferama zapadnoga društva, dok su u drugim sferama doprinijele dodatnom bogaćenju već privilegiranih slojeva. Stoga, kako tvrdi Alison Shonkwiler (2017), apstrakcija predstavlja sredstvo pregovaranja između ekonomskih i kulturnih formi. Naime, apstraktna priroda spekulativnih financija nije sasvim novi fenomen, što je povijest zorno i pokazala i o čemu su detaljnu povijesnu analizu ponudila referentna djela na ovu temu (Chancellor, 2000; Kindleberger, 2005). Poteškoće jezičnog i narativnog reprezentiranja ere „duboke financijalizacije“ (Appadurai, 2016) donijele su svijest o stvaranju novih financijskih imaginarija koji su posve zamijenili nacionalne i društveno-ukotvljene diskurse i koji su proizvod post-industrijskog, multinacionalnog, odnosno globalnog kapitalizma. Takvo izmještanje granica poznatoga i tranzicija u jedan znatno nesmiljeniji i dehumaniziraniji svijet novoga stoljeća odrazio se i na tretman financija i neoliberalizma u fikciji.

6.1. Financijski imaginarij neoliberalizma kao gradivni element proze

Pojam financijske apstrakcije prisutan je u literaturi kao predmet analize književnih djela 19. stoljeća, ali u eri neoliberalizma taj pojam poprima još upečatljiviju auru imaginarnoga, prije svega slijedom dramatičnih pomaka u razvoju financijskih tržišta i struktura kasnoga kapitalizma. Možemo čak ustvrditi kako je aspekt fikcionalnosti zajednički gradivni element književnoga teksta i sfere financija čime pitanje reprezentiranja sfere financija unutar neoliberalne paradigme postaje pitanjem od ključne važnosti za suvremenu književnu teoriju, posebice za onaj njezin odvojak koji izučava ekonomske aspekte književnosti⁵¹. Pitanje reprezentiranja zapravo je pitanje vrijednosti, kako tvrdi Alison Shonkwiler (2017) i nastavlja kako „špekulativna vrijednost mora biti projicirana i uvjerljiva (ili barem ne previše neuvjerljiva) prije no što može biti 'unovčena' odnosno realizirana“ (xxviii). Naše zamišljanje 'vrijednosti', bilo fikcijske ili financijske, ovisit će o tome koliko je snažan učinak konačnoga proizvoda u odnosu na očekivanja, bilo da se radi o tržišnim očekivanjima (u ekonomiji) ili pak o čitateljskim očekivanjima (u književnosti). Tako će primjerice Kornbluh (2014) u svojoj analizi viktorijanskog romana u kontekstu psihološkog okvira ekonomije, suočiti performativnost književne reprezentacije u odnosu prema ne-performativnosti financijske reprezentacije zaključivši kako književnost svojom „kontra-činjeničnom vitalnošću“ (4) estetički posreduje umjesto što mimetički reprezentira čime dislocira dominantne paradigme razumijevanja ekonomije i registrira ideološke metafore ekonomije i financija prikazujući ih s ironičnog aspekta. Stoga je upravo književna proza, tvrdi Kornbluh, svojim kapacitetom 'očučavanja' stvarnosti i uvođenja fikcionalnog elementa u svoju građu, idealno pozicioniran medij reprezentiranja fikcionalne prirode kapitalizma i financija (*ibid.*). Pitanje mogućnosti fikcionalnih žanrova da reprezentiraju kapitalizam i njegove inačice povezano je ujedno s pitanjem kapitalističkog reprezentiranja, odnosno posredovanja stvarnosti koju sam stvara. Drugim riječima, tvrdimo kako književnost koja reprezentira kapitalistički društveni poredak ujedno ispunjava i ulogu modela reprezentiranja. Time suvremena

⁵¹ O fikcionalnom karakteru spekulativnih financija u eri neoliberalizma, te o izmijenjenim paradigmama shvaćanja ove sfere koja je u zadnjih 20-ak godina, a naročito nakon izbijanja posljednje financijske krize 2008. godine prerasla iz deskriptivnog u evaluacijski pojam, dublje uvide nude, između ostalih, i: M. Haiven (2011); A. Carico i D. Orenstein (2014); R. Colesworthy (2014); L. Finch (2015); T. Gajarawala (2015); N. Marsh (2015).

književnost dokazuje moć vlastitog estetičkog aparata budući da ona ne teži samo ka pojednostavnjenom modelu preslika ili mimikrije kapitalizma, odnosno neoliberalizma, već ka dinamičnoj strukturi koja se prilagođava karakteru samoga neoliberalizma, odnosno njegovu slabljenju vremenskih i prostornih granica, oblikovanju dominantnih kontra-diskursa, te jačanju njegovih apstraktnih, skoro fikcionalnih narativa financijalizacije koji dovode u pitanje sve do sada prihvaćene istine. Slično razmišljanje iznosi i Andreas Langenohl (2008) koji imaginarni karakter špekulativnog kapitalizma poistovjećuje s oblikovanjem konkretnih financijskih imaginarija unutar kojih se odigrava kompleksna igra premoći između subjekta i objekta reprezentiranja. Slijedom tih uvida, možemo konstatirati kako roman kojemu je cilj reprezentirati neoliberalnu, kapitalističku stvarnost istovremeno razotkriva ograničenja takve stvarnosti i upire prstom u njezine konflikte.

Iako je književna proza kroz povijesna razdoblja često i otvoreno nastojala destabilizirati neke od dominantnih paradigmi društva, suvremeni irski ženski roman suptilno subvertira hegemonijske narative neoliberalizma nastojeći registrirati njegove slijepe pjege. Čak i u onim romanima u kojima se autorice hvataju ukoštac s logikom toga sustava, koji sve ljudsko svodi na ekonomsku vrijednost i gdje se tekst otvoreno suočava s pritiskom reprezentacijskih strategija neoliberalizma, takvi pokušaji ostaju uvijek otvoreni za alternativne interpretacije. To govori o pomacima koje je kapitalizam nametnuo i u sferi umjetničkoga, književnog izričaja. Naime, njegova rastuća apstraktnost i fikcionaliziranost dovela je u pitanje granice i moduse kojima se ti aspekti mogu učinkovito predočiti, odnosno 'fikcionalizirati', a da se ne izgubi inherentna osobina suvremenoga romana kao realističnog reprezentanta vladajućeg ekonomskog poretka.

6.2. Kapitalizam, financijalizacija, imaginacija: može li proza doista posredovati neoliberalni poredak?

Koliko su književna proza, apstrakcija i imaginacija postali ključni za razumijevanja suvremenog kapitalističkog poretka kojim upravljaju financijske sfere zorno opisuju sljedeće riječi Toral Garajawala:

What happens to culture in the age of finance capital? What happens to the fictions we create when money – harnessed by a range of new, sophisticated, and increasingly abstruse financial instruments – begets money on a scale that Marx could scarcely have imagined? As the production of wealth is further and further removed from the production of things, billions of people's lives are tied up in financial markets shrouded in the haze of mystery. It is no surprise, then, that culture in the age of finance capital is wrestling precisely with what we know but cannot always see. (2015: 7)

Dok autorica navodi niz primjera književne fikcije koja razotkriva mehanizme djelovanja kapitalizma na etos društva, skreće nam pažnju kako se u suvremenoj prozi koja tematizira ekonomske turbulencije vremena u kojemu živimo novac više ne javlja u svom stvarnom, materijalnom obliku već se pojavljuje kao teško obuhvatljiva vrijednost koja postaje sve više nevidljiva, zapravo fiktionalna, jer je njezino kretanje strogo ograničeno unutar maloga broja pojedinaca koji barataju i trguju njime na financijskim tržištima. Takav nevidljivi novac cirkulira „dalje i brže no ikada prije i sve je teže percipirati ga“ (*ibid.*). Dojam da su današnja post-industrijska, post-proizvodna globalna ekonomija i njezina financijska trgovanja 'zaogrnuti tajnovitošću' i vrlo hermetična naspram šire ljudske zajednice govori o nastojanju stvaranja novoga jezika paralelnog svijeta koji štiti samoga sebe specifičnim jezikom i ciljanim stvaranjem „mističnog pokrova koji nastoji stvoriti auru stručnjaka, poznavatelja situacije, vlasnika cjelokupnog znanja“ (*ibid.*: 11). Takav hermetični jezik, tvrdi Gajarawala, postaje instrument kojim ekonomija i globalne financije prikrivaju stvarni obujam svoje moći i svog djelovanja, a neoliberalni roman se javlja kao jedan od načina skidanja 'vela misterije' s tzv. kapitalističkog realizma, „ideološke nemoći zamišljanja bilo kakve pukotine u sadašnjim političkim i ekonomskim sustavima“ (*ibid.*: 12). Stoga sadašnja i buduća istraživanja književne tematizacije ekonomije, posebice neoliberalizma i njegova lokalizirana djelovanja moraju dati uvid u mehanizme otpora i subverzije neoliberalnim kapitalističkim narativima budući da su takvi romani u pravilu „sistemski romani koji umnogome počivaju na nasljeđu naturalističko-znanstvenih razmišljanja o postojanju nad-ljudskih sila, koje se danas javljaju kao decentralizirane, post-humanističke mreže djelovanja“ i koje u sklopu narativa 'nove ekonomije' nameću diskurse slobodnih tržišta koja sama stvaraju svoja pravila (Shonkwiler, 2017: 122). Takvim se postupcima današnji ekonomski i politički narativi služe kako bi nekadašnje 19-stoljetne prirodne zakone ljudske zajednice nametnuli, zaključuje Shonkwiler, kao univerzalne, neoliberalne tržišne zakone (*ibid.*). Budući da se kapital kao koncept

smatra univerzalnom kategorijom, zbog svoje apstraktnosti i ontološke sveobuhvatnosti, njegovo tematiziranje u literarnom tekstu sve je teže ograničiti, pa i teorijski obuhvatiti unutar nacionalnih okvira. Ovdje ćemo razmotriti pomaže li nam pri analizi ideje reprezentiranja neoliberalizma i kapitala u književnom tekstu i definicija 'svjetske' književnosti koju je iznio Franco Moretti (2000; 2003) i kojom su se poslužili brojni kritičari kako bi utvrdili nove teorijske pravce tezom o heterogenosti svjetskog književnog pejzaža. Naime, koncept 'svjetske' književnosti kao heterogenog sustava navodi na zaključak da je književnost, osobito roman koji problematizira svijet kapitalizma i njegovih pojavnosti, odraz samoga kapitalizma kao sustava koji je izbrisao nacionalne granice, nametnuo globalnu ideju jedinstva pod egidom svjetskog napretka, te koji se nametnuo kao izazovni okvir razmatranja tzv. 'malih' književnosti'. One se u suvremeno doba moraju razmatrati u kontekstu globaliziranoga, nad-nacionalnog sistema. Stoga je upravo financijski, odnosno ekonomski imaginarij, ona točka u kojoj se irska i 'svjetska' književnost dodiruju premošćujući sve stvarne i zamišljene granice.

6.3. Suvremena irska proza: pogled s distance na ekonomski kontekst

Iako je neosporno da su posljednja dva desetljeća Irsku proebrazila u svojevrsan međunarodni 'brend' ili u „ogledni primjer 21-stoljetnog kapitalističkog uspjeha (i posljednjeg pretjerivanja)“ (Murphy, 2014), već i sama ekonomska transformacija ove zemlje u poželjnu korporativnu meku predstavljala je korjenitu metamorfozu društva koje je kroz 20. stoljeće gradilo svoj identitet na duboko utvrđenim, tradicionalno-katoličkim vrijednostima. Unatoč tome, recentne društveno-ekonomske promjene nisu izazvale snažniji dijalog pisaca sa stvarnošću koja ih okružuje. Međutim, Claire Kilroy, jedna od autorica čiju prozu istražujemo u ovome radu, istaknula je kako se na sveučilištima diljem Europe, pa i u Americi, posćljednjih godina akademski izučava novi irski 'književni žanr' prepoznat kao '*austerity fiction*' (Lozano García, 2018). Naime, u periodu ekonomskog procvata, tema uspona Irske na globalnoj ekonomskoj sceni nije bio književno reprezentirana u onoj mjeri u kojoj su to bile neke druge teme. pisci su, prema tvrdnji autorice, teško nalazili smisao u onome što se događalo u irskom društvu jer je intenzitet promjena na svim područjima života bio toliko izražen da je bilo nemoguće uhvatiti se ukoštac s temom irskoga neoliberalizma osim kroz satiru (*ibid.*). U tome su periodu, naime, u prvi književni plan došli žanrovi poput povijesne fikcije ili

tipično ženskog žanrovskog pisma populariziranog kao tzv. '*chick lit*'. Tek kada je nastupila kriza i društveni se jaz pokazao u svoj svojoj dubini, tada su na vidjelo izašle ljudske priče i njihove tragične sudbine u srazu s neoliberalnim kapitalizmom. Čak ni tada se ženska proza ne bavi direktno ekonomijom, niti politikom. Ona je, kako ćemo pokazati u analizi, i dalje primarno okrenuta prostorima doma i obiteljskim naracijama. Kao reakcija na kulturalnu klimu neoliberalizma, ta je proza realistična i ukazuje na prevlast kapitalističkog načina razmišljanja okrenutog osobnom postignuću i traženju rješenja u vlastitim resursima bez oslonca u kolektivnome Drugome. Društvene teme kojima se bave ove autorice odraz su neoliberalnog stanja uma u Irskoj 21. stoljeća, a to podrazumijeva redefiniranje tradicionalnih vrijednosnih sustava temeljenih na zajednici i apsolutnu okrenutost ka osobnom napretku i razvoju kao temeljima kapitalističkoga sistema. Dominantni motiv analiziranih proza neupitno je vezan uz prostor doma ili intimnog prostora stanovanja. Taj se prostor ne predočava više kao toplo obiteljsko ognjište ili kao mjesto suživota više generacija. To je sada prostor s tržišnom vrijednošću, nestabilna i fluidna nekretnina koju netko pokušava kupiti, prodati, preurediti ili je otplatiti. Često je u analiziranim prozama upravo prostor doma mjesto tame, anksioznosti i tišine. Subjekt je u takvoj prozi i sam nestabilna kategorija, baš poput ekonomskog sustava u kojemu se nalazi. Taj subjekt živi u nekoj vrsti stalne sadašnjosti, s tek usputnim evokacijama na prošlost dok je budućnost nedorečena ili sasvim izostavljena. Takva proza, okrenuta ka malim, intimnim pričama iz irskih obitelji koje preživljavaju ekonomski procvat nacije, ne ide tragom 'velikoga engleskog romana' i ne preslikava u književni tekst velike, društvene teme. Međutim, predočavanjem onih naoko nevidljivih lomova u strukturi irskoga društva, osobito irske obitelji, u prvim desetljećima 21. stoljeća, ove proze vrše, prema riječima Mary McGlynn (2017) ideološku intervenciju kako u sadašnjost, tako i u prošlost, dajući jedan sasvim novi ekonomski, ali i politički komentar na novu irsku stvarnost.

Bolji poznavatelji irskog književnog stvaralaštva ovaj će fenomen smatrati začudnim budući da je upravo književno predočavanje irskoga života, posebice onoga u ruralnim predjelima zemlje, bilo snažna identitetska okosnica obimnoga književnoga korpusa 20-stoljetne irske književnosti. Neki su se autori i kritički osvrnuli na fenomen književne apstinencije od irskoga neoliberalizma. Tako će primjerice Julian Gough kritizirati priznata književna imena u Irskoj zbog njihovog nedovoljnog angažmana u

predočavanju iskustva irskoga neoliberalizma iako će istaknuti njihovu dugotrajnu, neshvatljivu prisutnost u krugu međunarodnih književnih priznanja i nagrada koje favoriziraju tradicionalne tematske matrice predočavanja Irske. Svoje suvremenike naziva „pompoznom, provincijskim književnim kružokom“ i „isposničkom kastom koja švrlja pod svjetlom svijeća, izolirana od električne struje kulture“, te nastavlja:

The role of the Irish writer is not really to win prizes in Ireland; their role historically has been to get kicked out of the country for telling the truth. And there's not quite enough of that going on. Just when we need a furious army of novelists, we are getting fairly polite stuff published by Faber & Faber that fits into the grand tradition (Flood 2010)

Ova kritika upućena suvremenicima koji se i dalje u svojim tematskim okvirima vole vraćati u irsku prošlost možda se može objasniti time što je premalo vremena prošlo od početka irskog ekonomskog uzleta i kasnijega sloma da bi književnici mogli objektivno i kritički dotaknuti irske boljke. Ovom će se mišlju voditi i Kevin Myers (2010) koji raspravlja o romanu *Capital Sins* (Peter Cunningham, 2010) ističući kako je ovaj pisac jedan od rijetkih irskih autora koji se usudio zaći dublje u temu posljedica divljeg kapitalizma na irsko društvo. Myers zaključuje kako je većina irskih pisaca otvoreno izbjegla zadirati u takve teme čime su izdali svoju ulogu društvenih kritičara. Ipak, ovakav stav o funkciji pisaca kao društvenih kritičara zaziva pitanje o nužnosti preuzimanja takve uloge naspram društva u cjelini. Vremenska distanca je ono što književnom djelu daje njegovu reprezentacijsku moć jer se u protivnom književno djelo, čak i ono koje bi spadalo u tzv. 'angažiranu književnost' pretvara tek u činjenično utemeljenu kroniku razdoblja u kojemu nastaje. Stoga je upravo težnja ka distanciranom, iako fikcionaliziranom, objektivnošću u pristupu ekonomskom preobražaju Irske provodna nit odabranoga arhiva. Upravo u prostoru ekonomskih trauma ove autorice ulaze u dijalog s dramatičnom suvremenosti Irske koju u svojim prozama na trenutak odvajaju od nesmiljene i grube stvarnosti u kojoj protagonisti nastoje pronaći smisao i pažnju usmjeravaju ka nevidljivome, prešućenome doživljaju te nove Irske. Na taj način, autorice ipak ne kidaju sve veze sa kontekstom koji ih okružuje, već iznalaze svoju vrstu distance koju, kako je još Yeats ustvrdio, moraju, jednom odabranu, čvrsto držati naspram nametljiva svijeta (1961). Taj se 'nametljivi svijet' u ovim prozama manifestira kao agresivna pozadina kompleksnih, intimnih sudbina pripadnika te nove irske srednje klase koja u 20-stoljetnoj irskoj prozi nije bila

dominantan okvir naracije. Neoliberalna era u Irskoj, poput proze koja s njom ulazi u dijalog, korijene svoje disfunkcionalnosti pronalazi u nekim prošlim vremenima, u društvenim matricama kojima je, doduše, 21. stoljeće zatvorilo vrata okrećući se zapadnjačkom diktatu slobodnih tržišta i samoostvarenja, ali čiji se društveni tragovi itekako osjete u životima protagonista 'neoliberalne' proze. Upućivanja na tešku prošlost, neprilagođenost protagonista na izmijenjene uvjete života u blagostanju i neslućenim mogućnostima, nametljiva prisutnost minuciozno opisanih nekretnina u kojima protagonisti obitavaju, te pritisak društvene promjene, temeljne su narativne niti analizirane proze. Ništa u tim prozama nije stalno, niti sigurno, a protagonisti su u stalnoj potrazi za novim ili drugačijim načinima shvaćanja, razmišljanja i djelovanja u svijetu u kojemu je malo toga stalno i sigurno. Društvene mijene su se u ovim prozama naprosto dogodile, one su stigle nenajavljeno i ukinule su svaku mogućnost sveobuhvatne ljudske percepcije i postupnoga prihvaćanja nekoga novoga poretka i sustava vrijednosti. Tako ćemo u romanu *Broken Harbour* Tane French (2012) upoznati mladu obitelj shrvanu i u konačnici izbrisanu iz stvarnog života pod naletom agresivne bankarsko-građevinske sprege koja je obećavala život iz bajke, a isporučila prijevaru, izdaju i ljude uništenih života. U *The Devil I Know* Claire Kilroy (2012) apstrakcija financija i njezine konkretne manifestacije na tlu Irske dobivaju sasvim novi oblik kada nas autorica uvlači duboko u taj vrli, novi svijet investicijske opsjene i gradnje 'kula u zraku' na stvarnim zemljištima prenapuhane vrijednosti. Opseg prijevare koja je u tom segmentu zadesila Irsku doista je šokantnih razmjera, a Kilroy nas ovim romanom uvodi u samo srce tame suvremenih financijskih tijekova i njihovih 'ugovora s vragom'. *The Free and Easy*, roman Anne Haverty (2006), poigrava se nekim od najpoznatijih irskih identitetskih toposa iz prošlosti i preoblikuje ih unutar konteksta neoliberalnog, ekonomski procvjetalog Dublina, u sasvim novu priču o nastojanju da umakne utezima tradicije, masovnog iseljavanja i ruralno-katoličkog svjetonazora i da potpuno prigrli zapadnjački kapitalizam. Na tome putu neće svima biti jasno kako nas prošlost uvijek sustigne i kako tragovi tradicije i kulture zauvijek žive u nama koliko god ih nastojali distancirati od sebe. U *Fox, Swallow, Scarecrow* (2007) Eilís Ní Dhuibhne otvara kompleksan pogled na odnos sjećanja i tradicije, s jedne strane, te konzumerizma i ekonomske anksioznosti neoliberalnog Dublina, s druge. Složenost odnosa u kulturi 'keltskoga tigra', te nemogućnost snalaženja u sadašnjem trenutku, a bez sposobnosti

percipiranja prošlih i budućih vremenskih okvira, daje naslutiti da je nova ekonomska kultura uvelike onemogućila vremensku percepciju smještajući svoje aktere u mjuhur vječne sadašnjosti za koju akteri niti mogu niti žele dokučiti alternativu. Protagonisti ove proze možda i ne žive ispunjene, realizirane sudbine, ali što je moguće iza toga? Što bi takvo postojanje u sadašnjosti moglo zamijeniti? Je li ovo doista onaj svijet koji nas u potpunosti zadovoljava? Na ova pitanja autorica ne nudi konačne odgovore već ih nudi kao poticaj za razmišljanje o pitanju je li Irska zaista dosegla 'kraj povijesti' prema Fukuyaminu shvaćanju. U romanu *The Forgotten Waltz* (2011) Anne Enright nudi još jedan distancirani pogled na neoliberalnu eru Irske, ali je on obojen intimnim bojama preljuba, izdaje i nezadovoljstva sadašnjim trenutkom. Irsko je društvo u ovoj prozi tek pozornica na kojoj se odigrava složena igra nepovjerenja, stalne žudnje za neuhvatljivim ciljevima, ali i suptilna drama o potrazi za stalnošću i pripadanjem u svijetu u kojemu je malo toga stalno i sigurno. I u ovoj prozi se pred čitateljem otvaraju pitanja o granicama ljudske psihe, o motivima koji ih pokreću i o učincima neracionalnoga ponašanja prema Drugome. Jedini odgovor kojeg naslućujemo ima veze s vremenom sadašnjosti u kojemu diktati nesmiljene fluidnosti vrijednosti postaju jedina konstanta, a čovjeku ne preostaje drugo doli krenuti niz takvu stazu i bez propitivanja oslušivati zov vlastitih skrivenih poriva. Roman *Tender* (2015) mlade autorice Belinde McKeon već od samog naslova konotira višeslojnost svoga sadržaja budući da funkcionira na više simboličkih razina. U ovoj intimnoj drami s dvoje mladih protagonista u središtu zapleta, prožimaju se afektivno i ekonomsko da bi tekst pretvorili u sasvim individualizirano i vrlo intimno svjedočanstvo o tome kako se u eri neoliberalizma čak i one najintimnije priče moraju interpretirati kroz prizmu odnosa pojedinca prema ekonomskom okruženju koje posredno, ali i neposredno upravlja kolektivnom sviješću zajednice. I ova proza svjedoči istovremeno o pokušajima protagonista da se distanciraju od konzervativne irske katoličke prošlosti, ali i da umaknu politici moralnog nadzora nad društvom kakav je vladao tijekom 20. stoljeća. Iz ove proze iščitavamo kako je progresivnost i pravo na slobodu izbora u novom irskom društvu još uvijek opterećeno teretom recentne prošlosti, a ekonomski je prosperitet tek krhki okvir za šire mogućnosti ostvarivanja osobne slobode. Deirdre Madden se u romanu *Time Present and Time Past* (2013) bavi konceptom distanciranoga reprezentiranja ekonomske stvarnosti Irske. Ona to čini propitujući granice reprezentiranja aktualnoga trenutka i očučujući taj trenutak složenim

jezičnim eksperimentiranjem koje upućuje na fluidnost i nestabilnost ljudskoga iskustva u doba duga i apstraktne financijalizacije. Neoliberalna fluidnost vremena i prostora, osobito prostora doma ili prostora stanovanja, okosnica je i romana Anne Enright, *The Green Road* (2015). U ovoj se prozi autorica ponovno služi tehnikom ne-linearnoga pripovijedanja nastojeći suvertirati neke od temeljnih slabosti neoliberalizma i nastojeći umknuti nametljivoj igri njegove ideologije.

Predočavanje suvremenosti kao vremenske i društvene kategoriju nije nužno istoznačno predočavanju ostavštine ere blagostanja u Irskoj budući da su duboki društveni šokovi još uvijek previše svježi da bi se u književnome stvaralaštvu šire obujmilo taj period suvremenosti. Naime, predočavanje posljedica prsnuća nekretninskog balona, te ekonomskih i financijskih špekulacija koje su dovele do toga, znači dirnuti u svježe rane irskoga društva i pokazati još jednom kako je odnos irskoga pisca i društvenog konteksta u kojemu djeluje oduvijek bio izuzetno složen. Upravo iz tog razloga ovo je istraživanje usmjereno ka iznalaženju i analiziranju intimnih mikro-predodžbi traume kroz koju je Irska prošla u protekla dva desetljeća.

6.4. Zaključak

Budući da se u ovome radu književnim tekstovima pristupa sa stajališta njihove reprezentacijske i subvertivne snage u kontekstu suvremenoga neoliberalnoga poretka, konstatirat ćemo kako ti tekstovi predočavaju globalnu apstraktnost kapitalizma, odnosno njegovu fikcionalnost koja briše nacionalna ograničenja i koja fikciju pretvara u model narativnog posredovanja. Takav suvremeni književni realizam istovremeno posreduje i predočava dvojbe reprezentiranja neoliberalnog kapitalizma. U suvremenim okolnostima sveopće financijalizacije, ljudska percepcija vrijednosti nije povezana sa stvaranjem i proizvodnjom već sa visoko apstrahiranim financijskim operacijama. Držimo kako u takvim uvjetima reprezentacijska logika neoliberalizma postaje sve sličnija reprezentacijskoj logici književnoga teksta. Kako neoliberalizam snažnije upravlja zakonitostima reprezentiranja i fikcionalizacije, podjednako u ekonomskoj i kulturnoj sferi, tako suvremeni roman iznalazi nove modele otpora sužavanju vlastitih imaginarija i koristi nove konceptualne alate za kritičko sagledavanje kapitalizma i

neoliberalizma. U analiziranim prozama, kako će se i pokazati u nastavku, prokazuju se slabosti neoliberalnog narativa neizbježnoga rasta i globalizacije, oslanjanja na vlastitu individualnost i na prihvaćanje neizbježne promjene u linearnom protoku vremena. Ovi romani odbacuju ideju ekonomskog napretka kao izoliranoga događaja i afirmiraju ideju neizbježnoga povijesnoga slijeda pri čemu je neoliberalna sadašnjost u središtu zanimanja unatoč tome što je iznevjerila obećanje napretka i promjene. Tekstovi su, kao odraz vremena kojega reprezentiraju, okrenuti problematiziranju prostora doma i pokušaja afirmacije individualnoga doživljaja sadašnjega trenutka. Ipak, u skladu sa svojom inherentnom težnjom da ukažu na neizbježnost povijesnoga slijeda, ove proze ne nude konačna rješenja niti moralne pouke. One su uokvirene pesimizmom, hermetičnošću i idejom slabosti ljudskoga bića koje se neuspješno hvata ukoštac s izazovima vremena koje je neumoljivo upravo prema ljudskim bićima. Drugim riječima, ove proze iščitavamo kao intervenciju u anksioznost neoliberalnoga poretka, ali i kao tekstualne predodžbe ne samo uskoga okvira ekonomskih i financijskih fluktuacija jednoga društva, već kao predodžbe znatno širega koncepta društva, doma, vremena i individualnosti neoliberalnog subjekta.

Iako strukturirani kao intimne ljudske drame neoliberalnoga vremena, ovi romani nameću se i kao podsjetnik na ključne slabosti koje su obilježile irsko društvo kroz noviju povijest, a radi se o osjećaju nemoći pred neumitnom nametljivošću izvanjskih utjecaja, te o društvenim nejednakostima i utišanim tabuima. Ono što su starijim generacijama irskih pisaca bila tematska uporišta, dakle nacija, identitet i ruralno-crkvene društvene dogme, mlađim su generacijama autorica intimni, obiteljski i partnerski odnosi unutar kojih se oblikuju raznoliki oblici otpora prema neoliberalnom modelu oblikovanja ljudske egzistencije. Taj otpor djeluje istovremeno u više pravaca, kompleksno i neumitno, baš poput vremena u kojemu se formira.

Imajuću u vidu navedeno, u narednim poglavljima ispitat će se i predočiti granice predočavanja ekonomskih, posebice neoliberalnih narativa na primjeru irske ženske proze objavljene u periodu 2006. - 2016. godine.

7. NEOLIBERALNI KONCEPT DOMA KAO ŠPEKULATIVNA

KATEGORIJA: *The Devil I Know* Claire Kilroy i *Broken Harbour* Tane

French

“1997. godine službeno je objavljeno kako je bruto domaći proizvod (BDP) Republike Irske premašio britanski. Na tu vijest nije bilo masovnih reakcija, uličnih slavlja, a na radio postajama to je bila jedva spomenuta vijest; ljudi su naprosto bili previše zauzeti zarađivanjem novca i kupoprodajom kuća. Deset godina kasnije, fenomen poznat pod nazivom 'keltski tigar', bio je mrtav. Nakon snažnog građevinskog zamaha u sklopu kojega je irska vlada odobrila gradnju 180,000 stambenih jedinica, od kojih je 100,000 ostalo prazno, nacija je bankrotirala. Pomoću kredita iz prekomorskih zemalja, Irci su bezbrižno kupovali i prodavali nekretnine između sebe. I novac i ljudi masovno su hitali u Irsku čitavo desetljeće. [...] A onda je mjehur puknuo“ (Kiberd 2018).

Fenomen ekonomskog uspjeha Irske obilježila su izuzetno velika ulaganja u sektor nekretnina, odnosno u građevinski sektor. Više no u drugim zemljama, Irska je gradila „beskonačne stambene blokove usred ničega i zatrpavala je dablinske vizure komercijalnim poslovnim prostorima (Varoufakis, 2016: 95). Ne čudi stoga što su dvije autorice mlađe generacije, Claire Kilroy i Tana French, upravo posljedice pretjerane i nasilne urbanizacije u Irskoj tijekom perioda ekonomskog uzleta, ali prije svega učinke takvoga nasilja na ljudske sudbine, odlučile tematizirati u svojim romanima *The Devil I Know* (Claire Kilroy, 2012) i *The Broken Harbour* (Tana French, 2012). Iako sasvim oprečnim žanrovskim odabirom, ova su dva romana prodrila duboko u problematiku špekulativne prirode doma u eri neoliberalizma. Naime, koncept 'doma' se desetljećima u irskoj kulturi pojavljuje kao važan prostorni označitelj i kao takav u književnom je izričaju uobičajeno služio kao sredstvo predočavanja društvenih, kulturnih i političkih zbivanja⁵². Deregulacijom tržišta u eri neoliberalizma u Irskoj dolazi do značajnog porasta stranih ulaganja što se posebice snažno odrazilo na tržištu nekretnina. Kako je

⁵² S. Carswell i J. Horgan-Jones (2022) prenose riječi irskoga predsjednika Michaela D. Higginsa koji je na otvaranju stambene zajednice za mlade beskućnike pokraj gradića Naas u pokrajini Kildare osudio stambenu krizu koja se 2022. još uvijek snažno osjeti u Irskoj kao „veliki, veliki, veliki promašaj“ Irske. Predsjednik je osudio „špekulativnu prirodu investicija u stambene objekte, propitujući Republiku koja je osnovana 100 godina nakon utemeljenja države“ (*ibid.*). Prenoseći predsjednikove riječi, autori iznose njegovo razočarenje činjenicom da se Republika Irska nije bila u stanju izboriti za svoje najranjivije građane i da se „danas više ne može govoriti o krizi, nego o katastrofi“ budući da pogled u budućnost ne donosi ništa pozitivno. Relevantno za temu ovoga poglavlja, predsjednik je u svome govoru istaknuo ulogu rijetkih građevinskih poduzetnika koji su prepoznali potencijal oronulih zgrada i pretvorili ih u domove za mlade beskućnike, te je zaključio ovim riječima (u izvorniku): „*They were people who built homes, and building homes is what is important; it is not to be a star performer for the speculative sector internationally or anything else*“ (14 lipnja, 2022).

kulturni identitet te ere potkopao tradicionalne aspekte doma, koji su u pravilu bili zasnovani na najamničkom ili rentijerskom konceptu ne-posjedovanja, izložio je veći dio stanovništva mogućnosti rizika i ulaganja koji se temelje na povezanosti s globalnim kapitalizmom i njegovim paradigmama špekulacije. U takvoj 'novoj' irskoj kulturi, koja je u snažnoj opreci naspram povijesno uvjetovane kulture koja je posjedovanje nekretnina i zemlje povezivala isključivo s bogatstvom, najveći dio financija koje su se ulijevale u irsko nacionalno gospodarstvo otišlo je u sektor građevinarstva i prostornog razvoja (White, 2010).

Takva špekulativna kultura koja je Irskom ovladala u eri neoliberalizma osnažila je konstrukt doma kao središnjeg prostora stvaranja prostorne politike u kojemu pojedinci formiraju odnose prema vanjskim utjecajima društvenih i kulturnih kretanja (Buchanan, 2013). U eri ekonomskoga uspona na prijelazu stoljeća, te u prvim godinama novoga milenija, kulturalni konstrukti doma preobrazili su se iz tradicionalnih percepcija doma kao prostora obiteljskog življenja u fluidni prostor špekulacije i nestabilnosti. Dom tako u suvremenoj irskoj ekonomskoj konjunkturi postaje prostor nesigurnosti, psihološka čahura koja inkorporira prošla sjećanja i buduće mogućnosti zbog čega postaje jedna vrsta zatvora, odnosno „fenomen koji osnažuje koncept iskorijenjenosti i beskućništva“ (Bertha 2004: 64). Špekulativna priroda neoliberalizma dom je, stoga, preobrazila u ogledalo vlastite bezobzirnosti koja nema korijen niti je fiksirana u jednoj točki već je u stalnome kretanju unutar sfere globalnoga i globaliziranoga. Nadalje, špekulacije u ovom segmentu društva preobrazile su čitave prostorne pejzaže u Irskoj pretvorivši ih u igralište globalnoga kapitala (Buchanan, 2013). Snažan utjecaj na preobražaj irskoga koncepta doma imala je, naravno, i sama špekulativna priroda ere 'keltskoga tigra' koja je bila obilježena sveobuhvatnom plimom euforije i zaduživanja. Ideja posjedovanja u tom je periodu stvorila neke nove društvene i ekonomske rituale koji su favorizirali rizik, zaduživanje i špekuliranje bez sigurnosne mreže potencijalnog ostvarivanja dugoročnog profita ili povrata na uloženi kapital. Manji dio građevinskih špekulanata u Irskoj ostvario je brzi povrat uložениh sredstava u eri najsnažnijeg ekonomskog rasta. Međutim, za veliki dio irskoga stanovništva koji su s vjerom u svjetliju i sigurniju budućnost ulazili u dužnički odnos s irskim bankama, ovaj je proces završio kolapsom tipičnim za sve vrste spekulativnih epizoda koje, kako zamjećuje Galbraith (1990) nikada ne padnu šaptom već snažnim udarcem o tlo. Budući da je stanje dužništva

krajnja posljedica špekulacija na tržištu, što se u Irskoj najdramatičnijim pokazalo upravo u sektoru stambenih nekretnina, jasno je kako dug postaje dominantna paradigma na neoliberalnim tržištima. Posljedice toga su dramatične kako za naciju tako i za pojedince pa se termini poput 'osobnog bankrota' i 'psiholoških posljedica' često povezuju upravo s idejom dužništva (Graham i Dodd, 2002: 687). Teorijska literatura na temu dužništva, a koja se oslanja na ranije doprinose Friedricha Nietzschea i Michela Foucaulta, temi često pristupa iz rakursa Foucaultove teorije suvremenih sustava upravljanja kojima neoliberalizam oblikuje i ustrojava subjekt. Tako Mahmud (2012) vidi dužništvo kao suvremenu iteraciju povijesnih ciklusa upravljanja radnom snagom i upravljanja moralnim discipliniranjem pojedinaca. To osnažuje argumentom da se „povijesna uloga dugovanja u moralnom discipliniranju subjekta očituje u činjenici da su u svim Indo-europskim jezicima termini koji se koriste za 'dug' sinonimi termina za grijeh i krivnju. Prema Mahmudu, odgovorni subjekt kojega stvara neoliberalizam zapravo je samo-dostatni subjekt tržišta. Stoga i koncept dugovanja postaje isključivo individualizirano i privatizirano iskustvo kao i mnoga druga iskustva unutar konjunktura neoliberalizma. Stoga će i analiza koja slijedi usmjeriti pažnju prema odnosima dugovanja i krivnje u kontekstu stvaranja novih koncepata doma kao krajnjeg dokaza afirmacije u suvremeno doba.

U nastavku će se koncept špekulacije i duga primijeniti na analizu proza *The Devil I Know* Claire Kilroy (2012) i *Broken Harbour* Tane French (2012). Naime, obje autorice bave se dekonstruiranjem mita irskoga doma kao ognjišta i utočišta, te kao čimbenika u stvaranju kulturološke autentičnosti. Osim toga, ukazuju na zlokobne strane zaokreta ka dužništvu i financijskoj propasti kao temeljnim elementima neoliberalnoga koncepta doma. Utvrdit ćemo kako ove proze ispisuju nove koncepte doma koji u neoliberalizmu više nema status nacionalističkog ideala već je pretvoren u robnu vrijednost koja legitimira autentičnost vlasnika-subjekta u kapitalističkim konstruktima posjedovanja. Gotički elementi prisutni u obje proze pridonose stvaranju nerazriješenih napetosti i predstavljaju poveznicu između dva ključna elementa naracije – začudnosti vremena i začudnosti prostora. Nelinearno vrijeme pozicionirano u svojevrsnom ne-prostoru ovih proza isprepliće se s implicitnom kritikom neoliberalnog narativa koji prodire u prostore doma pretvarajući ga u mjesto ne-slobode i konflikta. Konačno, obje proze koje istražujemo u ovome poglavlju u svojoj kritici neoliberalizma

ukazuju i na napetost između službenih neoliberalnih narativa napretka i njegovih temporalnosti i prostora budući da ovaj sustav favorizira vječnu sadašnjost.

7.1. Satirizacija financijskih špekulacija ili proizvodi li neoliberalizam ideju doma koji to nije

Eksperimentirajući na granici žanrova, Claire Kilroy u *The Devil I Know* (2012) objedinjuje elemente i aluzije na gotičke, faustovske, te kafkijanske narative s natruhama kriminalističkoga romana. Obilno se služeći alegorijom i satirom, Kilroy tematizira koncepte doma, dugovanja i krivnje na vrhuncu ere irskog nekretninskog mjehura, a to čini koristeći višestruke vremenske okvire koji su prethodili globalnom ekonomskom krah 2008. godine. Objavljen 2012. godine, roman predočava događaje koji će uslijediti 2016. godine kada se odvija sudski proces koji predstavlja narativni okvir romana. Naime, roman je strukturiran kao sudsko saslušanje Tristrama St Lawrencea, posljednjeg u nasljednoj liniji anglo-irske loze vojvodstva Howth, ujedno i glavnoga aktera korupcijske afere s nekretninama u eri ekonomskog rasta Irske. Ova proza je ujedno i otvorena kritika ekonomskog sustava koji je pokazao svu irsku nemoć i neefikasnost u eri ekonomskog rasta. Budući da se radi o alegoriji irskoga uspona i pada u eri neoliberalizma, pripovijedanjem dominiraju gotički motivi koji se oslanjaju na barokne interijere, likove koji sudjeluju u radnji, ali ih nitko nikada nije vidio, predodžbe propadanja vlastelinskih imanja anglo-irske kolonizatorske klase, te na stalnu prisutnost nadnaravnoga u nelinearnom tijeku naracije. Odabir forme sudskoga saslušanja omogućio je autorici da vjerno predoči dijaboličan, i na trenutke nadnaravan, pogled na kolektivnu opsesiju Iraca nekretninama u eri kada su upravo one postale vladajuće mjerilo društvenoga uspjeha. Ovakva forma naracije implicira potrebu suđenja čitavoj naciji zbog kolektive neodgovornosti i nedostatka preispitivanja nacionalnog identiteta i kolektivnoga morala u eri u kojoj su materijalizam i robna vrijednost postale ključni čimbenici re-ispitivanja irskoga nacionalnog prostora. Odabir prozne forme svjedoči kako autorica cilja precizno u srce tame irskoga ekonomskog uspjeha i kako joj je namjera ogoliti opću društvenu pohlepu i ovisnost o nekretninama,

novcu i osobnom interesu, osobinama koje su u novoj, ekonomski osnaženoj Irskoj zauzeli dominantno mjesto.

Krenuvši od samoga naslova romana, opažamo aluziju na faustovski koncept prodaje duše Vragu. U naslovu se autorica poigrava dvostrukim značenjima i snažnom simbolikom pa je tako naslovna fraza *'the devil I know'* zapravo skraćeni oblik engleske poslovice „*better the devil you know than the devil you don't know*“ koja podsjeća da čovjek koji je suočen sa dvije negativne mogućnosti treba odabrati onu, uvjetno rečeno, 'manje pogubnu', čak i kada mu ona neće donijeti ništa dobrog⁵³. Sintagma se u romanu koristi s dvojakim značenjem, prvo da bi ukazala na duboke moralne dvojbe nacije suočene s naglim ekonomskim uspjehom, ali i na osobne dvojbe svakoga društvenog subjekta koji mora preuzeti odgovornost za vlastite postupke. Osim naslovne sintagme kojom se čitatelja priprema na gotičke elemente naracije, kontinuirano je prisutan unutar naracije, ali zapravo cijelo vrijeme nevidljiv i odsutan, lik M. Deauville za kojega prvo naslućujemo, a onda na koncu i saznajemo, da je zapravo reinkarnacija Vraga koji na kraju investicijske afere dolazi po naplatu za sva zla počinjena u ime ekonomskog napretka. Iako je taj lik isprva predočen, kroz Tristramovo svjedočenje, kao njegov sponzor u Anonimnim Alkoholičarima da bi mu se dala subjektivnost i moć djelovanja u 'stvarnom' tijeku pripovijedanja u kojemu se taj lik preobrazi u mitski lik investitora međunarodne reputacije. Tijekom romana postaje jasno da taj lik na određeni način 'posjeduje' Tristramovu svijest i moć odlučivanja i da ga u raspletu romana upravo on odvodi tamo gdje završavaju svi koji su se ogriješili o dom i naciju, u Pakao. Autorica korištenjem tako kompleksnog lika implicira kako je Irska, utjelovljena u liku Tristrama, bila potaknuta na iskušenja nepromišljenih, bezobzirnih ulaganja upravo od onih koji su trebali služiti kao stabilizacijski i kohezijski element društva.

Osim ambivalentnog odnosa prema ključnim teološkim konceptima, ova proza nalazi svoje uporište i u oslanjanju na krhke okvire nelinearnoga vremena. Naime, pripovjedni okvir proze ne prati linearni tijek vremena, već se skokovito pomiče naprijed-natrag ne bi li ukazao na nestabilne uzročno-posljedične veze protagonista i njihovih postupaka. Za ilustraciju navodimo odlomak u kojemu Tristram St Lawrence, odgovarajući na

⁵³ Idiom je ovdje interpretiran prema natuknici dostupnoj u online izdanju rječnika idioma: idioms.thefreedictionary.com

pitanje suca: „*Mr St Lawrence, what precisely is the nature of your relationship with the financier Mr Deauville?*“ (Kilroy, 2012: 75), odgovara ciničnim tonom: „*I'm not sure I can, Fergus. To try to do so. I'll have to go back to the beginning.*“ (Kilroy, 2012: 81). Pri tome, početak na kojega se Tristram referira nije njegov dolazak na dablinski aerodrom, već je početak, kako uskoro saznajemo, Tristramova 'smrt' koja se dogodila „u svibnju 2005., tri ili četiri dana nakon što sam propustio let kući da bih bio uz majčin bolesnički krevet. Nitko mi nije rekao da umire. Propustio sam let jer sam bio previše pijan da bih se ukrcao. M. Deauville je bio onaj koji me spasio. Od čega? Časni suče, morate li to zaista pitati? Od samoga sebe.“ (Kilroy, 2012: 81). Skokovitim pripovijedanjem koje naizgled neprimjetno prelazi iz sadašnjosti u prošlost, pa onda u budućnost i natrag, autorica postiže učinak začudnosti, ali i transcendencije budući da opisuje Tristramovu 'smrt' i 'oživljavanje', ali bez vlastite volje i subjektiviteta u zapletu koji će uslijediti. Tristram sucu pripovijeda o početku svog odnosa sa M. Deauvilleom kao o kraju života:

[...] called 999, but the phone must have been upside down and 666 dialled in the panic because it was Hell that I was despatched to, and not hospital, make no mistake. Sheer hell. I had hit what is known in the trade as rock bottom. They loaded me into the back of an ambulance, it was explained to me by the registrar manning the ward when I came around and demanded to know where the hell I was and how the hell I'd gotten there and who the hell had stolen my clothes. Hell, hell, hell. I couldn't stop saying the word. Still can't. The registrar informed that my heart had stopped beating. [...] Time of death was called by the duty surgeon at one minute past midnight. My body was growing cold in the harsh glare of the emergency room when the monitor detected a pulse. [...] They had never seen anything like it before, the registrar said. Uncanny. That was the word he used. I checked my chart when he left the room. *Temps de mort: 00.01h.* (Kilroy, 2012: 82)

Konstruirajući svojevrсна ne-mjesta, poput hotela, aerodroma, polu-urušenih dvoraca, nedovršenih stambenih blokova ili prolaznih prebivališta, Kilroy ukazuje na materijalni duh modernoga, kozmopolitskoga života, ili života koji takav želi biti, te ga postavlja u kontrast prema ispraznosti i raspršenosti modernoga subjekta. Činjenica da se takva mjesta javljaju kao prostori drame i tragedije dodatni je pokazatelj fluidnosti neoliberalnoga koncepta doma koji više nije dio narativa ugode i okupljanja, već prostor represije i nelagode. Takvoj atmosferi u romanu prodonose brojni elementi nadnaravnoga i jezovitoga (engl. *uncanny*) koji se isprepliću sa realističnim prizorima irske ekonomske svakodnevnice u ranim 2000-ima pa će se i Tristram, za kojega su svi

pretpostavljali da je odavno mrtav, vratiti igrom slučaja u Irsku nakon što preživi pokušaj samoubojstva, dok će tijekom svojih posjeta starom, urušenom obiteljskom dvorcu Howth Castle, razgovarat sa svojim vjernim, starim slugom kojega odavno nema među živima.

Temporalnost proze, odnosno sudskoga saslušanja, dodatno problematizira činjenica da je smješteno u suton ere ekonomskog rasta, ali i u period unutar dva tjedna do obilježavanja stogodišnjice Uskršnjega ustanka iz 1916. godine koji je obilježio irsku borbu za neovisnost. Postavljanjem u kontrapunkt ova dva povijesna trenutka, s jedne strane posljedicu pucanja nekretninskoga i financijskoga balona koji je uzrokovao stagnaciju cjelokupne irske ekonomije, te s druge strane višestoljetnu borbu za samoodređenje i neovisnost, autorica oživljava ključne irske povijesne traume te ih smješta u kontekst suvremenog društva koje je naizgled potpuno distancirano od svoje kolonizatorske prošlosti. Ipak, ovu autorsku intervenciju interpretiramo kao podsjetnik na to da je Irska u eri neoliberalizma postala žrtvom tzv. neokolonijalizma koji se temelji na kapitalističkom obećanju blagostanja i vjere u osobni uspjeh, na slabljenju uloge nacionalnih vlada, na smanjivanju socijalnih prava i javne potrošnje, te općenito na smanjenoj brizi za opću populaciju⁵⁴. Poseban oblik neokolonijalizma je tzv. 'dužničko ropstvo' „nastalo iz prevelikoga i neopravdanoga državnog zaduživanja kod inozemnih banaka, međunarodnih financijskih institucija i slično“ (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje).

Važno je naglasiti da se aluzije na kolonijalnu prošlost dekonstruiraju i obrtanjem društvenih uloga u neoliberalnoj Irskoj što smatramo jednim od ključeva za razumijevanje društvene uloge ove proze. Naime, glavni protagonist, Tristram St Lawrence, ujedno i pripovjedač/optuženik pred sudom, nije ujedno glavni krivac za aferu s izgradnjom skupih stanova nego se pojavljuje kao žrtva globalne financijske afere. Naime, glavni pokretač ideje izgradnje stambenih i hotelskih kapaciteta na temelju volatilnih međunarodnih ulaganja, primitivni je i neobrazovani Irac Desmond Hickey, Tristramov pomalo zaboravljeni školski kolega. Njihov se slučajni susret

⁵⁴ Smatra se kako je neokolonijalistički projekt osobito pogodio moćnim globalnim korporacijama otvriši im nova tržišta, kako ona jeftin radne snage, tako i tržišta sirovina. Neokolonijalistički projekt snažno su potaknule moćne institucije ranije spomenute 'Trojke' koja je praktički preuzela kompletan irski financijski sustav nakon kraha velikih banaka. U literaturi se upravo globalne korporacije opisuju kao 'trojanski konji neokolonijalizma' (cf. Doddoli i Maradei, 2005).

dogada na dablinskom aerodromu na kojemu se Tristram St Lawrence slučajno nađe u trenutku kada je zrakoplov zbog nadolazeće oluje prizemljen iz sigurnosnih razloga. Taj se slučajan susret o kojemu detalje doznajemo na samome početku saslušanja, poput snježne lavine zakotrlja niz dablinske brežuljke brišući usput sve konstante i čvrsta uporišta mijenjajući njihov izgled i značenje. Tristram, anglo-irski aristokrat, jedini nasljednik oronuloga i zapuštenoga obiteljskoga dvorca Howth Castle u ovoj prozi postaje oruđe u rukama irskog grubijana, građevinara koji je svoju šansu za društvenu afirmaciju konačno dobio liberalizacijom irskoga tržišta nekretnina. Ta je paradigma preokrenula sve do tada postojeće društvene konstrukte identiteta i u prvi plan je postavila ideju probitka i mogućnost neslućenog bogaćenja upravo za najsnalažljivije i najbeskrupuloznije pojedince. U tom smislu intrigira i autoričina odluka da je istinski gubitnik velike globalne financijske prevare upravo protagonist koji je i imao najviše za izgubiti iako je bio tek pijun u investicijskoj igri. Naime, Tristramova uloga anglo-irskog nasljednika imanja i dvorca Howth Castle presudna je za razumijevanje modusa kojima autorica vješto potkopava stereotipe o društvenim odnosima moći u današnjoj Irskoj. Desmond Hickey tako predstavlja onaj donedavno gubitnički, autohtoni, irski etos, obilježen traumama prošlosti, ali on zapravo nema previše toga za izgubiti ako njegova poslovna ideja propadne. Iako je idejni pokretač megalomanskog građevinskog projekta, on zapravo nema svojih sredstava niti imovine, a sve čime svakodnevno obavlja poslovne transakcije nalazi se u stražnjem dijelu derutnoga terenskog vozila. S druge strane, Tristram, kao žrtva velike nekretninske prevare, daje u zalog čitavo svoje nasljedstvo i derutni obiteljski dvorac koji ponosno stoji više od 900 godina simbolizirajući višestoljetnu kolonizatorsku prevlast na tlu Irske. Njegov je gubitak ne samo financijske, nego i moralne prirode jer izbijanjem krize na financijskim tržištima, projekt Desmonda Hickeya propada, a sav Tristramov naslijeđeni imetak, uložen u navedeni projekt, bespovratno je izgubljen. Ako tome dodamo i podudarnost radnje romana sa periodom obilježavanja stogodišnjice irske neovisnosti, postignuto je dvostruko brisanje kolonizatora iz kolektivne memorije. Stereotipni irski 'Paddy', lakomisleni, lijeni i lukavi šaljivdžija ovdje je postavljen u ulogu poduzetnika sa važnim vezama u velikim međunarodnim bankama. On je suvremeni Irac žedan materijalnoga dokazivanja i društvene afirmacije na valu ekonomskog otvaranja Irske svijetu. On je spreman prodati i trgovati, uložiti sredstva nevidljivih igrača sa svjetske financijske

scene, lažirati građevinske dozvole i utjecati na izmjene urbanističkih planova. Sve je to taj moderni Irac spreman učiniti potpomognut, naravno, političkim porukama sa nacionalne razine koje kažu da je irski poduzetnički duh potrebno razvijati pod svaku cijenu. U tom smislu, autorica Claire Kilroy nudi temeljito istraženi službeni narativ irske političke vrhuške iz ere premijera Bertiea Aherna čija je uloga u irskom ekonomskom slomu dokumentirana u ovome romanu⁵⁵. Politički potpomognute investicije, drugim riječima, gurnule su Irsku u još dublji ekonomski ponor jer su legitimizirale čak i one najtamnije strane ljudske pohlepe za bogaćenjem i za afirmacijom.

Nenadanim povratkom u Irsku, Tristram shvaća zašto „na ovaj zeleni otok nije stupio nogom posljednjih dvanaest godina“ (2012: 5). On se prije više od desetljeća, nakon majčine smrti i pokušaja samoubojstva, preobrazio u osobu bez korijena i bez doma, bez fiksirane točke identiteta. Njegova profesija prevoditelja za „sve velike europske jezike“ odvija se u stalnom pokretu i putovanju i to na međunarodnim skupovima u organizaciji 'Trojke'⁵⁶ pa se njegov karakter u fabuli već na samome početku definira kao fluidan i porozan kada na pitanje sudca da iznese osobne podatke, kaže sljedeće:

I was en route from a conference in Birmingham to one in Florida. That is how I used to spend my life, travelling from one point on the globe to another, keeping my nose clean. As you are probably aware, I am by profession an interpreter. I was engaged in that capacity by large international institutions such as the IMF, the EU and the ECB. The Troika. I do all the major European languages. (Kilroy, 2012: 5)

Spomenuti angažman alegorija je tadašnje irske potčinjenosti i ovisnosti o 'Trojki' koja je tijekom nastanka romana zaista preuzela upravljanje nad irskim javnim financijama nakon kolapsa bankarskog sustava. Tristramova profesija prevoditelja dopušta mu da dodatno isprazni sebe od značenja i odgovornosti jer od njega zahtijeva da bude „šupalj...savršen provodnik“ (6) baš kao što je to bila i fiktivna tvrtka za investiranje u građevinarstvo kroz koju je prolazio kapital za ulaganje u gradnju Hickeyevog

⁵⁵ Riječ je o poznatoj izjavi tadašnjeg irskoga premijera Bertiea Aherna kada je 4. srpnja 2007. godine na kongresu irskih sindikata kao odgovor ekonomistima koji su skeptično gledali na održivost ekonomskog modela 'keltskoga tigra', izjavio sljedeće: „*Sitting on the sidelines, cribbing and moaning is a lost opportunity. I don't know how people who engage in that don't commit suicide because frankly the only thing that motivates me is being able to change something*“ (cit. u Lozano García 2019 i u Flannery 2020).

⁵⁶ Ovdje podsjećamo da autorica ovaj detalj, odnosno spominjane 'Trojke' (MMF, ECB, EK), koristi da bi naglasila njihovu stalnu prisutnost u životu Irske nakon financijskog sloma 2008. godine. Irska je ekonomija zapravo u potpunosti prepuštena tim tijelima koji su je trebali stabilizirati i vratiti joj financijsku sigurnost.

stambenog kompleksa. Tako će Tristram na saslušanju govoriti o toj fiktivnoj tvrtki i njegovoj ulozi u njoj riječima: „*Money moved through me as freely as languages*“ (231). Izjednačavanje novca i jezika, dva naizgled različita sustava označavanja, ukazuje upravo na fiktivnu prirodu financija i na njihovu laku prohodnost kroz kanale transakcija i komunikacija. Konstruiranje prevoditelja i financijera kao 'savršenih kanala' za protok jezika, odnosno novca, pokazuje kako je Tristram zapravo alegorija suvremenih financijskih krugova i kako je njegova subjektivnost ovisna o nevidljivom Drugome koji ima moć upravljanja. Fiktivnost suvremenoga kapitala koji se kreće nevidljivim koridorima potvrđena je i nizom predodžbi Tristrama kao subjekta stvorenog u činu zamišljanja Drugih, čime njegova uloga u narativu zaista postaje 'uncanny'. Tristram, kao predstavnik nekada vladajućega hegemonu i simbola irske gospodarske stabilnosti i napretka tijekom kolonizacije, ostao je u novom poretku obespravljen i marginaliziran i kao takav postao je laka meta za pojedince poput Desmonda Hickeya koji u njemu vidi potencijal kojega treba financijski iskoristiti. Ovaj nasljednik anglo-irske kolonizatorske loze, predstavljen kao karakterni slabić i žrtva apstraktnosti kapitalističkog sistema financiranja, izgubit će ono što je u starome sustavu vrijednosti bilo čvrsta referentna točka oblikovanja subjekta – izgubit će dom svojih predaka, obiteljski dvorac odnosno jedinu poveznicu sa svojim anglo-irskim kolonizatorskim nasljeđem. Da bi predočila propadanje anglo-irskih posjeda iz kolonijalne ere, Kilroy se koristi i žanrovskom tradicijom 'Big House' romana koji su kao središnji tematski fokus imali upravo sudbine i propasti takvih imanja kao simbola završetka višestoljetne kolonizacije Irske. Ispreplićući narativ propadanja kolonijalnog dvorca s gotičkim elementima naracije, te s figurama iz tradicije magičnoga realizma, autorica ukazuje na traumatične aspekte toga dijela irskoga identiteta za razumijevanje irske sadašnjosti u kojoj se koncept duga prenosi kao generacijsko nasljeđe i kao svojevrsna reinkarnacija starih dugova kolonijalne prošlosti koji kao da perpetuiraju nove dugove u sadašnjosti. U tu svrhu autorica se direktno referira na roman *Finnegans Wake* Jamesa Joycea, u kojem se spominje isti, stvarni Howth Castle, te koristi odlomak kao prolog svoga romana. Takvim intertekstualnim referencama Kilroy se obraća podjednako prošlosti i sadašnjosti, ali i budućnosti jer Joyce progovara o budućem Tristramovu dolasku na imanje, što se konačno i realizira u *The Devil I Know*. Tristramov pomalo začudan povratak u oronuli dom koji propada pod zubom vremena,

zarastao u šikaru i okružen zahrđalim ogradama, svjedočanstvo je konačnoga zatvaranja traumatične ere irske povijesti. Međutim, ujedno je to i početak novoga ciklusa traumatične povijesti, one neoliberalne i neokolonijalne, u kojoj se ostacima kolonijalnih posjeda koriste novopečeni irski investitori kao pologom za neke nove domove koji to nikada zaista neće postati. Tako u prologu čitamo Joyceove riječi:

riverrun, past Eve and Adam's, from swerve of shore to bend of bay, brings us by a commodius vicus of recirculation back to Howth Castle and Environs.

Sir Tristran, violer d'amores, fr'over the short sea, had passencore rearrived from North Armorica on this side the scraggy isthmus of Europe Minor to wielderfight his penisolate war. (Joyce, *Finnegans Wake*)

Intertekstualnost kao strategija koju Kilroy koristi u čitavom romanu uspostavlja složene odnose između različitih povijesnih i fikcionalnih prostora. Tako Tristram, ili punim imenom Tristram Amory St Lawrence, i njegov dvorac Howth imaju korijene u ranijim fikcionalnim djelima. Kako navodi McGlynn (2017) Howth Castle je stvarni dvorac izgrađen u 12. stoljeću, a izgradio ga je normanski osvajač Armoricus Tristam. Ovaj lik preuzima James Joyce u svome romanu *Finnegans Wake* u kojemu taj stvarni osvajač postaje fikcionalni „*Sir Tristram, violer d'amores*“ (cit. U Kilroy, 2012: vii). Kilroy Tristramu dodaje srednje ime Amory, koje je, kako primjećuje i McGlynn (*ibid.*) ime protagonista romana *This Side of Paradise* F. Scotta Fitzgeralda. MyGlyin tako povlači paralele između Amorya i Tristrama naglašavajući kako je baš poput Amorya, Tristram pomalo izgubljen, klasno privilegirani pojedinac koji se nije uspio pozicionirati kao punokrvni subjekt u odraslim godinama. Smještajući njegov konačan kraj ujedno i kao kraj obiteljske loze Howth (koja je zaista ugašena) Kilroy tako vrši dvostruko negiranje subjektiviteta ne samo lika nego i onoga što simbolizira, a to je naslijeđena sklonost ka rasipnosti nezarađenog novca, prema dekadenciji, te prema špekuliranju i improviziranju koji su nadomjestak za konkretna rad. Takvim referencama Kilroy stvara novu viziju modernih ekonomskih sustava kao mašinerije za stvaranje bogatstva na nejasan i često magičan način. McGlynn će primijetiti i kako je cilj repetitivne intertekstualnosti romana upravo povijesna kontekstualizacija ekonomskih transakcija te opiranje „neoliberalnom pritisku stalne sadašnjosti fluidnih ne-mjesta i ispraznih provodnika“ (*ibid.*: 48). Za Desmonda Hickeya su, stoga, Tristram St Lawrence i njegov obiteljski dom, kao i njegov pravilan engleski jezik, kozmopolitizam kojim odiše i ugladna vanjšina, istinska provokacija i izazov.

Čin planiranog otimanja doma nasljedniku omražene kolonizatorske loze za Hickeya je čin konstruiranja novog irskog identiteta unutar nove konstelacije kapitalizma u kojemu tradicionalne irske dihotomije više ne vrijede. S druge strane, ekonomski pokoriti nekadašnje privilegirane pojedince koji su posjedovali Irsku više stotina godina, te na njihovim slabostima stvoriti novi dom za nekoga, uspostaviti sasvim novi koncept življenja i stanovanja, za Hickeya postaje životna misija. Ideja uništenja tragova prošlosti da bi se stvorilo nešto novo u sadašnjosti odraz je neoliberalnog sustava kontinuiranog stvaranja novih vrijednosti. Nasilno izbijanje obiteljskoga dvorca iz ruku zadnjega živućega nasljednika loze čin je brisanja zastarjele paradigme stanovanja na izoliranim imanjima privilegirane manjine da bi se stvorila nova paradigma doma dostupna većini. Uz takvu novu paradigmu 'blagostanja za većinu' istovremeno se oblikuje i narativ modernoga sna o zasluženome materijalnom blagostanju koji postaje simbolom nove, progresivne Irske koja želi ostaviti prošlost iza sebe. Taj se neoliberalni narativ u romanu, između ostaloga, predočava alegoričnim opisima marketinške kampanje za prodaju stanova u novome, elitnome stambenom kompleksu. Godina je 2007. i kriza koja će uslijediti polako se nazire. Ipak, imun na kretanja financijskih tržišta, Hickey mobilizira sve kreativne snage Irske da rade na promociji sna o modernoj viziji stanovanja:

April 2007, Friday the 13th. Hickey wanted to make a big splash. That's what I heard him blathering down the phone to the various parties involved in the launch – the publicists, the estate agents, the interior architects, the landscape technicians, the colour specialist, the fabric engineers, the carpet consultants. There were no gardeners or painters or decorators left in the country any more. You could get a degree in Lego. [...] He appointed a top London PR company, and the publicity machine had kicked in by February. The old ply hoarding was replaced by twenty-foot-high glossy boards reading *Join the set! Register your interest now*. Two-page-spread advertisements were placed in the national papers, and feature articles were published in the Sunday supplements. The property pages tripped over the adjectives. Profiles of Hickey appeared in various business sections, many accompanied by photographic portraits of him gazing off into the distance with Ireland's Eye in the background and a sea breeze in his hair. (Kilroy, 2012: 182)

U stvaranju ovakve arkadijske vizije stanovanja budućnosti u kojoj će korisnici plaćati stanove počevši od „nevjerojatnih €379,000 za jednosobni stan“ (182) i to samo za jedan stan u cijelom kompleksu, onaj „s pogledom na jednu stranu svijeta, u prizemlju [...] koji gleda na kontejnere za smeće“ (182) dok će svi ostali biti daleko skuplji i

luksuzniji, Kilroy predočava visoke razine špekulativnosti koje su pratile ideju opsežnih ulaganja u stambene jedinice u Irskoj. Iako je ovdje autoričina kritika prije svega usmjerena ka institucionalnoj korupciji koja je potpomagala nerealne zahvate u prostor stanovanja, drugi krak kritike usmjeren je prema onima koji su kupnjom nekretnina po napuhanim cijenama i sami sudjelovali u stvaranju nekretninskog mjehura. Ta nevidljiva masa u ovome romanu je tek naznačena kao skup neodgovornih i iracionalnih subjekata koji su omogućili tržištu da buja bez kontrole.

Slično tome, sudac koji predsjedava sudnicom u kojoj Tristram svjedoči tek je pozadinska pojava. On izgovara suhoparna, kratka pitanja činjenične prirode i nikada ne daje osobne komentare na svjedočenje. Ovakvom je strategijom autorica uspjela i pravosudni sustav postaviti u poziciju odgovornosti za ono što se u Irskoj odvijalo nakon kraha nacionalne ekonomije. Osim toga, financijaši i bankari koji su naznačeni sintagmom 'Zlatni krug' i bez čijega djelovanja Hickeyev i Tristramov građevinski pothvat ne bi ni započeo, smješteni su u bezličnom poslovnom središtu Dublina koje je prepuno „nebodera izgrađenih od istoga stakla boje žada“, obitavaju u sobama za sastanke koje „su smještene u staklenim apartmanima na vrhu nebodera“ iz kojih pogled puca na „panoramu dizalica raspršenih po obzoru kao u dvorskom plesu“ (2012: 138). Vizualni element snažno je prisutan i u opisima bezličnog izgleda planiranoga hotela koji će se ponosno uzdizati pored elitnog stambenog kompleksa Claremont. Tako će na sastanku sa neimenovanim bankarima, Hickey predstaviti svoju viziju budućega hotela koji će se uklopiti u irsku vizualizaciju ekonomskog blagostanja i luksuza:

The skyscraper hotel closely resembled the building we had assembled in, which in turn resembled the building next to it, and the building next to it again, and so on throughout the docklands and across to the opposite banks of the Liffey. Those dollar-green towers were a contagion that had ripped through Dublin.

(Kilroy, 2012: 139)

Stakleni i čelični neboderi kao simboli ekonomske moći ocrtni su terminima poput '*jade*' i '*courtly dance*' što je direktna aluzija na orijentalizam, odnosno na sintagmu 'azijski tigar' koja se rabila za ekonomski uspješne zemlje Azije krajem prošloga stoljeća. Veliki broj nebodera na ograničenom prostoru, iste fasade koje odbijaju pogled unutra, hladne sobe za sastanke s pogledom na 'ples dizalica' na dablinskom horizontu, te kao dolar zelena 'bolest koja se širi Dublinom' asocijacije su na snažnu prisutnost

globalnog, posebice američkog kapitala u Irskoj koji je u godinama ekonomskog rasta postupno potpuno komercijalizirao prostore i vrijednosti.

Megalomanski, neostvarivi projekti u eri neoliberalizma postali su osnovna paradigma razvoja i poluga za konstruiranje vizije blistave, kapitalističke budućnosti u kojoj će i Irca imati svoje mjesto u globalnom poretku. Financiranje takvih projekata zahtijevalo je široke razmjere korupcije, osobito na političkim razinama pa autorica ovako predočava susret primopredaje torbe s novcem za ministra koji će osigurati ubrzani postupak prenamjene zemljišta za stambeni kompleks Claremont iz industrijske u rezidencijalnu zonu:

[...] the Minister was late. You would think that it was him giving *us* all the money. [...] Each time the pub door opened to admit a figure silhouetted against the blazing sun, my heart accelerated only to subsequently slump when that figure proved to be not the man in question, whatever he may have looked like, because I did not know him. Hickey knew him, but I did not know the very man from Adam then. Let the record state the I had no dealings with Minister Ray Lawless prior to that day in June. (Kilroy, 2012: 108)

Atmosfera zabačenog puba u čijem prikrajku Tristram i Hickey očekuju ministra kojemu trebaju predati torbu s mitom, dodatno potkopava mit uspjeha i poduzetništva koji je dominirao erom 'keltskog tigra' budući da je poruka teksta da je taj ekonomski projekt rezultat isključivo koruptivnih transakcija i sumnjivih financiranja iz međunarodnih izvora. Ovaj je motiv dodatno osnažen Tristramovim nastojanjem da tijekom svjedočenja ukloni vlastitu odgovornost za počinjena djela za koja mu se sudi te da težište prebaci na same građevinske poduzetnike. Ovom se strategijom autorica služi s ciljem konstruiranja alternativnoga narativa neoliberalnoga doma budući da takav narativ u irskom kontekstu podrazumijeva često nejasne financijske i koruptivne temelje koji destabiliziraju ideju održivosti takvoga doma. U narednom odlomku, Kilroy dodatno naglašava razmjere materijalne potkupljivosti političkih autoriteta zemlje koje denuncira kao direktno odgovorne za megalomanske razmjere građevinske devastacije Irske u eri ekonomskoga procvata. Uključivanjem sociološki determinirane fraze '*brown envelopes*', koja ovdje ima denuncirajuću funkciju ukazivanja na etički problematično ponašanje javnih struktura, Kilroy dvostruko subvertira i taj narativ, te se odlučuje za '*Jiffy bag*' kao mjerilo enormne potkupljivosti državnih službenika koji su Irsku doveli do ekonomskog sloma osnažujući deregulirani, tržišni-orijentirani razvoj. Tako će

eventualni svjedoci korupcije o kakvoj su u vrijeme nakon kraha svi mediji u Irskoj izvještavali, „lagati o smeđim kovertama“ jer će njihova svjedočenja zasigurno „umanjiti razmjere korupcije“:

On the pew was a large crimped Jiffy pack, propped between Hickey's thighs and mine like a ladies' handbag. If witnesses come in here banging on about brown envelopes, I'll tell you right now that they are lying. They are downplaying the sums involved. A large Jiffy pack was required to contain the amount involved in this transaction, a transaction which I am given to understand was fairly typical of the times that were in it, and the amount involved fairly typical too. The fee specified by the Minister would simply not have fitted into one of these infamous brown envelopes. Pardon me? Yes, *fee* is the word Minister Lawless used. He was hardly going to call it a bribe. (Kilroy, 2012: 108)

Termini poput 'Ministar Bezakonje' i 'mito' u kontekstu potkopavanja narativa ekonomskog uspjeha na čvrstim gospodarskim temeljima funkcioniraju kao autorska kritika sustava neoliberalizma, odnosno kao direktno i nedvosmisleno denunciranje paradigme deregulacije gospodarskih aktivnosti kao čvrstoga temelja ekonomske uključivosti u globalne gospodarske tokove. Kada na sudčevo pitanje: „*And further to this 'fee' being paid to Minister Ray Lawles, the Claremont site was rezoned?*“ (115) Tristram samouvjereno i sasvim otvoreno priznaje: „*Yes, and fairly promptly, too – you'll see yourself from the records. Ray had fast-tracked our application*“ (117), postaje jasno koliko je irski ekonomski napredak bio isprepleten s političkim interesom i korupcijom u najvišim državnim institucijama. Špekuliranje vrijednošću zemljišta za izgradnju domova u takvim je transakcijama bilo *sine qua non* u poslovnom okruženju, te je postalo okosnica irskoga ekonomskog procvata. Autorica i taj aspekt razotkriva i to kroz Tristramovo daljnje svjedočenje o metodama ostvarivanja profita na prenamijenjenom zemljištu:

The letter confirmed that the land had been rezoned from industrial use to high-density residential and commercial. We had indeed gotten what we had paid for. The site had been purchased for €10 million. It was now worth, Hickey rang that afternoon to inform me, six times that. The valuer had just delivered his report and had come up with a figure of sixty. 'That's over a million in profit a week! Hickey said, ever the class thick – we were up fifty million in the space of a month and a half, a profit of over one million a day. Hickey can be forgiven for making this mistake. Even in that economic climate it was difficult to grasp. (Kilroy, 2012: 118)

Tristram će također na samome početku suđenja otvoreno priznati kako je na Hickeyev nagovor osnovao fiktivnu tvrtku koja je dobivala strano financiranje u gotovini za

stambeni kompleks kojega je zamislio i gradio upravo Des Hickey. Autorica i u ovome dijelu 'svjedočenja' ukazuje na ulogu doma u Tristramovim odlukama o osnutku fiktivne tvrtke. Naime, sjedište te tvrtke registrirano je na adresi njegova obiteljskog dvorca koji ovdje više ne funkcionira kao dom već tek kao lokacija, adresa fiktivne tvrtke za investiranje u stvarne građevinske projekte. U ovome dijelu 'svjedočenja', Tristram suhoparnim jezikom, koristeći se i sudskim žargonom, pripovijeda o tijeku osnutka fiktivne tvrtke kojom je započeo lanac prijevare:

My name, the zeros, my name, the zeros – my eyes cranked up their shuttling. Money disrupts the cognitive process. It gums electrodes to your skull and scrambles your brain. That document was a test, I see now, of my character. A test I failed. *Tristram St Lawrence* I wrote at the bottom of the page. Everyone has a price. That's when I became the Director of castle Holdings. The sixth of June 2006, it says here. In accepting the money, I was accepting the position.

Yes, that is correct. Castle Holdings was a shell company. It bought nothing, sold nothing, manufactured nothing, did nothing, and yet, as your piece of paper states there, it returned a profit of €66 million that first year. Huge sums of untaxed money were channelled through it out to the shareholders of its parent companies, which is perfectly legal under Irish tax law, as you know. I did not make the laws. You made the laws. You are the lawmakers and must shoulder some blame. Me? I was merely the conduit. My appointment struck me on a mordant level. Who better to direct a shell company than a shell of a human being? M. Deauville could not have chosen a more fitting candidate. (Kilroy, 2012: 72-43)

Ovdje, kao i kroz ostatak naracije, zamjetan je naglasak na nestalnome, fluidnome i fiktivnome. Prostorije za sastanke s bankarima opisane su generičnim, uopćenim izrazima koji ne asociraju na stvarne prostore, dok je stambeni kompleks kojega gradi građevinski poduzetnik Desmond Hickey predodčen kao reklamni trik na panoima koji pozivaju na uplatu pologa za koji nikada neće biti izgrađeni do kraja. Financiranje toga projekta također je fikcionalno i apstraktno budući da nije poznato tko financira pothvat i čijim novcem to čini. Takva financijska alkemija u suradnji sa špekulativnim građevinskim pothvatima prožeta je nelogičnošću i sasvim je neutemeljena, ali je njezina cirkularnost u suvremenoj, neoliberalnoj ekonomiji više no jasna. Naime, kako će Tristram i sam zaključiti posljednjega dana sudskog saslušanja („*Final day of evidence 24 MARCH 2016*“, 337), za njega priča nikada neće biti završena („*nothing can conclude matters for me*“, 353). Ta primjedba ukazuje na ukotvljenost ove ekonomske paradigme u sadašnjosti, ali i na njezinu repetitivnu prirodu budući da su kroz povijest ekonomski ciklusi obilježeni naizmjeničnim usponima i padovima.

Nadalje, prebacivanjem dijela odgovornosti za silne financijske afere u Irskoj na irsko zakonodavstvo koje je smanjivanjem poreza na dobit privuklo najveće svjetske korporacije, Kilroy potkopava neoliberalne narative odgovornosti za dramatične ekonomske fluktuacije nacije. Njezina autorska kritika usmjerena ka odgovornosti države, odnosno njezinih zakona problematizira ulogu nacije u ideološkom kooptiranju subjekata u cilju njihove „akutne izloženosti nepremostivom zaduživanju (Flannery, 2020: 15). Stoga se ovaj roman može žanrovski svrstati i u kategoriju kreditno-kriznog romana (engl. *credit-crisis novel*) koji nas podsjeća, prema McClanahan (2017) na „problem reprezentiranja subjekta kao neovisnog tržišnog dionika kojega resi neograničena potrošačka sloboda dok na njega istovremeno prebacujemo cijeli teret odgovornosti za vlastitu reprodukciju u ekonomiji koju pokreće potrošački dug.“ (2017: 54). Zbog tako postavljenog odnosa pojedinca i tržišta, u kojemu je financijska volatilitet glavni pokretač svega, tvrdi McClanahan, u krizi je ne samo cjelokupna ekonomija već i „ideološko i materijalno uzdržavanje ekonomskog subjekta“ (*ibid.*). Ako se ovome aspektu nagovještaja kraha i krize u romanu nadoda nelinearno pripovijedanje koje je sasvim u skladu s iskustvima subjekta u krizama i ekonomskim previranjima, onda možemo ustvrditi, kao što to čini Mianowski (2017) da žanrovska i vremenska fluidnost ovog pripovijedanja „ironično i tragično predočavaju kako je stvarnost na neki način nadigrala i samu fikciju“ (2017: 84). To navodi na zaključak da era neoliberalizma u novome mileniju, odnosno financijalizacija kao njezina dominantna, zahtijevaju drugačije modele književnoga reprezentiranja koji će što vjernije posredovati neoliberalnu stvarnost. U slučaju ove proze, taj novi model reprezentiranja očit je u korištenju sudskoga zapisnika i retrospektivnog svjedočenja u prvome licu u formi ispovjedne proze. Kao i svako sudsko svjedočenje, prošlost izlazi na površinu i pokazuje kako posljedice ranije donesenih odluka uvijek imaju odjek u budućnosti. Također, sudski proces kao forma svjedočanstva u vremenskom kontinuumu obuhvaća aluzije na istine, odgovornosti i krivnje začete u prošlosti. Kilroy koristi takvu formu pripovijedanja u tipografski i formalno vjernom okviru svjedočenja pa roman započinje jednom jedinom rečenicom: „*First day of evidence 10 March 2016*“, nakon čega slijedi stranica na kojoj je zapisano: „*Please state your name fo the record*“ (2012: 2,3). Kilroy od početka projicira svoje viđenje događaja četiri godine u budućnost budući da nas jasno upozorava kako se sudski proces o kojemu ćemo čitati događa 2016., četiri

godine nakon objavljivanja romana. Autorica odmah usmjerava naš fokus sugestivnom pripovjednom strategijom i briše vremenske granice nastavkom Tristramova direktnog pripovijedanja u prvome licu. Ipak, korištenjem oštrog satiričnog tona u Tristramovu pripovijedanju autorica ponovno potkopava neoliberalne narative uspjeha i poduzetničkog duha dajući do znanja kako se transparentan sudski proces okrivljenima za utaje poreza i prijevare s nekretninama neće dogoditi.

Iako se Kilroy u ovoj prozi fokusira na predočavanje irske distanciranosti od vlastite prošlosti, istovremeno poručuje kako u novome mileniju ta prošlost izlazi još snažnije na površinu što je dominantni diskursi ekonomskog prosperiteta nastoje snažnije zatamiti. Tako će vremenski prijelazi iz prošlosti u sadašnjost, te iz sadašnjosti u budućnost, postati jedno od ključeva interpretacije ove proze.

Ranije je sšomenuto kako Kilroy inkorporira narativne elemente tzv. *'Big House'* književnog žanra koji je predstavljao svojevrsni književni fenomen u eri zalaska kolonijalne ere u Irskoj. Upravo je anglo-irski koncept 'velike kuće' predstavljao simbol ekonomskog kolonijalizma Irske budući da su njezini stanovnici bili isključivo engleski kolonijalni veleposjednici. Kilroy evocira tu eru podsjećajući na ožiljke koje je kolonijalna simbolika ostavila na identitetu nacije, ali joj ona služi i kao pripovjedna strategija kojom predočava suvremene inkarnacije *'big house'* koje u eri neoliberalnih tržišta nekretnina prerastaju u glamurozna stambena naselja na rubovima gradova. Propast modernih naselja iz doba snažne ekonomije, baš kao i propast 'velike kuće' iz anglo-irske kolonijalne prošlosti, predstavlja nestanak svih sigurnosti oko kojih se gradio društveno-ekonomski identitet Irske.

U epilogu romana, prilikom zadnjeg posjeta obiteljskom domu, Vrag uzima Tristrama pod ruku i, podsjećajući ga na njegovu ulogu u dovršetku obiteljske loze i konačnom gubitku obiteljskog doma, odvodi ga prema Hadu. Time su i posljednje čvrste točke irskoga društveno-ekonomskog kolonijalnog projekta zatrte i pretvorene u atrofirano tijelo neoliberalne sadašnjosti. U ovome odlomku, u kojemu Tristram kreće u zadnji posjet svome zapuštenom obiteljskom dvorcu koji više nema obilježja doma, ponovno su Joyceove riječi poslužile autorici da ispreplete irske traume, one prošle i one sadašnje, te da ih barem u književnom narativu dovede do konačnog raspleta. Slabljenje irskoga ekonomskog identiteta kroz gubitak nacionalne valute ulaskom u eurozonu

identificirano je s fluidnošću irskoga urbanog prostora u kojemu se upravo održavaju pripreme za ceremoniju obilježavanja stogodišnjice Uskršnjeg ustanka, ali i obilježavanja Velikoga Petka koji priziva vjerske rituale:

I set off on foot up the Quays along the silver Liffey. *riverrun, past Eve and Adam's, from swerve of shore to bend of bay, brings us by a commodius vicus of recirculation back to Howth Castle and Environs.* Do you remember? It used to be written on the tenner back when we still had our own currency.

On O'Connell Street preparations were afoot outside the GPO for the celebration of the Centenary of the Easter Rising. One hundred years since the Proclamation of the Irish Republic and our sovereignty had been hocked. It was Holy Thursday and the panic-drinking was already under way, what with the pubs shutting to mark Good Friday. It would get messy on the streets of Dublin that night. (Kilroy, 2012: 354)

Aluzijama na povijesne traume, kako na one iz dalje, tako i na one iz bliže, crkvene povijesti, Kilroy nanovo potkopava stabilne strukture irskoga identiteta čime ukazuje na višeslojnu nestabilnost irskoga prostora. Kada Tristram na putu do obiteljskog dvorca, gdje će se suočiti sa svojom ulogom u suvremenoj irskoj ekonomskoj povijesti, prolazi pored zapuštenog gradilišta nerealiziranog stambenog naselja u čijoj je gradnji i sam sudjelovao, Tristram uviđa razmjere destrukcije koje je fiktivni kapital ostavio u nekada djevičanskom irskom pejzažu. Nekadašnji šumarci i zelene površine dablinskoga predgrađa sada su ostaci nedovršenog građevinskog projekta koji je zauvijek ostao kao ožiljak u prostoru, ali i kao traumatični podsjetnik na irsko suučesništvo u neoliberalnoj destrukciji prostora i doma:

The dart passed Hickey's construction graveyard before pulling into the station. I could hardly believe my eyes. It was all still there: the tombstone blocks with their gaping doorways, the building rubble, even the forlorn tower crane, untouched except by vandals and the elements. The Claremont site had been neither levelled nor completed but simply abandoned, stranded as it had stood the day all the money ran out, a war memorial. The show apartments were occupied but already betraying symptoms of their slipshod construction: cracks running the length of the facade, mossy stains weeping from the gutters, the bloom of rust beneath each balcony. In place of the Maserati carrying a surfboard was a neon Dyno-Rod van, its crew rodding the sewers.

Access was still via the construction gate, the grand entrance depicted on the sales brochures having failed, like everything else, to materialise. Hickey's Portakabin was still there, crushed like a can of Coke, and my paint-spattered chair was no doubt in the vicinity had I the heart to look; I did not. (Kilroy, 2012: 354-355)

Autoričin odabir sugestivne terminologije destrukcije i smrti u predočavanju napuštenoga stambenoga kompleksa (*construction graveyard, tombstone blocks, the forlorn crane, abandoned, stranded, a war memorial, mossy stains*) potkopava dominantne hegemonijske narative ekonomskog uspona i blagostanja koji su u tome periodu još uvijek dominirali javnim diskurzom. Iskrivljene predodžbe investicijskih pothvata dominirale su javnim prostorom dok je sam javni prostor svjedočio o megalomanskim ambicijama investitora i građevinara u stvaranju novih paradigmi doma za neke nove, uspješnije generacije Iraca okrenute blistavoj ekonomskoj budućnosti koja se nikada nije realizirala.

Dramatični ishodi neoliberalnih pristupa devastaciji urbanih pejzaža gradova poput Dublina, kojim se Claire Kilroy aktivno obraća u svome romanu, ostavit će trajne posljedice na urbana tkiva gradova, smatra Mianowski (2012), ističući kako su suvremeni mitovi ekonomije, financija i politike, podjednako mitovi gubitka i dobitka, ostavili trajne posljedice na irski pejzaž, osobito u kontekstu nedovršenih stambenih blokova ili '*ghost estates*'. Mikowski se pita nije li to „moderna inačica mita o gubitku i egzilu“ po tko zna koji put u irskoj povijesti (2012: 4). Irski je pejzaž, osobito onaj ruralni, ali u novijoj povijesti i urbani, opterećen mitovima napretka i hvatanja koraka s ostatkom globaliziranoga svijeta. Prošlost u kolektivnoj irskoj memoriji također počiva na mitovima, ali onima koji se oslanjaju na kolonijalnu povijest i na njezino slikovlje društvene nejednakosti i ekonomske marginalizacije. Ovdje se moramo zapitati može li upravo književnost kao oblik narativizacije povijesti omogućiti Ircima suočavanje s traumama cikličkih kriza i sa devastacijama koje zadiru duboko u prostor i u identitet nacije.

U raspletu romana, kada Tristram konačno stiže pred ruševno obiteljsko imanje, i sam shvaća nestabilnost ekonomskih kretanja, ali i njihovu moć u upravljanju ljudima. Naime, financijski kapital i dug kojega on stalno proizvodi stvorili su strukturu neodrživoga doma, odnosno doma kao isključivo komercijalne robe. Alkemija dužništva tako je imala ulogu dvostruke destruktivne sile suvremenog irskoga identiteta. Daskama pričvršćeni prozori i razbijeno staklo vandaliziranoga zdanja, ujedno evociraju suvremeni društveno-ekonomski vandalizam počinjen na neoliberalnom tržištu nekretnina. Višestruki lomovi koji su popratili urušavanje irskoga bankarskoga sustava ovdje su predočeni kroz očiste dvostruko izmještenoga subjekta. Tristram se stoga, kao

istinski simbol one Irske koja pomalo odumire u kolektivnom sjećanju, na kraju romana suočava s traumama upravo kroz vlastiti doživljaj oronuloga doma, odnosno jednoga izbrisanog privilegiranog života i identiteta:

I crossed the road to the ribbed columns of the castle entrance. *Sir Tristram has passencore rearrived.*

The iron gates were open. That threw me. I had presumed I'd find them chained shut, that I'd have to scramble over the orchard wall. I passed between the pillars and braced myself for the trip-trap crabwalk of larney. My blood fizzed like anaphylaxis. It ionized my veins. [...] I pushed my way through the glossy shrubbery to the glade in which the gate lodge stood. Windows were broken and roof slates missing. A buddleia sprouted from the chimney stack and the garden was a poisonous ragwort thatch. I hadn't laid eyes on the place since my childhood, about a thousand years before, and although I had been dragging my weary carcass around ever since. I did not think I could find the strength to deag it much further. The gatekeeper's cottage was a derelict wreck and so was I.

[...] I laboured up the avenue in search of Mrs Read. I had no right to expect to find her sitting at her kitchen table as of nothing had changed, but I did, and on some level I still do. For a full eight years, the figure of Mrs Reid had been sitting at her kitchen table in my mind's eye, a refuge for my thoughts when a refuge was needed [...] I am ashamed to say that I have no idea of what became of Mrs Read. It did not occur to me that she would be evicted upon the seizure of my assets. Never thinking of others; that was me all over then. All of me, all over then. (Kilroy, 2012: 356)

Sintagma koju autorica ponavlja, „*all over then*“ ukazuje na konačnu prirodu irskoga ekonomskog kraha, ali i na cirkularno obilježje povijesti koja uvijek pronade način kako se nadviti nad sadašnjošću i prekriti je svojom teškom sjenom. Što se Tristram više približava unutrašnjosti svoga nekadašnjega doma, ali i prema unutrašnjosti duše, teret krivnje i odgovornosti, kako prema završenoj povijesti doma i obitelji, tako i prema vlastitoj destruktivnoj ulozi u sadašnjim financijskim transakcijama u koje je uložio isti taj obiteljski dom, preplavi ga poput plime u kojoj počinje proces njegova odlaska s ovoga svijeta u prizorima nalik magičnom realizmu.

Equally, and oppositely, I did not expect to find M. Deauville's brass plaque, his tarnished calling card, still on display by the front door, but then, who was left to remove it? Not a soul. The castle was gaunt and deserted. They say it has a ghost now. I would like to join him. At times I think I already have.

My key did not fit in the lock. That was a kick in the teeth. I went around the back. The castle was boarded up like the rest of the country. A carpet of bindweed had smothered the sunken gardens. I paused at the tradesman's entrance but continued around to the vandal's entrance and climbed through that instead, seeing as I was the biggest vandal of them all. They had pulled of the plywood boards and broken the catch on a sash window. Cider cans littered the parquet floor like autumn leaves. The interior was

suspended in gloom. I flicked the light switch. The power had been disconnected. It hardly mattered. There was nothing left to bum pinto. The furniture had been removed. [...] The silverware, the chine, the paintings, the books in the library, the bookcases themselves: gone. The marble fireplace bearing the family motto had been prised from the great hall, exposing an aghast and toothless mouth. (Kilroy, 2012: 356-357)

Kilroy je preobrazila krah irske ekonomije, ali i poljuljani irski identitet, u snažnu psihičku i emocionalnu traumu, što je ona u konačnici i bila. Tristramovo suočavanje s nekadašnjim društvenim privilegijama i svijest da se istih odrekao kako bi se distancirao od Irske koja nije imala vizije budućnosti mimo nekontroliranog propuštanja kapitala i priklanjanje neoliberalnoj paradigmi, način je na koji autorica ukazuje na potrebu dekonstruiranja irskih trauma koje su doživjele punu realizaciju upravo u suvremeno doba. Propast nasljedne plemićke loze i ekonomski krah nekada vladajućega stila života, svoju kulminaciju doživljava kada banka plijeni čitav inventar dvorca koji je bio zalogom Hickeyevog građevinskog pothvata. Konačni pečat taj čin dobiva zapljenom obiteljskog grba loze Howth čime je i službeno izbrisan jedan dio irskoga povijesnog nasljeđa.

Iako je u ovoj analizi pažnja usmjerena ka konstruiranju neoliberalnih narativa doma, već smo naglasili kako od samoga naslova romana autorica uključuje faustovski motiv Vraga, kao gradivni pripovjedni element. Tom pripovjednom strategijom Kilroy ukazuje na afektivnu i moralnu stranu dužničke ekonomije koja svoje subjekte drži u stalnome stanju podređenosti i ovisnosti. Motiv Vraga javlja se utjelovljen u prisutnom/odsutnom liku pod imenom M. Deauville kojim roman i završava. Taj stalno izmješteni Tristramov 'pokrovitelj iz društva liječenih alkoholičara', misteriozni milijunaš s vezama u najvišim svjetskim financijskim krugovima, pojava kojoj se Tristram telefonski obraća prije donošenja svake odluke koja prethodi propasti još je jedan stanovnik svijeta bez doma i stalne adrese. Njegov je dom nepostojeći, adrese prebivališta nema. Njegova fizička pojava misterij je i samome Tristramu kroz čitav roman, što i čitamo kao svjedočenje na suđenju, budući da ga doživljava kao apstraktni autoritet koji negdje ispred svojih kompjuterskih ekrana upravlja sudbinama ljudi pa tako i njegovom sudbinom. M. Deauville utjelovljenje je nevidljivih, ali moćnih sila

globalnoga kapitala koji nevidljivom rukom Tristrama usmjerava u pravcu otriježnjenja, fizičkog i emocionalnog:

I listened to him touch-typing on his keyboard, *tocka, tocka, tocka, tocka*. He was seated at his control panel watching his monitors, firing off instructions from his executive chair. That is how I pictured M. Deauville. A face illuminated blue by a bank of computer screens. (Kilroy, 2012: 23)

Sagledamo li neke od ključnih elemenata prisutnosti M. Deauvillea kao lika bez doma i stalne adrese, zaključujemo kako njegovo misteriozno ime s inicijalom imena i prezimenom koje fonetičkim preoblikovanjem postaje ime gospodara mračne strane (*M. Deauville/devil*) utjelovljuje kapitalističku prijetnju koja se sručila na Irsku u na prijelazu stoljeća. Tristram i sam na suđenju priznaje: „*M. Deauville had plucked me from the jaws of Hell. Again*“ (2012: 24). Višestruke su i reference na činjenicu da M. Deauville govori sve svjetske jezike, već prema potrebi:

It used to drive Hickey mental when M. Deauville and I conversed in what he called foreign - it was second nature to me to respond to M. Deauville in his *language du jour*, which depended on what part of the world he was calling from, for he travelled constantly too. (6)

Termin '*Hell*' ponavlja se u više instanci usmjeravajući čitateljevu pažnju ka mogućnosti da je tijekom događaja koje čitamo kao sudski zapisnik čin samoga gospodara tame. Potvrdu za ovu tezu nalazimo na više mjesta u romanu pa tako na drugom mjestu, Tristram na sudu ironično komentira ambivalentnu irsku prošlost s Katoličkom crkvom:

We are drawn to churches. All those passions and redemptions and casting out of demons – you can see the attraction. The taxi dropped me off at the gates (of a Catholic church, op.a.), the fare, as ever, taken care of M. Deauville. I never carry cash. I never have to. I barely interact with this world. I am barely here. (Kilroy, 2012: 25)

Ovaj odlomak nas priprema na činjenicu da je Tristram možda tek simbol financijskih zbivanja, a ne osoba sa emocijama i karakterom. Na više mjesta u tekstu nailazimo na komentar drugih likova kako su njegove „ruke hladne kao led“ (31) i kako su svi mislili da je on zapravo odavno mrtav (15, 31). Motiv smrti u ovoj prozi se javlja u više instanci vodeći čitatelja postupno do vrhunca na kraju romana kada postaje jasno da je Tristram St Lawrence zapravo odavno umro od alkoholizma i da je, prodajući dušu Vragu, dobio na poklon natrag svoj život. Iako tijekom fabule tek u naznakama ocrta motiv moguće smrti i povratka u život, shvaćamo kako taj motiv simbolički utjelovljuje irsku sudbinu. Ona je kolektivno prodala nacionalnu dušu Vragu financijskih tržišta da

bi zauzvrat dobila neslućeni ekonomski uzlet. U stvarnom svijetu, slom svjetskih financijskih tržišta 2008. godine označio je početak naplate toga računa. Ujedno je to i motiv s kojim autorica završava pripovijedanje i to tako što Tristram privodi kraju svoju financijsku avanturu, ali i svoj život. Na samome kraju romana, naime, Tristram po zadnji puta posjećuje dom svojih predaka, a tamo ga dočekuje 'lokalni povjesničar' koji mu ukratko sažima povijest obiteljske loze i njezin kraj. Tristram ga pozorno sluša dok mu govori kako je „loza vojvodstva Howth imala neprekidni slijed muških nasljednika od 1177. Ali je zadnji sin bio malo...Lokalni povjesničar zaokruži prstom pored glave kao da kaže da je bio nesposoban“ (358). Tristram sluša 'povjesničara (Vraga) dok svodi račune njegova života i dok zaključuje s informacijom da baš taj zadnji sin danas umire počinivši samoubojstvo ne mogavši izdržati teret svojih loših odluka:

'A tragedy, really. He died recently.'

'Did he?'

'Yes, overdosed in a n airport hotel.'

When?' 'Soon. Tonight'. The historian checked his watch. 'It's happening as we speak.'

It took me an age to absorb this information. An age, an age. I am still grappling with it. I am floundering to this day. I looked to the historian. 'Can't anyone save him?' (Kilroy, 2012: 358)

Tristram sluša kako povjesničar opisuje njegov kraj i suočava se dugovima koje ostavlja iza sebe. Samotna smrt u bezličnom aerodromskom hotelu gdje će ga netko pronaći tek sutradan, aluzija je na nužnost samostalnog suočavanja s teretom loših financijskih odluka koje su mnogi irski političari i bankari donosili tijekom ere prosperiteta, ali su tek rijetki pokazali kajanje. I ovdje je očita autoričina aluzija na fluidnu temporalnost ere financijalizacije u kojoj se sadašnjost isprepliće s budućnošću, ali i s prošlošću stvarajući dojam stalnog kružnog tijeka zbivanja. Isti taj 'povjesničar' završava roman svojim epilogom u kojemu imenuje Tristramovu odgovornost u cijeloj financijskoj aferi i polako ga odvodi 'dolje' što je jasna aluzija na to da bi svi odgovorni za propast irske ekonomije nakon kraha 2008. trebali biti kažnjeni zbog svih dugova koje su ostavili naciji da ih isplaćuje:

The benighted fool had squandered everything, you see. Every last farthing and more besides. What past generations had laboured to create, destroyed just like that. 'A whole way of life gone. He racked up a debt that can never be settled. But a debt must be settled, mustn't it? Isn't that the nature of debt? [...] Deauville had come to collect. A debt must be settled. That is the nature of a debt. The Devil linked my

arm and we began the descent. I closed m eyes but my eyes would not close. I tried and tried. I'll keep trying. I must keep trying. I can only keep trying. I am afraid of what I will see. (Kilroy, 2012: 361)

U prvome dijelu odlomka autoričina aluzija na propast obiteljskog doma i čitave anglo-irske loze Howth zapravo je aluzija i na propast nekretninskih mogula nakon financijskog sloma države. Kilroy tako ukazuje na cikličku prirodu povijesnih ekonomskih kriza i na neravnotežu odnosa moći koji prilaze kroz kontinuirane fluktuacije. U drugome dijelu gornjega odlomka naglasak je ponovno na ideji duga kao ostavštine koja je trajnija i stalnija od nekretnina koje su se nekontrolirano gradile da bi naposljetku ostale prazne kao 'gradovi duhova'. Afektivna i moralna odgovornost uvijek je projicirana prema budućnosti kao i dugovi koji ostaju iza špekulanata, poručuje autorica. U konačnici, diktat morala koji uvijek mora na kraju prevladati, ispratio je našeg protagonistu do njegove sudbine. Vrag (M. Deauville), Tristramov životni pratitelj, odvodi u zadnjem prizoru Tristrama u budućnost u Hadu gdje će vrijeme omogućiti pokajanje zbog financijskih prevara s potencijalnom domovima koji to nikada neće postati. Jer „Vrag je došao po naplatu. Dug se mora podmiriti. To je priroda svakog duga“ (2012:361).

Ovaj roman obiluje pozivanjima na stvarne osobe i događaje, prije svega na brojne sudske procese koji su potresali Irsku nakon 2008. Satirizacija neoliberalnog stanja uma Irske postignuta je autoričinim dubinskim istraživanjem društvenih činjenica koje su obilježile drugo desetljeće ovoga stoljeća dok je apsurdnost društvene klime u Irskoj predočena prije svega kroz niz odluka koje protagonisti donose i koji ih guraju sve dublje u ekonomski i financijski ponor. S izuzetkom negativca i prevaranta Desmonda Hickeya, svi ostali likovi ove proze ocrtni su nestalnim karakternim obrisima što ih čini fluidnima i nestvarnima, te ih smješta u područje magičnoga realizma. Tristram St Lawrence, iako lik kroz čije odgovore na pitanja postavljena tijekom sudskog procesa doživljavamo fabulu, slab je i nepostojan lik, sklon alkoholizmu i pogrešnim odlukama koje ga navode na stranputice. Tristram je zapravo alegorija Irske koja je s dobrim namjerama, i s nadom u ekonomski boljitak, predala svoju imovinu u ruke apstraktnih međunarodnih bankara.

Analiza je pokazala kako ovakav model književnog reprezentiranja Irske u sutonu njezina nesmiljenog ekonomskog rasta prerasta u svojevrsni umjetnički dokument

vremena. Ovo je proza u kojoj iščitavamo opscenost i raskalašenost društva koje nije bilo naviknuto na ekonomsko blagostanje i lagodan život. Stoga je ona prije svega edukativna i uznemirujuća jer ukazuje na pasivnost i nemoć male, modernizirane nacije koja se nije u stanju nositi sa svojim nacionalnim demonima i kojoj se neoliberalizam naprosto nekontrolirano dogodio. Činjenica da roman prema svome kraju prelazi iz karnivaleskne satire u magični realizam pokazuje da se ova zemlja nije u trenutku nastanka romana još uvijek suočila sa svojim demonima i da je predočena neoliberalna paradigma i sama na određeni način forma magičnog realizma. Subvertiranjem granica žanrova, te izraženim *noirovskim* senzibilitetom, u ovoj je prozi reprezentirano dijabolično slikovlje sveobuhvatne nacionalne korupcije i promašenih iluzija nacije koja se u ime neliberalne ekonomske paradigme preobrazila u vlastitu alegoriju utemeljenu na korupciji i politički legitimiranom kriminalu.

Podsjetit ćemo još jednom na riječi bivšeg irskog premijera, Bertiea Aherna, Pozivajući naciju da se ujedini u projektu neoliberalnoga napretka i da sagleda sve mogućnosti koje im takva ekonomska paradigma nosi, umjesto da 'cvile i žale se sa margina događanja', premijer je pokazao koliko je vrijeme i sam jezik kojim mobilizira naciju bio od ključne važnosti za čitavu ideju ekonomskog napretka. Njegova je retorika tipičan primjer tržišne retorike koja svoje agende projicira prema budućnosti koristeći jedan jedini pripovjedni registar. Neoliberalna je paradigma, naime, reducirala komunikaciju na jezik tržišta, odnosno jezik poslovnih transakcija u kojemu dominira kvantitativna retorika koja postaje dominantna javnoga diskursa. Tako se Graeber pita „što se događa kada moralne obaveze svedemo na dugove? Što se mijenja kada se jedno pretvori u drugo? Kako o njima govoriti kada je naš jezik toliko pod utjecajem tržišta?“ (Graeber, 2011: 13). Na te će aspekte skrenuti pažnju i urednici Ging, Kronin i Kirby (2009) koji ističu “suženi vokabular poslovnoga svijeta koji se bez kriterija primjenjuje na sektore javnoga života poput zdravstva, umjetnosti, policije“ (2009: 4) nazivajući takve transformacije jezika za potrebe kooptiranja neoliberalne agende „zarazom javnoga jezika automatiziranom retorikom tržišta“ (*ibid.*) što je, u povijesnom smislu, recentna pojava. Kilroy je u svojoj prozi u više instanci skrenula pažnju na tu 'infestaciju' primjenjujući je na predočavanje stvaranja bogatstva, gomilanja odgovornosti i debakla neoliberalne agende u Irskoj.

7.2. Patološki elementi neoliberalnoga zaokreta ka kulturi špekulacije: tematiziranje rizika, kraha i beznada kao gradivnih elemenata posjedovanja doma

Roman *Broken Harbour*⁵⁷ irske spisateljice Tane French preispituje koncept neoliberalnog doma kao fluidne, porozne kategorije koja u suvremenoj Irskoj postaje fokalna točka obiteljskoga nasilja, zločina i negiranja. U fokusu autoričine pažnje je prikaz tjeskobne, depresivne, te na kraju i psihotične epizode unutar doma mlade irske obitelji koja je stasala u eri neoliberalizma određivši svoju sadašnjost i budućnost vezivanjem uz nekretninu koja za njih nikada neće postati istinski dom i sigurna oaza. Naime, iako naizgled savršena izvana, mlada se obitelj postupno urušava pod teretom prihvaćanja neoborivih institucionalnih normi neoliberalnog društva. Suočeni sa neumoljivom neoliberalnom društvenom konstelacijom koja ne mari za financijski nestabilne pojedince, mladi se supružnici, žrtve kapitalističkoga diktata posjedovanja nekretnine kao mjerila osobnoga uspjeha, postupno slamaju pod teretom vlastitih i društvenih očekivanja. Iako se ovaj roman ubraja u žanr krimi-fikcije zbog prisutnosti žanrovskih elemenata koji ga takvim određuju, mi se njime bavimo s aspekta ekonomske kritike i analiziramo ga kroz narativne strategije kojima predočava i problematizira tamniju stranu neoliberalne tržišne ekonomije u Irskoj u prvim godinama 21. stoljeća.

Analiza koja slijedi usmjerena je na strategije kojima žanr, naracija i vrijeme međusobno koreliraju da bi oblikovali autorsku reakciju na irski ekonomski krah i na društvene posljedice koje su uslijedile, a s posebnom pažnjom usmjerenom na dužništvo i krah obiteljskog doma. Naime, ovaj roman je relevantan u kontekstu istraživanja zbog svoje žanrovske specifičnosti budući da autorica uz strogo poštivanje žanrovskih konvencija uspijeva dekonstruirati dominantne narative uspjeha i napretka u post-tigrovskom kontekstu Irske. Uloga naracije u tom periodu od ključne je važnosti za razumijevanje ekonomskog i društvenog konteksta Irske nakon 2008. budući da se upravo kroz narativne forme pokušavalo raščlaniti učinke politike duga i dugovanja koji

⁵⁷ Roman *Broken Harbour* (2012) četvrti je iz serije kriminalističkih romana kojima su okosnica radnje istrage *Dublin Murder Squad* predvođenog detektivom Scorcherom Kennedyem.

su zemlju bacili na koljena nakon nešto manje od dva desetljeća snažnog ekonomskog rasta. O tome će Dienst (2011) reći sljedeće:

The apocalyptic rhetoric, springing from the mouths of revered oracles, had the desired effect: everybody got scared. Bailouts were rammed through, emergency powers were invoked, and a few well-paid heads rolled. The, as the first burst of panic died down, the rewriting began. It did not take long before a crowd of explanations, interpretations, and predictions started wrangling over the story line. (Dienst, 2011: 7)

Novi narativi koji su uslijedili nakon ekonomskog sloma na globalnoj razini, potpuno su preokrenuli dotadašnje hegemonijske narative neoliberalizma kao jedine moguće alternative 'starome sistemu'. Kako su ti narativi zatvorili puni krug i doživjeli svojevrstu imploziju s urušavanjem moćnih financijskih centara 2008., tako je irsko upravljanje krizom preslikalo neke od modela naracije tipičnih za globalna financijska tržišta. Pri tome je čimbenik temporalnosti došao u prvi plan jer, kako smo i drugdje u radu naznačili, neoliberalna paradigma počiva na pretpostavkama optimizma i pozitivne vjere u budućnost, ali sa čvrstim osloncem u sadašnjosti kao dominantnoj kategoriji vremena. S tim u vezi će Alexander (2011) zaključiti kako je za sve ekonomske čimbenike, kako za institucije i tržišta, tako i za pojedince, tipično da ulaze u odnose koji proizvode značenja. Budući da, tvrdi Alexander, „njihove odluke o ulaganju počivaju na vjeri u blistavu budućnost, potreban im je optimistični narativ koji će strukturirati svakodnevne interpretacije značenja ekonomskih aktivnosti“ (2011: 484). Ekonomija je, naime, posljednjih desetljeća ignorirala kulturne i društvene dimenzije svojega djelovanja svodeći svoje funkcioniranje na matematičke izračune i statističke podatke. To se pokazalo nedostatnim alatom za predviđanje budućih epizoda na tržištima i rezultiralo je krahom globalnih financijskih tržišta 2008. Narativizacijom toga iskustva postiže se širenje horizonta djelovanja kulturoloških i društvenih značenja koji se protežu i na ekonomsku sferu te na tržišta koja sve više ovise o kulturološkim označiteljima. Temporalnost u tome ima značajnu ulogu jer se tržišta oslanjaju na buduće projekcije kretanja na financijskim tržištima. Optimistični narativi potaknut će povjerenje kupaca i potaknut će ulaganja. S druge strane, pesimistički narativi smanjit će povjerenje u tržišta i širit će strah među ulagačima. Može se reći da je jedna od posljedica zadnje ekonomske krize pojačana svijest ekonomskih aktera o povjerenju u karakter subjekta i u očekivane reakcije na nadolazeće krize. Tako se, primjerice, ponašanje subjekta pokazalo kao jedan od ključnih elemenata procjene rizika kod

odluke o kupnji ili ulaganju. Drugim riječima, od presudne važnosti kod donošenja financijskih odluka, čak i na svakodnevnoj razini, je procjena odgovornog ili neodgovornog ponašanja sudionika u ekonomskim transakcijama kako u fazama rasta, tako i u fazama stagnacije i pada na tržištima financija i na tržištu nekretnina.

Kako se može primijetiti u Alexanderovom promišljanju, njegove analize u prvi plan postavljaju figurativne aspekte financija što je u skladu s postavkama nove ekonomske kritike. Korištenje naratološke terminologije tu je jedan od ključnih elemenata budući da je figurativnost inherentna financijskoj terminologiji i budući da ona svojim narativima utječe na ponašanje, stvaranje želje i donošenje odluka. S tim u vezi, Flannery (2020) primjećuje kako će utješni i uvjerljivi narativi „perpetuirati potrošnju i investicije, ali i širenje materijalnih nejednakosti“ (2020: 165), a to se pokazalo točnim i u irskom kontekstu. Naime, tvrdi Flannery, upravo je termin 'investicija', kao dio druge ključne metafore dominantnih neoliberalnih tržišnih narativa bio iznimno učinkovit u stvaranju poticaja na kupnju jeku nekretninskog balona u prvim godinama novoga milenija. Dominantni diskursi neoliberalizma su agregiranjem „temporalnosti i spacijalnosti oblikovali moćnu figurativnu poruku o tome da je „kupnja kuće sigurna investicija za budućnost (*ibid.*: 165). U takvom ekonomski determiniranom sustavu vrijednosti čimbenici poput prosperiteta i uspjeha postali su dominantni narativi irskoga društva stvorivši „afektivnu ekonomiju Nove Irskosti“ (Negra, 2010: 839). Stvaranjem novih paradigmi nacionalnog identiteta utemeljenog na vremenski determiniranim vrijednostima kao što su investicije, ulaganja i napredak za budućnost, došlo je do destabiliziranja „ranijih reprezentacijskih paradigmi koje su naglašavale emocije poput sentimentalnosti, patosa, nostalgije, volatilnosti i vitalnosti“ (*ibid.*). Te nove iteracije 'Irskosti' sada su orijentirane ka budućnosti, a jedan od temeljnih narativa te iteracije je upravo 'ulaganje' kao determinanta ekonomske aktivnosti zajednice i njezinih članova.

U tom je smislu od posebne važnosti za ovo istraživanje aspekt zaduživanja kao krajnjeg oblika ekonomskog ropstva koji služi ne samo za održavanje narativa neoliberalizma i napretka, već i za kontinuirano nametanje koncepta 'kulture zaduživanja' kao temeljnog koncepta moderne ekonomije. Zaduživanje tako postaje moćan instrument u rukama ekonomskih čimbenika, ali i politički instrument, budući da se nameće kao sredstvo ostvarivanja neograničenih društvenih i pojedinačnih potencijala. Ipak, kako će analiza u nastavku i pokazati, diskurs zaduživanja u eri

neoliberalizma prije svega podrazumijeva stavljanje subjekta u položaj taoca zaduženosti što, u konačnici, stvara potrebu da se takva iskustva neoliberalne ere literarno narativiziraju odnosno da književno djelo ne samo uđe u diskusiju s općom financijalizacijom moderne ekonomije već i da potkopa nametnuti diskurs društvenog napretka koji je ovisan o financijskoj zaduženosti.

Imajući u vidu sve navedeno, analiza romana *Broken Harbour* usredotočena je na koncept neoliberalnog doma koji u kontekstu Irskog ekonomskog uspona i kraha nakon 2008. doživljava duboki preobražaj. Naime, ni u ovoj prozi dom više nije tretiran kao sigurno utočište i referentna točka obiteljske ćelije već se dom tretira kao maligni izdanak neoliberalnog tržišta koji je kao trag u irskom prostoru ostavio za sobom 'ghost estates' (naselja duhova, nenastanjena naselja). Dom je u ovome romanu predočen kao tjeskobna pozornica tragičnoga slijeda događanja unutar nedovršenoga stambenog kompleksa koji je umjesto obećanog sna o životu sretnih ljudi postao naličje kapitalističke ideje uspjeha i blagostanja. Naime, propašću građevinskog projekta započetog u jeku ekonomskog rasta Irske, u romanu se dom mlade obitelji pretvara u poprište višestrukog ubojstva i pokušaja samoubojstva čime se ideja neoliberalnog doma nameće kao nestabilna i nesigurna kategorija. Lokacija izvan urbanoga središta, prirodnim elementima opustošen prostor obale na kojoj je niknuo kompleks koji je u reklamnim brošurama obećavao idealnu lokaciju za sretan obiteljski život u zemlji ekonomskog prosperiteta, u ovome su romanu iskorišteni kao narativni most između pretjerano idealizirane prošlosti koja protagoniste opterećuje svojim duhovima i traumama i jednako traumatične sadašnjosti koja protagoniste čvrsto drži u stanju duhovne i moralne paralize ne nudeći alternativu bijega.

Roman započinje žanrovski specifičnim prizorima mjesta obiteljskog zločina koji se tijekom policijske istrage preobražava iz obiteljskog doma u paradigmu irske zaduženosti u suton ekonomskog kraha. Zaplet je lociran u tipično irski post-tigrovski pejzaž koji je prerastao u ogledni primjer destruktivnoga djelovanja dereguliranih tržišta nekretnina. Najbolji detektiv dablinskog Odreda za umorstva, Mick 'Scorcher' Kennedy, dobiva od nadređenih ono što će se ubrzo pretvoriti u osjetljiv i medijski eksponirani slučaj obiteljskog zločina u kojemu su policajci nakon paničnog poziva mlade žene, na poprištu zločina, u novoj obiteljskoj kući u 'luksuznom', nedovršenom stambenom kompleksu kakvih je diljem Irske recesija ostavila na stotine, zatekli mrtva tijela dvoje

male djece i mladoga oca obitelji dok je majka u teškom stanju odvezena u bolnicu. Mjesto zločina je *'ghost estate'*, uz obalu oceana, lokacija generacijama starijih Iraca poznatom kao omiljeno obiteljsko izletničko naselje *Broken Harbour*. Nekada poluzapušteni prostor 'urbaniziran' je u jeku irskoga ekonomskog uspona, te je toliko nov da čak ni mlađahni detektiv Richie Curran, koji prati detektiva Kennedyja na poprište zločina, nije čuo za njega. Njihov novi, skupi automobil koji zadužuju iz baze policijskih vozila toliko je nov da satelitska navigacija ne prepoznaje 'staro' odredište već samo ono koje je nedavno izgrađeno. Ovim postupkom autorica Tana French ukazuje na problematičnost destabiliziranja irskoga identiteta u novom ekonomskom poretku koji se oslanja na brisanje prošlosti i nametanje narativa budućnosti:

I would have bet I could still navigate to Broken Harbour in my sleep, bu this wasn't the day to find out I was wrong, so I set the satnav. It didn't know where Broken Harbour was. It wanted to go to Brianstown.

(French, 2012: 7)

Richie ignored the texting, which was good, and watched the satnav instead. He said 'Out of town,yeah?'

Brianstown. Heard of it?

He shook his head. 'Name like that, it's got to be one of those new estates.'

Right. Up the coast. It used to be a village called Broken Harbour, but it sounds like someone's developed it since.'(French, 2012: 8)

Pripovijedanje u prvom licu okosnica je romana pa čitatelj upoznaje kontekst zločina i njegovu pozadinu iz perspektive pripovjedača, detektiva Kennedyja. Njegovi osobni stavovi o irskom ekonomskom razvoju i silini građevinskih pothvata u irskom pejzažu očituju se i prije odlaska na mjesto zločina. Iako detektiv prihvaća ideju nužnog napretka i okretanja ka budućnosti opravdavajući neoliberalni narativ, tijekom romana njegovi se stavovi mijenjaju i postupno iz pristaše razvoja prerasta u gorljivog kritičara. Tako tijekom vožnje prema mjestu zločina, detektiv promatra irski pejzaž čije su konture zauvijek izmijenjene pretjeranom gradnjom i razmišlja o nužnosti napretka perpetuirajući takvim razmišljanjem sve dominantne diskurse neoliberalizma:

I'm a big believer in development – blame the property developers and their tame bankers and politicians for this recession if you want, but the fact is, if it wasn't for them thinking big, we'd never have got out of the last one. I'd rather see an apartment block any day, all charged up with people who go out to work every morning and keep this country buzzing and then come home to the nice little places they've earned,

than a field doing bugger-all good to anyone except a couple of cows. Places are like people are like sharks: if they stop moving, they die. (French, 2012: 13)

Utješna ideja detektiva Kennedyja da će život u Irskoj biti bolji gradnjom novih kuća u kojima će živjeti ljudi s dobrim poslovima i skupim automobilima, zapravo je preslika hegemonijskog diskursa stalnoga gledanja prema budućnosti čime je koncept zaduženosti radi ostvarivanja sna o kapitalističkom načinu života bio pogonsko gorivo društva skoro dva desetljeća.

Istraga koja će uslijediti razotkrit će onu najtamniju stranu neliberalne paradigme, a radi se o vječnoj zaduženosti kao o jedinom načinu života u novoj ekonomskoj konstelaciji. Istraga postupno otkriva kako je u pozadini bizarnog zločina bio jednako bizaran život u eri kada je Irska već ušla u recesiju i kada je nacionalna ekonomija i nacionalni bankarski sustav prešao u ruke 'Trojke' o čemu smo detaljno ranije pisali. Tako je i mladi bračni par, Patrick i Jenny Spain, vjerovao da će život ići zacrtanim putem samo ako budu igrali po nametnutim društvenim pravilima. Nakon vjenčanja dobili su dvoje djece, Emmu i Jacka, te su podignuli hipotekarni kredit s visokim kamatama da bi kupili svoj prvi dom u novom, elitnom stambenom naselju koje je tek bilo u izgradnji i koji je za potrebe privlačenja novih, mladih generacija kupaca preimenovan iz zastarjelog naziva *Broken Harbour* u privlačni *Brianstown*.

Naselje je polu-dovršeno i polu-naseljeno, pa od 250 kuća, tek u njih pedesetak ima znakova života. Kao posljedica urušavanja na financijskim tržištima, stvari su krenula neplaniranim smjerom za ovu mladu, prezaduženu obitelj. U Irskoj je nastupila recesija, sve investicije u građevinskom sektoru su zaustavljene, stambena naselja su ostala nedovršena, vrijednosti nekretnina su se strmoglavile, a Patrick Spain jostao je bez posla. Otkrit će se kako je mlada obitelj pod teretom prezaduženosti i financiranja doma koji nikada nije postao istinski dom, tek održavala privid života. Patrick Spain, istraga nam otkriva, opterećen nemogućnošću pronalaska novoga posla nakon otkaza, postupno se povlači od svijeta u vlastiti, paralelni svijet mašte u kojemu, potpuno iscrpljen neoliberalnim društvenim normama i slomljen institucionalnom nebrigom za pojedinca ostavljenog na vjetrometini krize i recesije, konstruira nadnaravne epizode koje ga sasvim izoliraju od zajednice, ali vrlo brzo i od najužega kruga ljudi, od supruge i dvoje djece. Mlada će se majka, Jennifer Spain, pokušati nositi se sa izazovima održavanja

vanjskoga privida uspjeha i života u neoliberalnoj, surovoj stvarnosti. Vrlo brzo će se, međutim, njezini postupci i emocije preobraziti u niz patoloških ponašanja koji će kulminirati eliminacijom cijele obitelji, te pokušajem samoubojstva kao jedinim izlazom iz pakla dužništva.

Jednoga jesenjeg jutra, zabrinuta što se njezina sestra Jenny ne javlja na pozive, mlada žena će pokucati na vrata kuće u *Briantownu* i zateći mrtvoga Pata i teško ranjenu Jenny u prizemlju kuće, a na katu, u svojim sobama, beživotna tijela djece u njihovim krevetima. Od samoga ulaza u novo, utopijsko naselje bez većih znakova života, detektivima je jasno da tragedija koju će uskoro ugledati ima mračnu pozadinu. Prostor i atmosfera naselja vidno odudara od ogromnog, šarenoga panoa koji posjetiteljima želi dobrodošlicu u taj novi svijet:

The signboard at the entrance said, in flamboyant curly lettering the size of my head, WELCOME TO OCEAN VIEW, BRIANTOWN. A NEW REVELATION IN PREMIER LIVING. LUXURY HOUSES NOW VIEWING. Someone had spray-painted a big red cock and balls over it.

At first glance, Ocean View looked pretty tasty: big detached houses that gave you something substantial for your money, trim strips of green, quaint signposts pointing you towards LITTLE GEMS CHILDCARE and DIAMONDCUT LEISURE CENTRE. Second glance, the grass needed weeding and there were gaps in the footpaths. Third glance, something was wrong. The houses were too much alike. Even on the ones where a triumphant red-and blue sign yelled SOLD, no one had painted the front door a crap colour, put flowerpots on the windowsills or tossed plastic kiddy toys on the lawn. There was a scattering of parked cars, but most of the driveways were empty, and not in a way that said everyone was out powering the economy. (French, 2012: 15)

Vizija utopijskog života koji se svakim korakom pomalo urušava vješta je pripovjedna strategija kojom autorica ukazuje na faze koje su prethodile ekonomskom krahu Irske. Od blještavih obećanja bolje budućnosti, preko forsiranja privida uspjeha, do konačnih pokazatelja da neoliberalni eksperiment nije uspio. Naselje kao mjesto obiteljske tragedije igra ključnu ulogu u zapletu poput kazališne ili filmske kulise budući da je ono ishodište stvaranja sna i ishodište kraja sna o obećanoj arkadiji života u zapadnjačkom stilu kakvome su stremile generacije Iraca koje nisu živjele u post-kolonijalnoj, post-nacionalističkoj Irskoj. Taj umjetno konstruirani prostor razotkriva društvenu i političku hipokriziju koja je dopustila stvaranje stotina takvih 'naselja duhova' diljem Irske koji su u konačnici postali tek slika oponašanja života koji zapravo nikad nije ostvaren. Identitet prostora ovdje je upravo ključan za razumijevanje autoričine namjere

potkopavanja neoliberalne vizije 'obećane zemlje' budući da upravo ta obećana zemlja, ili u ovome slučaju njezina figuracija, 'obećani dom', problematizira širi kontekst konstruiranja nove 'Irsкости'. Dom, unatoč snažnom simboličnom značenju u kontekstu zapleta i razrješenja, zapravo figurira kao vrhunski opremljena tamnica obitelji koja od same ideje kupnje, pa do trenutka počinjenja zločina, formira čitav niz simboličkih značenja oko kojih se konstruiraju sudbine njegovih stanovnika. Binarne opreke u atmosferi doma – poprišta zločina igraju značajnu ulogu jer se ljudske sudbine kontinuirano isprepleću u svojevrsnim među-zonama bez čvrstih uporišta i referentnih točki. Tako će detektivi pri dolasku na mjesto zločina zateći nadnaravan prizor dizajniranog uređenja doma koji potpuno odudara od strukturnih pukotina i oštećenja u zidovima koji su nevjesto sakriveni skupim namještajem:

Someone had put time doing up the sitting room. Brown leather sofas, sleek chrome-and-glass coffee table, one wall painted butter-yellow for one of those reasons that only women and interior designers understand. For the lived-in look, there was a good big telly, a Wii, a scattering of glossy gadgets, a little shelf for paperbacks and another one for DVDs and games, candles and blond photos on the mantelpiece of the gas fire. It should have felt welcoming, but damp had buckled the flooring and blotched a wall, and the low ceiling and the just-wrong proportions were stubborn. They outweighed all that loving care and turned the room cramped and dim, a place no one could feel comfortable for long. (Kilroy, 2012: 23)

Policijski obilazak te nove obiteljske kuće razotkrit će perfekcionističku urednost mladoga para, ekstreman trud oko opremanja nove nekretnine svime što čini elegantni, moderni dom, ali će otkriti i neobjašnjivu i bizarnu stranu života u samotnom naselju s loše izgrađenim i preplaćenim kućama. Kroz cijelu kuću istražitelji nailaze na neobjašnjive rupe u zidovima koje daju naslutiti da se prije same tragedije događalo nešto što je potpuno poremetilo život obitelji. U ovom odlomku, detektiv Kennedy promatra blagovaonicu mladoga para u kojoj su i pronađena njihova tijela. Opis idealnoga doma u oštroj je kontradikciji s opisom krvavog prizora koji će uslijediti:

That same care that had trendified the sitting room had gone into making this room cheerful and homey. Long table in pale wood, sunflower-yellow chairs; a computer on a wooden desk painted yellow to match; coloured plastic kid stuff, beanbags, a chalkboard. [...] Someone had tidied up, as the four of them moved onto the furthest edge of their last day. They had made it that far. The room was an estate agent's dream, except that it was impossible to imagine anyone living there, ever again. (French, 2012: 24)

Financijska pozadina tragičnoga zapleta vidljiva je ne samo u prostoru doma, već i u odnosima koje taj dom oblikuje pa će policijska istraga zločina ubrzo prodrijeti dublje u

emocionalne odnose mladoga para. Pri tome će se razotkriti da je i u toj sferi dominirala ekonomija koja je i pokrenula uzročmo-posljedični niz reakcija i postupaka koji su kulminirali tragedijom. U ovom odlomku Fiona, sestra Jennifer Spain, daje iskaz koji baca svjetlo na pozadinu odnosa supružnika pri čemu postaje jasno kako je recesija nastupila kada su supružnici započeli s otplatom hipotekarnog kredita s enormnim kamatama:

'What do they argue about?'

[...] Same as any couple. [...] when they were saving up towards the house, Pat wanted to go on holiday and Jenny thought everything should go into the savings. They always sort it out. Like I said, no big deal.'

Money: the only thing that kills more people than love. 'What does Patrick do?'

He's in recruitment – was. He worked for Nolan and Roberts – they find people for financial services.

They let him go in February.

'Any particular reason?'

[...] It wasn't anything he did. They let a few people go at the same time, not just him. Financial services companies aren't exactly recruiting these days, you know? The recession...' (French, 2012: 48)

Recesija je uvedena kao dramatični pokretač slijeda događanja, ali je u isto vrijeme i označitelj za kraj jedne vladajuće paradigme. Naime, ulaskom Irske u recesiju, dolazi do masovnoga otpuštanja radne snage, a to se prije svega osjetilo upravo u onom sektoru od kojega je i krenula globalna kriza, u sektoru financijskih tržišta. Pat Spain dvostruko je eliminiran iz profesionalnog života nastupom recesije jer ne samo što je tvrtka imala višak zaposlenih nego je i sektor za kojega je tvrtka pronalazila kandidate potpuno urušen. Naime, sektor ljudskih resursa osobito je bio pogođen recesijom budući da je tržište rada ušlo u period stagnacije. U skladu s mehanizmom kapitalističke konjunktura, subjekt je u slučaju krize prvi kotač koji je eliminiran kao višak iz sustava. Tome svjedoči i progresivna propast obitelji koje je uspjela nagomilati sve vidljive označitelje društvenoga statusa toga pred-recesijskog doba. Tako detektiv doznaje da su Spainovi „imali veliki SUV, ali su ga morali vratiti, nisu ga mogli otplaćivati“, a tu je i „Jennyina odjeća – kupovala je velike količine proje no što je Pat izgubio posao“ (48). Pred očima čitatelja formira se slika društva koje je od začetka ekonomskog uspona pa do izbijanja zadnje krize bilo u konstantnoj mijeni. To je društvo u kojemu se, u skladu s uzusima kapitalizma, koncept posjedovanja vidljivih statusnih simbola, koliko god oni

bili varljivi i nepouzdana, koristio da bi se održavao privid društvenog uspjeha i uklopljenosti u dominantne narative neoliberalizma. Dom u takvoj konstrukciji figurira kao vrhunski društveni simbol i označitelj pa ćemo doznati kako je u irskom slučaju kupnja doma na vrhuncu ekonomskog 'buma' predstavljala mudru investiciju koja je ubrzo i dramatično izgubila na vrijednosti nepovratno oštetivši kolektivno društveno tkivo nacije. Policijsko ispitivanje Jennyne sestre Fione postupno otkriva kontekst konstruiranja žudnje za domom kao konačnim vidom društvene realizacije:

'They bought the house like three years ago. 2006: the height of the boom. Whatever they had paid, these days the gaff was worth half of that. There was nothing here then, though, just fields; they bought of the plans. I thought they were mental, but jenny was over the moon, she was so excited – their own place...'
(French, 2012: 51)

Spiralno propadanje ekonomije, uoči i nakon nastupanja recesije, očituje se i u generacijski determiniranom odnosu prema financijama. Tako će detektiv Kennedy, razmatrajući financijsko stanje obitelji zaključiti kako su „otprilike u srpnju ostali bez novca i nisu mogli priuštiti zamjenu brava iako je Jenny vjerovala da je netko bio u kući dok su bili odsutni“ (61). Novac koji je zarađen u eri ekonomskog procvata i snažne ekonomije oblikovao je novu generaciju koja nikada nije upoznala siromašnu Irsku pa će detektiv zaključiti kako „generacija Pata i Jenny nikada nije bila bez novca, nikada nije doživjela naciju u bankrotu, tako da nisu ni mogli zamisliti, čak i kada se počelo događati pred njihovim očima. Dobar je to život – puno bolji nego u mojoj generaciji“ (61). Apstraktnost i nevidljivost financija centralna su sastavnica neoliberalnih ekonomija. Iako osiguravaju brz i stabilan rast nacionalnih ekonomija, jednako tako će špekulativna tržišta u hipu promijeniti smjer i strmoglavo pasti, izazivajući krize i recesije.

Budući da je irski ekonomski rast obuhvatio period od otprilike sredine 1990-ih do 2008, može se zaključiti da je čitava jedna generacija stasala u vrijeme 'keltskoga tigra' i upravo je ta generacija bila kotač zamašnjak nove 'Irske' utemeljene na vjeri u napredak i na povjerenju u tržišta i banke. Ovdje se suptilno ukazuje na generacijsko iskustvo 'izmještene' stvarnosti koju je kroz manje od dva desetljeća stvorila neoliberalna konjunktura. Ekonomija zaduženosti oblikovala je nove ekonomske subjekte koji su stasali potpuno otuđeni od realne ekonomske stvarnosti. Ovo je jasno artikulirano i u gornjem odlomku gdje doznajemo kako su Pat i Jenny „kupili kuću na

temelju nacрта“ i kako je kuća kupljena dvije godine ranije sada vrijedila tek pola od onoga što su za nju platili. Pristup financijama za tu je novu generaciju Iraca značilo trošiti novac kao statusni simbol, te živjeti u sadašnjosti, kako i nameće hegemonijski diskurs upravljanja novcem. Činjenica da je ova obitelj u četiri mjeseca, od travnja kada je Pat dobio otkaz, potpuno bankrotirala jer je „novac izlazio s računa istim tempom kao i ranije“ (96) nakon što su „potrošili lijepu svoticu Patove otpremnine“ da bi spali na životarenje „od naknade za nezaposlene i dječjeg doplatka“ (96) ukazuje na ježive aspekte financijalizacije društva. Zaduženost ovdje tek započinje nemogućnošću otplate kredita ili činjenicom da je „SUV otišao odakle je i došao krajem lipnja; da su zaostali s otplaćivanjem kredita na Volvo, da su kasnili četiri mjeseca s otplatom duga na kreditnim karticama“ (96), ali također otvara nove narative života u eri duga. Strah pojedinca naspram sustava i njegove sveobuhvatne moći da ti prvo omogući život, te da ti ga potom oduzme hranila je svijest Patricka Spaina kao simbola one generacije Iraca koji su samostalan život započinjali u eri neoliberalizma. U narednom odlomku dobivamo uvid u paradigmu života u eri zaduživanja u kojoj su 'nevini' oni koji zamišljaju da je dugovanje u eri neoliberalizma znak osobnog bankrota. Naprotiv, razmišlja detektiv Kennedy, emocije naspram financija su pokazatelj financijskog stanja budući da prestrašeni čovjek prestaje trošiti. Optimističan čovjek, s druge strane, novac troši ne razmišljajući o posljedicama i to je ono što ga gura u 'dužničko ropstvo':

In a way, you could probably say they had been broke even before Patrick lost his job. He had made good money, but their credit card had a six-grand limit and it had spent most of the time maxed out – there were a lot of three-figure charges to brown Thomas, Debenhams, a few websites with vaguely familiar girly names – and then there were the two car loans and the mortgage. But only innocents think broke is made of how much you earn and owe much you owe. Ask any economist: broke is made of how you feel. The credit crunch didn't happen because people woke up any poorer than they'd been the day before; it happened because people woke up scared. (French, 2012: 97)

'*Credit crunch*', ili potpuno reduciranje javne potrošnje, Irskoj je bio alarm koji je označio da je nacija kolektivno zadužena do te mjere da sama ne može izaći iz duga. Tim je činom Irska i službeno označena kao nacija koja nije u stanju upravljati svojim financijama, a to se odnosilo i na zaduživanje pojedinaca kod banaka. Pod pokroviteljstvom dužničke ekonomije, kako primjećuje Comyn (2018), svaki pojedinac je prisiljen funkcionirati kao *homo economicus* unutar degradirajućeg, determinirajućeg i funkcionalnog konteksta, a čitavo je vrijeme isti taj *homo economicus* prisiljen „nositi

teret nesigurnosti naspram figurativnih i nejasnih lutanja financijskog kapitalizma“ (2018: 101). Na taj je način životni ciklus pojedinca sveden na njegovo ekonomsko funkcioniranje u sve nestabilnijoj ekonomskoj klimi. Nesigurnost subjekta, ovisnog o globalnoj ekonomiji i spekulativnim transakcijama, stvara subjekte bez čvrstog oslonca i subjekte sklone novim špekulacijama. Tako će dvojica detektiva, u nastojanju da proniknu u pozadinu uništenja cijele obitelji, nailaziti uvijek na isto ishodište – na ekonomske razloge ljudskih postupaka.

Stoga će istražitelji biti zbunjeni idejom da bi Pat Spain mogao biti ubojica svoje obitelji i samoubojica, čovjek koji je bio jedan od *'good guys'*, jedan od onih koji je imao „posao, obitelj, odgovornosti. Onih koji cijeloga života poštuju pravila po kojima žive. [...] imaju ono što ih sprječava da pređu granicu“ (239). Ipak, narativ nemoći dominira u takvim razmišljanjima i jezivi trag duga i financijske propasti izlazi na površinu kao jedini čimbenik koji negira identitet pojedinca sa svim njegovim društvenim ulogama. Može li netko tko „ima mjesta u koja ulaže svoje srce. Tko ima ljude o kojima se mora brinuti. Ljude koje voli. Koji ga sprječavaju da ode preko ruba u situacijama kada bi čovjek bez utega odgovornosti bio u slobodnom padu“ (239), može li takav netko doista preći preko ruba razuma i volje kada ga financijski dugovi stjeraju u kut i kada dom više nije dom nego podsjetnik na vlastitu slabost i nemoć pred sustavom? Može li, pita se autorica, takav netko „odbaciti sve bez nekog posebnog razloga“ (239)? Na to pitanje, detektivi promišljaju:

Not for no reason. You said yourself: he could've been about to lose the lot. The job was gone, the gaff was going; the wife and kids could've been about to go as well. It happens. All over this country, it's been happening. The triers are the ones that snap, when trying doesn't do any good. (French, 2012: 239)

Sintagmom 'ova zemlja' umjesto 'Irska' autorica internalizira ovaj problem kao svoj i kao nacionalni i ne nastoji se od njega autorski distancirati. Njezin pripovjedač, detektiv Kennedy, gaji duboko suosjećanje prema Patu i Jennifer Spain prije svega kao žrtvama divlje ekonomije i onoga u što se zemlja pretvorila u ime napretka. Njegova tiha empatija prema žrtvama koje je sustav prožvakao i ispljunuo duboko je socijalno osviještena jer problematizira širi kontekst irske globalizacije. Kennedyjevo izbjegavanje verbalizacije vlastitih promišljanja o lancu uzroka obiteljske tragedije također ukazuje na duboko internaliziranje traume koja iz nacionalne u ovome narativu prerasta u duboko osobnu i intimnu pri čemu niti jedan subjekt nije tek promatrač promjena već

interpoliran unutar hegemonijske ideologije neoliberalizma. Iako je detektiv Kennedy žanrovski predodređen za svoju poziciju *de facto* analitičara nakon počinjenja zločina, on ovdje izlazi iz svojih žanrovskih okvira i zauzima ideološki stav prema Irskoj. Upravo su njegova promišljanja, dijelom verbalizirana u razgovorima s mladim narednikom tijekom istrage, a većim dijelom narativizirana kao intimna razmišljanja, ključna za razumijevanje autorske kritike lažnih sloboda i privida obećane budućnosti. Tana French, pod krinkom minuciozno razrađenih žanrovskih pravila detektivske fikcije, uistinu problematizira psihološki kolaps cijele nacije budući da predočava slabost subjekta pred utjecajem moćnih kapitalističkih mitova o osobnoj slobodi i ostvarenju snova o posjedovanju doma kao referentne točke uspjeha u neoliberalnoj konjunkturi. Stoga će i sljedeći, vizualno potresni odlomak zorno predočiti autorsku kritiku post-tigrovske recesije, ali i prijeteće, skoro gotičke prisutnosti duhova svih neostvarenih i uništenih života u praznom, nedovršenom naselju usred ničega:

I didn't tell him: the ghosts I believe in weren't trapped in the Spain's bloodstains. They thronged the whole estate, whirling like great moths in and out of the empty doorways and over the expanses of cracked earth, battering against the sparse lighted windows, mouths stretched wild in silent howls: all the people who should have lived here. The young men who had dreamed of carrying their wives over these thresholds, the babies who should have been brought home from the hospital to soft nurseries in these rooms, the teenagers who should have had their first kisses leaning against lampposts that would never be lit.

Over time, the ghosts of things that happened start to run distant; once they've cut you a couple of million times, their edges blunt on your scar tissue, they wear thin. The ones that slice like razors forever are the ghosts of things that ever got the chance to happen. (French, 2012: 187)

Prazno je naselje istinsko naličje neoliberalizma jer je sastavljeno od nikada useljenih domova koji su ostali prazne ljuštore neostvarenih obećanja o boljoj budućnosti od one koju su sanjale prethodne generacije Iraca. Apstraktnost financija u ovom narativu prerasta u niz drugih apstrakcija jer zaplet počiva na odsutnostima i zamišljenim ishodima. Vrijeme je tu odigralo važnu ulogu, kao i u drugim tekstovima kojima se bavimo u istraživanju. Naime, globalno, unificirano vrijeme stalne sadašnjosti i ostvarenja osobnog identiteta kroz zbivanja u sadašnjem trenutku i ovdje je vidljivo kroz postupke obitelji Spain, kroz njihov odnos spram novcu i trošenju, kroz bezgranično povjerenje prema lihvarskim kreditima banaka koje su svjesno slale ljude u zaduženja za kupnju doma, ili kroz slijepu vjeru svih protagonista romana u bolje sutra

koje donosi neoliberalizam u Irskoj. Prošlost je pri tome potpuno izbrisana iz kolektivnoga sjećanja i jedini narativni most s njom je uspostavljen kroz lik detektiva Kennedyja kao jedinog čuvara kolektivnog sjećanja na onu 'staru' Irsku.

Pomak od tradicionalnih reprezentacijskih paradigmi Irske u književnosti u ovoj se prozi najsnažnije očituje upravo kroz predočavanje doma isključivo kao robe kojom se trguje na tržištu. Tako predočen, 'novi' irski koncept doma postaje dom u nestajanju, odnosno mjesto koje nije u stanju očuvati obiteljsku ćeliju. Upravo suprotno, autorica dom predstavlja kao dužničku tamnicu koja svoje zidove postupno zatvara oko onih koji u njoj žive. Dom tako postaje istinska paradigma propadanja neoliberalnog projekta u Irskoj jer je multipliciranje prostora za stanovanje u irskom pejzažu stvorilo negaciju doma u tradicionalnom poimanju. Špekulativna priroda neoliberalne ekonomije tako je oblikovala kategoriju 'špekulativnog doma' kakav je predočen u ovoj prozi. Tako će vlasnik obiteljske kuće, stjeran u ludilo zbog financijskog pritiska i nemogućnosti nastavka otplate hipoteke zbog gubitka posla, bušiti rupe po cijeloj kući u potrazi za zamišljenim mitskim bićem koji navodno opsjeda kući i danonoćno proizvodi uznemirujuće zvukove u zidovima.

Kao i u prethodno analiziranom romanu, gotički elementi, koji uključuju nadnaravne pojave i zamišljena stvorenja, svjedoče o internaliziranim traumama zaduženih subjekata i potkopavaju narativ uspješnosti ovoga ekonomskog modela. Pat Spain u naprednoj fazi ludila izazvanog ekonomskim pritiscima, postavlja i monitore i kamere po cijeloj kući ne bi li se uvjerio kakvi to demoni opsjedaju njegov dom i ruše san o domu kao utočištu. Ovaj odlomak jedan je od onih u kojima autorica otvoreno propituje koncept konstruiranja neoliberalnog doma kao fiksne kategorije:

'Short version, the house is in bits: damp going up half the walls, subsidence – the cracks – and something's wrong with the plumbing. I couldn't work out what, but the gist is the whole place would've needed re-plumbing within a year or two. Sinead Gogan wasn't wrong about the builders: load of bloody chancers. Slap the houses up, sell them and get out before anyone could suss their game. But your man says none of the problems would account for the holes in the walls. 'The one in the eaves, that could've been the subsidence; the ones in the walls, nah.' Richie's eyes came up to meet mine. 'If Pat made those holes himself, chasing after a squirrel...'
(French, 2012: 255)

Spirala financijskog pritiska koja je dovela do Patovog ludila i psihotičnih epizoda u kojima buši rupe u zidovima nove kuće evidentira se i u narednom odlomku u kojemu

istražielji pregledavaju financijsku dokumentaciju mladoga para i uspoređuju je s onima izuzetima iz doma mladića koji je mjesecima potajno nadzirao obitelj Spain iz obližnje neuseljene kuće:

His bank statements followed the same depressing pattern as pat and Jenny's: a decent income and solid savings, then a smaller income and shrinking savings, then he broke. Since Connor was self-employed, he had tanked less dramatically than pat Spain – gradually the checks got smaller, the gaps between them got larger – but he had done it earlier. The slide had stated in late 2007; by the middle of 2008, he had been dipping into his savings. It had been months since anything went into his account. (French, 2012: 261)

Iako je, kako je već naglašeno, dominantni narativ snažnog ekonomskog uspjeha Irske unatrag 20-ak godina u prvi plan postavio paradigmu razvoja i okretanja ka budućnosti, neki autori smatraju kako je irski neoliberalni razvoj „otvorio pitanja o utjecaju tog ekonomskog uspjeha na prihode pojedinaca“ (Kirby, 2004: 217). Naime, ako prihvatimo tezu da je era ekonomskog rasta predstavljala model akumulacije kapitala, onda ekonomski uzlet možemo sagledati manje kao priču o uspješnom globalizacijskom projektu u Irskoj, a više narativ utjecaja financijskog rizika na svakodnevni život. Tako naredni odlomak ilustrira socijalnu sliku naselja Brianstown. Iako na prvi pogled odaje zajednicu uspješnih, profesionalnih mladih parova koji su imali dovoljno sredstava da si priušte dom u novom naselju, stanje koje istražielji zatječu otkriva drugu stranu istine o obećanom stanovanju u zaštićenoj zajednici:

The two sets of neighbours at the bottom of the road were in, this time. They were the Spains, three days back: young couples, little kids, clean floors and saved-for fashionable touches, houses ready and welcoming for visitors who wouldn't come. [...] One of each couple had a job, long hours and long commutes; the other man had been made redundant a week ago, the other woman back in July. She had tried to make friends with Jenny Spain – 'We were both stuck out here all day, I thought it'd be less lonely if we had someone to talk to...' Jenny had been polite, but she had kept her distance: a cup of tea always sounded lovely, but she was never free and never sure she would be'. [...] 'I thought maybe she was shy, or she didn't want me to think we were best friends and start dropping in every day, or maybe she was annoyed because I never tried before – I never had a chance, I was barely even home'.

The husband said, 'We were wanting to get out anyway. We'd been gone months ago, only who'd buy this? Now...'

The wife said, 'We're not staying here. We're *not*.

The sob broke through. Her voice and her husband's eyes had the same splinter of helplessness. They both knew they were going nowhere. (French, 2012: 288-289)

Emocionalna i socijalna komponentna odnosa u post-tigrovskom 'naselju duhova' osnažena je predodžbama prostornih nedosljednosti čime autorica nanovo potkopava slikovlje gospodarskog napretka kroz ulaganja u urbanistički razvoj. Naredni odlomak tako predočava sav jad i promašenost nedovršenog naselja u kojemu neintuitivni prostorni labirint novih, poludovršenih kuća kontinuirano onemogućava dolazak na destinaciju, čak i uz pomoć satelitske navigacije. Ulazak istražitelja u prostor novoga naselja oglašavanog kao budućnost stanovanja, pretvara se u negaciju koncepta stanovanja. Dehumanizirajuće, šuplje i ogoljene vizure nedovršenih objekata prostorno pozicioniranih na nelogičan i neplanski način kontrapunkt su divljini pejzaža i Irskog mora čiji se šum čuje u pozadini, ali je pogled prema njemu opstruiran skeletnim građevinama bez karaktera i sadržaja. Prizor mlade žene koja gura dječja kolica pustim stazama naselja dodatno urušava viziju koju su investitori prodavali kao sliku bolje irske budućnosti:

You could look straight through three out of four houses, to bare rear windows and grey patches of sky. A heavyset girl in a red anorak was shoving a buggy along a foot path, wind grabbing at her hair. She and her moon-faced kid could have been the only people within miles.

'Jaysus', Richie said; in the silence his voice was loud enough that both of us jumped. 'The village of the damned'.

The call sheet said 9 Ocean View Rise, which would've made more sense if the Irish Sea had been an ocean or even if it had been visible, but I guess you make the most of whatever you've got. The satnav was getting out of its depth: it took us down Ocean View Drive, dead-ended us down Ocean View Grove – which hit the trifecta by having no trees anywhere in sight – and informed us, 'You have reached your destination. Goodbye'. I did a U-turn and went looking. As we got deeper into the estate, the houses got sketchier, like watching a film in reverse. Pretty soon they were random collections of walls and scaffolding, with the odd gaping hole for a window; where the house-fronts were missing the rooms were littered with broken ladders, lengths of pipe, rotting cement bags. Every time we turned a corner I expected to see a swarm of builders at work, but the nearest we got was a battered yellow digger in a vacant lot, listing sideways among churned-up mud and scattered mounds of dirt. No one lived here.

(French, 2012: 15)

Gornji odlomak podržava jednu od naših polaznih teza kojom tvrdimo kako ovaj, ali i svi ostali analizirani tekstovi, podrivaju irsku maniju za posjedovanjem, kako u ekonomskom, tako i u afektivnom pogledu. Naime, zaduživanje za kupnju doma uvijek je vezano uz afektivni aspekt te transakcije jer se radi o ulaganju u čvrste vrijednosti na

kojima počivaju stabilna društva i ljudske zajednice. Kako je u neoliberalizmu zaduživanje preraslo u dominantni vid posjedovanja doma, to dvoje je postalo nerazdvojivo pri čemu je afektivna dinamika financijskih transakcija osnažena emocionalnim ulogom koji diktira dinamiku odnosa između pojedinca i sustava. Stoga je odustajanje od gradnje ovakvih naselja, i njihova metamorfoza u „naselje prokletih“ zapravo simbol propasti neoliberalne ideje pretvaranja Irske u zapadnjačku kapitalističku arkadiju.

Uloga afektivne dimenzije financija i zaduživanja postaje sve snažnija kako se naracija bliži svome raspletu. Detektivska istraga obiteljskog zločina fokusira se postupno na jedinog preživjelog člana obitelji Spain, na mladu majku i suprugu Jennifer Spain čije buđenje iz kome otkriva prave razmjere drame obiteljskog života u eri zaduživanja. Postupno rasvjetljavanje tijeka događaja koji su doveli do tragedije otkriva kako su uzaludni napori za pronalaženjem novoga posla u doba izbijanja ekonomske krize Pata Spaina doveli do stadija auto-destrukcije koja je kulminirala paničnom borbom protiv zamišljene zvijeri koja je navodno opsjedala njihov dom. Iako Jennifer Spain uzroke psihičkog sloma svoga supruga pojašnjava „uzaludnim trudom u traženju novoga posla, ali se to naprosto nije dogodilo“ (370), njezina verzija priče postavlja upravo prostor doma kao glavnog krivca za propast obitelji. Tako će na pitanje o porijeklu i uzroku rupa po cijeloj kući odgovoriti kako su se rupe „samo dogodile...[...] Te kuće, nešto nije u redu s temeljima. Rupe se samo, onako, *pojave*“. (371). Procesuiranje osobne traume gubitka društvenog statusa, prestižnog zaposlenja i materijalnih izvora iz kojih će financirati stil života kakav je primjeren u novoj ekonomskoj i društvenoj konjunkturi načas će se prema raspletu romana učiniti kao jedini uzrok zločina koji je i okosnica romana. Međutim, šira društvena slika koja je pogodovala duhovnom i moralnom propadanju hranitelja obitelji svakako je usko vezana uz afektivnu ulogu prostora u koji je naracija smještena. Prostor nedovršenog naselja koji je trebao biti slika i prilika neke zamišljene, 'nove' Irske, postaje uzrokom njezina urušavanja. Taj prostor će ostati statičan, nepromijenjen u svojoj ogoljenosti i prijetećoj poruci društvu kroz cijeli roman pa će detektiv Kennedy pri svakom povratku osjetiti destruktivne razmjere takvih prostora na duh čovjeka:

Ocean View looked worse every time. On Tuesday it had looked like a battered castaway waiting for its saviour, like all it needed was some property developer with plenty of cash and plenty of get-up-and-go to

stride in and kick it into all the bright shapes it was meant to be. Now it looked like the end of the world. I half-expected feral dogs to slink up around the car when I stopped, last survivors to come staggering and moaning out of skeleton houses. I thought of Pat jogging circles around waste ground, trying to run those scrabbling noises out of his mind; of Jenny listening to wind whistle around her windows, reading her pink-covered books to keep up her PMA and wondering where her happy ending has gone. (French, 2012: 377)

Autoričina kritika divljih i dereguliranih devastacija irskoga pejzaža u ime ekonomskog napretka za svih steže obruč prema kraju romana i to ne samo prema počinitelju zločina, već i prema istinskom, ekonomskom uzroku zločina. Tako će jedan od osumnjičenih priznati policiji kako je slom mlade obitelji započeo zovom ekonomskog prosperiteta koji je obećavao novi, luksuzni život. Vjera mladih Iraca u budućnost i sve što neoliberalizam nosi sa sobom, djelovala je u irskom slučaju snagom opijata pa je naglasak na afektivnoj dimenziji ulaganja u budućnost novih generacija bila, kako je stvarnost i pokazala, dobitna karta za kasniji slom irske ekonomije. Činjenica da se radilo o stotinama domova koji su obećavali bolju, optimističniju budućnost, te da je ta budućnost nastupanjem krize 'otkazana', ostavivši za sobom zaduženost i duboki očaj, doprinosi subverzivnoj kvaliteti ove proze, a to je vidljivo i u sljedećem odlomku:

His voice had a new, savage undercurrent o it. I knew straight away. Right from the off. Maybe three years ago, not long after Jack was born, I went over to Pat and Jenny's place for dinner one night – they were renting this little townhouse in Inchicore, back then; I was ten minutes down the road, I was over all the time. I get there, and the two of them, they're over the moon. I'm barely in the door, they shove this brochure of houses at me: „Look! Look at This! We put down our deposit this morning, Jenny's mum minded the kids so we could camp outside the estate agent's overnight, we were tenth in the queue, we got the exact one we wanted!“ They'd been dying to buy somewhere ever since they got engaged, so I was all ready to be delighted for them. But then I look at the brochure and the estate's in *Brianstown*. Never heard of it; sound like one of those nowhere dives that the developer's named after his kid or himself, playing little emperor. And it says something like „Just forty minutes from Dublin“, only I take one look at the map and that's if you've got a helicopter.' (French, 2012: 395)

Opisujući investitore kao „male careve“ koji su građevinskim projektima davali imena po sebi ili svome djetetu dodatno predočava špekulativnu prirodu takvih ulaganja i ukazuje na njihovu krhku i nestabilnu prirodu. Dodatni element fantazije dodaje informacija kako su Spainovi samo htjeli neko mjesto gdje mogu biti sretni, ali: „tu nije bilo nikakvog mjesta. Pogledao sam poblize tu brošuru, i to nisu kuće, to su modeli kuća. Upitah „Je li to naselje uopće izgrađeno?“, a Pat na to odgovori „Bit će izgrađeno

kada se uselimo“ (395). Okladivši svoju budućnost i budućnost svoje djece „na polje usred ničega“ (395) Spainovi su simbolički svoje sudbine predali u ruke špekulanata otvorivši tako put ka osobnoj i obiteljskoj traumi. Uvjereni da će vrijednost njihove prve nekretnine samo porasti nakon nekoliko godina jer su im tako investitori rekli, Spainovi su simbolički sudjelovali u izgradnji sna o boljoj budućnosti Irske. Tako Conor dalje prenosi oduševljenje Spainovih od tri godine ranije kada su im „službenici za hipoteke dali stotinu i deset posto, tako da mogu opremiti dom“ (396), te Patova uvjerenja o porastu tržišne vrijednosti njegova doma:

'Man, do you know how fast property prices are rising? We haven't even moved yet, and the gaff's already worth more than we're paying. Any time we decide to sell, we'll come out with a profit.' (French, 2012: 397)

Pitanje odgovornosti za manipulaciju zemljištima i nekretninama ovdje se jasno problematizira referencama na 'idiote' koji su povjerovali bajkama investitora i na 'piramidalnu prevaru' u svijetu financija koja je nakon niza uspješnih godina spekulativnih ulaganja na tržištima i dovela do urušavanja globalnog financijskog sustava:

'If they were crazy, then so was the rest of the country. Nobody saw the crash coming.'

Conor's eyebrow flicked. 'You think?'

'If anyone had, the country wouldn't be in this mess.'

He shrugged. 'I don't have a clue about financial stuff. I'm just a web designer. But I knew nobody wanted thousands of houses out in the middle of nowhere. People only bought them because they got told that in five years' time they could sell up for double what they'd paid, and move somewhere decent. Like I said, I'm just some idiot, but even I knew a pyramid scheme eventually runs out of suckers.' (French, 2012: 397)

Nemoć pojedinaca u odnosu prema neoliberalnim tržištima oštro je ocrtana i kroz Conorov argument kako nije bilo moguće uspješno primiriti entuzijazam Spainovih jer su ih sve institucije uvjeravale u suprotno:

'It's easy to be right in hindsight, fella. It wouldn't have killed you to be a little more positive for your friends.'

'You mean give them a little more bullshit?' They were getting plenty of that already. The banks, the developers, the government: Go on, buy, best investment of your lives-'. (French, 2012: 397)

Autorica i ovdje postavlja u kontrapunkt subjekt i neoliberalni sistem pozicionirajući subjekta, odnosno pojedinca kao neminovnog gubitnika u špekulativnoj igri kupnje i prodaje. Iako se roman na kraju raspliće na neočekivani način, otkrivajući kao ubojicu svoje obitelji upravo Jennifer Spain, moramo zaključiti kako je špekulativna, financijska pozadina nacionalne sage o posjedovanju doma ovdje predočena u podtekstu kao glavni krivac za počinjeni zločin. Iako je na kraju krivac poznat, on je ipak predočen kao žrtva neoliberalnog sustava koji je pojedincu oduzeo svaku moć djelovanja i logičnog rasuđivanja, a zaduženost je postavljena kao neraskidiva spona subjekta i sustava.

Imajući u vidu tako postavljenu paradigmu suvremenih ekonomskih sustava u kojima ljudski subjekt postaje tek još jedno sredstvo za podizanje učinkovitosti prodaje bankarskih kredita, ne čudi što autorica svoju oštru kritiku sustava usmjerava upravo u smjeru neoliberalnog sustava temeljenog na spekulativnim financijskim tržištima. Dok Jennifer Spain detektivima rezignirano pripovijeda o svome suprugu Patu kojega je mjesecima gledala kako „njihovu divnu kuću, za čiju su kupnju i opremanje radili kao ljudi, koju su obožavali, razbija u komade“ (472) jer je uporno tražio u zidovima te krhke kuće uzrok svojih nemirnih snova i zamišljenih zvukova. Kada joj je on u trenutku potpune predaje rezignaciji odgovorio kako otvara rupe u zidovima jer će „ionako za nekoliko mjeseci kuća biti u vlasništvu banke“ (472) Jennifer Spain je shvatila da obiteljskoj traumi treba nekako doći kraj. Neskrivena ironija ovoga romana upravo je u činjenici što su likovi odreda predočeni kao dotučeni i poraženi članovi društvene zajednice kojom je u vrijeme masovne gradnje i kupovine nekretnina dominirao narativ optimizma i vjere u pozitivni ishod za Irsku. 'Zvijer' koju je njezin suprug mjesecima tražio u zidovima svoga doma zapravo je 'zvijer' špekulativnih financijskih tržišta koja je mnogim ljudima oduzela pravo na budućnost bez duga i ostavila ih prepuštene neizvjesnoj ekonomskoj sudbini. Trenutak kada Jennifer u svom dugom monologu detektivima opisuje trenutak kada je shvatila da ih je kuća i simbolički i materijalno porazila, te da oboje gube bitku protiv neumoljivog sustava koji im je servirao pa onda oduzeo san o boljoj budućnosti, zapravo je simbolički trenutak predaje i ujedno najava priznanja počinjenja ubojstva svoje obitelji:

He was letting this *thing*, this animal, this stupid, insane *imaginary it was never even there* animal, he was letting it eat Jack and Emma alive. Every second he sat there staring at that hole, he was giving it another bite out of their minds. If he didn't want it to have them, *all he had to do* was get up! Fix the holes!

All I could think of was How did we get here? I felt like there had to be something we had done, me and Pat, to make this happen, and if I could just find that, then maybe I could change it and everything would be different. But I couldn't find it. (French, 2012: 492,493)

Stvaranje i propadanje doma kao posljednje točke samo-određenja u svijetu ekonomske neizvjesnosti u ovoj je prozi ključni motiv oko kojega se grade narativi nesigurnosti u trenutnim ekonomskim uvjetima koji istovremeno negiraju prošlost i osporavaju pravo na budućnost. Tako će na samome kraju ove proze, pri zadnjem posjetu naselju iz kojega zaplet započinje, Fiona, sestra Jennifer Spain, i sama osvijestiti kolektivni poraz nacije uzrokovan nesmiljenošću današnjih ekonomskih konjunktura. Krivnja i sram kao nacionalna obilježja Irske u eri ekonomske krize, te kolektivni osjećaj odgovornosti i suučesništva zbog načina na koji je nova ekonomska paradigma izmijenila etos nacije, cijelo vrijeme su vrebali u pozadini ove naracije. Na samome kraju autorica ih otvoreno iznosi koristeći stari, tradicionalni naziv naselja i slikovlje života kakav je bio obećan, ali je ostao tek zamišljena budućnost:

Fiona said, 'I read in the paper they're talking about bulldozing these places, the ghost estates. Just smash them down to the ground, walk away and pretend it never happened.'

For one last second, I saw Broken Harbour the way it should have been. The lawnmowers buzzing and the radio blasting sweet fast beats while men washed their car in the drives, the little kids shrieking and swerving on scooters; the girls out jogging with their ponytails bouncing, the women leaning over the garden fences to swap news, the teenagers shoving and giggling and flirting on every corner; colour exploding from geranium pots and new cars and children's toys, smell of fresh paint and barbecue blowing on the sea wind. The image leaped out of the air, so strong that I saw it more clearly than all the rusting pipes and potholed dirt. I said, 'That's a shame.'

'It's good riddance. It should've happened four years ago, before this place was ever built: burn the plans and walk away. Better late than never.' (French, 2012: 514-515)

Trauma predočena u ovoj prozi podjednako je kolektivna i individualna, budući da je upravo ekonomska trauma, recesija i gospodarski slom Irske nakon 2008. uzrokovala društvenu krizu velikih razmjera u kojoj su čitave obitelji ostale bez krova nad glavom. Iako su primamljivi zov društvenog statusa i prilika za stjecanje vlasništva nad nekretninom jamčili socijalni položaj, urušavanje financijskih tržišta izbrisalo je mogućnosti koje je neoliberalizam otvarao Ircima. Narativizacijom takvog irskoga

iskustva u godinama nakon ekonomskog kraha, Tana French dekonstruirala je neoliberalnu paradigmu i kroz minuciozno razrađene policijske procedure, tematizirala je irski *status quo* u godinama kada je borba prezaduženog i financijski zarobljenog pojedinca dosegla vrhunac.

Konačno, roman je predočio borbu izmučenog pojedinca sa sustavom ukazavši na slabe točke narativa napretka i uspjeha u neoliberalnoj paradigmi i pokazavši koliko je zapravo nedostižna ideja financijske kontrole u globalnoj kapitalističkoj konjunkturi. Ipak, kad se kontekstualizira takav narativ unutar širega povijesnoga okvira Irske, razotkriva se činjenica da vremenski i povijesni kontinuitet, unatoč negiranju od strane hegemonijskih narativa neoliberalizma, igra presudnu ulogu u pozicioniranju subjekta unutar te paradigme. Nastojanje da se konformistički prilagode novoj ekonomiji i izazovima zaduživanja kao stila života i stvaranja doma kao referentne točke uspjeha, unaprijed je osuđeno na propast jer se dom, kao figurativna inkarnacija ekonomskog i društvenog napretka pretvara u reakciju protiv istog tog napretka.

Idealizirana verzija 'nove Irske' iz razvikanih reklamnih brošura građevinskih poduzetnika bila je tek opsjena. Fikcionalni *Brianstown*, kao i mnoga nova irska naselja sagrađena u eri ekonomskog procvata ostala su kao sumorni spomenik svega što u je u Irskoj krenulo po zlu u eri neoliberalnog kapitalizma. Identitet nacije, kao i njezini prirodni prostori nekada idiličnih krajolika pretvoreni su u svoje Drugo, u negaciju kapitalističke vizije individualnog uspjeha kao ultimativne paradigme novoga, post-industrijskoga doba. Gospel kapitalizma koji se ustoličio na ideji osobnog zalaganja i potpune predanosti radu i ostvarivanju materijalnoga uspjeha u ovome je romanu, reprezentativno za Irsku u eri neoliberalizma, ostala tek trag nesmiljenoga diktata tržišta koje gazi sve pred sobom ne opraštajući slabijima njihovu nemogućnost prilagodbe. Kritika neoliberalizma kao danas prevladavajuće ekonomske paradigme u ovoj je prozi našla svoj najoštriji izričaj. Tana French, naime, predočava subverzivni aspekt suvremene Irske i njezina kolektivnog etosa. Stoga, pored uobičajenih 'postaja' kriminalističke istrage, poput istrage mjesta zločina, autopsija, policijskih ispitivanja i ostalih žanrovskih alata, ovaj je roman prije svega duboko subverzivni portret društvenoga i ekonomskog stanja Irske u recesijsko doba.

7.3. Zaključak

Promišljajući Irsku budućnosti, Fintan O'Toole u djelu znakovita naslova *Ship of Fools: How Stupidity and Corruption Sunk the Celtic Tiger* (2010), novinarski otvoreno kritizira vladajuće strukture iz bankarskih i političkih krugova (ponajviše stranku Fianna Fáil i Anglo-Irsku banku) čije su odluke i postupci otvorili široki prostor financijskim i inim špekulantima da u uvjetima dereguliranog poslovanjem na otvorenome tržištu dovedu Irsku od modela ekonomskog uspjeha do nacionalnog financijskog bankrota 2008. godine. O'Toole ističe kako su političke strukture radile samo u interesu privilegiranih struktura čime su „korumpirali politiku i ponizili državu da bi zaštitili interese manjine“ čime su potaknuli osjećaj „nezainteresiranosti i razočarenja“ koje je u Ircima ponovno potaknulo onaj stari „osjećaj nemoći“ (2010: 239). Ipak, s dozom vjere u svjetliju budućnost, O'Toole zaključuje kako će Irca, iako sve više distancirani od ideje nacionalizma i 'Irskosti', „prije ili kasnije morati iznova stvoriti sustav nove politike i javnoga morala. Nitko to neće moći umjesto njih napraviti“ (2010: 240). Upravo se na takvome razmišljanju osovala analiza proza Claire Kilroy i Tane French. Naime, ove autorice predočile su snažne autorske reakcije na neke od dominantnih narativa irskoga nekretninskoga uzleta u eri tržišnoga otvaranja Irske globalnim ekonomskim trendovima. Obje su autorice re-ispisale neke od ključnih kulturoloških i društvenih označitelja suvremene Irske nastojeći odbaciti dominantne narrative špekulativne ekonomije, ali i oduprijeti se hegemonijskim konstruktima neoliberalne ekonomske politike kakva je dominirala Irskom od kraja prošloga stoljeća. Obje, naime, formuliraju kritičku reakciju na prepoznatljivi, apstraktni univerzalizam koji pod krinkom napretka i ekonomskog prosperiteta kooptira svaku društvenu vrijednost u kategoriju robne vrijednosti. Njihov je kritički pogled usmjeren ka sveopćoj financijalizaciji osobnoga iskustva koja ima za cilj stvoriti društvene uvjete za razvoj i širenje spekulativnih paradigmi koje na svome vrhuncu proizvode konkretne psihološke i fizičke posljedice zbog kojih ideja posjedovanja doma kao utočišta i cilja ostaje nedosežna.

Neštedimice razotkrivajući sloj po sloj apsurdne neoliberalne sadašnjosti Irske, oba su istražena prozna djela ukazala na mogućnost da je Irska unatrag tri desetljeća dosegla svoj društveni i ekonomski vrhunac kojega nije znala iskoristiti za osiguranje trajne ekonomske stabilnosti. Tako će i sama autorica Claire Kilroy priznati kako se ova nacija

u nekim temeljnim društvenim paradigmatama nije uspjela posve otrgnuti bremenu 20. - stoljetne prošlosti, te kako je zapravo i ova zadnja ekonomska kriza otvorila mogućnost da „su Irci nesposobni samostalno upravljati svojom državom“ i da je na to direktno utjecalo nasljeđe kolonijalne prošlosti (Lozano García, 2019). Da bi predočila što realističniji argument za takve tvrdnje, Kilroy u svojoj prozi subvertira i neke stereotipne društvene uloge pa Tristrama, predstavnika nekada kolonijalne sile na tlu Irske, postavlja kao podčinjenu žrtvu vlastite karakterne slabosti, pojedinca čija je prošlost do trenutka kada ga upoznajemo nejasna jer se fizičkim distanciranjem od Irske i od obiteljskog doma te odabirom profesije koja će osigurati kontinuirano kretanje i izmjешtenost iz prostora prebivališta iskorijenio iz Irske svjesno brišući sve tragove za sobom.

U ovome smo poglavlju ustvrdili kako je reprezentirani neoliberalni subjekt analiziranih proza upravo onaj „potpuno izloženi, prezaduženi neoliberalni subjekt koji je postao najreprezentativnija figura financijskog kapitalizma“ (Allon, 2015: 284). Kako je istraživanje pokazalo, neoliberalni subjekt suvremene irske ženske proze, odnosno sam proces njegova formiranja, uvelike je uvjetovan njegovim bliskim interakcijama s dominantnim narativima neoliberalne stvarnosti Irske u prva dva desetljeća 21. stoljeća. Ovako literarizirana stvarnost Irske pokazala je kako nametljivi neoliberalizam kao društvena norma briše mekane granice između prihvatljivog (normalnog) i neprihvatljivog (patološkog) ponašanja. Svi protagonisti su zapravo žrtve ugnjetavanja na različite načine, ali je ugnjetač nevidljiv, iako vrlo uporan i razoran. Ugnjetač je, naime, sam sustav koji postaje dijelom identiteta i osobnosti svakoga protagonista, čime on mijenja i iskrivljuje njihova ponašanja i emocionalnu osobnost. Dom kao utočište, u onom tradicionalnom smislu predočenom kroz niz literarnih tematizacija u irskoj književnosti 20. stoljeća, u ovim je prozama predočen kao mjesto tjeskobe, bizarnosti i patološkog ponašanja. Prostor doma u ovim je prozama dekonstruiran poigravanjem s vremenskim odnosima odnosno s temporalnošću koja nije linearna pa možemo zaključiti kako su romani Claire Kilroy i Tane French, podjednako na razini forme i sadržaja oštre kritike neoliberalizma, ali bez sklonosti ka prepuštanju ideološkom okviru toga sustava. Neoliberalna sklonost 'vječnoj sadašnjosti' u ovim romanima predočena je nedovršenim raspletima koji čitatelju ostavljaju nelagodu zbog nemogućnosti donošenja zaključaka o 'pravim krivcima' za ono što se zbilo. Tom strategijom obje autorice

zapravo repliciraju neoliberalnu normu izbjegavanja odgovornosti odnosno konstruiranja svojevrskih 'izmještenih' odgovornosti.

Konačno, analiza je pokazala kako golema moć nevidljivih institucionalnih autoriteta, iako apstraktnih i globaliziranih, direktno uvjetuje ljudska ponašanja i otvara put ka bizarnim, društveno neprihvatljivim anomalijama koje se javljaju kao direktna reakcija na nerealna društvena očekivanja i mjerila, odnosno na njihovu razornu moć na razini zajednice i na razini obiteljske ćelije. Konačno, obje proze predstavljaju estetski čin potkopavanja koncepta špekulativne ekonomije kao jedine moguće dominantne suvremene Irske i otvaraju mogućnost opiranja pojedinca neoliberalnoj paradigmi doma kao robe i doma kao tržišne vrijednosti. Oba djela, u konačnici, otvorila su brojne mogućnosti propitivanja irske zbiljnosti i granica novih društvenih formacija, a to je ujedno i osnovna uloga književnosti, naročito one književnosti koja želi ući u otvoreni dijalog sa svojom suvremenošću.

8. NEOLIBERALNI REVIZIONIZAM I SUBVERTIRANJE

KONSTRUIRANJA NOVIH `IRSKOSTI`: *The Free and Easy* Anne Haverty i *Fox, Swallow, Scarecrow* Eilís Ní Dhuibhne

Kada je 2010. irski romanopisac Julian Gough objavio kritički intonirano viđenje stanja irske novelistike u 21. stoljeću, njegov glavni argument bio je nedostatak osviještenosti mlađih autora o društvenim i ekonomski promjenama u Irskoj unatrag dva desetljeća. Kritika je osobito snažno bila usmjerena ka činjenici da čak i autori mlađe generacije i dalje ostaju ukotvljeni u prošlosti tematizirajući Irsku pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Drugi irski novelist, Fintan O'Toole još je 2001. godine, doduše sa snažnijom sociološkom kontekstualizacijom, uočio je kako u irskoj novelistici na prijelazu milenija i dalje nije moguće govoriti o intenzivnom književnom reprezentiranju ekonomskih promjena koje je nacija proživjela u prethodnom desetljeću. On je to pripisao određenim poteškoćama u oblikovanju diskursa ekonomskog uspjeha, tražeći glavnoga krivca za to u brzini i intenzitetu promjena koje su iz temelja dislocirale i preobrazile narrative prošlosti i njihove percepcije u sadašnjosti. Trend retrospekcije u pogledu književnog reprezentiranja izvantesktualne stvarnosti u prvim godinama 21. stoljeća razumljiv je, kako zamjećuje i Brown (2004), zbog društveno-ekonomskih pomaka koji su uzdrmali same temelje irskoga društva. Tome se moraju pridodati i otkrića višedesetljetnog, sustavnog zlostavljanja djece u crkvenim redovima što je uzdrvalo cjelokupnu strukturu irske Katoličke crkve kao moralnog svjetionika nacije. To su bili ključni razlozi zbog kojih se veliki dio irskih autora u prvim godinama novoga milenija nije odvažio na otvoreno tematiziranje ušutkanih aspekata tih dramatičnih društvenih promjena iz suvremene perspektive, već se okrenuo svojevrsnoj fetišizaciji prošlosti koja je predstavljala referentnu točku za određivanje vlastite pozicije prema sadašnjosti. Ono što je u takvome trendu prevladalo je nakana da se irska prošlost, uvjetno rečeno, 'dotjera' da bi poslužila kao ogledalo za suvremene, turističke slike Irske. Takav suvremeni imaginarij irske mitologije pogodovao je podjednako nacionalističkom i tržišnom diskursu pa je, kako zamjećuje Brewster (2009), dobro poslužio „za manipulaciju poviješću kako bi se zagladili prošli konflikti“ te kako bi Irska, pročišćena od problematične prošlosti, ušla u eru liberalizma i otvorenoga tržišta (2009: 25).

Irska je, kako je ranije detaljno elaborirano, nakon snažnog ekonomskog uzleta 1990-ih jednako tako naglo i strmoglavo ušla u post-recesijski period obilježen mjerama štednje koje su dokinule sve ranije poznate društvene ugovore, „umanjile sredstva za financiranje javnih institucija i općenito uzrokovale kraj javno-zdravstvene strukture kakvu su zapadnjačka društva smatrala zadanom“ (Negra, 2014: 224). Te su promjene bile osnažene globalnim trendom subjektivizacije odnosno davanja osobnosti, korporacijama⁵⁸. One su postale aktivni subjekti u društvu i njihovi interesi su u većini zapadnih ekonomija imali presudnu ulogu u ispisivanju suvremenih ekonomskih identiteta nacije. S time u vezi Ho (2009) primjećuje da je karakteristika „suvremene povijesti kapitalizma potpuno razdvajanje percipiranih interesa korporacije od interesa većine zaposlenika (2009: 3). Uslijed takvih paradigmatičkih promjena u zapadnjačkim sustavima vrijednosti, Irska je prošla, u periodu od otprilike dva desetljeća, dramatične transformacije od nacije-primjera prema naciji-slučaja. Taj je period bio popraćen i odgovarajućim popularnim reprezentacijskim praksama koje su favorizirale rekonstrukciju irskoga identiteta na podlozi maskulinističke, dominantne kulture nauštrb predočavanja žena kao 'žrtava' transformacije ili pak kao statičnih subjekata koji u kontekstu ekonomskih promjena nemaju dovoljno snažnu vidljivost niti aktivnu ulogu u konstruiranju novih irskih identiteta⁵⁹. Da bi opovrgnule takve teze, u nastavku će se analizirati dvije proze koje upravo ženske subjekte postavljaju kao protagoniste ekonomskog uzleta Irske, ali i kao ključne čimbenike u propitivanju ustaljenih predodžbi irske prošlosti i sadašnjosti.

⁵⁸ Negra (2014) govori o trendu među zagovornicima korporatizma prema kojemu se smatra da korporacije trebaju imati ista društvena prava kao pojedinci. Tome u prilog ide i odluka američkoga Vrhovnog suda iz 2010. koja stipulira potpunu slobodu govora za korporacije, te puno pravo davanja političkih donacija u izborne svrhe bez ikakvih ograničenja. Ovom su odlukom korporacije u SAD-u dobile slobodu sudjelovanja u formiranju političkih odluka i slobodu u primjeni svoga utjecaja u kreiranju novih politika (*ibid.*).

⁵⁹ Ovdje je vjerojatno uputno napomenuti kako su u doba ekonomskih i društvenih otvaranja Irske na čelu države bile dvije žene. Tako je od 1990-97 predsjednica Irske bila Mary Robinson, dok je 1997-2011 tu funkciju obnašala Mary McAleese. Obje su od ranije imale respektabilne karijere u pravnom svijetu, te su svojim utjecajem doprinijele nekima od prekretnica u novijoj irskoj povijesti (u mandatu Mary McAleese Republiku Irsku je po prvi puta u povijesti posjetio jedan britanski monarh – kraljica Elizabeta II.).

8.1. „Siguran sam da sam ovo već negdje ranije vidio“: propitivanje tradicije i identiteta Irske u eri vladavine monetarne ekonomije

Sintagma iz naslova, posuđena iz romana *The Free and Easy* (2006: 281) Anne Haverty, predstavlja primjeren uvod u analizu jer ova proza predočava suvremene tendencije subvertivnog propitivanja irske tradicije i identiteta u kontekstu neoliberalizacije irske ekonomije. Kao svojevrsna 'studija slučaja' neoliberalne ere, roman zadire duboko u kulturološke, društvene i ekonomske aspekte suvremene povijesti s ciljem problematiziranja uvriježenih toposa Irskosti i irske autentičnosti. Anne Enright, iako kritički i komercijalno iznimno priznata, u pravilu je percipirana kao postnacionalistički autor što uvelike ograničava razumijevanje i pozicioniranje njezine proze (Giambona, 2020)⁶⁰. Naime, važnost ove proze upravo je u tome što Enright poseže duboko u korijene irske tradicije i identiteta s ciljem presipitivanja mehanizama transformiranja pojma 'Irskosti' u novome mileniju. Iako je i sama autorica jasno ukazala na odmicanje od bavljenja Irskošću kao na osobitost njezine generacije irskih pisaca (Moloney i Thompson, 2003), iz analize postaje jasno kako autorica ipak opetovano uranja u ključne irske topose, kako geografske, tako i one povijesne i ideološke, da bi se njima poslužila za ispisivanje novih zamišljanja irskog identiteta u eri ekonomskih previranja u novome mileniju. Analizom će se, stoga, nastojati utvrditi strategije kojima Enright nastoji ukorijeniti svoje fikcionalno viđenje suvremene Irske duboko u korijene irskog identiteta i u irski prostor koji za nju predstavlja ne samo umjetnički pothvat, već i emocionalni i psihološki angažman dekonstruiranja identiteta Irske u kontekstu recentnih zbivanja.

The Free and Easy od samoga naslova upućuje čitatelja na karakter ere, ali i na poroznost svih nekada čvrstih kategorija prostora i vremena koje su ovdje dovedene pod znak pitanja. Zaplet romana temelji se na repatrijaciji mladoga Toma Blessmana, Amerikanca irskih korijena koji na molbu boležljivoga staroga strica, Pendera Gasta, koji mu je jedini član obitelji u New Yorku, dolazi u Irsku po prvi puta u životu da bi otkrio što se to dramatično zbiva sa zemljom njegovih predaka. Iako se kao lik

⁶⁰ Za dublje analize ovoga aspekta stvaralaštva Anne Enright, vidjeti: Hansson, H. (2009). Anne Enright and Postnationalism in the Contemporary Irish Novel. U S. Brewster i M. Parker (ur.), *Irish Literature since 1990*. Manchester, Manchester University Press, 216-229; Schneider, A.K. (2018). Postnationalism, Postfeminism, and Other 'Posts' in Anne Enright's Fiction. *Studies in the Novel*, 50(3), 400-418; Toibin C. (1999). Introduction. *The Penguin Book of Irish Fiction*. U C. Toibin (ur.), London: Penguin.

pojavljuje samo na prvim stranicama romana, o Penderovoj irskoj prošlosti koja je oblikovala njegov sadašnji američki habitus, saznajemo tek u grubim crtama. Njegova priča, ispričovijedana u trećem licu, tipična je irska emigrantska priča prve polovice 20. stoljeća. Stigavši u Ameriku kao dijete, odrastao je i promijenio ime kako bi prikrivio svoje irsko porijeklo i kako bi se potpuno asimilirao u američki kulturni obrazac. U Americi se i obogatio zahvaljujući poduzetničkom duhu, ali nikada nije zasnovao vlastitu obitelj pa je Tom jedini član obitelji i jedina veza za starim zavičajem. Ono malo sjećanja koje ima na Irsku, prema kazivanju, evociraju tamne strane irske prošlosti:

Pender Gast had been borne away from his native land as a small boy and his fierce resolve never to set foot in it again or have anything to do with it had not diminished with time. Should Pender ever consent to analyse this resolve, which was not at all likely, a psychologist would probably explain it as an expression of elemental fear. His memories of Ireland were few but awful. The most vivid and the most awful of these memories had to do with death. (Haverty 2006: 7)

Vežući sjećanja na davno napušteni irski zavičaj uz slike smrti i beznađa, Haverty potkopava samu ideju mitologizirane prošlosti koja danas služi ponajviše u turističke svrhe. Pender Gast simbol je svih iseljenih Iraca koji su u bijegu od gladi, neimaštine i represije Katoličke crkve pobjegli u Ameriku u potrazi sa mogućnostima koje im Irska nije mogla pružiti. Penderova sjećanja na Irsku njegova djetinjstva obiluju zagušljivim sobama, leševima izloženim na odru, „crkvenim napjevima koje ni danas ne može podnijeti, koji u njemu bude sjećanja na oblake zagušljivog dima, na teške mirise kapelice, na kišom namočenu odjeću i blato sa farme“ (9). Njegova sjećanja, koja se preklapaju sa noćnim morama zbog kojih niti jede niti spava, svjedoče o bijegu, ne samo bijegu iz zagušljivih prostorija doma i crkve, već i od represivnog obiteljskog kruga:

Head down he goes running from the room. His flight is unhindered. He has learned that a no can result in a win. The chant fades into silence and as he remembers it he keeps on running in a hectic but straight line, away from Ireland and away from death. Next he is standing by the rail on the deck of a great ship. (Haverty 2006: 9)

Apsolutno distanciranje od Irske podrazumijeva i nove identitete i zatiranje svih tragova prošlosti. Za Pendera Gasta, osobu koja je u novi identitet i u „novo ime urasla kao visoko stablo brzoga rasta koje je naposljetku prestalo rasti“ (11) rađanje nove osobe na

ostacima sjećanja na staru domovinu bio je temelj preživljavanja u tom vrlom, novom, kapitalističkom svijetu u kojemu je pripadanje i potpuna asimilacija od strane sustava čvrsta garancija uspjeha:

He would never go back. He was fierce about that. The ship is his true birthplace. He would never again have anything to do with those people. (Haverty 2006: 9)

Ironično, Irska je na prijelazu milenija, dakle otprilike u trećoj generaciji od Penderova iseljenja, uspjela postati dijelom istog tog američkoga kapitalističkog sna te poželjna destinacija za masovnu imigraciju, ali i repatrijaciju raseljenih Iraca. Ipak, takva nova, blještava i uspješna, ona ima i svoju tamniju, prešućenu stranu. Svjestan upravo te tamne strane kapitalizma i tržišne slobode, jer je i sam od rane mladosti uronjen u kapitalističku mašineriju poduzetništva i duha samostalnosti, Pender Gast svoje ponavljajuće vizije tumači kao sudbinski poziv upomoć svoga naroda. U san mu tako dolaze prizori staroga irskog zavičaja i uvijek nanovo iste slike ispaćenih, suhonjavih spodoba koje ga izbezumljene preklinju za pomoć. Za Pendera Gasta, to su iste one figure kojih se sa zebnjom sjeća iz ranoga irskog djetinjstva, iz doba Velike gladi, a koje je temeljito izbrisao iz sjećanja. Pender svoje noćne more ovdje predočava svojoj osobnoj tajnici kada više ne može izdržati pritisak odgovornosti koju nameću svakodnevene vizije staroga zavičaja:

It was a broad white road that stretched across a great plain and vanished into distant hills. A crowd of people were coming up the road, walking towards him. There was rain falling on them, a mild but steady rain. As regards Ireland, the rain was dead on. But the weird thing was they were nothing at all like the Irish that he believed he remembered from his infancy. They were clad in trailing and ragged garments that he was sure he had never seen anyone wearing in the old country. (Haverty 2006: 9)

Simbolika ponavljajuće noćne more priprema čitatelja za ono što će uslijediti. Naime, u svim slikama koje se Penderu Gastu javljaju iz noći u noć nigdje nema tragova ruralnoga života od kakvoga su pobjegli otac, brat i on. Nigdje u tim vizijama nema domaćih životinja, niti ikakvih tragova proizvoda sa irskih farmi. Iako je kontekst noćne more upečatljivo irski, taj kontekst promijenio je formu i sadržaj, to je sada vizija ljudi 'bez vlasništva', ljudi na marginama koji su se našli u eri ekonomskog blagostanja, ali svejedno zazivaju pomoć:

The men and women were remarkably tall, the children all young or at least very small. Hounds, little and large, padded alongside them, calm but watchful like good dog guarding the tribe and its domestic

beasts. But there were no domestic beasts to guard that he could see. Nothing edible on the hoof went with them nor any baggage train of grain or fruit. Empty-handed, possessionless, wretched, they passed him by, noble of mien, not looking at him, but their expression somehow beseeching. He got the impression that they were aware of his presence but were too dignified, too proud to speak of their need or the plight they found themselves in. (Haverty 2006: 9)

Unatoč činjenici da je iskorijenio svoja sjećanja na Irsku i unatoč tome što je pogled unatrag samo podsjetnik da „u starome zavičaju Amerikance smatraju tek izvorom financiranja koje će iskamčiti na osjećaje, on nikada ništa nije slao“ (10) unatoč brojnim pismima i molbama kojima ga je rodbina zasipala tijekom silnih godina. U trenutku kada vizije propasti Irske postaju preveliki teret za onemoćalog Pendera Gasta, on odlučuje u misiju spasenja stare domovine poslati svoga nećaka, Toma Blessmana. On je u Americi stasao na tmurnim i negativnim narativima staroga zavičaja koje su mu stric i pokojni otac prenijeli. Njihova odlučnost da se više nikada tamo ne vrate i da potpuno zatru irski identitet u sebi, prenijela se i na Toma kojemu je ideja odlaska u tu, za njega mističnu i nepoznatu zemlju, potpuno odbojna. Argument kojim ga Pender Gast uvjeri vezan je uz majku koja je za Toma nepoznanica jer mu istina o njoj nikada nije ispričana, a sam Tom nema sjećanja na nju. Ideja prisilne repatrijacije, tijekom koje Toma dobiva zadatak da istraži na koje sve načine može financijski pomoći svome narodu, koji je u Penderovim noćnim morama u silnoj patnji, konačno je krenula u željenom smjeru kada Pender izgovara riječi: „Tvoja majka bi to željela. To je naš stari zavičaj. To je njezin narod, Tome“ (17).

Tom Blessman stiže u Dublin na vrhuncu ekonomskog procvata Irske i kao potpuni autsajder uranja u atmosferu koja je dijametralno suprotna slikama iz Penderovih snova. Dublin je grad koji pršti blještavim i skupim restoranima, luksuznim hotelima, skupocjenim automobilima, te elegantnim zabavama. Dublin je sada istinski velegrad i centar je svih društvenih, kulturnih i financijskih zbivanja. Oko sebe primjećuje opušteno, zadovoljne i dobro uhranjene ljude čija „mršavost i bljedoća očito nema veze s glađu nego sa programima zdrave prehrane i intenzivnim fizičkim treningom tipičnim za stanovnika zapadnjačkih gradova“ (64). Tom uočava kako u tom gradu nema ni traga beskućnicima i prosjacima. Sjećanja koja su mu usađena trebala su sada biti uokvirena fizičkim manifestacijama tradicije i nacionalnog identiteta, ali umjesto toga Toma zamjećuje neuredno nabacane stilove gradnje, moderne trgovačke centre i nove,

komplikirane prometnice. Takve predodžbe Dublina upućuju na dekonstruiranje službenih narativa Irske u prvim godinama novoga stoljeća, a koji su odredili tzv. 'novi' irski identitet koji se distancira od siromaštva i zaostalosti. Tom, u svojim obilascima mondenih dablinskih mjesta, pa i u hotelu *The Shelbourne* u kojemu boravi, a koji se koristi kao mjerilo financijskog uspjeha samoga grada, nigdje ne nalazi Irce kao zaposlenike u uslužnim djelatnostima. U eri ekonomskog rasta sva su radna mjesta zauzeli useljenici iz zemalja srednje i istočne Europe jer Irska nije više zemlja visoke nezaposlenosti kakva je bila 1980-ih pa Irce u novome mileniju uživaju blagodati otvorene ekonomije i mogućnosti rada u bolje plaćenim sektorima. Ova predodžba ukazuje na postojanje dubljih subvertirajućih čimbenika naracije budući da Irska sve do ere 'keltskoga tigra' nije bila multietničko niti multinacionalno društvo. Upravo je liberalizacija tržišta i otvaranje ekonomije ulaganjima i radnoj snazi osnažilo diskurz inkluzije i prihvaćanja drugih etniciteta što je predstavljalo veliki iskorak za ovu dominantno katoličku naciju.

Poput *Fox, Swallow, Scarecrow*, i ovaj roman prostorno omeđuje koncept ekonomskog uspjeha i blagostanja društva. Irska je i dalje, unatoč nacionalnom uzletu ekonomije, podijeljena zemlja pa autorica tako koristi rijeku Liffey i ključne prometnice grada da predoči podjele na radnički i pomalo zaboravljeni sjeverni dio Dublina te na bogati, blještavi, južni dio grada omeđen prije svega skupim nekretninama i samodopadnim, skupo odjevenim, te očito dobrostojećim mladim ljudima koji se zabavljaju ispred elegantnih pubova i restorana. Tom je zatečen tim dihotomijama koje staru domovinu čine neprepoznatljivim mjestom. Niti jedna prepoznatljiva točka identiteta iz irske prošlosti više ne postoji i ovome se došljaku čini kao da je sve što je o Irskoj ikada čuo potpuno izbrisano iz kolektivnoga sjećanja. O nekadašnjoj Irskoj nitko više ne govori, nitko je se ne sjeća. Unatoč intenzivnom promatranju društvenog stanja, Tom ne može pronaći razloga za eventualne financijsku pomoć naciji iako je upravo to dobio u zadatak od strica Pendera Gasta. Listajući dnevne novine u očajničkoj potrazi za nekim kome je potrebna financijska pomoć, ne nalazi ništa, tek članke o korumpiranim političarima, o prometnom kaosu diljem zemlje i o teškim zločinima. Irska se u ovoj prozi predočava kao zemlja bez prošlosti i prepoznatljiva identiteta, kao bilo koje drugo zapadnjačko društvo oblikovano prema istome kalupu kapitalističkoga diktata sjaja i poduzetnosti.

Na jednoj u nizu blještavih zabava, Tom konačno upoznaje tipičnog irskog korumpiranog političara, Etchena MacAnara kojeg netom po dolasku u Dublin vidi na lokalnoj televiziji dok ovaj daje intervju o boljitku Irske. Njegova priča o tome kako želi da njegova zemlja „uživa u napretku, bogatstvu i blagostanju“ i kako želi da njegov narod „sjedne za prepun stol koji je prostrt pred njim“ (50) čini ga idealnim primjerom neoliberalnog narativa napretka. MacAnar na lokalnoj televiziji propovijeda o „gladi druge vrste koju treba zadovoljiti. Ta glad se ne javlja u statističkim podacima. Nećete je pronaći u vladinim izvješćima, a zasigurno ju nećete pronaći u izvješćima raznih financijskih institucija“ (51). Ta 'glad' o kojoj korumpirani političar priča u medijima nije „duhovna glad“ jer se moderni Irci odriču takve 'gladi' i distanciraju se od trauma koje je ta glad izazvala. Vjerska i duhovna prošlost nije u središtu pažnje, a potrebe suvremenih Iraca za zadovoljenjem gladi podrazumijevaju ponajprije uranjanje u duh konzumerizma radi zadovoljenja gladi za posjedovanjem i društvenom afirmacijom:

Spiritual is not a word I use, Ed. We have heard it all too often in this country. And we have heard it from people who wanted to keep us in another kind of subjection. But make no mistake. The people are appealing for something, for a form of nourishment, for some form of sustenance they are not getting. They are crying out. Their hands may not be held out in mute appeal, their faces may not be gaunt from starvation, but they are in a state of want. What do they want? I do not claim to have the answer to their question, but if it is to be my task, my life's work I may say, to define what ...“ (Haverty 2006: 9)

Ironizirajući ovaj lik, koji se predstavka vizionarom za novo doba, Haverty dekonstruira problem irske autentičnosti koja se u ovome tekstu, kao i u ostalim analiziranim prozama predočava kao mjera vrijednosti u eri neoliberalizma. Naime, upravo je u zadnja tri desetljeća suodnos tzv. 'autentičnosti' i tržišta omogućio Irskoj da se osovi na noge nakon dugog razdoblja kolonizacije i prevladavajućeg nacionalizma prve polovice 20. stoljeća čime je autentičnost prerasla svoj inicijalni okvir postavši, kako Graham (2001) tvrdi „mitologizirani i fetišizirani znak“ (144). Takva percipirana autentičnost u ovoj je prozi dekonstruirana i kroz odnos ostalih protagonista romana prema irskoj baštini i naslijeđu. Kako je blještavilo i bogatstvo Dublina u eri 'keltskog tigra' predočilo Tomu jednu sasvim novu, neočekivanu sliku Irske, Tom je u Dublinu okružen ljudima koji u njemu vide bogatog američkog investitora u potrazi za unosnim ulaganjem. Time je njegov identitet istovremeno poželjan i asimiliran, ali i izmješten iz uloge autentičnog Irca koji se vraća u postojbinu svojih predaka da bi pružio tzv. 'pomoć'. On ovdje postaje zamišljeni, iskonstruirani lik financijskog gurua kojega se

poziva na domjenke, ugošćava u domu i rado prima u društvo. Tom vrlo brzo shvaća da je upravo financijska dimenzija njegova boravka u Dublinu odredila njegovo prihvaćanje i asimilaciju u visoke krugove društva. Prihvaćanjem takve uloge, Tom se vrlo brzo po dolasku u Dublin zbližava s obitelji Kinane čiji mlađi članovi na različite načine subvertiraju ili pak osnažuju koncept irske autentičnosti u eri ekonomskog procvata. Njihovo prihvaćanje američkog pridošlice ovisi o percipiranoj financijskoj vrijednosti i društvenoj realiziranosti u Americi. Tako se „Tom predstavio kao investicijski konzultant. Bio je siguran kako Irska predstavlja zanimljive mogućnosti za ulaganje. Naravno, imao je financijsku podršku. Izostavio je informaciju da je ta podrška bio Pender Gast, ali ga je predstavio kao osobu s izoštrim njuhom za ulaganje i povrat, ali i kao osobu koja se nalazi na benignijoj strani korporativnog spektra“ (58). Pri opisu jednoga od brojnih posjeta domu Kinanovih, tipične irske obitelji koja objeručke živi neoliberalni duh Irske, autorica koristi različite obiteljske percepcije obroka da bi dekonstruirala problem konzumerizma kao temeljnog idioma romana. Hrana je tako u ovome odlomku medij putem kojega se izražavaju različite društveno-ekonomske paradigme:

The very terms in which it [Sunday dinner] was referred to had divisive potential, an indication of tensions of aspiration, culture and generation within the family. To Nina and her husband Willie, 'dinner' was any meal in which cooked protein, vegetables and preferably potatoes was the central dish. But to Dol [who embraces the affluent modernity of the Celtic Tiger] any dish eaten in the afternoon was strictly 'lunch'. And forget meat and potatoes – some ethnic combination from far-off lands consumed in a beached out café with plenteous white wine was Dol's idea of a good lunch. Eimear on the other hand was stern in her use of 'dinner'; not however as a gesture of solidarity with her parents as individuals but as homage to the traditions they unconsciously if haphazardly embodied.“ (Haverty 2006: 84)

Opis nedjeljnoga ručka odražava različite predodžbe i kulturalne obrasce kojima različiti članovi obitelji pripadaju. Roditelji su, tako, spona s prošlošću i tradicionalnim viđenjem hrane kao energije potrebne za rad. Avangardna kći Dol tipična je predstavnik mlade generacije kojoj je sadašnjost jedino percipirano vrijeme, dok Eimear, koja je zaposlena u „industriji baštine“ i za koju su likovi poput Etchena MacAnara apsolutni heroji nove Irske, sebe percipira kao „kanal za posredovanje bogate irske tradicije koja je ležala duboko pohranjena u kolektivnoj psihi ljudi“ (95). Iako čitava garnitura likova ove proze živi isključivo u sadašnjem trenutku i odriče se okretanja ka prošlosti, simbolizirajući tako različite društvene kategorije neoliberalnoga

društva, autorica koristi dva lika kroz koja dekonstruira postupni irski zaokret od prošlosti ka sadašnjosti. Eimear Kinane jedan od dva lika koji svojim društvenim djelovanjem posežu za prošlošću, ali im ona isključivo služi kao sredstvo ostvarivanja financijske dobiti. Dekonstruirajući ideju poduzetništva kao temelja kapitalističkog društvenog ustroja, autorica predočava Eimear kao osnivačicu svojevrsnog irskog tematskog parka koji se temelji na oživljavanju, a kada treba i rekonstruiranju, baštine 'stare Irske' za koju čvrsto vjeruje kako je ona temelj irskoga nacionalnog identiteta. Tako, primjerice, Eimear Kinane nastoji oživiti irsku tradiciju pravljenja pekmeza kakav je radila njezina baka, ali u tu svrhu „uvozi maline s južne hemisfere po enormnoj cijeni“ (2006: 97). Njezin je omiljeni restoran u Dublinu, *The Braised Shamrock*, replika irske tradicijske kolibe s početka 20. stoljeća; tamo se nudi „autentičnost na tanjuru“ i koriste se, razočarano primjećuje, „prava jaja. To nije autentično. Trebali bi koristiti *Bird's Instant*“ (2006: 109). Jasno je kako su Eimearini koncepti autentičnosti potpuno tržišno kooptirani čime postaju svojevrsna neautentična simulacija sebe samih. U eri nebrojenih mogućnosti odabira, Eimear koristi proizvod uvezen s drugoga kraja svijeta da bi rekonstruirala proizvod stare irske kuhinje koja se zasnivala isključivo na namirnicama uzgojenima na lokalnoj farmi. Posezanje za mogućnostima globaliziranoga tržišta radi oživljavanja tradicije jedna je u nizu pripovjedačkih strategija kojima autorica subvertira mit irske autentičnosti kojega danas poznajemo iz turističkih brošura.

Umjetnost je u takvoj 'novoj' Irskoj također tek poligon za propitivanje 'Irkosti' i kulturološkog identiteta zemlje. Tako je Tom pozvan na konceptualnu izložbu irske tradicije na kojoj dominira živa instalacija nazvana 'Dom' koja predstavlja repliku 'tipičnoga' irskoga doma radničke klase iz sredine prošloga stoljeća, u kojemu dvoje umjetnika provode dan obavljajući rutinske kućne poslove potpuno nezainteresirani za publiku koja ih promatra i komentira. Replika irskoga života iz neke zamišljene prošlosti sastoji se od „omanjeg, pomalo otrcanog kauča boje graška“, „malenoga kuhinjskog stola i televizora koji je stalno uključen“ (2006: 201). Umjetnička instalacija 'irskoga doma' sa svim detaljima koji dom čine domom, predöčen je kao autentičniji dom od svih onih skupih nekretnina u staklenim neboderima uz rijeku. Označitelji života radničke klase kakva više ne postoji u neoliberalnom sustavu važni su zbog svoje simbolike koja priziva poslijeratne predodžbe nacionalnog identiteta koje su u potunoj

suprotnosti s postmodernim, neoliberalnim konstruktima špekulativne autentičnosti. Autentičnost samoga koncepta oživljavanja baštine za marketing irskoga identiteta propituje se i kroz Doline komentare o irskim *pubovima* koji su u 21. stoljeću unosan, autentičan izvozni proizvod. Tako na Tomovu primjedbu kako u *Temple Bar*-u (kvartu pubova i restorana, op.a.) sigurno ima „dobrih starih irskih pubova. Slabo osvjetljenih, prašnjavih i melankoličnih, u kojima suhonjavi muškarci srču tamno pivo“ (59), Dol sarkastično odgovara:

We don't do Irish pubs any more. We export them. Like the emigrants before them they've gone out into the world and multiplied. There's a very nice one in Murcia, Spain. The Murcians drink whiskey there in little black dresses surrounded by portraits of Joyce. Here, we crowd into tapas bars and drink Coronas.“
(Haverty 2006: 59)

Kako je vidljivo, otvaranje irskoga tržišta i globalizacija potkopali su tzv. irsku 'autentičnost' i preokrenuli kulturalne obrasce čineći autentičnost te kulture poroznom, prenosivom i primjenjivom koncepcijom. Neoliberalizam je postao utjecajna globalna paradigma, između ostaloga i zbog ideje nestabilnosti kulturnih matrica nacionalnih država u kojima su identitet i autentičnost postali samo roba koju se kupuje, prenosi i prodaje tamo gdje za nju ima zanimanja. Tom, tako, prepoznaje u Dublinu istu onu Ameriku iz koje je došao u potrazi za siromašnom, izgladnjelom Irskom iz stričevih vizija.

Haverty prije svega parodira nesmiljeni konzumerizam koji je zahvatio Irsku, ali i neobjašnjive težnje da se pod svaku cijenu očuva ideja kulturološke autentičnosti koja se u eri neoliberalizma u Irskoj prodaje kao turistički, tradicijski proizvod. Svaka aktivnost kojom se bave članovi obitelji Kinane omeđena je njihovim značenjem u širem kontekstu irskoga međunarodnoga uspjeha pa će tako Dol Kinane ispričati Tomu kako je ona „ključna figura u svijetu umjetnosti. Programska direktorica Irske galerije europskih umjetnosti“ (59) koja priprema retrospektivu umjetničkog pokreta iz 1970-ih koju financira milijunaš Gibbon Fitzgibbon, još jedna misteriozna irska figura u svijetu bogatih. Naime, diskretno napominje Dol, ulaganje u irske umjetničke projekte postalo je za bogataše „porezno utočište“ (engl. *tax shelter*) (60).

Druga figura u romanu kojom autorica propituje ideju irske autentičnosti u eri neoliberalizma je već spomenuti političar Etchen MacAnar. Naime, jedna od važnijih

identitetskih odrednica Irske je nomadska etnička skupina Putnici (*Travellers*) koja i danas ima vlastitu kulturu, tradiciju i društveni izričaj. Ulazeći korak dublje u srce irske 'autentičnosti', Haverty upravo projekt očuvanja ove autohtone društvene enklave uzima kao investicijski projekt u koji Tom Blessman ulaže kapital na poticaj korumpiranoga slatkorječivca MacAnara. Njih dvojica ulaze u poslovni projekt pod akronimom PAIT (*the Association for the Preservation of the Irish Traveller*) koji je začet na sasvim pogrešnim pretpostavkama. Naime, kako zamjećuje i Houston (2007), „PAIT se zasniva na pretpostavci da se kultura Putnika ne bi trebala razvijati zajedno s ostatkom Irske“ (15). Ideja da se autohtona irska etnička skupina treba educirati kako očuvati vlastiti identitet pod naletom neoliberalizma još je jedna strategija kojom Haverty potkopava romantizirano korištenje irske baštine u svrhu osnaživanja neoliberalne agende. Takav selektivni pristup afirmaciji pojedinih marginaliziranih segmenata irskog društva u eri neoliberalizma vjerna je preslika paradigme koja počiva na pretpostavci uspješnosti u asimilaciji unutar kulture financijalizirane ekonomije. Takva se paradigma u romanu dodatno subvertira kada je zbog pronevjere sredstava i utaje poreza Etchen MacAnar uhićen, a zajedno s njime i Tom Blessman, do kojega vodi trag uloženi i pronevjerenih sredstava. Za razliku od Eimear Kinane koja irsku autentičnost i tradiciju koristi s iskrenim pobudama, iako utemeljenim na pogrešnim motivima, MacAnar idealan je prikaz suvremene inačice korumpiranog političara kojemu je pristup stranome novcu motivacija za ostvarivanje osobne koristi. Ovakvo dekonstruiranje irske autentičnosti pozivanjem na oživljavanje prošlosti autorici je poslužilo da ukaže na kolektivnu zaboravljivost Iraca. Naime, Irska koju Haverty predočava je nacija koja živi u sadašnjosti i za sadašnjost budući da ih njihovi pojedinačni pokušaji očuvanja ili oživljavanja 'ideje' autentičnosti i prošlosti zapravo još više distanciraju od nje. Ta je 'stara' Irska iz današnjih turističkih brošura možda percipirana kao kulturalno bogata i zanimljiva iz perspektive sadašnjosti, ali je ekonomski bila slaba i zaostala. Taj aspekt transformacije identiteta nacije iskazan je i kroz lik ruskoga pjesnika koji u Irskoj boravi da bi „pronašao utjehu prirode“ (148). Frivolno odbacujući ideju irskoga uspjeha u eri kapitalizma, ruski pjesnik Vasile se ispovijeda Tomu, koji također doživljava Irsku iz izmještene perspektive došljaka na privremenome boravku. Pokazujući rukom na idilični irski krajolik, Vasile izjavljuje:

[...] I do not like it here. What's to like, he demanded. 'If you are a poet like me, what's to like?' [...] 'All I see around me is that the soul of this people has fled away'. With his long poetic fingers he made weary undulations towards the blue vault above. 'And you see? They have lost the land. [...] Listen, only to think about this wild crazy people and I would cry. The poet Yeats...I loved that guy. And what do I find when I come at last to his homeland? He is some old guy nobody cares about, fading on the wall in an old pub. Have you seen him hanging there in those places? He gets no respect'. (Haverty 2006: 148)

Doživljaj zapostavljanja irske kulturne baštine, ponajprije književnosti, za Vasilea je krajnji dokaz da je ta zemlja još jednom izgubila bitku s vanjskim neprijateljem. Upravo se termin 'gubitak' provlači kroz čitavi roman kao provodna narativna nit, ukazujući na subvertivni potencijal ove proze koja prodire duboko u utišane aspekte irskoga ekonomskog uspjeha i progovara o njezinoj tamnoj strani koja je na marginama ostavila ne samo veći dio Iraca, već i naslijeđe nacionalne prošlosti. Autorica, stoga, kroz Vasilea progovara o toj materijalističkoj strani irskoga 'sada' i 'ovdje'. Pri tome je naglasak stavljen na neoliberalni koncept ograničavanja mišljenja i zaključivanja. Kritika irskoga naroda i njihove pasivne pozicije naspram promjena koje je donio neoliberalizam više je no očita:

'I come here and I find people who think only about money. Greedy people. The soul is lost. They would be happy to have a dictator to boss them and then they would not have to think. Not to think at all. Never.'

(Haverty 2006: 149)

Činjenica je da u eri vladavine neoliberalizma tržišna vrijednost stvari postaje jedino mjerilo uspjeha i kvalitete, a tržište umjetnina nije izuzetak. Autorica je aspekt financijalizacije umjetnosti dekonstruirala i u liku Gibbona Fitzgibbona, još jednoga irskoga milijunaša koji je bogatstvo stekao iskorištavajući povoljna tržišna kretanja. Fitzgibbon organizira glamurozne zabave da bi se gosti divili njegovim umjetničkim akvizicijama. Čin pokazivanja time postaje ključni aspekt 'posjedovanja' umjetničkoga djela pa tako i Tom Blessman nazoči jednome takvome događanju organiziranome ponajprije da bi ponosni vlasnik mogao gostima otkriti posebni salon sa slikama irskoga slikara Shiela koji je u eri ekonomskog uspona irske, upravo zbog predočavanja autentičnih irskih krajobraza i ruralnoga života kao glavnih motiva svojih slika, postao najtraženiji slikar među novim bogatašima. Fitzgibbon tako uvodi goste u posebnu prostoriju u kojoj čuva samo Shielove slike i pojašnjava kako „je Shiel predstavio živopisni svijet irskoga sela. 'Slikao je svijet, sada, nažalost izgubljen, mojih ljudi,

mojih predaka“ tvrdi Fitzgibbon nastavljajući kako je taj svijet sredine prošloga stoljeća, „period povijesti koji je izgubljen, ali je sada re-pozicioniran u prošlosti sa patinom nostalgije, romanse i nevinosti koje nisu bile toliko vidljive u doba kada su slike nastale“ (151). Ukazavši na subvertivni potencijal nostalgije za autentičnošću u eri financijalizacije, autorica kroz ovaj lik problematizira neke od tradicionalnih toposa irske 'autentičnosti' u eri kapitala. U novim ekonomskim konjunkturama ono što umjetninama daje vrijednost upravo je posezanje umjetnika za autentičnim izrazom nacionalnog identiteta. Da nema te percipirane autentičnosti na slikama, one ne bi „imale popriličnu vrijednost“ (152) kako svojim gostima hvalisavo tvrdi Fitzgibbon, dok pripovjedač to nadopunjuje komentaram kao „svakako ne bi čovjek dao toliko zidnoga prostora, a kamoli cijeli salon u Iveragh - svakako ne ako ste Gibbon Fitzgibbon – slikama koje ne vrijede puno“ (152). Ideja aukcijskog nadmetanja za autentičnu umjetnost koju novi bogataši žele izložiti u posebnim umjetničkim sobama na velebnim imanjima još snažnije podriva ideju autentičnosti u 'novoj' Irskoj jer se u doba ekonomskog uzleta ulaganje u umjetnička djela smatra mudrom financijskom odlukom koja, ne manje važno, donosi Ircima i porezne olakšice. Bogati Irci, predočava nam Haverty, bez umjetničkog predznanja ili ikakvog ranijeg interesa za umjetnost sada se nadmeću telefonom dok traje aukcija slika irskih umjetnika u londonskom Sotheby-u žudeću za akvizicijom isključivo onih djela koja postižu najviše cijene zbog nostalgičnih prikaza 'stare', ruralne Irske. Time se novo irsko bogatstvo percipira kroz dvostruko očište. S jedne strane umjetnost autentičnoga služi kao sredstvo očuvanja nacionalnog identiteta ostavljenog da počiva negdje u prošlom stoljeću, dok, s druge strane, ta ista umjetnost služi novome kapitalu za osnaživanje vlastite uloge u novome ekonomskom poretku u kojemu novčani tokovi i nisu uvijek transparentni sve dok im konkretni predmeti ne daju smisao i legitimitet. Tako, primjerice, Tom Blessman sudjeluje u skupnom obilasku privatne umjetničke sobe novoga irskoga bogataša Gibbona Fitzgibbona, dok mu poznavatelj funkcioniranja svijeta novih irskih milijunaša diskretno pojašnjava kako zapravo funkcionira tržište umjetnina u krugovima novostečenoga kapitala:

'A fine piece of work', Denis assured Tom. 'A classic. Worth every penny Gibbon paid for it. There were three of them after it on the day, all ready to go the distance. I remember it well. Here he was holed up at Iveragh, putting the calls in to Sotheby's. But he beat them all'. Denis described Gibbon's devil-may-care

attitude as the bidding went through the roof. Once he's t the races Gibbon will always go the distance. And I must say it's a fine thing to see one of our own rated with the likes of Picasso'. (Haverty 2006: 149)

Uključivanjem diskursa umjetničke vrijednosti u poimanje ere kapitalizma u Irskoj, Haverty propituje nastojanja da se sklop identitetskih obilježja prošloga stoljeća koristi kao jedan od elemenata za zadovoljenjem suvremene gladi za zaboravljenim vrijednostima. Poznavatelj bogataških krugova tako će nadodati da Irci odjednom imaju „talent za novac“ i kako „ne mogu svojim pričama to otkloniti. Ne mogu to iskorijeniti iz sebe. Novac je kao zec. Novac mora stvarati novi novac poput zečeva koji stalno stvaraju nove zečeve“ (154). Irskost je u ovoj prozi živi organizam koji se snažno transformira izjedajući samoga sebe iznutra, on je promjenjiv i prilagodljiv sve snažnijim zahtjevima kapitalističkoga tržišta koje kooptira autentičnost nacionalne kulture i preobražava je u robu koja je u stanju generirati nove vrijednosti. U instancama romana u kojima se susreću žanr, naracija i vrijeme prevladava ideja vladavine tržišne paradigme koja ne tolerira procese kontinuirane izgradnje i trajanja, dakle svojevrsni *bildungsroman* neoliberalizma, već fiksira sve likove i njihove međusobne odnose isključivo u stagnirajućoj sadašnjosti. Stoga su svi odnosi unutar pripovjedne strukture površni, destruktivni i skliski čime autorica daje naslutiti neminovnost kraha takvih struktura.

Iako Haverty ne nudi radikalne alternative vladajućoj neoliberalnoj hegemoniji, ona ulazi u dijalog s iznimno provokativnim pitanjima irskoga identiteta u eri neoliberalizma, te otvara mogućnost zamišljanja eventualnih estetskih alternativa dominantnim ekonomskim paradigmama. Stoga na više mjesta u naraciji njezini likovi ulaze u dijalog propitivanja irskoga identiteta u sadašnjem trenutku i to dijeleći svoja viđenja s došljakom Tomom čija percepcija suvremene Irske je uvelike uvjetovana nostalgичnim, izmještenim prostorima anglo-irskog iseljeničtva. Ogledan je primjer autoričina problematiziranja pitanja identiteta Irske u globalnoj konjunkturi upravo razgovor toga neobičnoga 'financijskog spasitelja' Irske i korumpiranoga političara Etchena MacAnara koji ga uspješno kooptira u sve dominantne diskurse suvremene Irske, pri tome ciljano trgujući vizionarstvom alternativnih irskih budućnosti. Kao većina dijaloga unutar narativne strukture roman, i ovaj ostaje zamrznut u vremenu i prostoru jer ostaje otvoren na mogućnostima. Upravo ta 'nedovršenost' i zamrznutost u stalnoj sadašnjosti ukazuje na potencijal književne naracije da odluke donesene u

sadašnjosti ograniči na neposredni učinak, ali da „budućnost postane element narativizacije životnog ciklusa globalizirane Irske kao ekonomskog čimbenika“ (Flannery 2020).

'The question is, Tom', Etchen MacAnar was saying, 'should Ireland take her place among the nations of the world as one of them merely? Or as herself?

'As herself, I guess?' suggested Tom.

'Yes, that seems obvious. But what is herself? What is her identity? This is the question we must answer. We have moved on, Tom. The church is lost to us. The land is lost. But is there more to us than faith and field? What is to take their place?' (Haverty 2006: 181)

Koncept identiteta utemeljenog na vjeri i zemlji u eri neoliberalizma postoji samo kao metafora Irske zamrznute u sjećanjima na prošlo stoljeće. Pitanje „ima li išta u nama osim vjere i polja“ ukazuje na poroznost suvremenih koncepata aidentiteta i na potrebu snažnijeg pozicioniranja Irske na globalnoj sceni. „Što će zauzeti njihovo mjesto?“ pita se protagonist u gornjemu odlomku izražavajući time autorsku kritiku novodobnih identitetskih paradigmi Irske koja je možda prebrzo prihvatila naratove globalizacije izgubivši putem dio nacionalnoga suvereniteta.

Sjedinjujući temporalnost i spacijalnost kao gradivne elemente naracije u procesu stvaranju alternativnih narativa sadašnjosti i moguće budućnosti, Haverty je ukazala na semiotiku konzumerizma i finacijalizacije kao na kooptirajuće aspekte suvremenoga promišljanja Foucaultovoga *homo economicusa* (2008). U takvome sustavu vrijednosti, ideje prosperiteta, uspjeha i neuspjeha postaju dominantni narativi irskoga ekonomskoga konteksta i temelji „afektivne ekonomije Nove Irskosti“ (Negra, 2010: 839) u kojoj je nacionalni prioritet biti „*business-friendly*“ (*ibid.*). Cijena takvoga sustava vrijednosti je, poručuje Negra, gubitak duše naroda. Ne iznenađuje, stoga, što se Tom Blessman u svojim obilascima zavičaja predaka pita „može li se duša naroda, ako je izgubljena, ikada pronaći. Može li se [...] nekako sastaviti?“ (149). Ovakva je autorska kritika suvremene irske povijesti ujedno i poticaj u smjeru nužnog suočavanja s narativima sudbine i nužnosti koji su dominirali kroz čitavi proces irske transformacije iz rubne europske ekonomije u globalno ekonomsko 'čudo'. Narativizacijom te transformacije i pogledom 'iza ogledala' neoliberalne ideologije, autorica poručuje kako je Irska novoga milenija imala ključnu ulogu u osnaživanju te ideologije koja je, u

konačnici, kooptirala sve alternative logici globalnoga kapitalizma. Stoga, dok u zadnjem prizoru romana Tom Blessman, netom prije no što će ga policajci uhititi zbog sudjelovanja u korupcijskom skandalu, komentira: „Baš čudno. Čini mi se kao da sam ovo već negdje ranije vidio“ (281), i to dok promatra svečanu povorku na ulicama Dublina u kojoj umjetnici oživljavaju kvazi-autentične prizore iz irske povijesti, poput izglednijih kolona koje preklinju za spas i izbavljenje, jasno je kako autorica poručuje da se irska povijest ekonomske kolonizacije ponovila. Tako se sumorne, patriotske vizije Pendera Gasta s početka romana na kraju romana pretvaraju u metaforu irske tranzicije, ali i u autorsku kritiku progresivnih narativa neoliberalno-kapitalističke konjunktura i modela njezina djelovanja u recentnoj irskoj povijesti. Ova proza je, u konačnici, predočila kako se konzumerizam pretvorio u sredstvo oblikovanja svojevrsnog tematskog parka od suvremene Irske što dugoročno ne podržava mogućnost stabilnog irskog identiteta. Grad Dublin u ovoj je prozi je ogledalo gentrifikacije urbane sredine koja, kao zamjećuje Buchanan (2017) „grad pretvara u prostor bez izlaza“ u kojemu su moderni aspekti ekonomskog blagostanja samo pokazatelji vjerojatnog nastavka kontinuirane nestabilnosti irskoga prostora.

8.2. Binarne opreke kao izazov tekstualnog reprezentiranja: konstruiranje neoliberalnog subjekta u kontekstu problematiziranja prostora

Roman *Fox, Swallow, Scarecrow* (2007) Eilís Ní Dhuibhne suvremena je verzija Tolstojeva romana *Anna Karenjina* s kojim ulazi u neskriveni intertekstualni dijalog. Naime, baš kao i Tolstoj u 19. stoljeću, Ní Dhuibhne koristi motiv ženske protagonistice kroz čiji habitus predočava snažni društveni napredak jedne nacije i zaokret ka liberalnim, zapadnjačkim vrijednostima. Ovaj roman, naime, tematizira samu srž irskoga neoliberalnoga sustava koristeći se elementima realizma, društvene satire kao kritike kapitalističkih društvenih konvencija, te romantične priče o protagonistima koji nastoje afirmirati svoj subjektivitet kroz potragu za uzbuđenjima izvan tradicionalističkih okvira braka. Baš kao i kod njezina ruskoga prethodnika, i kod Ní Dhuibhne je intencija problematiziranje izazova koje društvu donose ekonomske promjene. Osim toga, autorica propituje potencijalno konstruktivnu ulogu tekstova prošlosti u konstruiranju naracija sadašnjosti. Konačno, upravo je aspekt kompleksnih i

umreženih vremenskih odnosa između prošlosti i sadašnjosti, i njihovi potencijalno nelinearni odnosi na različitim razinama, jedno od temeljnih pitanja kojima se Ní Dhuibhne obraća u svom romanu.

U tom smislu, jedno od pitanja kojima se autorica bavi je i pitanje postojanja nedovršene prošlosti koja se stalno vraća i na nove načine nameće sadašnjosti i preoblikuje je. Tematiziranje vremenskih odnosa koji kompliciraju pitanja identiteta i vrijednosti jedno od osobitosti proze ove autorice koja stvara na irskom i na engleskom jeziku pa je pitanje dvostrukoga identiteta i identiteta u stalnoj mijeni jedna od temeljnih odrednica njezine proze. Smatrajući kako se pitanju složenih identiteta i jednako složenih vremenskih odnosa trebamo stalno vraćati da bi ga iznova redefinirali, Ní Dhuibhne ovom prozom odbacuje hegemonijski diskurz linearnoga vremena promatrajući vremenske odnose kao nizove istovremenih vremenskih tokova koji su potisnuti na margine ljudske spoznaje, ali koji stalno destabiliziraju ustaljene historiografske diskurse vremena. Da bi ukazala na potrebu sagledavanja odnosa prošlosti i sadašnjosti, naročito u kontekstu ideologije napretka i ekonomskog blagostanja, Ní Dhuibhne koristi neke od duboko ukorijenjenih binarnih opreka unutar irske kulture. Prije svega radi se o odnosu urbano-ruralno koje je do danas ostalo ključna odrednica irskoga nacionalnog identiteta i koji se u suvremenim teorijskim razmatranjima mora sagledati upravo kroz odnos različitih razina temporalnosti koje kompliciraju suvremene konceptualizacije Irske. Ideju binarnih opreka kao temelja irskoga identiteta zastupa i Richards (1999) tvrdnjama kako je cjelokupni irski povijesni narativ utemeljen na (ne)stabilnosti odnosa moći između dominantnih, hegemonijskih reprezentacija i onih suprotstavljenih. Za primjer navodi kolonijalne odnose moći, zatim kasnije nacionalističke vizije 'istinske', autohtone Irske, a u suvremeno doba vizije ekonomskog napretka kao još jednoga oblika hegemonijskog reprezentiranja. U tom kontekstu, tvrdi Richards, nekadašnja binarna opreka između autohtonog, ruralnog zapada zemlje, s jedne strane, i urbaniziranog, modernoga istoka, s druge, u eri ekonomskog prosperiteta problematizira pitanje autentične 'irskosti' i obrće hegemonijski diskurs modernizacije uzrokujući „repozicioniranje 'irskosti'“ pri čemu se jedna strana opreke, ona urbana i napredna, nameće kao jedina prihvatljiva Irska dok zapad zemlje postaje „nazadni i zaostali uteg razvoju zemlje i mentalnom zdravlju nacije“ (1999: 102).

O opreci urbano-ruralno u irskom kontekstu, te o potrebi obraćanja nužne pozornosti na relevantnost koncepta binarnosti u razumijevanju irskih narativa sadašnjosti i prošlosti raspravlja i Hand (2008), ističući nužnost dubljeg razumijevanja kompleksnosti odnosa urbano-ruralno u irskoj kulturi, ali i nužnost razvijanja svijesti o visokom ulozima koji su u pozadini svijesti o tome odnosu. Ovo je pitanje od centralne važnosti za Eilís Ní Dhuibhne jer ona istražuje i potkopava sve hegemonijske narative sadašnjosti koji destabiliziraju irsku percepciju prošlost. To čini ulazeći duboko u konfliktne vremensko-prostorne odnose na kojima počivaju ideje progresivne povijesti. Pri tome, autorica posebnu pažnju usmjerava na one odnose koji su na razne načine 'okamenjeni' u vladajućim hegemonijskim diskursima napretka i koji oblikuju samo-percepciju Iraca, ali i globalnu percepciju irskoga identiteta.

Svojevrсна hibridnost ove proze zamijećena je i u ostalim istraženim prozama pa možemo govoriti o periodu sredine prvoga desetljeća 21. stoljeća kao o periodu formiranja novoga žanra hibridne proze s ekonomskim predznakom. Jedan od ključnih elemenata ove proze, a posebice romana *Fox, Swallow, Scarecrow*, je propitivanje modusa izražavanja žudnje i to onakve koja uključuje ne samo fizičku žudnju, već i onu koja je usmjerena ka intimnim ambicijama i potencijalno nedostižnim ostvarenjima.

Spisateljica nas tako uvodi u srce ekonomskog uspjeha Irske, u doba kada je 'keltski tigar' u punom zamahu. Još uvijek nema ni traga nadolazećoj recesiji, a glavna protagonistica, dječja spisateljica upitnog literarnog talenta, Anna Kelly Sweeney, živi životom iz snova u eri ekonomskog blagostanja u elegantnom, južnom predgrađu Dublina, u četvrti Killiney, s suprugom Alexom i sinom Roryem. Njezin život u skupoj kući čiji je vlasnik njezin suprug Alex, uspješni mešetar nekretninama, s kojim ne osjeća nikakvu povezanost osim financijske, odvija se uglavnom između brojnih i detaljno opisanih književnih događanja i promocija knjiga koje su postale poželjne društvene aktivnosti. Nesigurna u svoje literarne sposobnosti, ali sa žarkom željom da ostavi trag u dječjoj književnosti i da napiše novog *Harrya Pottera*, Anna se sporadično, i ne pretjerano ambiciozno, bavi pisanjem u skrivenom kutku svoje glamurozne kuće. Aktivnost pisanja je izolirana i prikriivena od ostatka obiteljskog kruga što ukazuje na suvremeni trend umanjivanja značaja intelektualnih aktivnosti i profesionalne afirmacije u eri materijalnoga blagostanja. Anna je predstavница nove generacije irskih

skorojevića, potpuno ravnodušna prema svemu što iole nalikuje na društveni problem i s čime njezina dobrobit nema nikakve veze:

Thinking about the government, or about politics, or the environment, always wearied her. What was the point? What could she do about any of the country's problems? She swept her annoyance about the car park outside Leinster House out of her mind with one swift stroke, like an energetic house-cleaner. Brushing problems under the carpet was a skill she had long-ago perfected, especially of they were other people's problems. Instead of worrying about the ills of society, she amused herself by observing them.

(Ní Dhuibhne 2007: 2)

Ravnodušnost i usredotočenost na osobni interes jedan od konstitutivnih elemenata novoga liberalizma koji se oslanja na ideju da će suvremeni subjekt biti ravnodušan prema važnim ekonomskim i globalnim problemima i da će se potpuno pasivizirati ukoliko mu se ponude jeftina zadovoljstva i obilje materijalnih dobara. Diktat pokazivanja preuzeo je primat nad svim ostalim ambicijama i nad samim kreativnim procesom pa se u ovoj prozi čin literarnog stvaranja koristi da bi se subvertirala sama srž komercijalne prirode suvremene književnosti. To je jasno predočeno kroz Annina razmišljanja o vlastitim granicama u kontekstu komercijalizacije pisanja:

The only thing she really believed in was her ambition to be a successful writer, by which she meant some sort of mixture of famous, bestselling and good. But she had never considered why she wrote or why she wanted to write a 'good' book, or what good such a book could do for its readers. Such questions – questions regarding the meaning of literature, or of writing – were never discussed in her literary circles. (Ní Dhuibhne 2007: 75)

Annina percepcija dostizanja osobne sreće u brzom, komercijalnom okruženju usko je povezana, kao i u ostalim prozama analiziranog korpusa, sa materijalnim dokazivanjem okolini. Sreća je izjednačena sa komercijalizacijom i financijskom kompenzacijom, druga alternativa za sreću ne postoji. Autorica je time u potpunosti ogolila neoliberalnu svijest i savjest izjednačivši koncept sreće u liberaliziranom društvu s financijama i materijalnim vrijednostima:

[...] questions as to the meaning of life were never discussed in her social or family circles. You wanted to live a successful, bestselling sort of life, just as the writers wanted to produce a successful and bestselling book. While waiting for success, you made the best of what you had. Anna also believed that when she was a bestselling, successful author, she would also be perfectly happy. The two ambitions were intertwined, were, in fact, one and the same. (Ní Dhuibhne 2007: 76)

Annina pomalo nedorečena, fluidna ambicija je „dosegnuti osobnu sreću“ (75) iako nije sigurna na koji način se to postiže. Gaji intimni prezir prema slabijemu Drugome, prema svima koji su za nju simbol neuspjeha u novome, modernome društvu, iako sama nije u stanju formulirati vlastita čvrsta uvjerenja o vlastitom identitetu. Njezin je identitet potpuno u skladu s neoliberalnom mantrom vječne težnje za boljim, većim dostignućima i to je do kraja ostavlja emocionalno paraliziranom u fazi vječne sadašnjosti kojoj ne vidi alternativu:

She herself would like to achieve great personal happiness, but she seldom considered that other people might nurture similar ambitions. Contentment and routine were what ordinary people, people like Gerry and Olwen, wanted in life. This is what she must have believed. But she didn't formulate it. Anna formulated no beliefs whatsoever. She was vaguely agnostic, vaguely socialist, vaguely capitalist, vaguely materialistic, vaguely spiritual. (Ní Dhuibhne 2007: 75)

U pozadini njezinih slabašnih literarnih ambicija vrši se propitivanje ne samo njezina identiteta, već se raščlanjuje čitav niz društvenih i ekonomskih paradigmi koje su oblikovale suvremeno irsko društvo i nametnule ponešto transgresivnije načine ponašanja koje je legitimirao neoliberalni poredak. Naime, u toj novoj, konzumerističkoj Irskoj, materijalna dobra, nekretnine i vrijednosti zapravo su društvene maske koje prikrivaju istinsku prirodu pojedinca, njihove intimne žudnje i neostvarene težnje. Ovome aspektu predočavanja neoliberalne žudnje pridonosi i iznimna pažnja posvećena opisima interijera, modernih gradskih toponima i urbanih prostora koji u društvu blagostanja postaju predmeti žudnje i nove identitetske odrednice. Sve su to izrazito materijalističke odrednice koje drže Annu, njezina supruga Alexa i njezin društveni krug u mjehuri vječite sadašnjosti u kojoj je okružena idealiziranim slikovljem neograničenih mogućnosti pri čemu je bilo kakva alternativa ikakve drugačije budućnosti nemoguća i nezamisliva:

It was unimaginable, unconscionable, that the civilization to which Anna and Alex belonged could disappear. What could replace it? How could they imagine anything other than what there was now, planes and city breaks, computers, four-wheel drives, new books every week, concerts and operas and a constant stream of easy entertainment on the television, the DVD, the cinema? Was that what the future would be like? [...] Would it be an absence of things, rather than a change or a development, a failure rather than a progression? (Ní Dhuibhne 2007: 119)

Koncept stalnoga pokreta prema naprijed, napretka koji se sve više udaljava od prošlosti, dijelom je sastavnica revizionističkog pogleda na irsku prošlost koja se u ovoj,

kao i u ostalim prozama odabranoga korpusa sagledava kao nazadna, odnosno kao uteg progresivnome vremenu. Kao i kod Anne Haverty, odnosi između povijesti, revizionizma, konzumerizma i identiteta uzrok su napetosti i iz pozadine djeluju na kompliciranje odnosa na sceni ekonomskoga napretka. Ti odnosi također kompliciraju pogled prema budućnosti jer je ona ovdje predočena tek kao dio sadašnjosti. Ona je svojevrsan produžetak idealizirane sadašnjosti što autorica u romanu problematizira kroz Anninu žudnju za produljenjem ekonomskog sna o vječnom blagostanju:

There was nothing to buy with Alex's wealth. After a certain level had been reached, no more was needed. She did not really understand why he continued to work and slave, accumulating more and more property, when he must have known it was unnecessary. Still, she enjoyed the security of knowing there was so much money in their bank accounts, that Rory would have his own apartment or house as soon as he was old enough to want it, that financial worries would never be theirs. She had been an ordinary lower middle-class child, living with just enough to get by, and so she appreciated the security, the luxury that Alex's money could buy for her and her child. (Ní Dhuibhne 2007: 87)

Korištenje glagola *slave* i *accumulate* nasuprot frazama poput *enjoyed the security, money in the bank accounts, appreciated the security, the luxury* subvertira se samu srž neoliberalne paradigme uspjeha utemeljenog na neograničenom, dereguliranom radu jer je napor ka stjecanju sigurnosti i bogatstva isključivo vezana uz ekstremno dugi rad, skoro pa robovlasnički, što je u samome temelju kapitalističkog sustava vrijednosti. Distanciranje od trauma prošlosti i revizionistički pogled unatrag, koji je ujedno i pokušaj ideološkog udaljavanja od tereta kolonijalne prošlosti i od nasilnog negiranja autohtonog identiteta, u ovome se djelu subvertira kontinuiranim ispreplitanjem sa vizualnim doživljajem ekonomskog blagostanja. Anna Sweeney tako obilazi glamurozne promocije knjiga u jednako glamuroznim starinskim zdanjima koji funkcioniraju kao kulisa prošlosti:

They made their way through a few lobbies and into the big old hall, with high painted ceilings, where Grattan's parliament used to assemble before the Act of Union ended the Irish parliament and brought the, all over the water to Westminster, resulting in the decline of the status of Dublin as the second capital of the empire. From this decline the city had now, two hundred years on, recovered so completely that Dubliners believed there was not on earth a more desirable place in which to live, at least in the winter months (all successful Dubliners now had a place in France or Spain for the summer). (Ní Dhuibhne 2007: 12)

Društvena transformacija u Irskoj imala je konkretnu realizaciju u visokim ulaganjima u dugo zanemarenu sferu društva, u kulturu i umjetnost. Slijedom visokih iznosa koji su u Irsku pristizali iz različitih europskih inicijativa za revitalizaciju baštine i autentične kulture, „industrija kulture i baštine u Irskoj toliko se proširila da je umjetnost, pa i sami umjetnici, trebali sve više administrativne podrške, a kao odgovor rastao je broj malih organizacija u kulturi“ (2007: 65). Era ekonomskog uspona odredila je i ritam konstruiranja autentičnosti Irske pa je ogromna količina sredstava bila na raspolaganju „u državnim riznicama, a država je voljela veliki dio toga usmjeriti u umjetnost. Umjetnost se nekako činila kao dobra stvar i političari su nastojali da ih se povezuje s njom. Ogroman broj prilika za fotografiranje, to je bilo ono što su oni istinski voljeli“ (2007: 66).

Fluidnost vremenskih odnosa i apatija postojanja isključivo u sadašnjem trenutku, za Annu je izvor zadovoljstva i siguran znak da je njezina sreća, iako bez čvrstoga uporišta, nešto što je moguće dosegnuti samo sada i odmah jer je prošlost izbrisana, a budućnost je teško pojmljiva:

„[...] the 1990s, like the millennium it wrapped up, had one great edge, historically, over the 2000s. In spite of everything, the century had finished. It was rounded off now, packed away. [...] It was difficult envisage 2100, and only the wildest optimist could imagine that the year 3000 would ever dawn on this earth. (Ní Dhuibhne 2007: 8)

Vrijeme je u ovoj prozi promatrano kao roba koja ima vrijednost jedino kada je upotrebljiva i kada služi za dodatno akumuliranje kapitala. Tako i Annin suprug Alex „nikada ne dozvoljava sebi ni jedan trenutak besposličarenja“ pa je svaki trenutak dana unaprijed određen za konkretnu aktivnost poput „jedan sat tri puta tjedno u teretani, pola sata s dnevnim novinama u nedjeljno jutro, i slično“ (10). On nikada nije uludo potrošio „niti sekunde svoga vremena. To je bio ključ uspjeha i moralno opravdane egzistencije, po njegovu mišljenju“ (10). Kao i u prethodno analiziranome romanu, i u ovome je prisutna kritika neoliberalne paradigme vremena koje se doima okamenjeno u vječnoj sadašnjosti. Možemo ustvrditi kako je pitanje izazova linearnom konceptu temporalnosti kod svih spomenutih autorica provodna nit koja njihova djela u sam centar koncepta neoliberalnoga romana. On, naime, problematizira protok vremena kao kronološkog slijeda po uzoru na Deleuzovu teoriju o koegzistenciji vremenskih kategorija (Deleuze, 1994). Naime, po uzoru na Henri Bergsona, Deleuze je ustvrdio

kako se prošlost i sadašnjost razdvajaju na dvije ravni i kako ne egzistiraju na istoj vremenskoj crti, te time zapravo predstavljaju različite kategorije su-postojanja u istim vremenskim okvirima. Tu ideju razrađuje i Al-Saji (2004) primjedbom kako tako koncipirano vrijeme vječne sadašnjosti ne može na odgovarajući način opisati protok povijesnog vremena budući da gleda na prošlost kao na završenu sadašnjost, a na budućnost kao na sadašnjost koja se tek treba dogoditi. Al-Sajieva interpretacija koncepta vremena na tragu Bergsona i Deleuza, dakle ne-linearnog i ne-kronološkog vremena u kojemu su-postoje različite kategorije vremena na različitim razinama, zapravo otvara mogućnost za sagledavanje budućnosti koja neće biti unaprijed određena sadašnjošću i koja će omogućiti alternativna promišljanja vremena, kako na pojedinačnoj razini subjekta tako i u odnosima među subjektima u vremenu (*ibid.*). Budući da se u ovoj prozi povijest i sjećanje neumoljivo isprepleću sa sadašnjošću, oblikujući zaokruženu strukturu koja subvertira izvan-književni hegemonijski diskurs brisanja sjećanja, autorica rabi ta alternativna promišljanja vremenskih kategorija. To se nadovezuje i na Al-Sajievu diskusiju o Bergsonovoj analizi reprezentacije i percepcije utemeljene na ideji subjektivnog odabira. Prema toj analizi, tvrdi Al-Saji, ljudska percepcija objekta ili događaja u vremenu zapravo znači ocrtavanje granica promatranog objekta i razlikovanje njegovih granica od svega drugoga u njegovu okruženju. Al-Saji je ustvrdio kako se ista koncepcija može primijeniti i na ljudsko sjećanje budući da ljudska svijest odabire one elemente i kategorije vremena koji podupiru njezinu pozitivnu samo-percepciju. U ovome se romanu vrijeme i sjećanje problematiziraju prema Deleuzovoj koncepciji vremena jer se prošlost i njezini prešućeni dijelovi kontinuirano i nametljivo vraćaju da bi raščlanili sigurnost sadašnjosti. Time se protagonistima otvaraju moguće alternative budućnosti koje neće biti uvjetovane sadašnjošću, te će Anna, primjerice, stalno zamišljati alternativne budućnosti sa svojim ljubavnikom ili pak život uspješne spisateljice dječjih romana.

Svijest o mogućnosti drukčije sudbine u drugome vremenu pojavit će se i u trenucima kada Anna na ulicama više puta zamjećuje istog beskućnika s ispruženom rukom koji je podsjeća da postoji paralelni svijet u paralelnom vremenu izvan njezina kruga percepcije. Ovaj element romana ukazuje i na subvertiranje hegemonijskog diskursa tipičnog za ideologiju neoliberalizma, a radi se o društvenoj percepciji postojanja individualne odgovornosti za društveni neuspjeh. Naime, neoliberalizam je u Irskoj, kao

i u svom zapadnjačkim društvima u kojima se nametnuo kao dominantna ideologija promovirao pokušaj „mobilizacije specifičnih ideja i političkih praksi u svrhu ostvarivanja određenih ciljeva koji će pogodovati manjini i njihovim sposobnostima akumulacije kapitala“ (Gilbert, 2013: 18). S ciljem osnaživanja te ideje, neoliberalizam promovira sliku ljudske prirode kao atavističke jer je ona uvijek orijentirana ka ideji samo-očuvanja i ostvarivanja osobnog interesa bez kolektivne odgovornosti. Strukturne nejednakosti nisu u fokusu neoliberalne ideologije pa će odnos reciprociteta između ekonomske prakse i kulturnih ideologija zapravo osnaživati neoliberalnu ideju i nametnut će je kao jedini mogući sustav vrijednosti i upravljanja. Sve što se događa protagonistima u ovoj prozi, ali i u ostatku ispitanoga korpusa, isključivo je proizvod individualne odgovornosti što omogućuje sustavu da se distancira od svoje odgovornosti za individualni neuspjeh ili za društvenu nevidljivost. Društvene nejednakosti, prema ovoj ideologiji, nisu strukturni problem već su one stvar isključivo osobnoga djelovanja pojedinca. Drugim riječima, u neoliberalnom svijetu, osobni je neuspjeh posljedica „isključivo pogrešnoga stava pojedinca, a nikako stvar strukturnih uvjeta utemeljenih na raslojavanju po principu rase, klase i rodnih razlika“ (Halberstam, 2011: 3). Na brojnim mjestima u romanu autorica subvertira upravo taj koncept društvene osviještenosti pa tako Anna osjeća tek površnu potrebu da pročisti savjest time što će beskućniku kojega gotovo svakodnevno viđa udijeliti šaku kovanica „koje bi ionako bacila jer nisu posebno vrijedne“. Cinizam te ponavljajuće radnje oslikava prezir neoliberalnog društva blagostanja naspram slabijih i onih koji se ne mogu sami pobrinuti za vlastitu materijalnu dobrobit, ali nagovješćuje kako je neoliberalizam u Irskoj favorizirao tek manjinu, dok je većina ostala na marginama društva čekajući milostinju poput mrvica s bogataškoga stola:

In the doorway she almost stumbled over a man who was spreading his sleeping bag in the porch of the shop; people who slept rough went to bed much earlier than anyone else. Some of them never seemed to get up, Anna thought, sticking her hand in her pocket and pulling out fifty cents. They were drug addicts and Alex told her not to give them money but she found it hard to pass one without putting something into their begging bowls, or begging coffee cups. Some superstitious instinct warned her that not to give alms would bring her bad luck, and she kept loose coins in her pocket so she would always have something small handy. It was a habit that tended to ruin the line of her coat, but that gave her an excuse to buy another one all the sooner. The small coins she would never have spent anyway – often she had to throw them away, those piles of five- and ten- and twenty-cent pieces which accumulated in bowls and jars all over the house [...]. (Ni Dhuibhne 2007: 8-9)

Siromaštvo novog doba, odnosno doba vladavine visoko razvijenoga kapitalizma nažalost svoje žrtve pronalazi i među radno aktivnim, zdravim stanovništvom koje, primjerice, nastupanjem krize ostaje bez posla i primanja te više nije u mogućnosti vraćati hipotekarni kredit banci. Dojučerašnji stupovi građanskog društva preko noći ostali su bez krova nad glavom pretvorivši se u beskućnike čime je došlo do još veće društvene i klasne polarizacije u Irskoj. To će primijetiti i Pérez (2010) izdvojivši figuru prosjaka na kojega Anna nailazi uvijek na istome mjestu u centru grada kao stalni podsjetnik na društvenu nejednakost koja je u Irskoj nastupila prije, a još više nakon financijske krize. Upravo je 'neobično' držanje toga prosjaka označitelj njegova dojučerašnjega, vjerojatno sasvim drugačijega života, koji se nakon kraha ekonomije pretvorio u život bez posjedovanja i u život srama. Predočivši prosjaka neobičnoga držanja kao subvertirajući element irskoga slikovlja, autorica ga postavlja kao stalnu prijetnju siromaštvom i kao podsjetnik na nestabilnost suvremenih ekonomskih tijekova.

Urbani krajolik Irske u *Fox, Swallow, Scarecrow* koristi se kao još jedan element razotkrivanja društvenoga raslojavanja, ali i kao sredstvo brisanja prošlosti iz kolektivne memorije. Ní Dhuibhne započinje roman opisom nove dablinske topografije koja je omeđena brzim linijama električnog tramvaja nazvanog 'Luas' (irska riječ za brzinu, op.a.) koja povezuje centar grada s elegantnim, rezidencijalnim dijelovima južnoga i jugoistočnoga dijela Dublina⁶¹. Linije su uvedene 2000-ih godina kada je ekonomski uzlet bio na vrhuncu i kada su investicije u infrastrukturu bile značajne i opsežne. Autorica upravo urbani Dublin postavlja kao jednog od glavnih protagonista romana i taj aspekt ekonomskog uspjeha Irske koristi kako bi ga istovremeno subvertirala i afirmirala u ulozi negativca. Prvi paragraf romana ujedno je detaljna scena Dublina kojim se Luas kreće noseći u svojim vagonima naizgled zadovoljne i sretno ljude koji se kroz prozor tramvaja svakodnevno mogu diviti onome što je Dublin postao otvaranjem i liberalizacijom tržišta. Ta se urbana scenografija potpuno izmijenila brišući tragove

⁶¹ Do danas je od dvije početne linije, crvene i zelene, obje pokrenute 2004. god. Uvedeno više dodatnih linije koje su do 2018.godine prevezle više od 42 milijuna putnika. Linije su do danas proširene i prema predgrađima Dublina prateći urbanistički razvoj grada i veliki obujam investicija u izgradnju novih stambenih naselja na rubnim dijelovima aglomeracije Dublina. Luas je od sredine 2000-ih postao istinska mjera modernizacije i snažne urbanizacije Irske, a potom i mjerilo ekonomskih politika irske Vlade.

prošlih vremena i uvodeći jasne znakove klasnog i društvenog raslojavanja tipičnoga za napredna neoliberalna društva:

From the new glass bridge which spanned the inscrutable waters of the Grand Canal, the tram purred downhill and glided gently into the heart of the city. Like a slow Victorian roller-coaster it swerved through Peter's Palace, passing chic apartments, their balconies rubbing shoulders with almost equally chic corporation houses, genteel vestiges of democracy that had contrived to survive in this affluent area. The it swung nonchalantly onto Adelaide Road – the modernised version, all windows and transparency, where once there had been high hedges and minority religions. (Ní Dhuibhne 2007: 1)

Autorica postavlja uvodnu scenu romana kao prizor kretanja velike mačke kroz džunglu. Drugim riječima, snažnom simbolu ekonomskog napretka grada i države pridaju se 'tigrovske' osobine čime se Luas kao simbol irskoga blještavila nameće kao utjelovljenje ekonomskog blagostanja. Tome pridonosi i umirujući, sofisticirani glas najavljiivačice stanica koji putnike uljuljkuje u stanje smiraja i zadovoljstva („*Confidence and well-being crowned them like an aura*“ (1)). To prijevozno sredstvo ujedno postaje simbolom brojnih binarnih opreka na kojima počiva ovaj tekst, prije svega one između urbanog blagostanja i ruralne izolacije, bogatih kvartova Dublina i onih siromašnijih, te između uspješnih pojedinaca i onih koji prose na cesti. U odnosu na blještavi i brzi Luas koji vodi do elegantnih dijelova grada i koji vozi uspješne, dobro odjevene ljude u neke poslovne ili rezidencijalne dijelove velegrada, vlak koji povezuje zapadni s istočnim dijelom grada je spor, prljav i neučinkovit, miljama udaljen od irskih aspiracija da konačno bude dijelom bogatoga kapitalističkog sistema:

The TGV from Paris to Bordeaux: two and a half hours. Seville to Madrid: two and a half hours. Stockholm to Gothenburg: three hours. Dublin to Tralee: four hours and forty minutes. (Ní Dhuibhne 2007: 55)

Ovaj je vlak potpuna suprotnost 'tigrovskom' Luasu, on simbolizira prošlost, ono što je zaostalo, što je staro, što ne može pratiti brzi ritam razvoja svijeta. Konačno, simbolizira smrt:

[...] a few old age pensioners waited patiently [...] on the platform with their trolleys, for who knew what? The train to Ballybrophy, maybe, or the death coach, whichever came first. (Ní Dhuibhne 2007: 56)

Binarne opreke ukazuju na nestabilnosti temeljnih paradigmi ekonomskog poretka na snazi u Irskoj, a sofisticirano prijevozno sredstvo uvedeno u eri nacionalnog blagostanja služi kao ultimativni označitelj društvenih i ekonomskih raslojavanja. Tako će

putovanje zelenom linijom simbolizirati uspjeh i prosperitet, dok će svakodnevno korištenje obične dablinske autobusne linije biti siguran znak socijalne inferiornosti i neuspjeha. Isticanjem prostornih odrednica, autorica ujedno subvertira uspjeh i blagostanje zemlje budući da on očito nije raspoređen podjednako na sve dijelove Dublina, a niti na sve dijelove zemlje.

Pitanje prostora kao označitelja, ali i kao protagonista romana dekonstruira se na različitim mjestima u tekstu i na različitim razinama. Često je imenovani prostor novijega, suvremenoga predznaka, ili teži ka takvoj kategorizaciji što dodatno osnažuje tezu o pomaku u predodžbama irskih prostora u odnosu na 20. stoljetnu tradiciju književnih predodžbi. U ovom odlomku vidljivo je kako Annin suprug Alex sudjeluje u razvijanju novih prostora koji bitno determiniraju okosnicu grada, ali i pridonose nekretninskom mjehuru uzrokovanom nerazmjerno velikim obujmom stambenih jedinica za povoljno stanovanje:

Anna was uninterested in finer details, but knew that he had sold off almost all his equity and was sinking everything into a new venture, an entire block of apartments in one of the new south Dublin suburbs, which, although not top of the market at present, ere predicted to rise exponentially in value, since they are had been designated one of the new transport hubs in the city: close to the DART, the proposed Luas extension, and the M50. Around such hubs, the new satellite dormitory suburbs – even Alex would not abuse the language by calling them towns – were going to mushroom in the next phase of development. So they said in the property supplements. (Ní Dhuibhne 2007: 262)

Vidljiva je natruha špekulativnog karaktera nekretninskih pothvata u Irskoj, o čemu je bilo riječi u ranijim poglavljima. Jezik kojega autorica koristi da bi naglasila špekulativnu prirodu financiranja i hiper-izgradnje vidljiva je kroz upotrebu fraza poput *was sinking everything, were predicted to, were going to, so they said*. Upravo je takav poduzetnički duh u kontekstu irskoga neoliberalizma u ovome romanu odbačen kao anomalija i preoblikovan ne kao označitelj dinamičnosti i energičnosti društva u ekonomskom usponu, već kao izobličena patologija koja potiče alijenaciju i raslojavanje unutar društva i unutar povijesnoga kontinuuma. Ideja masovne izgradnje jeftinih stambenih blokova koji će čitave urbane kvartove i periferije gradova pretvoriti u jeftine spavaonice, nije stran koncept. On je i danas okosnica društveno-ekonomskog 'razvoja' u svim zemljama koje su prigrlile kapitalističku paradigmu liberalizacije tržišta nauštrb planskog gospodarskog razvoja. Iako su u romanu protagonisti neprekidno u nekoj vrsti

kretanja, bilo da se odmiču, distanciraju, ili se kreću prema određenom cilju, njihovi prostori djelovanja su samo na površini ugodni i poželjni. U pozadini takvih kretanja ipak vrebava nemir, nezadovoljstvo i nelagoda kojom prostor djeluje na pojedinca. Ovdje ni prostor doma, koliko god raskošnog ili dobro pozicioniranog, niti prostor transportnog sredstva, koliko god on brz i elegantan, ali ni radni prostor, nije mjesto zadovoljenja potreba, već izvor nemira i poriva za daljnjim kretanjem što također interpretiramo kao pokazatelj neoliberalnoga duha nacije u stalnom kretanju prema neodređenom, idealiziranom cilju.

Što je jasnije i detaljnije opisan prostor kojim se ljudi i prijevozna sredstva kreću, to je upitniji ekonomski uzlet kao univerzalna paradigma društva koje svima nudi jednake mogućnosti:

Travelling by tram, at least on the Green Line, had a bit of cachet. Being seen on it was not necessarily a bad thing, whereas being seen on a Dublin bus, even a most respectable bus like the 7 or the 11, was an abject admission of social and economic failure. Only the young, the old, and the poor used the bus. But any successful citizen in the prime of life could travel on the Luas, confident that neither their reputation nor self-esteem would be tarnished. (Ní Dhuibhne 2007: 2)

Luas, taj blještavi simbol irske sadašnjosti koji je zemlju, u očima njezinih stanovnika, konačno odveo daleko od zaostale, ruralne prošlosti, služi kao ogledalo u kojem se Iraci mogu jasno ogledati. Učitavanjem ekonomskog, kulturnog i društvenog imaginarija u ovaj urbani vlak, društvo je samo stvorilo iluziju vlastite neuništivosti i odmaknulo se velikom brzinom od nepoželjnih sjećanja na prošlost. Simboliku Luasa za Irsku ističu i Balzano i Holdridge (2007) primijetivši kako je on „emblem društvene i političke stvarnosti koji funkcionira kao uglancano ogledalo, moderno Lakanovsko zrcalo od metala i stakla podignuto pred lica Iraca da bi se dobro u njemu ogledali dok on cirkulira između označitelja ulice i imaginarija stanovnika“ (2007: 107). To je ujedno još jedna binarna opozicija ovoga romana, ona koja suprotstavlja uključenost i isključenost, kako društvenu, tako i ekonomsku i ideološku. Tako Zelena linija simbolizira društvenu uključenost, dok je Crvena linija putanja isključenosti iz narativa bogatstva i ekonomskog uspjeha. Anna se i sama često vozi ovim elegantnim vlakom, identificira se sa svime što on simbolizira i daje joj osjećaj samodopadnosti i sigurnosti. Ta čahura u koju se Anna smjestila do kraja romana će se postupno razgraditi, baš poput čahure leptira. Njezina prometna nesreća, u kojoj stradava upravo na tračnicama Crvene

linije, označava skretanje sa putanje uspješnosti. Baš poput vlaka, Annin život je u jednome trenutku naprasno iskočio iz tračnica, a na isti način je i 'keltski tigar' zaustavljen u skoku.

Težnja ka klasnoj distinkciji od Drugoga od početka se postavlja kao ključna, nova vrijednost irskoga društva. Tako i Annin brat Gerry uživa vozeći svoj Volvo koji je

[...] his favourite material object in his whole life. Or, rather, his favourite object, animal, vegetable, mineral, or spiritual, in his whole life. (Ní Dhuibhne 2007: 29)

Ideja re-ispisivanja neoliberalnih identiteta kao revizionistička mjera brisanja povijesnoga sjećanja proteže se i na preimenovanje cesta i ulica u Irskoj pa nekadašnji toponimi koji su generacijama imali simboličku ulogu u kolektivnoj svijesti u eri ekonomskog procvata su pretvoreni u svima pamtljive, ali bezlične brojke ispražnjene od svakoga značenja. Tako danas ceste u Irskoj nisu označitelji tradicije i povijesnoga naslijeđa, a njihova veza sa lokalitetom na kojem se nalaze potpuno je ukinuta, što autorica pretvara u jedan od ključnih elemenata zapleta romana. U sljedećem odlomku Annin brat Gerry, na putu od aerodroma gdje je njegova obitelj upravo dočekala švedsku *au-pair* za svoje dvoje djece, uživa u svojem Volvo vozeći se dobro umreženim cestama koje za sobom ostavljaju starinske farme na kojim putnici u brzim automobilima mogu vidjeti bale sijena i obrađenu zemlju, drugim riječima, ostatke 'stare' Irske koju su zatrle brze prometnice i sjajne, staklene fasade urbanih centara. Nekadašnji toponimi izvedeni iz autohtone keltske tradicije u suvremenoj su Irskoj tek brojevi koje strani ulagači u irsku infrastrukturu mogu lakše upamtiti. I u ovom su aspektu liberalizacije Irske brojke preuzele primat nad identitetom i nasljeđem:

The M50 was not busy at this time on Saturday, and he spead along at a steady 120. How he loved this road. Especially now that it extended the whole way to Bray! Particularly now that he had the Volvo. He loved it especially as it moved southwards, savouring the view of the hills as you passed Exit 12, the great slices of granite at Exit 13 and the old-fashioned farm, a big bungalow and the bales of hay in it, which you could see stretching right down to the edge of the motorway at Exit 16. He loved having exits. He loved it that places with names like Rathfarnham and Dundrum had now been translated to short numbers, like 13. It was like moving from a Thomas Hardy sort of landscape into a modern American one, where a number – Route 3 – could evoke all sorts of memories and feelings. N11, which used to be the Bray Road, N7 instead of the Limerick Road, these were the brave new symbols of modern Ireland. (Ní Dhuibhne 2007: 29)

Brzina i stalno kretanje prema konzumerističkim destinacijama, poput trgovačkog centra Dundrum, u romanu je kontinuirano prisutna kao označitelj ekonomskog blagostanja društva. S druge strane, stalno kretanje je kontinuirano popraćeno zastojećima, prometnim čepovima, rekonstrukcijama i radovima na cestama, dakle opstrukcijama slobodnom kretanju, što simbolizira prikrivene tenzije i potkopava sjajnu površinu uspjeha. Primjer koji autorica preuzima direktno iz društvene kronike je protestni marš radnika Irskih brodskih linija (*Irish Ferries*) 2005. koji je u prvi plan postavio jedno od krucijalnih pitanja u neoliberalnoj Irskoj, pitanje jeftine uvozne radne snage i gubitak radnih mjesta za Irce. Na ovaj se događaj i njegovo značenje u ovome tekstu osvrće i O'Brien (2005) naglašavajući kako je taj protestni marš preuzeo ulice i ceste prema trgovačkim centrima u interesu radnika. U modernoj Irskoj imena cesta ne označavaju više konkretnu destinaciju nego ukazuju na smanjenu povezanost, kako među ljudima, tako i među prostornim lokacijama. Putovanje ili pokret sada postaje tek kontinuirana kretnja, ne nužno putovanje ka određenom cilju označenom toponimom. Kretanje i fluidnost postaju jedine konstante dok je dostizanje cilja tek usputna radnja. Tako Balzano i Holdridge (2007) na temu Luasa zamjećuju kako ulica u modernoj Irskoj funkcionira kao „sinegdoha za grad“ (2007: 108) jer su ulice mjesta društvene i ekonomske promjene i kao takve su i mjesta uključivosti i isključivosti što je evidentno i u ovoj prozi.

Prometna infrastruktura i javni prijevoz još su jedna od konstanti ovoga romana i javljaju se kao tema niza razgovora među protagonistima. Čak i švedska *au pair* koja u Dublinu boravi radi čuvanja djece Annina brata Gerryja u jednom trenutku primijeti:

The conversation was focused on the kind of issue Irish people were obsessed with, namely, public transport. That and property values. (Ní Dhuibhne 2007: 31)

Ceste simboliziraju mobilnost, ali i stalnu opasnost, one su ceste koje ubijaju (roditelji jednog od protagonista ginu u prometnoj nesreći, nižu se statistike poginulih na irskim cestama kroz cijeli roman, a na kraju romana mlada žena u drugom stanju pogiba u prometnoj nesreći kada njezin automobil udari kamion na nepropisno označenom raskrižju). Roman se u svojim ključnim dijelovima referira upravo na neumoljivu izvantekstualnu stvarnost pretvarajući se dijelom i u kroniku događanja koje više 'prijete' Ircima no što im omogućuju obećani lagodan život.

Upravo nas strategija korištenja prometne infrastrukture kao protagonista romana koji sadrži snažnu simboličku vrijednost dovodi do antipoda Anne kao glavnog ženskog lika ove proze. Radi se o liku Lea Cavanagha čija priča teče paralelno s Anninom, ali se njihovi putevi ne ukrštavaju osim tek posredno, preko trećih osoba ili površno na nekoj od brojnih dablinskih promocija knjiga koje oboje obilaze. Leo je predložen kroz tri bitna aspekta koja određuju njegovu simboliku unutar okvira narativne strukture. Prvi je element prostora u kojemu obitava, drugi je djelatnost kojom se bavi, a treći njegov društveni aktivizam usmjeren na slabe točke irske modernizacije. Prije svega, Leo je utjelovljenje druge strane binarne opreke urbano-ruralno u kontekstu modernizacije Irske. Drugim riječima, Leo je ona Irska koju je neoliberalizam okrznuo, ali je nije sasvim kooptirao. Samotni neženja, 35-godišnjak koji ne posjeduje automobil i koji živi na izoliranoj irskoj farmi u pokrajini Kerry na koju ljudi ne zalaze jer „ljudi u Irskoj danas ne navraćaju nenajavljeni na vrata kao što su to radili dok je bio dijete. Ljudi se prvo najave telefonom. Ili nazovu da bi malo čavrljali pa se uopće ne potrudu navratiti“ (141). I u njegovom kraju se društveno-ekonomska polarizacija Irske jasno predočava i to opet kroz centralni narativ nekretnina. Leova usporedba elegantnog dablinskog puba i lokalnog puba u Gaeltachtu, njegovom kraju na zapadu Irske, otkriva kako jedan od simbola konzumerizma, plazma televizor, zauzima centralno mjesto i u starinskom pubu u njegovom zavičaju:

How different could two pubs be, he thought, looking at the drinkers seated at their little isolated polished tables and thinking of the pub in the valley, with the plasma screen television the corner and the regulars perched on their bar stools, talking about the roadworks or the weather. (Ní Dhuibhne 2007: 31)

Leov život nije jednostavan, doznajemo od autorice, prije svega zbog toga što „ideale postavlja uvijek ispred praktičnosti, i to beskompromisno“ (60). Sve što Lea određuje kao društvenog subjekta u novoj Irskoj - „njegova borba za zaštitu okoliša, predanost očuvanju irskoga jezika, karijera izdavača poezije, sve je to Leu otežavalo život. Ali u Leovom je životu bila jedna sretna okolnost, njegova kuća“ (60). Kupivši je od bogatog američkog odvjetnika sa dalekim irskim korijenima, Leu je ta nekretnina ključna odrednica njegove veze sa novom Irskom i mogućnostima koje ona nudi. Naime, sve njegove društvene aktivnosti i moralne vrijednosti koje ga određuju kao društvenu jedinku nisu u suvremenoj Irskoj toliko presudne koliko je presudno posjedovanje te kuće koja potpuno odudara od njegove osobnosti i percepcije koju drugi o njemu gaje.

Ovdje je, nanovo, posjedovanje nekretnine određujuća identitetska odrednica i mjerilo uspjeha, čak i onoga neutemeljenoga i prividnoga. U ovome poglavlju vidljiv je nesrazmjer između stvarnosti i percepcije u kontekstu učitavanja značenja u prostor:

It was a beautiful house. Nestling in a niche that had been dug out of the side of a hill overlooking the Atlantic, its south wall was constructed almost entirely of glass, so that even when he was indoors, he felt he was in a green field outside. The living room had a red stone floor and an oak ceiling. Everyone who came to visit exclaimed in delight, and surprise, since nobody expected Leo to live in any stile at all. They expected him to live in the sort of place John Perry lived in. Leo expected that himself. Every time he walked into his own living room he was filled with astonishment. He might be a nerdy, Irish-speaking poetry publisher with a scratchy sweater and a potato head but this good house was his home. (Ní Dhuibhne 2007: 60-61)

Ruralna regija onoliko je autentična koliko je zanimljiva kao određeno odmora ili stanovanja i to što je još jedna naznaka raslojavanja identiteta i transformacije prostora i sadržaja u vrijednost i robu. Tako su Leovi susjedi u dolini u kojoj je „prema pričama, prije Velike gladi živjelo stotinu obitelji, ali je dugo bila nenaseljena“ (95) bila *New Age* obitelj koja je u kraju podignula ekološku farmu u potrazi za nekim autentičnijim životom izvan urbanoga Dublina, te bogata obitelj „nekretninskih milijunaša ili tehnoloških milijunaša“ (96) koji su kupili novu, moderno izgrađenu kuću s električnom ogradom, trkalištem za konje i *jacuzzi*-em od pop zvijezde kojoj nitko od mještana nije htio navratiti u kuću na druženje. Ta se nova obitelj pak „držala daleko od mještana. Nitko nije znao tko su niti čime se bave. Pretpostavljalo se da se neće dugo tu zadržati“ (96). Mjerilo vrijednosti i u ovom je aspektu povezano s vremenskim kategorijama koje su predočene kao fluidne i nestalne. Leova kuća izgrađena je sredinom 20. stoljeća, ali s obzirom na njezinu tržišnu vrijednost nije dovoljno stara da bi bila autentično irska, a niti dovoljno nova da bi bila simbolom bogatstva i prosperiteta pa ju je nemoguće prodati. Leo tako ostaje vezan uz lokalitet isključivo zbog nemogućnosti određivanja objektivne tržišne vrijednosti njegova životnog prostora. Budući da Leo nema drugih aduta koje bi ga činile poželjnim kandidatom za brak prema standardima ekonomskog prosperiteta Irske, njegov dom postaje potencijalni magnet koji će privući Kate, mladu urbanu dablinsku djevojku, da uđe u ljubavnu vezu s Leom i dođe živjeti u ruralnu Irsku, u nekretninu bez realne tržišne vrijednosti. Leo se tako nada da će, jednom kada Kate ugleda tu neobičnu kuću, objekt nastao u vakuumu vremena prije i poslije ere neoliberalizma u Irskoj, „biti zatečena kao i svi drugi koji su je vidjeli, i da će se to

iznenađenje transformirati u vječnu ljubav prema vlasniku ove predivne kuće, prema Leu“ (2007: 61). Tako će Leo, zapravo jedini protagonist ovoga romana kojemu je t dala ikakvu društvenu svijest i osjećaj odgovornosti prema okolini, biti sasvim kooptiran unutar hegemonijskog diskursa tržišnih vrijednosti kao jedinoga mjerila uspjeha u suvremenom društvu vladavine neoliberalizma. Autorica se realistično, objektivno i skoro novinarskim stilom referira na promjene koje su dolaskom neoliberalizma dotaknule i stil života irskoga ruralnoga kraja. Nekretnine i njihova tržišna vrijednost poslužile su kao ogledalo suvremenih transformacija irskoga identiteta koje su se zbile u vrlo kratkom vremenu. Ovo zorno svjedoči o ekonomskoj, ali i ideološkoj snazi neoliberalizma u zemlji koju su stoljećima određivali pojmovi doma, zemlje i velikih obitelji:

But when he had bought the house, thirteen years ago, after his parents had been killed in a car crash, and he had spent a year having a nervous breakdown, before selling the family home in Dundrum and using the money to move, there hadn't been so many options. In those days, the 'Sites for Sale' had not been sprouting everywhere like mushrooms in the valley. You had to seek out a farmer and ask him to sell you a field, and then go through the planning application process yourself [...] The house on the hill had been the very best the valley had to offer, then. Now houses like that were all over the place. Mini villages sprang up every summer: holiday homes built for rent by entrepreneurs, who had also sprung up like dragon's teeth in the valley. (Ní Dhuibhne 2007: 97)

Izjednačavanje građevinskih poduzetnika za „zmajskim zubima“ koji nagrizaju dušu irske autentičnosti, njezine do nedavno netaknute doline i brežuljke, za autoricu je konačan znak da je dolaskom neoliberalne, kapitalističke paradigme u Irsku, ta zemlja zauvijek izgubila na autentičnosti preobrazivši se u destinaciju za odmor iz primamljivih turističkih, ali i građevinskih brošura. Mijenjanjem vizire ruralnoga predjela, kapitalizam i profit je zagrizao 'zmajskim zubima' u samu srž irskoga identiteta kao doma i utočišta. Prostori su uvelike porozni, skliski, a čest označitelj ovakvoga narativa je staklo koje se kao element naracije pronalazi na više mjesta u tekstu. Leova kuća na brdu ima veliki stakleni prozor koji gleda na ocean umjesto južnoga zida i on je najveća vrijednost te kuće koju je nemoguće prodati; staklo je prisutno kao ključni element u opisima napućenih trgovačkih centara i poslovnih zgrada pored kojih vozi Luas. Staklo stoga, kao krhka i lako lomljiva materija koja svoj oblik može učas promijeniti i nestati, postaje u eri ekonomskoga blagostanja snažna metafora ogromnih razmjera kapitalističkog konzumerizma koje je zahvatilo Irsku u eri neoliberalizma.

Tako će, primjerice, Annini posjeti modernom trgovačkom centru koji je prikazan kao moderno selo, postati navika za koju je potrebna osobita priprema kao za kraljevski bal, a trgovački kompleks u koji se zaputila svojim Land Roverom izgleda kao blještava i magična palača od stakla i ogledala, spremna za primanje stalne rijeke 'plesaća' s kreditnim karticama. Umjesto batlera u livrejama, sada su tu pomagači u blještavim prslucima koji uigranim pokretima ruke pridošlice upućuju na parkirna mjesta i ubrzavaju njihov ulazak u palaču neprekidne potrošnje. Autorica ovdje slikovito dočarava pravu srž te 'nove', tigrovske Irske u kojoj je Anna, njezina tipična predstavница, dizalom 'uzdignuta' u prostor uzbuđenja i konzumacije sadržaja:

Normally she would not have bothered changing clothes to go shopping, but after one unpleasant occasion when she had dropped in to the Dundrum Centre in an old anorak and baggy trousers, she realised one has to dress up for this particular consumer experience. [...] In a miraculous ten minutes she was swinging into the Green car park under the village of Dundrum. Guides in yellow jackets waved her to a free spot. Then she followed various colour-coded arrows to a lift that elevated her into the shopping centre – a modern apotheosis. She emerged from the dim underground into a brilliantly lit palace of glass and mirrors. Everything was shining, reflective or transparent: the lifts were made of glass, so were the sides of the stairs; everywhere she went she caught sight of herself, reflected in some bright surface, rubbing shoulders with well-dressed people. (Ní Dhuibhne 2007: 40)

Znak društvene isključenosti ekonomski slabijih skupina irskoga društva u suvremenoj Irskoj ovdje je afirmiran Anninim osjećajem sigurnosti u vlastiti društveni položaj i to zahvaljujući činjenici što u toj magičnoj potrošačkoj palači nema skupina koje ona smatra 'običnima' i 'nedoličnima', odnosno nedovoljno vrijednima da posjećuju takvo uzvišeno mjesto:

Even in the early afternoon there were no old people here, hobbling around with their trolleys, or flabby women with streaky orange hair and plastic bags, the kind of people you found shopping in the afternoon in ordinary places. And there were no men. Not one. Only young women with good coiffures and elegant bags bearing the logos of the most fashionable shops and smiling brightly at one another as they made ironic comments. (Ní Dhuibhne 2007: 40-41)

Uporaba stakla i sjajnih površina u ovakvim interijerima afirmira individualni doživljaj subjekta na svakome koraku, ali i isključuje mogućnost Drugosti u prostoru. 'Nova' kultura, dakle, prihvaća samo one dostojne i sposobne uklopiti se u hegemonijski narativ blještavila i ekonomskog blagostanja. Ostali članovi zajednice su isključeni, nevidljivi i marginalizirani. Sjajne površine trgovačkih centara i reflektirajuće površine,

dućana i poslovnih zgrada na trasi Luas-a odraz su idealne pozornice kapitalističkoga životnog stila. Staklo je, kako ističe Armstrong (2008), istovremeno sredstvo učinkovitog pružanja uvida u primamljive mogućnosti koje nude komercijalni prostori, ali i sredstvo kontrole ljudskih osjetila jer distanciraju potrošača koji se nalazi s unutarnje strane ostakljenih prostora od svega bučnog i nepoželjnog izvan staklenoga prostora. Armstrong tako tvrdi kako „providnost staklene membrane ovoga dvostrukoga svijeta neumitno stvara „dvostruka značenja – umjetno stvorena aura konzumerističkog iskustva i urbane pastorale sučeljava se sa spektaklom vizualnoga zadovoljstva, ekonomskom eksploatacijom i zajedničkom duhovnom obnovom,, (2008: 133). Staklo osim toga podrazumijeva otvorenost, dostupnost, ali i nestalnost, odnosno nemogućnost dugotrajnog, čvrstog kontakta. Anna prolazi pored sjajnih trgovina i okrzne se o 'poželjni tip ljudi', ali taj je kontakt prolazan, površan. Luas klizi svojim utvrđenim pravcima pored sjajnih ostakljenih zgrada poslovnoga, bogatijeg dijela grada i ne zalazi u zapuštene dijelove grada gdje obitavaju Drugi, oni nedolični blještavila i bogatstva. Ovaj aspekt društvene isključivosti kroz simboliku stakla zamijetit će i Slattery (2008) koji tvrdi kako je strogo zacrtana putanja kretanja dablinskog Luasa znakovita jer odražava kapitalističku želju za održavanjem prostorne, fizičke distance među društvenim klasama. Prema Slatteryu, činjenica da Luas ne vozi do Tallaghta (središta gusto nabijenih socijalnih stanova, povijesnog kontinuiteta visoke nezaposlenosti i niskih kulturnih vrijednosti) znači da on nikako ne smije biti povezan s Sandyfordom i južnim dijelovima grada (s njihovim visokim sustavom kulturnih vrijednosti, skupim stambenim kvadratima i skupim frizurama) (Slattery, 2008).

S druge strane binarne opreke urbano-ruralno, autorica inzistira na motivima izoliranosti i napuštenosti starih farmi, te na izoliranost tamošnjih stanovnika, ukazujući na potrebu odmicanja od nostalgije i stereotipnih percepcija irske autentičnosti. Leo Kavanagh utjelovljenje je te poruke. On je ona spona kojom autorica nastoji dokinuti oštru binarnu opreku ruralno-urbano i ujediniti to dvoje u zajedničku viziju bogate, napredne zemlje. U tom pogledu, Leo shvaća da je jedini način prekida ruralne izolacije preseljenje u Dublin, ali „očiti problem bi bile cijene nekretnina i to je jedini razlog zbog kojega je još tu na farmi, i to razlog zbog kojega će i ostati tu jer novac kojega bi dobio za ovu farmu nikada ne dostajao za kupnju stana u Dublinu“ (141). Vezu suvremene Irske s njezinim ruralnim naslijeđem u 21. stoljeću autorica je iskoristila da bi subvertirala

neoliberalnu ideju reprezentiranja Irske kao bajkovite, ruralne arkadije koja se uklapa u globalnu percepciju ove zemlje.

Vežući upravo muški lik u produktivnim, srednjim godinama za tu zemlju i izolirano obiteljsko imanje iz kojega nema konačnoga bijega, tekst odašilje znakovitu poruku da je suvremeni društveni poredak napretka, diktata tržišta i konzumerizma ukotvio u određeni prostor čak i one u pravilu socijalno najmobilnije subjekte društva. Društveni rascjep je tim više izražen jer je ekonomski napredak nametnuo nova pravila kretanja i funkcioniranja, kako za društvene subjekte, tako i za prostore i lokacije. Nekretninama su upisana neka nova značenja i nove vrijednosti. One u suvremenoj Irskoj diktiraju mobilnost, kako društvenu, tako i onu konkretnu, prostornu mobilnost. Drugi čimbenik Leove simbolike u kontekstu naracije je i činjenica da on posjeduje malenu izdavačku kuću specijaliziranu za objavljivanje poezije na irskom jeziku što je aktivnost bez značajnoga komercijalnog značaja, kako doznajemo. Ni on nije imun na činjenicu da je jedina prihvatljiva književnost danas u Irskoj ona komercijalna, dakle književnost koja se može dobro marketinški plasirati i unovčiti. Time Leo postaje dijelom konzumerističke kulture koja je kooptirala čak i neke od bolnih nacionalnih trauma Irske. Naredno poglavlje predočava kako Leovo promišljanje ideje o objavljivanju zbirke poezije na irskome jeziku crnopute autorice koja piše o zlostavljanjima djece u irskoj Katoličkoj crkvi. Ovakvo moralno zrcalo prema društvu ujedno je oštra kritika društvene šutnje i neograničene moći Crkve u Irskoj kroz cijelo 20. stoljeće, ali narativ konzumerizma prevladava traumu koja postaje tek sredstvo ostvarivanja profita i 'zvježdanog' uspjeha. U ovom odlomku autorica ukazuje na prevlast ideje zarade nad idejom reprezentiranja nacionalnih trauma kroz književni tekst što ukazuje na kooptiranje kulture od strane tržišne ekonomije:

The first black woman Irish-language poet. She had everything, the potential to be a star, Leo's first real star! Even though her Irish was not one hundred per cent. But then whose was? Nobody, hardly anybody, wrote correct and accurate Irish. Leo corrected the woman's poetry, corrected the grammatical errors, while leaving the thinness, the flatness, the anglicised syntax, since that was the woman's style. Kambele Ngole. Harder to say than an Irish name, even. But less offensive to the ears of the general populace. (Ní Dhuibhne 2007:168)

Dvostruko subvertiranje irske autentičnosti evidentno je kroz poruku da je pjesnikinja crne boje kože i imena koje ima afrički prizvuk, te kroz činjenicu da ne piše na

ispravnom irskom jeziku. Osim toga, njezino ime, egzotičnoga prizvuka iz anglo-saksonske perspektive, po Leovom mišljenju neće biti problem kod tržišnog plasiranja jer zvuči manje uvredljivo od irskoga imena. Ovako predočena, irska globaliziranost i kooptiranost od strane neoliberalne politike znak je temeljitog potkopavanja irskog identiteta u suvremenim ekonomskim uvjetima. U nastojanju da ukaže na problematične diskurse autentične irskosti u suvremenoj društvenoj nomenklaturi, reprezentirane ponajviše kroz Leova nastojanja za očuvanjem irskoga jezika kroz komercijalno prihvatljivu poeziju, Ní Dhuibhne u posljednjoj trećini romana u dodatno komplicira narativ modernosti i ulogu pojedinca u njoj uvodeći u zaplet još jedan ženski lik. Uvodeći novi ženski lik kojega Leo upoznaje u vlaku kojim se svakodnevno vraća iz Dublina u Gaeltacht, autorica subvertira narativ izoliranosti i klasne distanciranosti u ruralnim irskim predjelima. Naime, Charlene je polupismena, neobrazovana i prostodušna pripadnica niže klase koja vlakom bježi od nasilnoga bračnog života. Dobronamjerni Leo, fasciniran činjenicom da ta neobična pojava izvrsno govori irski jezik, iako ne zna čitati niti pisati na engleskom jeziku, poziva je na rastanku da slobodno navrati kod njega ako bude opet u njegovu kraju, a sve u nadi da će moći njezino nesvakidašnje, i pomalo zamrlo jezično znanje, pretočiti u neku vrstu komercijalne dobiti. Sasvim nenadano, neobična žena se pojavi na njegovim vratim i on joj ukazuje dobrodošlicu što ona prihvaća kao normalnu gestu neznanaca. Štoviše, posjeti Leovoj kući postaju navika i kroz dulji period misteriozna žena dolazi i odlazi nenajavljeno, ostavljajući Leu svježe napravljene pite i topli kruh. Žena neobična izgleda, čija pojava podsjeća na strašilo, ujedno i jest *scarecrow*⁶² iz naslova romana jer njena pojava služi da odagna crne strahove iz Leove duše, ali ujedno postaje i glasnik

⁶² Tri imenice u naslovu romana čitamo kao simboliku triju ženskih likova u romanu koje, svaka na specifičan način, predstavljaju metafore ekonomskog uspjeha Irske. Tako 'fox' simbolizira lukavu i snalažljivu Annu koja se ne veže ni za koga i okrenuta je isključivo ispunjenju osobnih zadovoljstava, čak nauštrb drugih; 'swallow' čitamo kao simboliku plahe, krhke i nesnalažljive Kate, Leove supruge koja uslijed ljubavnog odbijanja od strane Vincya koji radije bira elegantnu Annu, razvija poremećaj prehrane i završava u bolnici s mentalnim poremećajem; konačno, 'scarecrow' je, kako smo gore naveli, lik misteriozne Charlene koja simbolizira izgubljeni irski mentalitet i ruralni identitet. Ona jedina kuha za Lea, posprema kuću dok ga nema, ali jednako tako brzo i lako nestaje iz njegova životnog prostora kada nije potrebna da bi se na kraju, kao fokalna točka irskoga ruraliteta, zamrznuła u liku strašila u plodnom irskom polju. Sva tri lika su na određeni način oskvrnuta i neuspješna, i sva tri lika u konačnici gube svoje bike i svoje statuse. Nesumnjivo je da autorica poručuje kako je Irska nažalost izgubila neke svoje ključne bitke s neoliberalizmom, ali ga pri tome nije ostavila iza sebe. Ovo je također dokaz kako su ne samo ženski književnici, već i ženski likovi njihovih proza u novome stoljeću i u novim društvenim odnosima preuzeli dominaciju nad narativima snažnoga maskulinizma kakvi su dominantno reprezentirani u 20-stoljetnoj irskoj književnosti.

smrti koja će uskoro uslijediti šokantno i bez najave. Najava tragičnoga kraja romana prisutna je u sceni u kojoj Leo dablinskoj na željezničkoj stanici Connolly doživljava viziju smrti pri pogledu na neobičnu žensku pojavu čiji ga izgled podsjeća na strašilo:

There in front of his eyes he could see them, lines of marching men in their khaki uniforms, heading to Flanders and to Somme. And among the ranks someone odd marched, a woman who looked like a scarecrow, with back straw for hair and a wide red smile. On her head was a black straw hat with a red rose in the brim, a hat only a scarecrow would wear. I had not thought death had undone so many, said Leo to himself, and this scarecrow waved at him cheerily. (Ní Dhuibhne 2007: 171-2)

Charlene u ovome kontekstu reprezentira tu 'izgublenu', fluidnu irskost i autentični jezik kojega Leo nastoji sačuvati pod svaku cijenu. Iako svojim dolascima i odlascima, ostavljanjem tople, domaće hrane za Lea također priziva tradicionalnu irsku žensku ulogu domaćice vezane uz doma i ognjište, dakle ulogu kakvu ne pronalazimo u suvremenom irskom ženskom romanu, ona je također prisutna u jednome od posljednjih paragrafa u kojemu skoro nadrealno najavljuje smrt Leove partnerice Kate u automobilskoj nesreći. Nesreća se događa upravo zbog loše prometne regulacije na ruralnim cestama na što je Leo godinama svojim građanskim aktivizmom nastojao skrenuti pažnju, ali vlasti za takve inicijative u ruralnim predjelima nisu imale sluha. Distanca od urbanih, blještavih centra blagostanja ujedno označava i žrtvovanje irske autentičnosti u ime napretka:

The scarecrow wept at first, and then, as the driver climbed down from his cab and slowly dialled a number on his mobile phone, the scarecrow began to smile. By the time the squad cars and ambulance had arrived on the scene in a fanfare of flashing lights and blaring sirens, the scarecrow was rigid, and the smile on her red face as fixed as that on a death's head. ((Ní Dhuibhne 2007: 340-1)

Ženska figura strašila jedini je svjedok nesreće; ona najprije plače, zatim se nasmiješi, a potom zauvijek ukoči u polju. Ovo iščitavamo kao metaforu konačne predaje irske autentičnosti silama globalizacije koje gutaju sve pred sobom. Groteskni, pomalo prijeteći kraj romana ukazuje na tamnije aspekte ekonomskoga uspjeha koji često zanemaruje interese običnog čovjeka u ime afirmacije diskursa kolektivnoga boljitka. Činjenica da je Kate bila trudna s Leovim djetetom kada je izgubila život u nesreći nanovo problematizira neoliberalnu temporalnost. Sadašnjost je već dovoljno prijeteća, prošlost je marginalizirana ako se ne uklapa u hegemonijske narative neoliberalizma, a budućnost nacije i njezinih budućih naraštaja je ugrožena sadašnjom dominacijom

neoliberalne paradigme. Anna, koja u romanu utjelovljuje neoliberalni uspjeh Irske, stradava pod kotačima tramvaja, ali će preživjeti uz psihičke posljedice. Ona, naime, gubi pamćenje, povlači se u ruralo utočište za pisce i napušta svoj blještavi dablinski život. Distanca od nekadašnjeg urbanog blještavila je golema jer Anna zaboravlja čak i ime svoga djeteta, a njezin spisateljski poriv da emocije pretoči u riječi postaje jedina opsesija. Roman, stoga završava, pomalo dvosmisleno, upravo riječima „*Let's the words. Let's the words. Let's the words*“ (354) koje upućuju na želju za mogućim bijegom od prividnoga blagostanja neoliberalnoga doba kroz čin pisanja.

8.3. Zaključak

Osnovni cilj ovoga poglavlja bio je identificirati i obrazložiti moduse kojima se u prozama *The Free and Easy* i *Fox, Swallow, Scarecrow* narativizira i subvertira neoliberalna paradigma koncepta 'irskosti' u eri irskoga ekonomskog uspona.

Snažnije otvaranje Irske globalnim tržištima od sredine 1990-ih uvjetovalo je određene pomake ravnoteže u irskom društvu pri čemu žene, sasvim očekivano, više nisu isključivo pasivni subjekti tradicionalnoga društvenog poretka, već postaju aktivni nositelji obiteljske ćelije i sudionici u procesu donošenja odluka. Tako je, intertekstualno komunicirajući s Tolstojevom *Annom Karenjinom*, i Anna u *Fox, Swallow, Scarecrow* nezadovoljna kućanica udana za uspješnog, društveno priznatog supruga, s karijerom u svijetu mešetarenja nekretninama, ali se njezin društveni status i život u obilju 'nove' Irske prelama kroz prizmu njezina kontinuiranog preispitivanja ideje braka kao društvene konvencije kao i idealiziranih, samo-predodžbi. Tako će se Anna zapitati: „*Was that what marriage was like for everyone? How could they really know? People lied about these things as a matter of course, to themselves and to their friends.*“ (2007: 91). Anna će bijeg potražiti u prilično neuspješnim pokušajima bavljenja pisanjem znanstveno-fantastičnih knjiga za djecu, ali opetovano odbijanje njezinih rukopisa upućuje na ispraznost ambicije i na pogrešno usmjerenu žudnju za osobnim ostvarenjem. U obje analizirane proze narativne strukture su utemeljene na međuodnosima prešućenoga i potisnutoga što dovodi do rasplnutih odnosa, stvaranja krhkih piramida laži i (samo)obmana, te ostavljanja dugoga traga neispunjenih obećanja i pogrešno usmjerenih žudnji. Ovi su elementi strukture neoliberalnoga romana nameću

i kao nedovoljno istraženi interpretativni model sagledavanja društvenih prilika u Irskoj u eri neoliberalizma. Dom, obitelj i Crkva odavno više nisu čvrsta uporišta i stabilne identitetske odrednice u neoliberalnoj Irskoj. Individualni subjekt ovdje je tek pijun u igri koja ga nadilazi i postupno kooptira i uništava poput neumoljivog žrvnja. Ovdje je, naime, protagonist nemoćan pred mašinerijom napretka, paraliziran je u svome djelovanju i svaki pokušaj izlaska iz zacrtanih okvira izaziva strepnju i nezadovoljstvo. Konačno, ta je nemoć neoliberalnog subjekta da djeluje i da preuzme sudbinu u svoje ruke onemogućena djelovanjem dominantnih ekonomskih paradigmi koje nadilaze afektivnu sposobnost pojedinca da se nametne svojim glasom i da rukovodi vlastitom sudbinom. Konačno, oba predmetna romana potkopavaju teze nekih irskih kritičara, poput Gougha, Kiberda i O'Toolea kako suvremeni ženski roman nije u stanju ući u dijalog sa irskom suvremenošću, odnosno sa suvremenim, neoliberalnim karakterom nacije. Oba su djela, naime, objavljena u posljednjoj fazi ekonomskog blagostanja Irske kada je era ekonomskog blagostanja već zatvorila puni krug i krenula prema neminovnom padu.

Društvo predočeno u ovim romanima iz temelja je nanovo ispisalo svoj identitet nametnuvši nove oblike kolonijalizma, ovoga puta s neoliberalnim predznakom. To se očituje u brisanju vremenskih okvira i ideje linearnog vremena, pri čemu su protagonisti ovih proza ukotvljeni u vječnoj sadašnjosti te iz takve pozicije paralize nedostatak vlastite autentičnosti pokušavaju nadomjestiti nejasnim društvenim angažmanima. Izbjegavajući suočavanje sa neostvarenim ambicijama i osobnim slabostima, te nesnalaženjem u uvjetima konzumerističkog izobilja, protagonisti su tipični predstavnici neoliberalne ere. U stalnoj potrazi za frivolnim ispunjenjem, bez čvrstog uporišta vlastitoga identiteta i s nejasnim ambicijama i težnjama oni nisu u stanju dosegnuti punu realizaciju ni na osobnom, niti na profesionalnom planu. Otvoreno tržište ideja i kreativne industrije u ovim je prozama višekratno predočeno kroz paradigmu opće materijalizacije i diktata otvorenoga tržišta. Obje autorice odlučno potkopavaju ideju slobode tržišta i vladavine marketinga čime ukazuju na poroznost koncepta irske autentičnosti. Detaljnim opisima komercijalizacije izdavačke industrije, otvorenim negiranjem moralnih granica pojedinca, te ponavljanjem referenci na važnost komercijalnih promocija koje Anna religiozno obilazi, spisateljica upućuje oštru kritiku

suvremenom trendu koji je žrtvovao stvaranje i kreativnost na oltar komercijalnoga uspjeha, tržišne ekonomije i težnje za društvenim statusom.

Obje su autorice revizionistički ušle u direktan okršaj s neuralgičnim točkama irske neoliberalne stvarnosti i u istraživanje pojma identitetske 'autentičnosti' koja je u unatrag tri desetljeća preobražena u diktat materijalnoga blagostanja. Oba romana raščlanjuju ideološku pozadinu hegemonijskih konstrukta 'nove' nacije tako što problematiziraju drugu stranu narativa ekonomskog uzleta, uspjeha, te prešućene i osporene aspekte neoliberalizacije društva koji potkopavaju hegemoniju i prividnu stabilnost poretka. Osim toga, oba teksta ulaze u sukob s pojmom 'modernosti' budući da ga sučeljavaju s pojmom 'tradicije' koju promatraju ne samo kroz ekonomske, nego i kroz političke, ideološke i moralne okvire nekadašnje malograđanske i pretežito ruralne nacije. Naposljetku, intenzivan dijalog ovih tekstova sa 'tamnom stranom' ekonomije, skreće pažnju na značajne društvene nejednakosti u Irskoj uslijed dramatičnih društveno-ekonomskih transformacija. Ova su djela ukazala na nestabilnost hegemonijskih interpretacija simboličke ekonomije 'irskosti' u procesu temeljitog re-ispisivanja irskoga identiteta, te su ukazala na ideološki osnažen nesporazum u interpretaciji navedenih promjena. Radi se o nesporazumu prema kojemu se, kako zamjećuje i Kirby (2002), „interesi cjelokupnoga stanovništva izjednačavaju s interesima malobrojne elite koja profitira iz ovakve novo-izmišljene Irske“ (2002: 33). Upravo su nastojanja da se standardizira irsko neoliberalno iskustvo dovela do destabiliziranja i poroznosti koncepta 'irskosti' koji je u recentnim desetljećima prerastao u potpunu suprotnost „nešto gorljivijim manifestacijama nacionalnog identiteta“ (Negra, 2010). Tome ćemo dodati kako je irski neoliberalizam dodatno osnažio sekularno društvo čime je nekadašnji gospodar nacionalne savjesti, Katolička crkva u Irskoj, potisnuta duboko na margine društva gubeći na snazi i živeći tek na ostacima utjecaja koje je imala na irski identitet u prošlome stoljeću. Oba analizirana romana predočila su inovativne načine narativizacije irskoga neoliberalnoga iskustva kroz dekonstruiranje suvremenih koncepata irskog identiteta. On u novome mileniju nije više utemeljen na tradicionalnim konstruktima nacionalnih trauma i nasilnog izmještanja iz prostora već je predočen kao fleksibilan i prilagodljiv globalnim društvenim i ekonomskim kretanjima. Oba su romana ujedno i ogledni primjer opiranja umjetničkoga izričaja sveopćoj kapitalističkoj robno-profitno orijentiranoj paradigmi

koja zadnjih desetljeća suvereno vlada Irskom ne samo u sferi materijalnih blagodati već i u sferi konstruiranja novih identitetskih obilježja nacionalnoga prostora.

9. OBITELJSKA ĆELIJA I RE-POZICIONIRANJE ŽENSKÉ SUBJEKTIVNOSTI U PREDOĀAVANJU NEOLIBERALNE SADAŠNJOSTI: *The Forgotten Waltz* i *The Green Road*, Anne Enright

Raslojavanje obiteljske ćelije uslijed društvene anksioznosti izazvane nesnalaženjem u tržišnim i društvenim transformacijama neoliberalizma provodna je nit dvaju romana koji su ovdje predmetom analize. Kako je ranije naznaĀeno, u ovome se istraŹivanju neoliberalizam razmatra kroz problematiku njegove univerzalistiĀke prirode koja se bez prevelikog obzira za nacionalne specifiĀnosti nameće kao jedina moguća paradigma anglo-saksonskoga modela kapitalizma. Ipak, Deckard i Shapiro (2019) istiu nuŹnost sagledavanja neoliberalizma u njegovoj vremenskoj i spacijalnoj pojavnosti umjesto njegova Āesto rabljenog, ispraŹnjenog znaĀenja svojevrzne inaĀice kasnog kapitalizma ili „post-postmodernizma“ (4). Stoga u ovome poglavlju pozicioniramo analizu dvaju romana unutar konteksta vremenskih i prostornih specifiĀnosti Irske na raskriŹju ekonomski nestabilna prva dva desetljeća 21. stoljeća. Fokus analize usmjeren je na istraŹivanje predodŹbi obiteljske ćelije koja s tektonskim promjenama u društvenom i ekonomskom habitusu Irske postaje prostor promišljanja i re-pozicioniranja Źenske subjektivnosti u novim ekonomskim konjunkturama 21. stoljeća.

Polazimo od teze kako je institucija braka u nedavno liberaliziranom društvu poput irskoga snaŹno poljuljana društvenim i ekonomskim previranjima, ali i dalje ostaje izvorom traume i anksioznosti (Mikowski 2014) uzrokovanih nestankom nekih povijesno ukorijenjenih društvenih normi. Kako će analiza predoĀiti, irska obiteljska ćelija predoĀena u suvremenim Źenskim prozama prostor je prešutnog konflikta izmeĹu naslijeĹenih, kulturološki uvjetovanih normi odrŹavanja privida 'normalnosti' u cilju odrŹavanja *statusa quo*, s jedne strane, i re-pozicioniranja Źenske subjektivnosti u smislu zauzimanja dominantnih društvenih uloga, s druge. Analiza je usmjerena na naĀine reprezentiranja prikrivanja i prešućivanja unutar obiteljske ćelije o kojoj raspravlja i Kathryn Conrad (2004) koja, koristeći se Foucaultovom idejom 'obiteljske ćelije', tvrdi kako se koncept obiteljske ćelije zasniva na tišini i iskljuĀivanju Āak i onih koji umiju prodrijeti u nju. Conrad zakljuĀuje kako je upravo ideja obiteljske ćelije kao hermetiĀnoga kruga sredstvo osnaŹivanja društvene i rodne hijerarhije, ali i ideje ušutkivanja i prikrivanja koji neminovno vode do konflikta.

Kako je elaborirano u ranijim poglavljima, ekonomski rast bez povijesnog presedana Irsku je zahvatio početkom 1990-ih i potrajao sve do kraja 2007., kada nastupa period recesije i štednje. Takozvane 'post-boom' predodžbe socijalnih kretanja u Irskoj, kako u medijima tako i u drugim sferama javnoga diskursa u prvi su plan pozicionirale imperativ stabiliziranja muškosti i postavljanja u prvi plan narativa oporavka koji uključuje vraćanje 'tradicionalnim' rodnom ulogama i nacionalnoj 'autentičnosti' (Negra, 2014). Rodno uvjetovana gledišta ekonomskih previranja u Irskoj istaknuta su i u članku novinara Michaela Lewisa objavljenom 2011. u časopisu *Vanity Fair*. Lewis analizira krah fenomena 'keltskog tigra' s aspekta rodno determiniranog razmatranja ekonomskih i financijskih kretanja. Naime, Lewis ukazuje na mogućnost da je upravo maskulinistička kultura zapada, koja povijesno favorizira ideju muškarca kao moćnog društvenog i korporativnog subjekta koji upravlja rizicima i financijama, uvelike zaslužna za krah globalnih financijskih tržišta. Riječima samoga Lewisa, za irski financijski kolaps odgovorni su „oni muškarci koji uvijek ignoriraju sugestije svojih supruga kako treba stati i pitati nekoga za smjer“ (Lewis, 2011). Takva rodno uvjetovana vizura irske ekonomije i njezinih fluktuacija tijekom 2000-ih zauzela je dominantnu poziciju u većini društvenih i kulturnih predodžbi irske ekonomske krize, ali nije potaknula snažnije literarno bavljenje tematizacijom muške dominacije u korporativnom i financijskom svijetu. Imajući u vidu društvenu relevantnost književnoga predočavanja rodno determiniranih uloga u kontekstu irske ekonomije unatrag dva desetljeća, analizom koja slijedi ukazat će se na postojanje rodno determiniranih ekonomskih i društvenih predodžbi u suvremenoj irskoj ženskoj fikciji. Imajući u vidu navedeno, cilj analize koja slijedi je ukazati na subvertivne predodžbe funkcioniranja obiteljske ćelije u eri irskoga neoliberalizma pri čemu se pažnja pridaje prešućenim i intimnim sferama muško-ženskih odnosa unutar kojih se propituju ključni rodni stereotipi koji osnažuju ekonomski pa onda i društveni *status quo* u post-kriznoj Irskoj.

9.1. *'These things happen all the time'*: dekonstruiranje slikovlja braka i obitelji u kontekstu neoliberalne ekonomske paradigme

Sintagma koju smo posudili iz romana Anne Enright, *The Forgotten Waltz* (2011: 14), ukazuje na perpetuiranje ustaljenih i poznatih društvenih normi. Međutim, to je fraza koju pripovjedačica, Gina Moynihan, koristi kao način odricanja od vlastite odgovornosti na početku svoje intimne naracije o vlastitoj ulozi 'druge žene' u ekonomski uvjetovanom braku u godinama koje su neposredno prethodile irskoj ekonomskoj krizi, te u prvim godinama recesije. Iako bi letimičan pogled na zaplet i na formalnu strukturu romana *The Forgotten Waltz* mogao čitatelja navesti na pretpostavku da se radi isključivo o tematizaciji romantičnoga zapleta u suvremenom kontekstu, taj je motiv iskorišten tek kao pozadinska scenografija na kojoj se predočavaju kompleksni ekonomski čimbenici suvremene Irske koji aktivno preoblikuju uvriježene narative obiteljske ćelije i ženske subjektivnosti. Pripovjedna varka u koju nas spisateljica Anne Enright vješto uvlači započinje već naslovima poglavlja od kojih svaki nosi naziv popularnoga glazbenog hita druge polovice 20. stoljeća⁶³. Ovim postupkom autorica intertekstualno komunicira s glazbenim medijem pri čemu odabir naslova sadržajno prati tijek ljubavne afere i tijek raspada suvremene obitelji. Ovakav odabir strukture naracije moguće je interpretirati kao subverziju dominantnih narativa irske konzumerističke kulture u eri ekonomskog prosperiteta jer je upravo ta nova ekonomska konjunktura, i posljedična recesija, mobilizirala nacionalnu svijest o karakteru konzumerizma kao poglavito ženskom dok je financijski i korporativni imaginarij identificiran s dominantnom muškošću. To prisnažuje i Moloney (2014) tvrdeći kako je tijekom ere snažnog ekonomskog prosperiteta u irskom javnom i medijskom diskursu prevladavao narativ koji je afirmirao „elitnu klasu biznismena, bankara, nekretninskih poduzetnika i političara kao odvažne nositelje ekonomskog rasta“ (Moloney, 2014: 184). Osim toga, elaborira dalje Moloney, ženski je subjekt tijekom cijeloga perioda ekonomskog razvoja, i unatoč snažnom porastu udjela žena u aktivnom radnom stanovništvu, uglavnom ostao zamrznut u medijskim i kulturološkim predodžbama kao nositelj obiteljskog i kućanskog konzumerizma što je upućivalo na ideološko

⁶³ Navest ćemo za primjer neke od tih naslova: *Ev'ry time we say goodbye* (129); *Crying in the Chapel* (137); *How can I be sure* (153); *Stop! In the name of love* (162); *Money (That's What I Want)* (167); *Save the last dance for me* (180), itd.

privilegiranje žene kao obiteljskog subjekta u odnosu na ženu kao produktivnog, profesionalnog subjekta (*ibid.*: 189). Ulaskom u period ekonomske recesije, tvrdi Negra (2014), imaginarij 'mekane' ženske konzumerističke kulture postupno se ipak povukao iz javnog diskursa dok je nova, donekle oslabljena retorika 'muškosti' ipak pronašla svoje mjesto u irskoj popularnoj kulturi, skupa sa generalnim društvenim pomakom ka ekonomskoj nesigurnosti. Pri tome je, sugerira dalje Negra (*ibid.*), jedan od ključnih aspekata recesijske reprezentacijske politike predočavanje gubitka posla kao rodno determinirane posljedice krize. O gubitku radnih mjesta u javnom se diskursu uvriježilo raspravljati kao o „udarcu za muški identitet i ponos, dok je izostao reprezentacijski žargon za žene koje su izgubile posao; ako ga i izgube, naime, ne zamišljamo da je to za njih jednako ozbiljan udarac kao za muški subjekt“ (Negra, 2014: 46).

U romanu *The Forgotten Waltz* Anne Enright okreće se tematizaciji rodno determiniranih aspekata ekonomske recesije u Irskoj, a to čini iz ženske pripovjedačke perspektive, odnosno iz rakursa afirmiranog ženskog subjekta koji u formi dnevničke ispovijesti pripovijeda faze svojeg odnosa prvo sa suprugom, a zatim s oženjenim ljubavnikom. Period obuhvaćen naracijom predstavlja most između ere ekonomskog uspona i recesije, te se nastavlja otprilike tri godine nakon izbijanja ekonomske krize. Tako strukturiranom temporalnošću, Enright kroz mijene u Gininu ljubavnom i profesionalnom životu zapravo predočava Irsku prije i nakon ulaska u recesiju. Svi likovi ove proze su konzumenti, ekstroverti čvrstih i jasnih ideja, naoko rodno ravnopravni subjekti modernoga društva. Oni su poslovni ljudi i poslovne žene, vlasnici moderno uređenih kuća u elitnim dijelovima Dublina, svi odreda naizgled prilagođeni i uspješni neoliberalni subjekti nove Irske. Ti su suvremeni Irci slika uspješnosti svoje zemlje, zaposleni su u dinamičnim sektorima poput marketinga i IT sektora, družu se na travnjacima idealnih obiteljskih kuća, odlaze na ljetovanja i priređuju druženja za „tipa koji je odlučio uzeti godinu pauze na poslu da bi bio sa svojom jahtom“. U takvoj Irskoj obitelji priređuju zabave na kojima su domaćice obučene u najnovije Issey Miyake kolekcije, a njihovi poslovni partneri nose Alexander McQueen cipele. Obiteljska ćelija se tu javlja tek kao idealizirani okvir moguće verzije života, ona je nestabilna i služi drugome cilju. Odnosi se grade u paralelnom svijetu, u hotelskim sobama aerodromskih hotela, u pauzama između letova, a obećanja su prešutna, simbolična i potvrđena skupim materijalnim dokazima društvenoga statusa.

U takvoj novoj konjunkturi, vremenski okviri su nestabilni i krhki, a ukotvljenost u sadašnjosti podrazumijeva stalno propitivanje mogućih ishoda u budućnosti koja se doima neuhvatljiva. Brisanje ili pak međusobno stapanje vremenskih perioda jedno je od ključnih obilježja ove proze i prepoznatljiva narativna strategija Anne Enright. Naime, kako primjećuje Giambona (2020), proze ove autorice su duboko ukorijenjene u irski pejzaž i irsku tradiciju, kako geografski, tako i u psihološkom i u emotivnom pogledu. To je posebno vidljivo u načinu na koji spisateljica dekonstruira prepoznatljive irske toponime dajući im sasvim novu simboličku vrijednost. U tom procesu neminovno se bavi i preispitivanjem odrednica irskoga identiteta i to čini koristeći upravo motiv obitelji kao okosnice propitivanja kolektivnog i osobnoga identiteta. Pri tome, Enright aktivno potkopava ustaljene post-nacionalističke autorske etikete koje joj se često pripisuju, izbjegavajući pozicionirati svoju prozu u neku od čvrstih narativnih kategorija. Da bi to postigla, Enright se poigrava sa ne-linearnim vremenom pripovijedanja, ali i sa jezikom, s ciljem predočavanja utjecaje globalizacije i neoliberalizma na stvaranje novih identiteta irske obitelji.

Protagonistica romana, ujedno i pripovjedačica, Gina Moynihan, mlada je profesionalka u IT sektoru koja u eri irskog ekonomskog prosperiteta živi naizgled ispunjen život na profesionalnom i privatnom planu. Kako se naracija postupno okreće od prošlosti prema sadašnjosti, unatoč skokovitom pripovijedanju, shvaćamo kako je Gina zapravo simbolički prikaz neoliberalnog ženskog subjekta u stalnoj potrazi za ispunjenjem koje ne dolazi. U ranim poglavljima romana naracija se odvija retrospektivno pri čemu Gina evocira sjećanja na početak veze sa uspješnim, oženjenim poslovnim čovjekom i to dok je i sama u svježem braku sa Conoram. Pozicioniranje obaju likova uvelike određuje daljnji tijek naracije i čitatelj je odmah uvučen u koncept novoga irskoga doma kao statusnog simbola. Tako prvo poglavlje započinje slikovljem idiličnoga irskoga pejzaža koji je u oštrm kontrastu prema modernosti novoga doma Ginine sestre koja svoj identitet temelji na materijalnim vrijednostima i dokazivanju društvenog statusa. Gina tako na prvim stranicama sjedi u tom novom, luksuznom domu i s cinizmom promatra obiteljski život skorojevića iz dablinskoga predgrađa:

It must have been 2002. Thre I was, just back from three weeks in Australia and mad – just *mad* – into Chardonnay. [...] I sit beside the glass wall between the kitchen and garden – it really is a lovely house – and I watch my sister's life. [...] There was Fiona, her cheeks a hectic pink, her eyes suddenly wet from

the sheer la-la-lah of pouring wine and laughing gaily and being a beautiful mother forward slash hostess in her beautiful new house. [...] It's 2002, and already, none of these people smoke. (Enright, 2011: 11-12)

Idilični irski suburbijski pejzaž promatramo kao kontrapunkt blještavilu i eleganciji novoga doma koji je predložen kao statusni predmet divljenja gostiju pozvanih na zabavu useljenja:

I met him in my sister's garden in Enniskerry. That is where I saw him first. [...] I put him at the bottom of my sister's garden, in the afternoon, at the moment the day begins to turn. Half five maybe. It is half past five on a Wicklow summer Sunday when I see Seán for the first time. There he is, where the end of my sister's garden becomes uncertain. He is about to turn around but he doesn't know this yet. [...] The sun is low and lovely. He is standing where hillside begins its slow run down to the coast, and the light is at his back, and it is just that time of day where all the colours come into their own.

It is some years ago now. The house is new, and this is my sister's housewarming party, or first party, a few months after they moved in. The first thing they did was take down the wooden fence, to get their glimpse of the sea, so the back of the house sits like a missing tooth in the row of new homes [...] (Enright, 2011: 9)

Eteričnost prizora obiteljskoga okupljanja, odnosno njegova lažna sigurnost koju sudionicima prizora ulijeva izgled i pomalo umjetna atmosfera luksuznog doma odaje opsesiju protagonista idejom posjedovanja doma kao odrednice neoliberalnog vrijednosnog sustava. Dom kao prostor stanovanja i u ovoj se prozi predločava prije svega kao investicija i kao materijalni dokaz uspješnosti i društvene prihvatljivosti u novoj ekonomskoj konjunkturi. Stoga će Enright svoj roman osoviti upravo oko motiva obiteljskih domova i uloga različitih ženskih subjekata u njima. Gina i njezin suprug Conor u prvom su djelu romana u mukotrpnjoj potrazi za prvim domom. Čitatelju se pri tome ne stavljaju na uvid emocije već isključivo percepcije materijalne dobiti i gubitka u procesu kupnje doma. Aluzija na moguće širenje obitelji nema, što ukazuje na materijalnu nesigurnost mladoga para čija se sudbina isključivo formira u sadašnjosti i ovisi o kompleksnim materijalnim čimbenicima koji tu sadašnjost ne pretvaraju u moguću budućnost. Naizgled uspješni i afirmirani, ovi mladi subjekti neoliberalnog društva legitimitet dobivaju pripadnošću suvremenim zanimanjima koja ih pozicioniraju na znatno širu, globaliziranu mapu koja im daje vidljivost i širi moć djelovanja. Stoga Gina i njezin suprug Conor uživaju blagodatiranske liberalizacije tržišta radnje snage:

Conor had just finished a Masters in multimedia, he was a happening geek. I was also in IT, sort of, I work with European companies mainly, on the web. Languages are my thing. Not the romance languages, unfortunately, I do the beer countries, not the wine. (Enright, 2011: 17)

U eri takvoga ekonomskog prosperiteta, Gina i Conor predočeni su kao tipični predstavnici generacije tridesetogodišnjaka koji svoj identitet ne temelji na tradicionalnim konceptima doma i Crkve već isključivo na neoliberalnim smjernicama stalnoga razvoja i osobnog zadovoljstva. Za Ginu je na dan njezina vjenčanja prizor dvije statue Isusa u lokalnoj Crkvi tek podsjetnik na „nejasne opscenitosti koje su obilježile njezine godine školovanja“ i jedine misli koje joj prolaze kroz glavu su razmišljanja kako bi bilo da „stoji tamo, u donjem rublju u vrijednosti od dvjestotineidvadeset eura, bez haljine“ (23). Njezin bračni život započeo je „medenim mjesecom u Hrvatskoj (jeftinim nakon silnih pretjerivanja vjenčanja)“ nakon čega je dvije godine bila sretna i „bez obzira na gorčinu koja će uslijediti [...] radili smo kao ljudi i zabavljali smo se kad god smo mogli“, a godine bračne sreće opisuje u retrospektivi kao „godine Sauvignon Blanc-a“ (24). Od početka postaje jasno koliku važnost za predodžbu te 'nove' Irske imaju ekonomski čimbenici naracije koji postupno preuzimaju više prostora kako Ginin bračni život stagnira, i kako se intenzivira njezina afera sa Seánom. Ekonomska pozadina izgradnje odnosa presudna je i kod kupnje prvoga zajedničkoga doma nakon vjenčanja pri čemu novac istovremeno predstavlja kontinuitet, ali i prijeteći diskontinuitet odnosa. Dug, naime, kao sjena vreba nad počecima zajedničkoga života što cijeli pokušaj čini izuzetno riskantnim i nesigurnim, otvarajući nove horizonte straha pred nestabilnom ekonomskom budućnošću:

There was no big decision to buy a house, it just made sense. Australia was sour last fling, after that everything was salted away for deposits and mortgage insurance and stamp duty and solicitors' fees – Jesus, they wrung us till we squeaked. I can't remember what this did to the love we were supposed to be in. I can't recall the nights. Ours was, anyway, a daytime kind of love. [...] On Saturday afternoons we tramped around other people's houses – three-bed semi, Victorian terrace, penthouse flat. We looked at each other standing beside thirties' mantelpieces, and sort of squinted. Or we wandered into separate rooms where we could imagine ourselves more easily, with a wall knocked, or a smell gone, or the place less uninhabited.

[...] I could dangle a retro lamp-shade as soon as you said 'fifties semi', and stick an Eames chair under it, and switch on the light. But I didn't know what my life would be like in that chair, or how I would feel about it. Better, no doubt. I was sure I would feel serious-yet-playful, grown-up and happy, I would be somehow fulfilled. But then again, as I said to Conor. 'Then again.' (Enright, 2011: 18)

Dugotrajna i mučna potraga za domom predočena je kao ironično putovanje samospoznaje i stvaranja jasnijih predodžbi o vlastitom položaju u modernom društvu. Ekonomija, dakle, ovdje postaje presudni čimbenik opstanka različitih veza i brakova čime zamjenjuje važnost emotivnih aspekata ljudskih odnosa. Uvjetovanje ljudskih odnosa ekonomskom stabilnošću postupno se pretvara u stalni podsjetnik na neoliberalne aspekte irskoga identiteta. Kupnja kuće u modernoj Irskoj tako više nije samo kupnja doma za stanovanje, to je „u konačnici ne toliko kuća koliko investicija“ (19). Tako je i konačna odluka Gine i Conora o kupnji prve nekretnine investicija u „obiteljsku kuću u Clonskeagh za tristotine tisuća eura“ proslavljena „bocom Kruga – svim stotinu i dvadeset eura vrijednom bocom. Ni manje, ni više nego Krug.“ (19). Simbolika kupnje nekretnina, ili kasnije u romanu, prodaje nekretnina koje prate kraj brakova i kraj ljubavnih veza, snažan je podsjetnik autorice na efemernu prirodu posjedovanja novca. Svaki čin financijske transakcije u ovoj prozi simbolizira irsku statičnost u pogledu napretka i prosperiteta. Svaka je novčana i kupoprodajna transakcija u ovoj prozi ujedno i završetak odnosa. Svako je posjedovanje nestabilno, ovisno o nekoj višoj sili izvan ljudske kontrole i zapravo je podsjetnik da zemlja, unatoč naglom ekonomskom prosperitetu, nije uspjela traume vlastite prošlosti ostaviti iza sebe. Drugim riječima, promjena, u vidu ekonomskog rasta i otvaranja tržišta globalnim trendovima, nije ostvarila trajni napredak. Stoga će Enright čin posjedovanja doma pretvoriti u početak kraja ljubavi mladoga para:

Before our lives became a desolation of boredom, rage and betrayal, I loved Seán, I mean Conor. Before our lives became a desolation of boredom, rage, and all the rest of it, I loved Conor Shiels [...] The weekend after contracts were exchanged, we went into the unfinished house and looked around. Then we sat on the concrete floor and held hands.

'Listen', he said.

'What?'

'Listen to the money'.

The place was going up by seventy-five euro a day, he said, which was – he did the calculations under flickering eyelids – about five cents a minute. Which didn't seem much, I thought. Which seemed almost piffling, after all we had been through. Still, you could almost feel it, a pushing in the walls; the toaster would pop up fivers, the wood of the new-laid floors would squeeze out paper money and start to flower.

And, for some reason, we were terrified. (Enright, 2011:19-20)

Gina i Conor usklađeni su sa zahtjevima vremena u kojemu se Irska nalazi tih ranih 2000-ih pa kupnja prvoga doma nije ujedno i kraj zaduživanja. Špekuliranje novcem postaje prihvaćeni model ponašanja pa tako: „jednoga dana odlučismo uzeti dva kredita za automobile i tim novcem se vjenčati“ (21). U skladu s kulturnom klimom u eri neoliberalizma, sustav vrijednosti poprima kvantitativne obrise što Enright predočava i kroz ljubavni i intimni odnos dvoje mladih ljudi koji započinju život zaduženi hipotekarnim kreditom. Naslućuje se kako financije postupno preuzimaju mjesto emocijama i kako su ove druge snažno uvjetovane prvima. Stoga su se „čvrsto držali jedno drugoga. Šest mjeseci, devet – ne znam koliko dugo je ta faza trajala. Ljubav pod hipotekom. Seks sa 5.3 posto“ (20). Unošenjem financijskog diskursa u intimni odnos dvoje ljudi autorica stavlja naglasak na individualno djelovanje i pojedinačnu odgovornost subjekta u donošenju financijskih odluka, što je svakako jedna od karakteristika neoliberalne paradigme. I ovdje je, baš kao i u ostalim analiziranim prozama, ekonomska perspektiva dominantna. Razvoj i primat ideje konstantnog kretanja prema naprijed ne samo da su preobrazile irski nacionalni identitet u 2000-ima, već su nametnule ekonomiju kao vladajuću disciplinu kroz koju je moguće interpretirati i kategorizirati sve druge discipline. Pri tome dom, kako vidimo i kod Enright, može biti jedino investicija i kapital, a ne emotivno utočište i referentno mjesto svake obiteljske ćelije.

Kako smo ranije napomenuli, temporalnost igra presudnu ulogu kod interpretacije društvenih promjena i njihovih književnih predodžbi. Neoliberalno vrijeme je vrijeme sadašnjosti, vrijeme trenutka u kojemu se subjekt nalazi, a njegova fluidnost očituje se u i u ovoj prozi koja teče kroz nelinearno vrijeme. Proza je tako premrežena instancama skokovitoga, fluidnoga vremena čime autorica privilegira sam čin, dok prostori i događaji u njima postaju sekundarni:

But this was later. Or perhaps it had happened already, perhaps it was happening all along. We might have run along these parallel tracks, of believing and not believing, for the rest of our lives. I don't know.
(Enright, 2011: 25)

I may be getting things in the wrong order here. I was not yet in love with Seán. Though, at any of those moments. I might have fallen in love with him. Any of them. (Enright, 2011: 54)

So don't ask me when this happened, or that happened. Before or after seems beside the point. As far as I am concerned they were happening all along. [...] Still, I can't be too bothered here with chronology. The

idea that if you tell it, one thing after another, then everything will make sense. It doesn't make sense.

(Enright, 2011: 55)

Stilističkim odabirom poigravanja s vremenskim kategorijama, ali i ponavljanja riječi koje služe pripovjedačici u pokušajima stvaranja kakve-takve ekonomske i društvene sigurnosti, Enright preslikava tržišno orijentirano stanje uma kakvo je prevladavalo u Irskoj na prijelazu u novi milenij. Tako će Gina uvjeravati sebe kako kupnja prve nekretnine i prvo zaduživanje pruža sigurnost. U toj su fazi Gina i Conor „sretno, mudro, vjenčani vjenčani vjenčani“ (25) iako će zaduženost pomalo preuzimati njihove živote pa će „ostati kod kuće još jedno ljeto nastojeći nadoknaditi troškove kupnje kuće“ (25). Gina, kao i ostali ženski likovi afirmira svoju društvenu poziciju kroz samo-percepciju rodne jednakosti u svim ekonomskim odlukama budući da su svi ženski likovi ujedno i aktivni na tržištu rada. Međutim, u obiteljima koje su izuzetno dobro materijalno zbrinute, poput obitelji njezine sestre Fione, muškarac je i dalje onaj koji omogućuje obitelji lagodan život budući da je njegov posao u sferi financija više no lukrativan. Ženski subjekti, pa tako i Gina, zauzimaju srednje pozicije na tržištu rada i do kraja romana ne uspijevaju se afirmirati dovoljno da bi bile sigurne u vlastitu ekonomski neovisnost. Tako u poglavlju *'Sunny Afternoon'* Gina posjećuje svoju sestru Fionu čiji suprug je osigurao ne samo novi, elegantni dom „praktički u prirodi“, u idiličnom irskom pejzažu, već je financirao kupnju „skupe mobilne kuće“ na poželjnoj i elitnoj lokaciji. Naglasak na činjenici da je muškarac zaradio novac potreban za iskazivanje luksuza pojavljuje se kod dvije protagonistice ove proze, Ginine sestre Fione i Aileen, supruge Ginina ljubavnika. Za razliku od snažnog ženskog subjektiviteta pripovjedačice Gine Moynihan, koja ne samo da ima profesionalnu karijeru, već se priklanja riskantnom razvrgnuću braka i upuštanja u vezu s oženjenim muškarcem, druge dvije ženske protagonistice, Fiona i Aileen, predočene su isključivo kroz vlastitu materijalnu ovisnost o muškarcu i kroz vlastite društvene aspiracije kretanja u krugovima uspješnih i bogatih. Gina kao predstavnica afirmirane generacije Irkinja ostanak kod kuće i brigu o obitelji ne smatra opcijom pa s cinizmom i distancom promatra živote žena koje su i u novim društvenim konstelacijama zadržale tradicionalne uloge majki, domaćica i poslušnih suprugova. Ona takve uloge promatra kroz prizmu materijalne ovisnosti o njihovim supruzima, svjesna da bi oduzimanjem financijske stabilnosti uslijed razvoda te žene ostale bez 'dovoda zraka' koji ih održava

na površini. Tako u jednom od odlomaka opis provođenja ljetnih praznika u poznatom izletištu za mobilne kućice u prvi plan pozicionira ekonomske razlike među obiteljima u izletištu. Informacija da je izletište „*posh*“ (hrv. otmjeno), dodaje na značenjskoj razini dovoljno snažnu poruku kako je među 'uspješnim' obiteljima važnije imati nego biti. Naime, supruge u pravilu ljeta provode same s djecom dok supruzi zarađuju i ostaju u gradu. Ovo je je još jedan element naracije kojom Enright predočava društvena raslojavanja u pred-kriznom periodu. Naime, osim činjenice da je lokacija rezervirana za skupe mobilne kućice, one moraju pokazivati koliko je pojedina obitelj ekonomski stabilna. Supruge u takvoj društvenoj igri imaju presudnu ulogu osnaživanja tradicionalnih uloga čuvarica ognjišta , ali i čuvarica prividne obiteljske stabilnosti.

She was there for four of five weeks with the kids while Shay came down when he could – which was to say, when it suited him. You have to understand that Shay was coining it at the time, so not only did they have a house practically in the country, which is to say in Enniskerry, but a few miles away, thirty minutes in the car, they had a site in a posh mobile home park by the sea. This was – I don't know – a hundred, two hundred grand's worth of tat on a caravan site by the beach. It is not something I would normally be jealous of, except that I didn't have two hundred grand to throw around like that, and nothing makes you jealous like something you didn't actually want in the first place. (Enright, 2011: 25-26)

Društvene aspiracije ovih 'stepfordskih' suprug zapravo su svojevrsan društveni ugovor bez raspleta budući da tradicionalno pozicioniranje ženskog kao 'domaćinskog' i 'majčinskog' podrazumijeva održavanje *statusa quo* i perpetuiranje tradicionalnih rodni uloga. Gina, kao jedini ženski subjekt koji je izišao iz sjene prethodnih generacija irskih žena, sažalijeva slabost i manjak individualnog identiteta kod žena koje vidi u svome okruženju i transgresivnim životnim odabirima re-pozicionira ženski subjekt u položaj osnaženog i djelatnog čimbenika zajednice. Unatoč silnom trudu, njezina sestra će do kraja ostati predmet sažalijevanja jer „žena tri kućice niže ima drvene grilje na prozorima svoje mobilne kućice“ što je stavlja u višu kategoriju luksuza:

'The woman three down has wooden blinds.'

'It's not supposed to be real,' I said.

'Oh, you have No Idea', she said.

Shay, it turned out, was thinking about a proper summer house near Gorey, or they might look on the continent, probably France. This Fiona said later, after too much sun and wine, when there were more people to hear. But in the morning, kneeling in front of the little fridge on a floor made slithery with sand,

I felt sorry for her, my so-pretty sister, who would always be outdone by the woman three caravans down.
(Enright, 2011: 27)

Kada se Gina retrospektivno prisjeća kako je na istoj lokaciji sreća svoga budućeg ljubavnika, sjećanja se vežu ponajprije na materijalne posljedice onoga što će tek uslijediti godinu dana kasnije:

I am surprised that I remember all this – [...] that it took almost another year before we did the bold thing; before we pulled the houses down around us; the townhouse and the cottage and the semi-d. All those mortgages. Pulled the sky down too, to settle over us like a cloth. (Enright, 2011: 29)

Biti odvažna („*bold*“) u ovom je romanu ključna osobina tog jedinog snažnog ženskog subjekta pomoću kojega Enright dekonstruira reprezentacijske paradigme suvremene irske žene u pred-kriznom, ali i kasnije, u post-kriznom kontekstu radnje romana. Ta odvažnost ujedno podrazumijeva proizvodnju novih simboličkih značenja u predočavanju ženske afirmacije u literarnom diskursu. Promatranje funkcioniranja drugih ženskih protagonista sa sigurne distance osnažuje predodžbu Gine kao skoro rodno-neutralnog subjekta budući da njezino djelovanje i transgresije na koje se odlučuje zapravo je stavljaju uz bok svemoćnom muškom subjektu. Gina će se tako prisjećati i boravka na poslovnoj konferenciji u Švicarskoj na kojoj je pored teme predavanja „*The Culture of Money* stajalo ime Seán Vallely“ (40). Njezin budući ljubavnik, čovjek koji će zbog veze s njom napustiti suprugu i dijete, ovdje je, ali i u više instanci naracije, afirmiran isključivo kao uspješni alfa-muškarac pozvan da priča o kulturi koja je zavladała Irskom. Tog se tjedna Gina prisjeća kao niza „managerskih govorancija na švicarskom jezeru sa nizom tablica i fonduea“ od kojih su „većina prisutnih bili muškarci“ (40). Muške figure su u romanu karakterizirane skoro isključivo kroz ekonomski aspekt svoje uloge u obitelji i u društvu. Sve do trenutka kada proza mijenja ton i kada se odnosi među protagonistima prilagođavaju ekonomskoj krizi koja je nastupila, muški su subjekti izdvojeni iz svakodnevnih briga za obitelj i funkcioniraju tek kao 'odsutno drugo'. Primjer za to su okupljanja na elegantnim kućnim zabavama na kojima „svi iznad četrdeset žele ti dati do znanja da imaju i kuću za odmor“ (93), a muževi se okupljaju u krug da bi „razgovarali o nekretninama: kompleksu s tri bazena u Bugarskoj, o cijelom irskom bloku u Berlinu“ (98). Suprotno tome, supruge su ambiciozne društvene zvijezde „s čudnim socijalnim impulsima“ koje su na „prokletom

Crosstraineru tri puta tjedno. Zauzete domom i vrtom. Zauzete kupovinom. I čišćenjem. Zauzete djetetom.“ (71-72).

Kako je naglasila i Ging (2009), u Irskoj je „rod postao sve popularniji okvir kroz kojega je moguće sagledati široki raspon suvremenih društvenih boljki“ (Ging, 2009: 53). Odgovornost za ekonomski uspjeh, pa onda i posljedični pad irske ekonomije, u javnom se diskursu često oslanjao na rodnu logiku. Kako je ideja o Irskoj kao kapitalističkoj utopiji prerasla u nešto sasvim suprotno, tako je rasla potreba da se pripíše odgovornost za brze i korjenite promjene koje je društvo prošlo u relativnom kratkom vremenu. To se prije svega odnosilo na ono što Negra (2014) naziva „povratak esencijalnim rodnim dihotomijama“ (2014: 54). Te su dihotomije, tvrdi dalje Negra, počivale, primjerice, na tropu „recesijom-pogođenog muškarca čije su anksioznosti slijedom urušavanja ekonomije pretvorene u javnom i medijskom diskursu u transformirajuću viziju re-maskuliziranog muškarca“ ili pak na drugom čestom tropu muškarca koji samopouzđano „vlada gradom i podilazi financijskim interesima bankarskog sektora“ (*ibid.*: 54). Ovu drugu kategoriju koristi i Enright i to upravo u liku Seána Vallelya, dominantnog i uspješnog alfa-muškarca, stručnjaka u sektoru financijskog savjetovanja za tvrtke. Na već spomenutoj švicarskoj konferenciji, na kojoj i Gina sudjeluje kao zaposlenica tvrtke koja pruža web usluge europskim firmama, Gina iz publike sluša Seánovo predavanje u kojemu on zaista retorikom dominantnog alfa-muškarca zastupa stajališta financijskoga sektora i onoga segmenta irskoga društva koji drži moć/novac u svojim rukama. Direktno obraćanje pojedincima iz publike, oslovljavanje imenom i postavljanje retoričkih pitanja strategije su kojima Seán afirmira svoju osobnu i društvenu poziciju moći s koje će i u nastavku romana bez poteškoća manipulirati dvjema ženama u svom životu koje ga nikada neće uspjeti prisvojiti samo za sebe. Naredni odlomak oslikava takvu dominantnu, maskulinističku retoriku kakva je i dovela Irsku do kasnijeg ekonomskog sloma:

'Why', he said, 'do you dislike rich people?'

It was quite a spiel.

'You. What's your name? Billy. Ok, Billy. Do you like rich people?'

'I'm not bothered.'

'You take it personally, don't you? The house, the car, the holidays in the sun. You take it personally, because you're Irish. If you were American, you'd let them have it. Because, you know, these people are not connected to you. They bought their nice house and you name didn't even come up. They went to the Bahamas any they didn't even forget to invite you.' (Enright, 2011: 40-41)

Koristeći dominantnog alfa-muškarca Enright je potkopala nacionalno slikovlje Irske kao nacije koja je spremno i odvažno ušla u ugovor s kapitalizmom, te je razotkrila kako je ekonomski prosperitet bio stvar manjine koja je od njega dobila lagodan život dok je većina Iraca, što zbog nespremnosti čitavog sustava, što zbog kulturološki uvjetovanih i naslijeđenih matrica, nije nikada postala dijelom one uspješne i napredne Irske.

Da bi razotkrila i drugu stranu irskoga ekonomskog uspjeha, Enright u drugoj trećini romana mijenja atmosferu naracije. Nastupa recesija i urbani se i emocionalni pejzaž naglo urušava. Taj je trenutak autorica predočila usporavanjem ritma naracije koji ukazuje na to da je „čak i tada, u siječnju 2007. sve poprimilo nekakav drugačiji oblik“ (111). Autorica se u potpunosti okreće predočavanju ekonomske dimenzije funkcioniranja društva i proza se fokusira sa intimnih obiteljskih priča u neoliberalnom okruženju na sasvim ogoljenu ekonomsku dimenziju kraha. Nestaju minuciozno opisani detalji ekonomskog prosperiteta, nema više riječi o raskoši obiteljskih kuća i o dizajnerskom dekoru nekretnina. Ogoljeno satirizirajući skoro nepojmljivo obilje koje je čitavu naciju dva desetljeća držalo u nekoj vrsti opijenosti i zaborava, autorica u drugome dijelu proze vješto manipulira elementima obiteljskih napuklina, ali one nastupanjem ere recesije postaju 'Drugo', izmješteni narativ koji prepušta pozornicu nekretninskoj anksioznosti. Taj aspekt naracije dolazi do izražaja u trenutku kada Gina preispituje kratak vremenski okvir unutar kojega se dogodi smrt njezine majke i ulazak Irske u recesiju. Period žalovanja i prebiranja po ostacima života u roditeljskom domu odvija se paralelno sa stagnacijom irske ekonomije i paralizom tržišta nekretnina. Snaga šoka koju je nacija doživjela nastupanjem recesije ovdje je izjednačena s bolnim procesuiranjem gubitka roditelja i potrebe prodaje roditeljskog doma koji će sestrama omogućiti materijalnu sigurnost. Međutim, ekonomska stagnacija, a posebno stagnacija na tržištu nekretnina, onemogućuje sestrama prodaju kuće:

It was more than a question of timing, is what I am saying, though timing is what we think about now. Outside in the garden, tethered to the gate with some vicious, strong wire, the For Sale sign stands; bright

and square and always new. It was hammered in there seventeen months ago, give or take. There is no point arguing about it. Anyone can do the sums. It is what it is – that's what I say. It is what it is. Our mother died in May 2007. (Enright, 2011: 147)

Novac se u ovoj fazi naracije više ne spominje iako zauzima centralno mjesto u naraciji. Budući da je krahom irske ekonomije nacija postala svjesna i vlastite uloge u svemu onome što je prethodilo krah, Enright u ovoj fazi protagonistima usađuje osjećaj pojačane svijesti o načinu na koji novac upravlja njihovim sudbinama. Toga proljeća „o novcu se tako govorilo“, odnosno njega se nije spominjalo, osim kroz vrijednost nekretnina:

[...] we were in the habit of thinking – that the longer you left it, the better. Just that February, Mrs Cullen's down the road went Sale Agreed at 'nearly two'. That is how you spoke about these things that spring, during the last furious buying before all the buying stopped, when the word 'million' was too real and too dirty to say out loud. (Enright, 2011: 147)

Budući da je odlomak preuzet iz drugoga dijela romana, vremenski smještenog u 2008. godinu, „kada je sva kupovina zaustavljena“ autorica simboliku novca, kao nositelja korupcije koja je premrežila irske državne strukture u doba ekonomskog prosperiteta, postavlja u centar naracije budući da je njegova simbolička i realna moć u propasti irske ekonomije bila presudna. Stoga je referencom na 'milijun' kao „prljavu i previše stvarnu riječ“ Enright označila prijelaz iz prosperiteta u kojemu je novac bio pokretač društva prema krizi i recesiji u kojoj je 'novac' postao prljava riječ. Takva simbolika proteže se kroz čitavi drugi dio romana (*Part II*) pa će Gina i članovi obitelji na ostavinskoj raspravi nakon smrti majke, u lipnju 2008., doznati od odvjetnika kako će kuća vjerojatno ići na tržište za „dva i nešto malo“ (148) nakon čega su mu platili „ogroman honorar. Onda su platili i agentu za nekretnine“ (148), a dvije godine nakon toga razgovora tijekom kojega su „njihovu tugu pretvorili u gotovinu – pa što je da je – možda pomaže da je gotovina velika“ (148) obitelj i dalje nije uspjela prodati kuću pa Gina u njoj nastavlja živjeti i nakon što njezina afera s oženjenim muškarcem izađe na vidjelo. Obiteljski dom postao je hladan zatvor i utočište pripovjedačici koju društvo odbacuje zbog njezinog životnog odabira. Detalj kojega će se Gina prisjećati dvije godine nakon ostavinske rasprave je da je odvjetnik „nosio cipele Alexander McQueen“ što je značilo „da je prljavo bogat, post-pankerski odvjetnik“ koji je već tada „vjerojatno znao nešto što oni nisu znali“ (148). Odvjetnici su i ovdje tematizirani kao društveni

segment koji je tijekom godina rastuće ekonomije bio dio povlašćenih, onih koji imaju informacije, za razliku od običnih ljudi. Ginino retrospektivno promišljanje o tome susretu punom financijskih obećanja koja nikada nisu ispunjena i uvjerenje da je odvjetnik toga ljeta sigurno „nešto znao“, aluzija je na brzinu kojom se irska ekonomija strmoglavo urušila povlačeći za sobom ponajprije sektor nekretnina. Ovako Gina opisuje taj kratak period od ljeta do jeseni 2008.:

When I think about it now, I suspect he knew something we did not. I suspect they all did, that they just couldn't say it, not even to themselves. We spoke to an estate agent in July and there was some talk of probate, but the timing was good, he said, for the autumn market, so we put the house up for sale in the first week in September, whether we owned it or not. It went on the websites on Wednesday, it was in the property supplement on Thursday. We sat back and felt and felt that we had managed something hugely difficult and significant. We did not want to let the place go. We do now. (Enright, 2011: 148-149)

Pređočavanje ulaska Irske u period recesije na trenutke se fokalizira i kroz Ginin položaj u tvrtki pa će te 2008. godine, nakon što je kriza postala javna stvar koja se tiče svih, ali i u trenutku kada njezina osobna obiteljska kriza postaje javna, u svome uredu „pregledavati oglase za posao. Podcijenjena, preskočena: Bilo mi je dosta Rathlin Communications“ (159-160). Kako otkrivanje njezine afere sa Seánom Vallelyem postaje javna stvar, Gina osvješčuje svoj položaj žene koja je kontinuirano preskočena u napredovanjima i kojoj se pozicija na srednjoj razini u tvrtki nudila kao jedina opcija. Ovdje se događa dvostruko razotkrivanje društvenog licemjerja u trenutku kada kriza iz temelja mijenja sustav društvenih vrijednosti. Osviještenost o vlastitoj odgovornosti dolazi u fokus zanimanja svih likova naracije pa će u trenutku kada odlazi živjeti s voljenim muškarcem u staru roditeljsku kuću koju nisu uspjeli prodati, Gina priznati kako „je svatko sebičan. Samo to zovu drugim imenom“ (164). Novac i nekretnine postaju sredstva razotkrivanja osobnog i društvenog licemjerja i služe za usmjeravanje čitateljske pažnje na krhkost ideje života 'na dug'. Hladnoća, distanciranost i zaokret ka isključivo osobnom interesu u ovom dijelu romana ujedno je simbolički prikaz nacije koja je do 2008. potrošila sve svoje ideale napretka, a da nije prethodno sasvim raskrstila sa ideološkim naslijeđem prošlosti. Evo kako, kroz Ginine racionalizacije, autorica pređočava raskid sa diskursom ekonomske sigurnosti i obećane budućnosti koja je ostala tek utopija za čije bi ostvarenje trebalo „stotine i stotine tisuća“:

Apart from anything else, how are we supposed to pay for it? The mortgage was two and a half grand a month, the childcare would be another grand on top of that. A new house – because you can't rear children in a lopsided box – would be hundreds upon hundreds of thousands more. So it didn't matter what Connor wanted, or what I wanted – I mean, I like children. I have the reproductive pang – but for all his talk of bliss betrayed, Connor was actually, when it came down to it, a dreamer. (Enright, 2011: 165)

U trenucima kada dolazi do raskola u dvjema obiteljima zbog otkrivanja Ginine veze sa oženjenim čovjekom, raskol među protagonistima ogoljen je kroz ekonomska pitanja što ponovno fokalizira naraciju na ekonomiju kao okosnicu tematizirane irske suvremenosti. Tako će Gina u nastavku cinično umanjiti moralne i emotivne posljedice svoje veze sa Seánom i svoju odgovornost za raspad braka s Conorom u čistu financijsku računicu:

But I am being hard on my husband, who I loved, and who is now fighting with me about money, never mind broken dreams. In fact, everyone is fighting with me about money: my sister, too. Who would have thought love could be so expensive? I should sit down and calculate it out at so much per kiss. The price of this house, plus the price of that house, divided by two, plus the price of the house we are in. Thousands. Every time I touch him. Hundreds of thousands. Because we took it too far. We should have stuck to car parks and hotel bedrooms (no, really, we should really have stuck to car parks and hotel bedrooms). If we keep going the price will come down – per event as it were. Twenty years of love can be consummated for tuppence. After a lifetime it is almost free. (Enright, 2011: 166).

Neoliberalizam kao sustav ovdje je razotkriven kao podrivajući mehanizam društva koji baš svemu postavlja oznaku sa cijenom, čak i obiteljskim odnosima. Narativ monetizacije suvremenog društva ovdje je dekonstruiran predodžbama raskola, razdvajanja i distanciranja subjekata koji u trenucima obiteljskih kriza svode svoje odnose na ekonomske računice čime se marginaliziraju sve druge relacije. Tako će pred sam kraj romana, u poglavlju znakovitog naslova „*Money (That's what I want)*“ Gina svesti sve svoje odnose sa drugim protagonistima, uključujući i članove obitelji, na ogoljeni financijski snimak svoje sadašnjosti, u kojoj bezvrijedne nekretnine postaju ljudske klopke koje ostaju na tržištu bez kupaca („*this magic box, this trap*“) i budućnosti u kojemu je jedina potreba koja će biti sigurna i stalna upravo ona za stvaranjem novoga novca za preživljavanje. Nekada topli obiteljski dom u kojemu je Gina odrasla predočen je kao zamrznut u vremenu i prostoru predočavajući stanje *stasisa* čitave nacije u trenutku kolapsa i stagnacije:

No one knows what the house is worth now. No one will buy it, so that's how much it is worth. Nothing. Despite which, we will owe tax based on that 'two and a bit'. For a house that is currently worth whistling for. I can't figure out the fake money from the real. I walk around this magic box, this trap, with its frost-flowered windows, weeping condensation as the morning proceeds. I gather my briefcase from the console table in the hall. I open the same door I have opened since I could reach the latch. And I head out to earn some money. (Enright, 2011: 167)

Svođenje kuće sa emocionalne vrijednosti na tržišnu vrijednost postignuto je istovremenim svođenjem snažnoga pada vrijednosti nekretnina na cijene proizvoda za konzumaciju čime Enright dodatno osnažuje predodžbe urušavanja neoliberalnog imaginarija obećane budućnosti. Tako doznajemo da je Ginina nekadašnja tvrtka „udarila u ogradu“, da je „te jeseni majčina kuća ostala nedorečeno visjeti u zraku, kao san, na 'dva i nešto malo“ i kako je tada shvatila da „nam je sve izmaknuto pod nogama“ (168). Očajnički se držeći na površini, prodaja nekretnine na tržištu koje se potpuno zaustavilo postaje jedina slamka spasa koja ne garantira preživljavanje. Čak i kada su spustili cijenu kuće „sa 'dva i nešto malo' na 'skoro dva' i tada je bilo vjerojatnije da ćete prije dobiti na lotu“ (168):

[...] it was five-hundred-and-seventy-five-thousand lamb chops, it was one-and-a-half-thousand years of lamb on your plate, it was so many shirts you would never have to wash another shirt, it was half of the townhouse in Clonskeagh and enough left over for a roof over our head, it was freedom and time to kiss, which is also called love.

But no one bought it.

Funny that. (Enright, 2011:168)

Predodžbe urušavanja svih segmenata društva osnažene su kalkulacijama pukoga preživljavanja pa će Gina, koja jedva pronalazi posao prodavača u industriji pića morati odmah „otići gore u Dundalk da bi otpustila dvoje zaposlenika“, a ne da odradi promociju proizvoda (169) nakon čega će jedno od njih „biti opet primljeno u prekarnom radnom odnosu“. Budući da je zadnja došla u tvrtku, Gina je „ona koja mora otpuštati ljude, uz prešutno pravilo, naravno, da će zadnja osoba koju ću otpustiti biti ja“ (169). Život u umjetno stvorenom mjehuru samozavaravanja i obilja pred-recesijskoga prosperiteta predočen je kao nestabilan i fluidan ekonomski mjehur čija se stvarna stabilnost testira u trenutku kada spiralnim padom dolazi do kolapsa ekonomije.

Ukazujući na društvene boljke kroz okvir naizgled banalnih, osobnih, te vrlo intimnih doživljaja, Enright je ocrtala geografsku i ideološku kartu nestabilnoga perioda od dva desetljeća koje je donijelo jednako trauma koliko i ushićenosti. Ne laskajući tome periodu, Enright na koncu romana svoje protagoniste ostavlja na otvorenome putu bez kraja i s otvorenim ranama i pričama, potrošenih emocija, u polu-anesteziranom stanju jedva izdrživoga postojanja. Raspleti individualnih sudbina u ovoj prozi ne teku pravocrtno niti su likovi predočeni kroz dihotomiju crno-bijelo. Oni su složeni meandri ovisni o trenutku i o intimnom doživljaju odnosa s Drugim. Njihove se obiteljske uloge s lakoćom negiraju, omalovažavaju ili pretvaraju u apsurd. Autorica time poručuje kako je neoliberalna Irska duboko promijenila svoje temeljne moralne, identitetske i socijalne uloge i kako se ovakvo društvo ipak nalazi u nedovršenom procesu tranzicije koja nije niti jednostavna niti lako obuhvatljiva jednim tekstom. Koristeći se strategijom predočavanja Irske 'prije i poslije', Anne Enright je iskoristila književni tekst kao intrigantnu predodžbu prikrivenih i prešućenih aspekata kolektivne društvene traume Irske na njezinu putu iz nacionalističke prošlosti prema otvorenom, zapadnjačkom modelu neoliberalizma. Do kraja romana likovi ne uspijevaju pronaći čvrsto tlo pod nogama i umjesto očekivanoga raspleta i zaokruženih sudbina, na kraju ostaju neizrečene traume i neriješeni konflikti. Tako će se pred kraj romana pripovjedačica Gina naći sama, na vjetrometini turbulentnih događanja i bez odgovora na ona bitna pitanja o tome što se zapravo dogodilo njoj i svijetu oko nje dok je ona bila zaokupljena pokušajem pronalaženja ljubavi:

„But I am alone and I do not know for how long. There is nothing on the Internet. The TV rattles on. I sacked two people today, in Dundalk. I mean, I had to let them go. I sit at my laptop with my phone in my hand and wonder how the hell I got here. And where it all went wrong. I fit did go wrong. Which it did not, of course. Nothing, as I am tired of saying, went wrong. (Enright, 2011: 179)

Jasnoća vizije o stvarnom stanju stvari u svijetu oko njih kao da protagonistima izmiče, ostavljajući prostora fluidnim i isprekidanim odnosima pojedinca prema vlastitoj okolini, kako na makro, tako i na mikro razini, da se poslužimo ekonomskom terminologijom. Kraj u ovoj prozi ustupa mjesto pukom preživljavanju bez sretnoga završetka. Gina je, poput svih ostalih ženskih protagonistica analiziranih proza, sarkastična i distancirana prema društvenom okruženju neoliberalne Irske. Iako je i sama sastavni dio toga okruženja i iako uživa sve njegove prednosti i blagodati, Gina se

s visoka podsmjehuje svojoj sestri koja određuje svoj identitet isključivo na temelju količine i izgleda svega što posjeduje jer u 'novoj' Irskoj, nekretnina *jest* sastavni dio identiteta. Niti preljub kao pozadina ove proze nije više mjerljiv količinom razmijenjenih emocija ili grižnje savjesti. On je mjerljiv troškovima kupnje i prodaje nekretnina pa će se Gina zapitati: „Tko bi mogao pomisliti da ljubav može biti toliko skupa? [...] Cijena ove kuće plus cijena one kuće, podijeljena sa dva...Tisuće...svaki puta kada ga dotaknem“. Možemo zaključiti kako su neoliberalne vrijednosti u ovoj prozi pronašle svoje istinsko subverzivno utočište. Iako fikcionalizirana, autoričina je kritika neoliberalizacije Irske odvažna i bespoštedna, skoro na granici drskosti, ali upravo je to element koji ovu prozu čini neodvojivim dijelom neoliberalne paradigme u njezinoj okrutnosti i univerzalističkom imperijalizmu.

9.2. Dijalog između lokalnoga i globalnoga u eri neoliberalizma: uloga ekonomije i monetizacije u dekonstrukciji obiteljske ćelije

Iako je suvremena kritika često smješta u kategoriju 'post-nacionalističkog' pisca (Schneider, 2018; Hansson, 2009; Tóibín, 1999), analiza dviju proza Anne Enright u ovome poglavlju pokazuje kako je ova priznata i nagrađivana irska spisateljica itekako spremna ući u dijalog s irskom suvremenosti obilježenu ponajviše ekonomskim i globalizacijskim diskursima. Unatoč odvažnom ulasku u dijalog s utišanima aspektima irske globalizacije u zadnja tri desetljeća, provodna nit njezinih proza snažna je veza između irske modernosti i tradicije koja je predočena prije svega kroz stalno vraćanje irskim ruralnim pejzažima i obiteljskim prilagodbama novome irskom ekonomskom univerzumu. Iako se Enright, poput ostalih pripadnica novije generacije spisateljica, kako i sama tvrdi, u svojim prozama odmaknula od tematiziranja irskog identiteta i pitanja pripadnosti prostoru koji taj identitet oblikuje, ona ipak koristi prepoznatljive irske toponime ruralne provenijencije⁶⁴ da bi u svoju prozu suptilno uvela izmijenjene vizure nekih od čvrstih uporišta 'irskosti', kao što su, primjerice, utjecaj Katoličke crkve

⁶⁴ Primjer za ovo je i korištenje stvarnih lokacija za naslov i zaplet romana *The Green Road*. Kako i sama ističe u Zahvalama na kraju romana, mjesto iz naslova romana stvarna je lokacija u pokrajini Claire na irskoj zapadnoj bali, iznad Flaggy Shore. Osobni i intimni doživljaj ovoga geografskog prostora, detaljno predočenog u romanu, proizašao je iz njezina obiteljskoga boravka na toj lokaciji 2012. kada je obitelj provela ljetne praznike u „unajmljenoj kući iz koje su imali otvoren pogled na Aranske otoke i sve do Galwaya“ („My Coast: Anne Enright“, *Coast*, <https://www.coastmagazine.co.uk/content/my-coast-anne-enright>).

na irski etos, pitanje položaja ženskoga subjekta u izmijenjenim društvenim paradigmatama i pitanje irske kolektivne odgovornosti za ključne društvene prekretnice u novijoj povijesti. Pri tome, geografske odrednice nisu samo toponimi bez značenja i simbolike već oni u njezinoj prozi funkcioniraju kao strateški pozicionirani mehanizmi za dekonstruiranje društvenih utjecaja na osobnu i kolektivnu psihu.

Imajući u vidu rečeno, analiza nastoji pokazati kako Anne Enright koristi tradicionalne književne motive ukotvljenosti u irski pejzaž i lokalitet da bi predočila utjecaj globalizacije i neoliberalizacije na pojedinačni i kolektivni etos. Pri tome, njezina je pažnja usmjerena ponajviše na putanju od pojedinačnog ka univerzalnome u nastojanju da, kako ističe Estévez-Saá (2016), predoči remetilačke i višeznačne okolnosti kojima su Irska i Irci izloženi u suvremeno doba u kojemu se Irska nosi sa temeljito izmijenjenim paradigmatama svojih identitetskih odrednica poput majčinstva, obitelji, seksualnosti, migracija i materijalizma. U skladu s tvrdnjama Coughlan (2004) i Cahill (2012) kako je suvremena kritika zanemarila doprinos irskih ženskih autora u predočavanju mijena u irskom društvenom pejzažu unatrag zadnja tri desetljeća, tvrdimo kako će naša analiza ukazati na te kritičke propuste i kako će doprinijeti vidljivosti književnoga doprinosa Anne Enright u predočavanju vladajućih ekonomskih paradigmi u recentnoj irskoj književnoj povijesti.

U predočavanju izmijenjenih percepcija vremena i prostora, Enright se u romanu *The Green Road* (2015) služi ne-linearnom naracijom, fragmentiranim sjećanjima i temporalnostima kako bi prodrila u samu srž irskoga prostora i društvenoga trenutka u rasponu od dvadesetpet godina, od 1980 do 2005. Kako je već u ranijom poglavlju naznačeno, to je period sveobuhvatnih transformacija u Irskoj koja se konačno krajem 1980-ih uspijeva odmaknuti od ekonomski teške situacije toga i prethodnoga desetljeća i relativno brzo ulazi u fazu skokovitoga i snažnoga ekonomskog prosperiteta koji je zahvatio skoro sve segmente društva. U skladu s temom koju smo zacrtali u naslovu poglavlja, ova analiza usmjerena je ka razotkrivanju i dekonstruiranju ekonomskih predodžbi irske suvremenosti koje je Enright ukotvila u priču o irskoj obitelji Madigan čije sudbine prolaze kroz manje ili više dramatične transformacije zajedno sa društvom koje se mijenja i pokušava prilagoditi 'trendovima' otvorenosti i internacionalizacije. Iako naracija nije locirana isključivo u Irskoj, ona započinje i završava u Irskoj svjedočeći o autoričinom stabilnom uporištu u irskom prostoru i njegovim pejzažima.

Upravo je u grofoviji Clare središte naracije budući da od čitave obitelji Madigan, samo majka Rosaleen i kći Constance još uvijek tamo žive. Naracija postupno razotkriva sudbine Rosaleenine djece raspršene po svijetu, ali je fokus na predodžbama Irske koja je 'uhvaćena' u povijesnom periodu obilja i konzumerizma koji destabiliziraju nastojanja protagonista da pronađu svoj centar i ukotve svoj identitet u čvrstom uporištu.

Roman je strukturiran u dvije glavne 'epizode' naslovljene glagolima u formi gerunda prezenta (*'Leaving'* i *'Coming Home'*) koji ukazuju na repetitivnost i cirkularnost procesa geografskog udaljavanja od Irske i ponovnog vraćanja u Irsku. Gramatički oblik ovih glagola upućuje i na kretanje od ruralnoga prema globalnom, a onda na kraju ponovni povratak u ruralno kao svojevrsno utočište. Ta konstantna kretanja, koja zahvaćaju na različite načine četvero djece obitelji Madigan, Constance, Dana, Emmeta i Hannah, simbol su cirkularnih migracija koje je Irska proživjela od kraja 19. stoljeća pa sve do novije povijesti kada je ekonomski rast privukao veliki broj iseljenih Iraca natrag u domovinu. Mobilnost ostaje konstantna odrednica irskoga identiteta i neminovno je cirkularna.

U prvome dijelu romana (*'Leaving'*), upoznajemo četvero braće i sestara Madigan i pratimo njihova kretanja u periodu od 1980-2005. Kako je poznato, Irska je 1980-ih bila u dubokoj recesiji i ekonomskoj stagnaciji što je izazvalo snažan val emigracije u prekomorske zemlje. Tako su i dvojica braće Madigan, Dan i Emmet, u prvome dijelu romana svoju sreću potražili daleko od obiteljskog doma u grofoviji Claire. Ključni događaj drugoga dijela romana (*'Coming Home'*) je povratak sve Madiganove djece u obiteljski dom da bi zajedno proslavili Božić prije no što majka Rosaleen proda obiteljsku kuću u nadi da će iskoristiti ekonomski uzlet i rast vrijednosti nekretnina. Toga Božića 2005. sva Madiganova djeca se nađu na istom mjestu nakon niza godina razdvojenosti i na vidjelo izlaze njihova međusobna neslaganja kao i zajedničko neslaganje sa prodajom kuće. Obiteljsko okupljanje se zbog toga pretvara u svojevrsno bdijenje zbog gubitka referentne točke djetinjstva i odrastanja, ali i zbog gubitka irske autentičnosti u zamahu globalizacije i utrke za zaradom. Tako će „svatko od njih tiho vikati kako im ona ne smije oduzeti to, što god da to bilo – njihovo djetinjstvo, natopljeno u zidove ove kuće“ (239). Odluka make Rosaleen je ipak konačna i znači da je to posljednji obiteljski Božić u toj kući. Od četvero Rosaleenine djece, jedino Constance je ostala živjeti u kućici „s malenom rijekom u dvorištu i s

vlastitim imenom na ogradi“ (4), u pokrajini Clare, dok je ostalo troje djece odselilo. Tako je Dan otišao u New York, a zatim u Toronto, Emmet je putovao svijetom radeći za dobrotvorne organizacije zemalja Trećega svijeta, dok je Hanna odselila u Dublin. Put, odnosno 'Zelena cesta' kojom se kreću Madiganovi nije samo stvarna geografska točka kojom putuju svi oni koji odlaze iz toga dijela Irske, već je to i metafora irske emigracije kroz povijesne faze, zadnje u doba izbijanja recesije kada se bilježi snažan val iseljavanja Iraca. Roman je strukturiran kratkim, fragmentiranim prizorima koji često nemaju vremensku poveznicu s onim što je bilo ranije, a niti s onim što će uslijediti. Ključna zbivanja odvijaju se upravo u tim prešućenim, neispisanim trenucima u kojim su akumulirane neizrečene emocije i događaji. Tako će Hanna Madigan, za svoju baku koja živi u idiličnoj kućici ponad obale Atlantskog oceana reći ono što se odnosi na sve likove tijekom kasnijih poglavlja: „*And Hanna loved her granny Madigan, a woman who looked like she had a lot to say and wasn't saying any of it*“ (24). Likovi se tako nalaze u vakuumu i niti jedan nije do kraja definiran u svojim namjerama i radnjama. Koristeći se ovom strategijom, Enright preslikava model temporalnosti kakav je tipičan za neoliberalizam, a radi se o modelu koji preferira sadašnji trenutak i fragmentirano iskustvo koje nikada nije povezano u smislenu cjelinu. Ovo također znači da sami likovi ove naracije predstavljaju „*an open space, surrounded by a different future to the one [...] brought in through the door*“ (60-61). Smještanje ključnih trenutaka romana u idilični irski ruralni pejzaž otvorena je posveta autorice Irskoj kakvu zamišljamo u kolektivnom nacionalnom slikovlju, ali je istovremeno i sidrište svih dvostrukih perspektiva koje se javljaju kod pojedinačnih članova obitelji. Nekim će taj idilični pejzaž biti mučan podsjetnik na izolacije i obiteljske šutnje, dok će drugima predstavljati izvor smisla. Osim toga, čitavo prvo poglavlje romana posvećeno je predodžbi tog izoliranog i idiličnog svijeta iz perspektive 12-godišnje Hanne 1980. godine što upućuje čitatelja na mogućnost da takav početak obiteljske sage iz dječje perspektive neće u kasnijem tijeku naracije omogućiti jednostavno spajanje fragmenata različitih priča. Doista, tijek radnje koja se račva u nekoliko smjerova i različitih obiteljskih perspektiva uvelike počiva na ovoj početnoj, dječjoj perspektivi života u tom malom, geografski izoliranom komadiću zemlje u kojemu je obitelj jedina čvrsta točka identiteta i u kojemu se odluke koje donose odrasli nikada ne propituju. Tako ćemo iz te Hannine, dječje perspektive saznati kako postoji povijesna zavada između obitelji

Madigan i obitelji Considine o kojoj djeca ne moraju ništa znati iako su u nju upleteni napola ispričanim pričama odraslih. Isprepletanje obiteljske povijesti Madiganovih i ostalih obitelji u selu uvelike se temelji na usmenoj predaji što je još jedna autoričina posveta irskoj usmenoj tradiciji. U ovome odlomku, Hanna je prisiljena ići u ljekarnu Considinovih po pomadu za baku, ali nedorečene priče koje je Hanna čuje, kao i činjenica da niti pripovjedač nema sve informacije o misterioznom odnosu dviju obitelji, upućuje na to da čitatelj sam mora popunjavati fragmente naracije i odlučiti što je ispravni put za protagoniste. Takvo konstruiranje značenja tijekom čitanja još je jedan način na koji Enright suptilno ukazuje na potrebu stvaranja kontra-narativa svim dominantnim narativima koji se nameću odozgo. Idući odlomak ilustrira takvu potrebu:

'I have to go to the chemist's for Granny', she said. But her father made no answer to this. Hanna wondered, briefly, if he had heard the words, or if she had not uttered them out loud at all. Her grandfather, John Considine, shouted at a woman once because she came into the Medical Hall and asked for something unmentionable. Hanna never knew what it was – you could die of the shame – it was said he manhandled the woman out into the street. Though other people said he was a saint – a saint, they said – to the townspeople who knocked him up at all hours for a child with whooping cough [...] As far as Hanna could tell, old John Considine was a saint to everyone except the people who didn't like him, which was half the town – the other half – the ones who went to Moore's, the chemist's on the other side of the river, instead. And she did not know why that might be.

[...] Whatever the story, Hanna walked down the Medical Hall feeling marked, singled out by destiny to be the purveyor of old lady's bottom cream, while Emmet was not to know their granny had a bottom, because Emmet was a boy. Emmet was interested in things and he was interested in facts and none of these facts were small and stupid, they were all about Ireland and people getting shot. (Enright, 2015: 34).

Razdvajajući perspektive na 'žensku', vezanu za svakodnevne obaveze unutar doma, i 'mušku' koja je šira i posjeduje dublja i važnija znanja o stvarima koje „nisu ni male ni glupe“ Enright stvara sliku različitih percepcija irskoga društva iznutra. S jedne strane ta je percepcija duboko tradicionalno podijeljena i rodno definirana u skladu s zastarjelim društvenim normama iako je riječ o periodu 1980-ih kada se Irska tek počinje mijenjati kao društvo i kada duh modernizacije popraćen novim legislativama mijenja etos nacije.

Tajne i utišane informacije dostupne samo povlaštenom krugu ljudi suvremenu su Irsku dovele do ekonomske recesije stvorivši duboki jaz između onih koji imaju informacije i donose odluke i onih koji su tek podređeni društveni subjekti. U tom smislu, na same praznine se referira i tekst kada, primjerice, Hanna u drugome dijelu romana kaže: „It's

like there's some secret [...] but there just isn't“ (243). Otvorena pitanja i sumnje ima i majka, Rosaleen koja se pita: *„Where did it begin? [...] It was more a cadence than a question, it was another scarp in a life full of scraps, some of them beautiful“* (259). Kako se naracija razvija, shvaćamo kako nema fiksirane strukture pripovijedanja već tek izolirane kratke životne priče koje se odvijaju tijekom 25 godina sve do božićnog okupljanja 2005. Majka Rosaleen jedina shvaća da se život pretvorio u niz praznina: *„Because there were gaps between things, and this frightened her. This is where Rosaleen was now. She had fallen into the gap“* (266). Upravo je Rosaleen, kako tvrdi Giambona (2020) taj ključni simbol rascjepkanih irskih identiteta što je vidljivo i u trenutku kada se ona izgubi i njezino četvero djece je dozivaju drugačijim nazivima koji odražavaju različite doživljaje njezine djece naspram majke:

Mama...Rosaleen...Mam...Mammy... the comedy of it was not lost on them, the fact that each of her children was calling out to a different woman. They did not know who she was – their mother, Rosaleen Madigan – and they did not have to know. (Enright, 2015: 283-4)

Različite percepcije majke upućuju na fragmentiranost obiteljskih odnosa i na potrebu da svako dijete majku doživljava i upoznaje na svoj način. Drugim riječima, figura majke u ovoj naraciji simbolizira Irsku koja je zbog kompleksne povijesne, ali i recentne transformacije, poljuljala osobne predodžbe samih Iraca o Majci Irskoj. Ova simbolika postaje ključna za razatranje Irske kroz ekonomsko očište budući da je upravo ta perspektiva udaljila Irsku od nekadašnjih nacionalističkih i post-nacionalističkih narativa i ujedinila je pod egidom ekonomskog prosperiteta. Naravno, recesija koja je Irsku pogodila nakon 2008., oblikovala je sasvim novi narativ koji nije toliko fokusiran na jedinstvo i očuvanje nacionalnog identiteta budući da je nacija iznutra bila podijeljena idejom izdaje iz vlastitih redova, prije svega političara i bankara, za koje se smatralo da su špekulirali imovinom i novcem Iraca i da su u konačnici većinom izbjegli odgovornosti za svoja nedjela. Stoga je simboliku Rosaleen moguće interpretirati dvojako u kontekstu ove naracije. Oba tumačenja povezana su s nacionalnim slikovljem Irske u javnom i kulturnom diskurzu od proglašenja neovisnosti do danas. S jedne strane, Rosaleen možemo tumačiti kao nacionalnu figuru Majke Irske jer je upravo takva predodžba Irske dominirala od vremena proglašenja neovisnosti pa sve do kraja 1980-ih godina. Na ovaj se aspekt interpretacije osvrće i Giambona (2020) navodeći kako Rosaleen u naslovu patriotske poeme Jamesa Clarenca Mangana

naslovljene 'Dark Rosaleen' evocira i simbolizira Irsku kao naciju. U nacionalističkom diskurzu, nastavlja Giambona, Rosaleen je često bila reprezentirana kao napuštena majka, a u prvome dijelu ovoga romana Rosaleen je upravo to - napuštena majka koju su djeca, pa onda i suprug svojom smrću, ostavili zaboravljenu u idiličnom irskom pejzažu da bi joj se vratili tek 2005. (u drugom dijelu romana – '*Coming Home, 2005*') u jeku ekonomskog uzleta i to samo zato što im majka upućuje poziv i obavijest da prodaje zajednički dom da bi i ona sebi osigurala jedan dio financijskog prosperiteta. Toj odluci prethodi njezino propitivanje vlastitoga života u prostoru kojega su svi odbacili na razne načine i u kojemu se „sve oko nje raspada „ i „nema nikoga da je voli“ (260). Drugo tumačenje tiče se simbolike lika Rosaleen kao nacije koja je konačno pomirena sa promjenama i koja se pod svaku cijenu želi riješiti tereta prošlosti. Obiteljski dom je uteg koji Rosaleen (naciju) vuče natrag u prošlost i u neke zastarjele vrijednosti koje skoro nitko ne prihvaća kao svoje u eri financija. Odluku o prodaji kuće koju Rosaleen priopćuje svojoj djeci tijekom Božića 2005. ovdje interpretiramo kao simbol točke zaokreta u kojoj je Irska (Majka Irska) konačno odlučila odbaciti teret prošlosti, nacionalizma i klerikalizma i krenuti ka nestabilnoj budućnosti. Iako su njezina djeca, troje njih, napustili majku/naciju i otišli putevima irske dijaspor, zov novca kojega majka obećava prodajom kuće je ono što ih vraća na trenutak na matično tlo. Majka je odlučila konačno odmaknuti se od „mirnoće davno zaustavljenog kuhinjskog sata“ (268) i kuće koja u svojim zidovima čuva prošlost obitelji, odnosno prošlost nacije. Poglavlje posvećeno Rosaleen ključ je razumijevanja ostatka romana jer njezina odluka o prodaji kuće u kojoj su njezina djeca odrasla znači prije svega materijalnu korist. Kuća se, naime, prodaje krajem 2005. godine, u periodu kada su vrijednosti irskih nekretnina nesmiljeno rasle. Ta kuća, odnosno prije svega nekretnina s velikom vrijednošću, za majku nema posebno emocionalno značenje jer je čitavog života bila emocionalno distancirana od svoje četvero djece, toliko da ni novac koji im je podijelila nije bio sredstvo zbližavanja već još snažnijeg udaljavanja:

Rosaleen was difficult to psychologise, a woman who never spoke of her childhood until she was in her sixties, and then in a way that made you wonder if she had ever been a child at all. The remarkable thing was the way Rosaleen's children spent such enormous amounts of energy getting themselves, in one way or another, turned down by her too. Even the money she gave them felt like a coldness, once the house was gone. (Enright, 2015: 307)

Rosaleen pri tome nije predočena kao pretjerano predana i brižna majka svojoj djeci, već kao tvrda i hladna majka koja svojim hirovitostima i šutnjama često zasjenjuje obiteljsku atmosferu u prvom dijelu romana. Majčinstvo je predočeno kao problematičan koncept i u slučaju dvije kćeri, Constance i Hannah, koje su, baš poput Rosaleen, u ambivalentnom odnosu prema djeci. Rosaleenine kćeri zamjeraju majci pogreške u odgoju čega je i ona svjesna: *“that is what your babies do, when they grow. They turn around and say it is all your fault”* (152); šutnje su konstanta u toj obitelji pa je i Constance samo pasivni subjekt koji prenosi modele ponašanja sa kakvima je i sama odrasla: *„Constance had two sons who told her nothing and a husband who told her nothing and a father who told her nothing and then died“* (91). Prešućene frustracije i razočaranja Enright utiskuje u tijelo ženskih likova pa sve one na određeni način postaju žrtve osobnih i potisnutih emocija. Hanna će tako patiti od depresije, dijelom uzrokovane majčinstvom, a dijelom propašću glumačkih ambicija. Ona se odaje i alkoholu, ali i samo-ozljeđivanju, dok će Constance oboliti od zloćudne bolesti i proći proces straha i intimnijeg upoznavanja same sebe. Takvim predočavanjem ženskog subjekta, Enright je dekonstruirala arhetipski irski mit ženskosti-nacije koju je desetljećima afirmirao irski nacionalistički diskurs dok je simboliku majke-nacije predočila s naglaskom na fragmentirani i nestabilni karakter suvremene Irske. Takav pristup je, naravno, vidljiv i u ne-linearnoj, fragmentiranoj naraciji, zatim u posezanju za stilskim rješenjima koja favoriziraju kratki, moderni jezik usmene komunikacije, te u obuhvaćanju širokog vremenskog raspona naracije unutar kojega se likovi mijenjaju i razvijaju da bi na kraju naracije, tehnikom *bildungsromana*, zatvorili puni krug. Na potrebu korištenja širokog vremenskog okvira u predočavanju povijesne sudbine jedne generacije u odnosu na prethodne, prije svega ekonomske sudbine, upućuje i Joe Cleary (2007):

It is the very nature of historical trauma that it should take a long time to disclose itself. The pain and suffering endured by one generation in one set of historical conditions is often doomed to remain silent and inarticulate, sometimes awaiting the radically altered historical conditions of a later generation before it can find the terms and conditions propitious to its expression. (Cleary, 2007: 210)

Sugerirajući potrebu da se irska povijest sagleda prije svega „kao trauma“ da bi svaka sljedeća generacija imala mogućnost uzdignuti se iznad nje, Cleary nam otvara mogućnost da ovaj roman interpretiramo kao jedan od načina na koji se nacija može

suočiti s traumom i sa identitetima prošlosti kako bi konstruirala nove percepcije Irske i irskosti u kontekstu suvremenih ekonomskih tranzicija. Te su tranzicije u ovome romanu vidljive prije svega u drugome dijelu kada se troje Madiganovih vraćaju na spomenutu proslavu obiteljskog Božića i primjećuju koliko su se društvena atmosfera u malome gradiću promijenila u eri ekonomskog uzleta. Tako Hanna i njezin brat Emmet posjećuju lokalni *pub* „koji je u njihovoj mladosti mirisao na mokru vunu i starce, a sada je galerija mirisa, kao da šetate odjelom parfumerije u *Duty Free* dućanu,, (221). Predočavanje povratka dvojice braće u Irsku ironičan je i naglašava različite emocije koje ta izmijenjena Irska pobuđuje u njima. Dok se Dan plaši da će povratkom zateći Irsku zarobljenu u osamdesetim godinama prošloga stoljeća („[...] *he might get stuck in Ireland, somehow, he would get trapped in 1983, with a white sliced pan on the table and the Eurovision song contest on TV*“ (177)), Emmet je negativno zatečen društvenim promjenama koje je Irskoj donio neoliberalizam i globalizacija:

Emmet looked out the window at the identical house on the other side of the road, alive with fairy lights. Since the money came in, Ireland depressed Emmet in a whole new way. The house prices depressed him.

And the handbag thing, the latte thing, the Aren't We All Brilliant thing. (Enright, 2015: 206)

Irska kojoj se vraća ima negativan psihološki učinak na Emmeta i on ne prepoznaje vrijednosti kakve je ostavio davno kada je napustio zemlju. Baš poput negativno intoniranih reprezentacija u ostalim analiziranim prozama, i u ovoj društveno-ekonomske transformacije imaju izrazito poguban učinak na protagoniste pa Emmet razmišlja „da se vrati na terapije. Irska je štetila njegovoj glavi“ (225). Atmosfera ekonomskog prosperiteta upečatljivo je predočena i u trenutcima kada se obitelj priprema za proslavu jednoga od najkomercijalnijih blagdana današnjice, Božića koji se kao i drugdje u zapadnom svijetu u Irskoj pretvorio u festival konzumerizma i nezajažljive potrebe za gomilanjem proizvoda kojima se iskazuje ekonomski izopačeno poštovanje prema onome što je u srži zapravo vjerska svetkovina.

It was 10 a.m. on Christmas Eve and the supermarket was like the Apocalypse, people grabbing without looking, and things fallen in the aisles. (Enright, 2015: 228)

Enright je ironična i kada predočava Constance u nastojanju da se prilagodi besmislenom božićnom konzumerizmu i kulturi gomilanja materijalnih simbola blagostanja koji rezultiraju nepotrebno visokim računima:

The bill came to four hundred and ten euros, a new record. She thought she should keep the receipt for posterity. Dessie would be almost proud. (Enright, 2015: 230)

Ironija je ponovno prisutna kada Enright suptilno ističe kako ni ekonomski izmijenjena, globalizirana Irska nije toliko drugačija od one Irske 20. stoljeća, s istančanim osjećajem nacionalnog identiteta⁶⁵. U ovoj je instanci Enright subvertivna i kritična prema činjenici da Irska novoga milenija, sa snažnim priljevom imigranata zbog nedostatku domaće radne snage, nije u potpunosti spremna prihvatiti došljake, a niti drugačije vjerske i kulturne običaje:

After all the hospitality he himself had been offered, in so many towns. Why did he not invite him home for his dinner? He just couldn't. It was not a question of colour (though it was also a question of colour), even Saar was out of the question – Saar with her Dutch domestic virtues, [...] Christmas dinner for Emmet's family, was thicker than Kenyan blood soup, so none of the people that Emmet liked best could be there, nor even the people he might enjoy. The only route to the Madigans' Christmas table was through some previously accredited womb. Married. Blessed.

Hanna wasn't even bringing the father of her child. High standards at the Madigans' dining room table. Keep 'em high. (Enright, 2015: 212)

Ironija je prisutna i u Danovim doživljajima pejzaža kroz koji se vozi „u sestriinom skupom automobilu. Ne dirajući ništa. Netaknut.“ (297):

⁶⁵ Budući da je radnja romana *The Green Road* smještena u rasponu od 25 godina, zaključno sa 2005. godinom kada se odvija ključni dio radnje koji propituje ideje nacionalnog identiteta u eri ekonomskog prosperiteta, treba naglasiti kako ovaj roman cilja ukazati na činjenicu da je Irska prošla temeljito preoblikovanje nacionalnog identiteta u relativno kratkom vremenu. Period obuhvaćen prvim dijelom romana („*Leaving*“), dakle 80-e i 90-e godine 20. stoljeća period su kada se događaju ključne promjene i skokoviti napredak iz zaostalosti i visoke nezaposlenosti 1980-ih do preobrazbe u jednu od vodećih tehnokracija zapadnoga svijeta tijekom 1990-ih. S druge strane, drugo poglavlje romana je već smješteno u 2000-e kada se odvijaju „lažne godine napretka 'keltskog tigra, Faza Dva' (otprilike 2002-2007) koje su Ircima omogućile da spoznaju da mogu biti jednako slijepo pohlepni, potkupljivi i samozadovoljni kao i svi drugi narodi, s banalnim konzumerističkim idealom kao općom idejom dobrog života“ (Benson, 2017: 24). Primat Iraca i 'vodeća uloga' Iraca bila je mantra u javnom diskursu političara i novinara, ali i čelnika sveučilišnih institucija, tvrdi Benson, što je dodatno ojačalo udarac koji je nacija doživjela nakon što je 2008. izašao na vidjelo začarani krug korupcije i financijske neodgovornosti čelnih ljudi irskih banaka. Taj je udarac osobito snažno odjeknuo kada je 2010. godine Irska još jednom u svojoj povijesti morala predati svoj ekonomski suverenitet 'Trojki' (Europska Unija, Međunarodni Monetarni Fond, Europska Centralna Banka) koja je naredne tri godine pomno nadzirala cijeli irski financijski sustav dok ovaj nije dosegnuo prihvatljivu razinu stabilnosti (*ibid.*). Budući da je roman *The Green Road* ciljano ukazao na slabosti nacionalnog identiteta posežući ne samo u prepoznatljivo slikovlje irskoga pejzaža, već koristeći ga da bi paralelno prokazao cijeli turbulentni period ekonomskih previranja, zaključno sa zadnjim stabilnim periodom rasta prije prvih znakova krize koja će uslijediti, jasno je kako je autorica poručila kako je dominantni diskurs irskog suvereniteta pretrpio dramatičan udarac još jednom u svojoj povijesti, i to više od 80 godina nakon službenog proglašenja suvereniteta Republike Irske. Protagonisti ove proze tako postaju slika i prilika Iraca koji su kooptirani neoliberalnim paradigmatama napretka i razvoja, osnaživali tu paradigmatu koja im je eksplodirala u lice.

As they travelled towards home, the landscape accumulated in Dan like a silt of meaning that was disturbed by a line of hedgerow or the sight of winter trees along the ridge. All at once, it was familiar. He knew this place. It was a secret he carried inside him; a map of things he had known and lost, these half-glimpsed houses and stone walls, the fields of solid green. The road was wider than the road of his childhood and the rain felt less and less real to him as they spun along it. (Enright, 2015: 297)

Sjećanja koja je „nosio u sebi“ sve te godine, „kartu stvari koje je poznao i izgubio“ u ovom se prizoru stapaju sa idiličnim krajolikom kakav postoji u globalnim zamišljanjima Irske čak i danas. Enright ističe kako je nešto od toga izgubljeno, i to nepovratno, jer čak i irska kiša sada se Emmetu čini „sve manje stvarna“. Ova snažna simbolika irskoga slikovlja upućuje na posezanje za nostalgijom koja je ipak nedovoljan da bi motivirala idealističke predodžbe protagonista. Unatoč prosperitetu kojega Irska uživa u to vrijeme, „stvarni život događa se negdje drugdje“ (247) i ne vuče iseljene protagoniste da se vrate. Ipak, Constance, jedina od četvero Madiganove djece koja je ostala živjeti u Irskoj, „još uvijek je voljela Irsku, to što možeš sa svakim razgovarati. U Americi ne bi bilo tako“ (86). Kroz lik Constance autorica ipak Irsku želi predložiti kao humaniji prostor od nekih zapadnjačkih kojima su težile generacije Iraca. Constance je jedini potomak obitelji koji zapravo gaji tople osjećaje i naklonost prema majci, ali i prema Irskoj. Njezino prihvaćanje Irske kakva jest simbolizira prilagodbu na novi poredak vrijednosti i prihvaćanje onoga što irska ekonomija nudi. Constance je ona koja simbolizira nadu u budućnost i uspješnu prilagodbu na društvene i ekonomske promjene. Njezino prihvaćanje promjena u Irskoj značilo je i prihvaćanje materijalnog prosperiteta pa tako Constance može priuštiti sebi putovanja u New York zbog kupovine nove garderobe, ali su ti pomaci u navikama Iraca predloženi sa dozom satiričnosti pa će Constance sa suprugom “ otići samo da bi kupila dva Eileen Fisher džemperu, u lila i sivoj boji“, ali neće odsjesti u nekom otmjenom i skupom hotelu dok su u New Yorku već će „ona i Dessie odsjesti kod njezinoga brata Dana na rasklopivom krevetu u njegovom stanu u Brooklynu“ (87).

Pokušaj ovoga romana da ponudi alternativne diskurze neoliberalizma predložen je ponajviše kroz nastojanja likova da dosegnu lažnu sliku osobnog zadovoljstva upuštanjem u nepotrebni konsumerizam. Njihova društvena kretanja nisu uvijek usmjerena prema gore, ona su nesigurna i idu u smjeru naprijed-natrag što je odraz odrastanja u izoliranom okruženju irskoga ruralnog krajolika s majkom koja je uvijek

bila emocionalno distancirana i nedostupna. Sva Madiganova djeca tijekom života imaju ozbiljne psihičke ili fizičke boljke koje majka ne priznaje ili ih doživljava kao osobnu uvredu (primjer je njezin bijeg iz zajedničkoga doma u kojemu živi s kćeri Constance i njezinom obitelji i to nakon što sazna za dijagnozu karcinoma svoje kćeri). Bijeg majke Rosaleen kroz irske pustopoljine i njezino noćenje u oronuloj pastirskoj kućici jedna je od simboličnih činova bijega od obiteljske, a posredno i nacionalne prošlosti koja se javlja kao pretežak teret svakome od protagonista. Imenovanje kućice kao „*famine cottage*“ direktni je podsjetnik na mučnu irsku prošlost, a „*hungry grass*“ i slični podsjetnici na prošla vremena brzim su narativnim prijelazom, u poglavlju naslovljenom „*Property*“ zamijenjeni licitiranjem za postizanje najviše cijene pri prodaji obiteljske kuće, Ardeevin house:

The house sold in three weeks, closed in eight. By the first of March, the Madigans had shut the door for the last time. Whoever bought it did not move in - a developer, by all accounts - so the place stayed empty while Rosaleen's bank account filled up with money. Pucks of it. No one took her Christmas promise all that seriously: she had always been very private in these matters and never exactly open-handed, so it was a great surprise to each of her children to find themselves so much the richer. They had money, a significant amount of money, and that felt fine. (Enright, 2015: 296)

Brzina nastupanja recesije naslućuje se odmah u narednim paragrafima kada Constance kreće u potragu za manjom kućom za majku. Rosaleenino dbijanje kupnje kuće u novoizgrađenim naseljima čin je otpora nekretninskom balonu, ali je ujedno čin prokazivanja nametljive i razorne prisutnosti nove ekonomije u zemlji još uvijek opterećenoj tradicionalnim paradigmama prošlosti:

The new houses in their neat estates seemed only to confuse her, and indeed it was difficult to imagine her there. Constance set her heart on a little gate lodge, a sweet house with high ceilings and big Georgian windows, but the garden was far too small and it was slap bang up against the main road. [...] Besides, the market was turning. According to Dessie, the market was in a massive state of denial. Better to wait than to buy. But the price came plummeting down on a place in town; (Enright, 2015: 296-7)

Iako je postignuta unosna cijena za obiteljsku nekretninu koja odnosi sa sobom sav teret obiteljske prošlosti, te iako se novac dijeli sa četvero djece, to ne pridonosi zbližavanju obitelji Madigan. Do samoga kraja romana, čak ni nakon zadovoljenja financijskih apetita svih članova obitelji, čime oni postaju dijelom ekonomskog prosperiteta Irske,

pojedinačni odnosi ostaju nedorečeni i opterećeni neizrečenim. Baš kao što je ova obitelj shvatila da financijska dobit nije rješenje nagomilanih problema, tako je i nacija bolno shvatila da život u prividnom obilju neće spriječiti nastanak nove krize. Vremenska nedovršenost ključnih odnosa u romanu još je jedna poruka autorice o važnosti prošlosti koja neprestano prodire u sadašnjost komplicirajući njezine odnose. Ključni primjer je i prodaja obiteljske kuće na vrhuncu tržišne vrijednosti nekretnina. Odabirom upravo kraja 2005. kao idealnog perioda za prodaju kuće, dakle na vrhuncu ekonomskog uzleta, kada kuća može donijeti obitelji najvišu financijsku dobit, nije rezultiralo poboljšanjem obiteljske situacije. Enright je takvim vremenskim pozicioniranjem pokazala koliko je slab i fragilan učinak financijske dobiti na višedesetljetni teret nerazriješenih problema. Taj trenutak recentne povijesti poljuljao je sve čvrste vremenske kategorije, baš kao što to čini i sama neoliberalna paradigma. Drugim riječima, trenutak ekonomskog prosperiteta ovdje je ušao u direktan dijalog s prošlošću Irske (prethodne tekstualne reference na Veliku glad), ali je indirektno najavio ono što će uslijediti nakon 2008. i što će uistinu prokazati pretjerani materijalizam prethodnih desetljeća.

Budući da se svi protagonisti tijekom romana kontinuirano nalaze u pozicijama cirkularne mobilnosti, Enright istražuje i propituje koncept irskog identiteta kako se on mijenjao u velikim ekonomskim i povijesnim ciklusima. Ovo svakako povezuje problematiku naglog ekonomskog prosperiteta Irske s njezinim kolonijalnim i postkolonijalnim iskustvom. Naime, kako naglašava Flannery (2007) razvoj „irske franšize postkolonijalnih studija“ nužan je preduvjet za razumijevanje irske kulture i književnosti budući da je irski nacionalni identitet izgrađen na „imperijalističkom i anti-imperijalističkom iskustvu na globalnoj razini i u povijesnom kontinuitetu“ (2007: 1). Ova tvrdnja podrazumijeva ukotvljenost teorijskih razmatranja u irski pejzaž i specifično irsku tradiciju, ali i upozorava na nužnost globalizirane perspektive koja će Irsku smjestiti u kontekst međunarodnih književnih pokreta. Iako se naša analiza usredotočila na ekonomske aspekte naracije, smatramo kako je pozicioniranje protagonista u stalnom procesu kretanja i potrage za vlastitim uporištem upravo dio te post-kolonijalne tradicije koju karakterizira kulturalni otpor kroz različite narativne forme i stalna potraga za irskom autohtonošću. Ta se potraga u ovoj prozi distribuira kroz pet različitih perspektiva, onu majke Rosaleen i njezino četvero djece. Sve

protagoniste odlikuje težnja za stalnom mobilnošću uzrokovana unutarnjim nemirima koji izlazi na vidjelo tek kada protagonisti postave određenu distancu između sebe i lokaliteta iz kojega su potekli. Ti osjećaji zbunjenosti, izmještenosti i alijenacije tipični su upravo za kolonijalni subjekt, kako tvrdi Smyth (1997), a upravo to su i prepoznatljive osobine protagonista *The Green Road* što sugerira kako je mjesto kulture, ponajviše književni tekst, idealan medij za propitivanje kompleksnosti neokolonizacije Irske i suvremenih faza društvenoga razvoja. U tome presudnu ulogu imaju i simboličke prakse jer, kako zaključuje Boehmer (1995), „dekolonizacija je zahtijevala simboličku nadgradnju, preoblikovanje dominantnih značenja“ (1995: 3) što je proces koji, u irskom slučaju, svoju najsnažniju afirmaciju ima upravo u književnom tekstu. U tom je procesu nužna ukotvljenost naracije u irski pejzaž pa će tako i sama Anne Enright u razgovoru za *The Paris Review* naglasiti kako ona „ne piše toliko o Irskoj, koliko iz Irske. Jako sam svjesna irske tradicije i rado uzimam iz nje sve ono što mogu, ali je jednako tako važno pružiti otpor tome. Svi smo mi beznadno lokalni pisci.“⁶⁶ Ta se lokalnost u ovoj prozi očituje uporabom irskog jezičnog idioma koje Enright koristi više no u ranijim prozama, ali i prepoznatljivim lokacijama koje su bremenite simbolizmom koji je vezan uz pojedinačne protagoniste. Oni su, kao i ostalim prozama Anne Enright, dio obiteljske ćelije koja autorici služi kako bi kroz njezine slabosti i traume predočila boljke na široj i dubljoj razini kolektivnoga i nacionalnoga. Ruralni lokalitet i obiteljska ćelija snažno uokviruju ovu prozu u tradicionalne irske nacionalne matrice kakve poznajemo iz 20-stoljetne irske književnosti, ali su one ovdje ipak tek sredstvo kojim autorica dekonstruira neke od nacionalnih narativa napretka. Unatoč različitim referencama na kolektivne traume irske prošlosti, poput emigracije i Velike gladi, roman *The Green Road* ostaje roman otvorenoga završetka koji želi nastaviti dijalog s irskom modernošću i koji predočava nove moduse kojima Irska ulazi u dijalog istovremeno sa prošlošću i sa sadašnjošću. Rosaleen, predočena kao majka koja nije posvećivala pažnju emocionalnom odgoju svoje četvero djece, shvaća svoje pogreške, ali ih ne može popraviti. Stoga će roman završiti s njezinim promišljanjem: “*I have paid too little attention*”, *I think that’s the problem. I should have paid more attention to things*“ (310). Uvijek postoji alternativa, poručuje Enright, u odnosu na

⁶⁶ Intervju Mirande Popkey „Anne Enright on The Forgotten Waltz“, *The Paris Review*, 25. 10.2011. <https://www.theparisreview.org/blog/2011/10/25/anne-enright-on-the-forgotten-waltz/>

dominantne narative neoliberalizma. Nije li ovo i poruka kako majka Irska nije dovoljno predano pratila promjene koje su joj se nametale izvana i kako je prepustila Irce njihovoj sudbini? Završavajući roman rečenicom u participiju prošlom, ostaje otvorena mogućnost da je sve moglo ići i nekim drukčijim putem dok uporaba forme gerunda u naslovu toga završnog poglavlja („*Paying Attention*“) otvara alternativna zamišljanja promjena koje su mogle društvo učiniti drugačijim, umanjiti društvene nejednakosti ili stvoriti inkluzivnije društvo za one koji žele živjeti u Irskoj. Naslovna poruka ovoga zadnjega poglavlja je višeznačna i tiče se podjednako obiteljskih i društvenih propusta. Poglavlje po tko zna koji put u romanu razotkriva Rosaleenin egocentrizam i potpuno nepoznavanje vlastite djece i promjena koje im je život donio. U tome poglavlju ona, nakon naprasnog napuštanja doma u kojem živi sa kćeri Constance i njezinom obitelji, stiže u maleni podstanarski stan svoga sina Emmeta u dablinskom predgrađu. Tamo zatječe i njegova tamnoputog kenijskog podstanara Denholma i dotiče mu ruku primjećujući kako ljudi s tamnom kožom imaju svijetle dlanove. Roman će završiti upravo njezinom rečenicom upućenom tamnoputom Denholmu, umjesto ijednom od njezine djece na koju nije obraćala pretjeranu pažnju tijekom svih godina odrastanja.

Ukotvivši ovu prozu u prošlosti, Anne Enright skreće pažnju na irsku tradiciju i povijest koja se na razne načine vraća tom istom Zelenom cestom koja vodi do obiteljskog doma. Izleti u prošlost, kao da poručuje autorica, nužni su za razumijevanje i prihvaćanje budućnosti pa su na kraju svi Madiganovi spremni okrenuti se od prošlosti i odvažno pogledati u budućnost. Takav pragmatični pristup temporalnosti, kakav smo identificirali i u ostalim prozama koje su predmetom analize, ističe i Foster (2007) koji u djelu *Luck of the Irish. Brief History of Change, 1970 – 2000* analizira novije faze irske ekonomske i društvene tranzicije te tvrdi: „Pragmatična nova Irska iskazala je slične sklonosti kao Amerika, a to je da agresivno živi sadašnjost. Kako je Ahern naglasio, to je bolje nego živjeti prošlosti. Ali za razumijevanje budućnosti potrebno je šire shvaćanje onoga što se upravo dogodilo i ocrtavanje krajobraza koji se nezaustavljivo povlači iza nas“ (2007: 188-9). Na takvoj je zamisli Anne Enright ocrtala estetički i tematski dijalog sa prošlošću u ovoj prozi, ali je istovremeno odvažno ocrtala problematične točke irske sadašnjosti. Upozorenje njezine protagonistice Rosaleen, pri samome kraju romana, kako je trebala „bolje pripaziti na ono što se događa“, ali i svijest o „karti poznatih i izgubljenih stvari“ koju Dan evocira u svojim razmišljanjima o

prošlosti, sadrže ne samo literarnu, nego i širu društvenu poruku. Svijest o važnosti onoga što je neizrečeno, ili onoga što je bilo i zauvijek je izgubljeno, u ovome je romanu predočeno formalnom strukturom koja objedinjuje priče iz prošlosti i one iz sadašnjosti, te podjednako lokalne i globalne narative, ali i one pojedinačne i kolektivne. Time je postupkom ocrtała irsku „kartu poznatoga i izgubljenoga“ (203) identiteta, ali i irske sadašnjosti koja preslikava ključne boljke globalnog društva.

Analiza je pokazala kako Anne Enright nema namjeru sasvim se uzdignuti iznad koncepta 'irskosti' i nacionalnog identiteta, već joj je cilj dekonstruirati izmijenjene pojavnosti tih koncepata da bi predočila što danas znači biti Irac i Irkinja u ekonomski preoblikovanom i globaliziranom irskom prostoru. Osim toga, možda i najvažnije, njezine su predodžbe Irske inkluzivne i usklađene s vremenom u kojemu nastaju unatoč još uvijek prisutnim tragovima ruralne prošlosti koji ponekad žele izbiti u prvi plan. Analiza romana *The Green Road* pokazala je i da lokalni identitet i ruralna prošlost mogu biti prisutni u suvremenoj tematici, ali kao modus re-ispisivanja osobnih i kolektivnih identiteta usklađenih sa novijim društvenim konjunkturama. Takvom nastojanju svakako pridonosi odabir globalizirane perspektive koja iz različitih očišta, odnosno iz različitih geografskih lokacija, predočava današnju Irsku, zemlju podjednako kontinuiteta koliko i diskontinuiteta. Konačno, ova je proza dala širok uvid u moduse kojima se danas može preispitivati koncept Irskosti u kontekstu globalne scene na kojoj je irska prisutna već više od tri desetljeća, a naročito u kontekstu liberalne ekonomije kojoj se priklonila i koja je korjenito izmijenila irsku samo-percepciju.

Taj je prijelaz iz „siromašne, pretežito ruralne ekonomije u tehnološki razvijenu, izvozno-orijentiranu velesilu u manje od jedne generacije“ (Prospero, 2018) imao za posljedicu da su neki dijelovi Irske, urbani centri poput Dublina i Corca, krenuli putem munjevitog razvoja, dok su neki ruralni dijelovi ostali netaknuti ekonomskim promjenama što je značilo nostalgичno održavanje nekadašnjeg načina života (Allen i Regan, 2008). Kako je ova analiza i pokazala, u romanu *The Green Road* susreću se 'stara' i 'nova' Irska i realistično se predočavaju kao istovremeno postojanje promjene i stagnacije ili, kako je to opisala Armie (2022), „nedovršeno irsko obračunavanje sa vlastitim kapitalističkim i globaliziranim licima“ (2022: 131).

Ako prihvatimo tezu da je književni narativ moćno sredstvo konstruiranja alternativnih nacionalnih diskursa, onda možemo zaključiti kako je roman *The Green Road* iznimno istančano i temeljito predočio sve mogućnosti toga medija. I dok se književni tekst kao medij posredovanja suvremenosti nudi kao iznimno prilagodljiv medij dijaloga sa svijetom koji ih okružuje, taj se isti medij nameće kao prostor premošćivanja ponora između irske prošlosti i sadašnjosti, ali što je još važnije, i kao prostor mogućih preoblikovanja dominantnih narativa Irske kao nacije na stalnome putu traženja vlastite uloge u globalnim tokovima razvoja.

9.3. Zaključak

Analiza predočena u ovome poglavlju pokazala je još jednu dimenziju subvertivnog predočavanja neoliberalne paradigme u suvremenom irskom ženskom romanu, a s tematskim fokusom na koncept doma i obiteljske ćelije. Korištenje obitelji kao ključne strukturalne jedinice postao je već i prepoznatljiv motiv proze Anne Enright o čemu je i sama progovorila povodom objavljivanja romana *The Green Road*. Autorica je izjavila sljedeće: „Govore kako stalno pišem o obiteljima, ali ja zapravo samo stavljam ljude u tu formu, ili koristim tu formu da bih pisala o dubljima istinama. Više su me zanimali rastanci i povezivanja, razdvajanja i ljubav“ (Clark, 2015: 1). Upravo je te motive postavila kao centralne u romanu *The Green Road*, ali u u *The Forgotten Waltz* pri čemu je u prvome u fokus zanimanja postavila teme odlaska i povratka, kao i globalizaciju Irske, te tabu teme poput seksualnosti i bolesti (AIDS, malarija, karcinom), dok je u drugome raspad obiteljskih ćelija predočen kroz kontroverzni preljub koji vodi do raspada dviju obitelji. Disfunkcionalnost obiteljske ćelije, koja je predočena kao nesavršena struktura, autorica koristi kao sredstvo predočavanja disfunkcionalnosti Irske u suvremenim tranzicijama, ali i za predočavanje Irske u globalnom kontekstu. Obje proze su fragmentirane što ih smješta na granici forme „između reda i kaosa, između jednostavnosti narativne niti i složenosti izričaja što vjerno predočava energiju irske kulture koja se stalno kreće između pola stabilnosti i društvenoga reda i pola sve-prisutnih podjela i društvenih konflikata (Hand, 2011: 9). Iako su njezine proze često opisane kao postmodernističke zbog poigravanja sa različitim narativnim strategijama poput „fragmentacije, metafikcije, parodije,

paratakse, jezične igre i privilegiranja performativnih, pojedinačnih identiteta“ (Bracken i Cahill, 2011: 9), sama Enright svoj je postmodernistički impuls pojasnila potrebom da bude što iskrenija u predodžbama Irske naglašavajući kako „to nije pokušaj da se bude pametniji, to je pokušaj da se bude iskreniji“ (Bracken i Cahill, 2011: 18). U dvije analizirane proze taj se pokušaj očituje u premošćivanju vremenskih barijera između prošlosti i sadašnjosti umetanjem minucioznih epizoda koje čine širu predodžbu socijalnih i ekonomskih previranja u Irskoj unatrag otprilike tri desetljeća. Budući da pri tome Enright zahvaća podjednako u lokalno i u globalno, odnosno podjednako u vremenski strukturirano i fragmentirano, rezultat je duboki i široki zahvat u srce tame irskoga identiteta i u sve ono što čini Irsku i njezine strukturne ćelije, ponajviše obiteljsku, ključnim nositeljima promjena. Iako te proze predočavaju određene društvene pomake prema prosperitetu i blagostanju, određena ružnoća i tama iz prošlosti i dalje snažno pokazuju svoje lice. Iako je društveni napredak ostvaren, on ipak nije izmijenio sve aspekte naslijeđenih irskih problema tako da iza sjajne površine obilja i konzumerizma ipak izbija određena paraliza koja se ogleda u kretanjima protagonista bez nekog jasnog smjera ili u njihovim nedefiniranim postupcima i razmišljanjima. Zajedničko ovim, kao i ostalim analiziranim prozama je da u njima ne nalazimo predodžbe zadovoljstva s pravcem u kojem je društvo krenulo. Samoća, izgubljenost i nejasne ambicije odlikuju sve protagoniste ovih proza. Disfunkcionalni i obeshrabrujući odnosi među protagonistima koji nose teret međusobno prešućenih riječi ukazuju na jedno od ključnih obilježja neoliberalnog subjekta, a to je manjak čvrstih sustava morala i pozitivnih društvenih vrijednosti.

Kapitulacija pred ideološkim okvirima neoliberalizma vidljiva je, kako tvrdi McGlynn (2017) u svim onim „doslovnim, kvantitativnim načinima razmišljanja koje afirmira neoliberalizam – u načinima na koje su irski mediji zabilježili tobožnji nagli skok u književnim reakcijama prvo na ekonomski rast, a onda na ekonomsku krizu“ (2017: 36). Takva statistika koja bilježi količinu reakcija na literarno predočavanje financija i ekonomije rijetko uzima u obzir širi kulturološki okvir unutar kojega treba smjestiti analizirane proze koje su ostale u velikoj mjeri nevidljive *mainstream* kritičarima. To je jedan od razloga zbog kojeg su za analizu odabrane one ženske proze koje propituju usko postavljene ideološke okvire neoliberalizma i koje prokazuju kolaps irskog

društvenog sustava, ili kako tvrdi O'Toole, „lažnu ekonomiju fasade i fikcije“ (O'Toole, 2010: 19).

10. NEOLIBERALNE TEMPORALNOSTI ILI *HOMO ECONOMICUS* U VOLATILNIM VREMENIMA: *Time Present and Time Past* Deirdre Madden i *Tender* Belinde McKeon

Dok smo se u prethodnim poglavljima bavili sagledavanjem modusa književnog reprezentiranja prešućenih aspekata neoliberalne ere u Irskoj, i to prije svega kroz njezine učinke na vidljive prostorne i identitetske čimbenike, posljednje analitičko poglavlje pažnju posvećuje analizi književnih predodžbi intimnih, subjektivnih pozicija subjekta u volatilnim vremenima duga i posjedovanja. Oba djela koja analiziramo u ovome poglavlju, a radi se o romanu *Time Present and Time Past* (2013) autorice Deirdre Madden i *Tender* (2015) Belinde McKeon, predočavaju subjekt s aspekta nepripadnosti neoliberalnom prostoru, odnosno njegov osjećaj izmještenosti iz društvenog konteksta Irske u periodu kada njome dominira visoko apstraktni diskurs financijalizacije. Pri tome, u romanu *Time Present and Time Past* taj se aspekt inkorporira kroz problematiziranje fluidnih vremenskih kategorija potaknutih volatilnošću globalnih financijskih tokova, dok se u romanu *Tender* predodžba iskustva neoliberalnog subjekta temelji na konceptu posjedovanja koje prelazi u opsesiju. Obje autorice posvetile su pažnju predočavanju nesigurnosti subjekta u srazu s društveno nametnutom idejom neizbježnosti koja se u eri neoliberalizma javlja kao obećanje materijalne sigurnosti i stabilnosti. Ono što ove proze čini relevantnima u kontekstu ovoga istraživanja su slojevita i realistična prokazivanja vrlo intimnih trauma i stresova pri čemu sposobnost odlučivanja i reagiranja na sadašnjost postaje problematična u trenutku kada ekonomska previranja upravljaju odlukama i osobnim izborima.

10.1. „Where does it all begin? Where does it all end?“: Problematiziranje temporalnosti u kontekstu neoliberalne dužničke ekonomije

Kako i najavljuju gornja pitanja, kojima započinje i završava roman Deirdre Madden *Time Present and Time Past* (2013), roman propituje problematiku temporalnosti i dijagnosticira tektonske pomake u irskom poimanju novih irskih društvenih i ekonomskih paradigmi. Radi se o suptilnoj, intimističkoj prozi koja propituje zadane vremenske okvire i neke od dominantnih diskursa koji su odredili karakter ekonomskih

i društvenih fluktuacija u Irskoj u zadnja tri desetljeća. Iako ova proza subvertivno gleda na irsku ulogu u osnaživanju neoliberalne doktrine, ona pruža i svojevrsnu utjehu nametnutim diskurzivnim okvirima brzog, trenutačnog vremena jer nudi mogućnost sagledavanja društva kroz usporenu, intimnu optiku koja otvoreno podriva dominaciju „ubrzanja i stalne kronomatske temporalnosti povezane s globalnim financijskim strukturama“ (Mulhall, 2022: 241). Izmjenjujući prošlost i sadašnjost, te usporavajući vrijeme kao način suočavanja s nametnutim društvenim normama, roman *Time Present and Time Past* ističe presudnu važnost književnog teksta u dijagnosticiranju društvenih potresa.

Imajući u vidu rečeno, naš istraživački interes usmjeren je ka detekciji i deskripciji, a potom i ka uokvirivanju pripovjednih strategija kojima se Madden služi u predočavanju irske ekonomske stvarnosti. Razlog bavljenja ovom prozom leži u njegovom intrigantnom paralelnom bavljenju pitanjima od ontološkog značenja unutar sfere financijskog kapitalizma, odnosno o pitanjima granica karakterizacije i reprezentacije. Osim toga, svrha analize je i predočiti načine na koje spisateljica postiže učinak začudnosti pri realističnim predočavanjima 'stalne sadašnjosti' čime ukazuje na fluidnost svih poznatih vremenskih granica i kategorija. Pri tome se autorica fokusira na predodžbe subjektivnih 'mikro-doživljaja' svakodnevice i 'života u vremenu duga' koje predočava kao iznimno poroznu kategoriju u kojoj je sadašnjost uvijek nestabilna i uvijek u dijalogu sa prošlošću i sa budućnošću. Budući da tekst tematizira život u eri financijskog kapitalizma, temporalnost same naracije je nestabilna i ne-linearna jer „prijetnja duga stalno priziva prošlost i nudi obećanje alternativnih budućnosti“ (McClanahan, 2017: 18). Financije i fikcija stoga ovdje ulaze u svojevrsan duel oko vlastite reprezentacijske logike jer roman sažima reprezentacijsku logiku financijskog imaginarija, ali „dodaje dinamiku, usporava ga, proširuje ga, subjektivizira ga, dodaje podatke i povijesnu dimenziju. Roman repositionira logiku financija unutar vlastitih formalnih okvira“ (Shonkwiler, 2017: xxv). Budući da tekstom dominiraju vremenski nestabilni okviri u kojima protagonisti doživljavaju svoju svakodnevicu, njihove pojedinačne reakcije i odnosi također osnažuju učinak začudnosti jer su svi glavni protagonisti predočeni kroz njihov unutarnji, subjektivni doživljaj svijeta koji je predočen kroz oštar kontrast prošlosti sadašnjosti. To dodatno pridonosi dojmu kako predočena, naizgled idealna stvarnost, i nije onakva kakvom se na prvi pogled doima.

Predočavanje nesigurnosti i nestabilnosti irske stvarnosti, koja bi se svakog trenutka mogla raspršiti kao mjehur od sapunice, konzistentno je s vremenom u kojemu je proza smještena, dakle u krhkom vremenu irskog ekonomskog prosperiteta, odnosno u eri prevlasti financijalizacije unutar globalne ekonomije. Stoga su svi odnosi među protagonistima ove proze zapravo uvjetovani vanjskim vremenom u kojemu se odvijaju, s 'vremenom duga', što je u skladu s tvrdnjom Mirande Joseph kako je „dug sastavni dio društvenih odnosa i subjektiviteta“ (Joseph, 2014: 2). Glavno obilježje toga vremena, kako smo ranije naznačili, je ukotvljenost u stalnoj sadašnjosti pa se u romanu *Time Present and Time Past* od samoga početka koristi pripovijedanje u sadašnjem vremenu što mu daje skoro 'dokumentarističku' dimenziju bilježenja obične svakodnevice protagonista dok se kreću unutar zadanih okvira. Međutim, kroz svih osamnaest poglavlja, Madden destabilizira naraciju opetovanim umetanjem sjećanja na prošlost koja se nameće kao ključ za razumijevanje događaja u sadašnjosti.

Osim toga, sasvim neočekivao, šesnaesto poglavlje romana iz melankolije obične svakodnevice obiteljskih odnosa naglo uskače u budućnost i u formi medijskog izvješća, nalik onima kada televizijske kuće prekidaju redovni program zbog 'prijelomnih vijesti', naracija prelazi u budućnost i autorica nam predočava što će se s članovima obitelji Buckley događati nakon što dođe do ekonomskog kraha 2008. godine. Nakon te kraće epizode u formi društveno-ekonomskog izvješća, Madden se u zadnja dva poglavlja romana ponovno vraća u 'sadašnjost', u 2006. godinu, kada Fintan i njegova sestra Martina putuju u potrazi za djelićem zaboravljene obiteljske prošlosti i za slikama djetinjstva u Sjevernoj Irskoj. Do samoga kraja romana protagonisti će se upuštati u intimna putovanja u potrazi za 'izgubljenim vremenom' koje postaje sve značajnije u sadašnjosti kako mehanizmi neoliberalnoga društva očuđuju i destabiliziraju gotovo svaki ljudski odnos i transakciju.

Ovom pripovjedačkom strategijom, kao i čestim ponavljanjem figura poput analepse i prolepse, autorica destabilizira ovu realističnu prozu i proizvodi spomenuti učinak očuđenja kod čitatelja. Ako znamo da je upravo ovakav realistični roman dominantan žanr suvremene irske proze, kako tvrdi i Barros-Del Río (2022), onda možemo tvrditi kako se i ovaj roman svojim formalnim i tematskim smjernicama uklapa u taj okvir. Naime, odlike realističnog romana su, između ostaloga, „primjenjivanje tehnika i strategija modernističkih pisaca, a one uključuju unutarnji monolog i tok

svijesti“, te ono što je dominantan element ovoga romana, a to je „pisanje isključivo u sadašnjem vremenu kroz sveznajući, ali intimni pripovjedački glas“ (*ibid.*: 180). Takvim pripovjedačkim pristupom, Madden trajno dislocira svoje glavne protagoniste iz njihove zadane pozicije postavljajući pred svakog od njih dodatne zadatke probijanja kroz često nedovršene, fragmentirane putanje vlastitih i kolektivnih sjećanja i postupaka. Takvim je strategijama Madden realistično preslikala duh vremena, koji favorizira 'ovdje i sada' pri čemu se prošlost evocira tek kao izmješteno, nostalgичno sjećanje, dok je budućnost nepouzdana i bez ikakve sigurnosti. Uspostavljenje paralela između temporalnosti financija i temporalnosti njihove književne predodžbe može predstavljati i zamku za reprezentacijski aparat realističnog romana koji preslikava logiku financija, kako naglašava i Shonkwiler (2017), jer realistični roman „dijeli mnoge pripovjedne i vremenske strategije kapitalizma pa način korištenja takvih strategija realizma može u konačnici kapitalizmu pružiti samo još jedan alibi“ (2017: xxvi). Prema Shonkwiler, dakle, svijet financija i svijet fikcije ulaze u odnos „suparništva oko primjene reprezentacijskih formi“ (*ibid.*: xxv) što u konačnici ukazuje na špekulativnu logiku koja je dominirala javnim diskursom, a koja je ideju neminovnosti zaduživanja i napretka predočila kao temeljne postulate irske ekonomske preobrazbe.

Za potrebe ovoga istraživanja, ocrtat ćemo užu granicu takvih odnosa i reći kako ovakva 'neoliberalna', realistična proza jest idealan medij za propitivanje špekulativne prirode neoliberalizma jer ona svojim reprezentacijskim aparatom nudi ne samo kritički glas, već i mogućnost promišljanja širega konteksta društvenih okolnosti koje su Irsku u prvim godinama novoga milenija preobrazile u društvo financijalizacije i špekulacije. U tom smislu, smatramo kako ovaj realistični roman, s posebnom pažnjom posvećenom formi kojom predočava suvremeni trenutak, ne može biti sveden tek na svoju dokumentarističku dimenziju budući da isodobno reprezentira i očučuje tu suvremenost. Slično tvrdi i Kornbluh (2014) ističući kako „realistična proza stvara svijet dok istovremeno naglašava njegov umjetni karakter i nepomirljivu suprotnost između stvarnog i umjetno stvorenog“ (2014: 4). Pri tome njegov je konačni cilj stvaranje fikcionalnog svijeta kao ogledala financijalizacije koja oblikuju stvarnu, suvremenu percepciju neoliberalnog subjekta dok se on kreće unutar fluidnih vremenskih odnosa i apstraktnih, dehumanizirajućih okvira koje nameće globalni finansijski kapitalizam.

Takvi su okviri postavljeni u ovoj prozi i za glavnog protagonistu romana, četrdeset-semdogodišnjeg pravnog savjetnika Fintana Terenca Buckleya, uspješnog dablinskog poslovnog čovjeka koji naizgled živi svoj irski neoliberalni san. Fintan je tipičan primjer neoliberalnog uspjeha Irske. Ima unosnu karijeru, često ide na poslovne ručkove, ima slobodu biranja vremena povratka u ured u poslovnom centru Dublina, te ima obitelj s troje djece i skupi dom u elitnom, južnom dijelu Dublina. Budući da odmah na početku romana saznajemo kako je 2006. godina, vrijeme kada Irska i dalje uživa u svom ekonomskom prosperitetu, znakovi toga vidljivi su na svakom koraku. Tako ćemo u već na prvim stranicama, kao da čitamo odlomak iz biografije glavnoga protagonista, saznati realistične, gole činjenice o ovom obiteljskom čovjeku s uspješnim poslovnom karijerom i uređenim obiteljskim životom:

He is a legal advisor at an import/export firm, and a more successful man than he feels himself to be. He has been married to Colette, who is the same age, for twenty-four years. They live in Howth, and they have two sons: Rob, who is studying Business and Economics at University College Dublin; and Niall, who is in his first year of Art History and English at Trinity. They also have a daughter, Lucy, who is seven. (Madden, 2013: 7)

Već od uvodnog paragrafa romana, koji započinje auto-referencijalnim „*Where does it all begin?*“ (7) autorica nas uvodi u vremenski okvir sadašnjosti u kojem ostajemo do kraja romana, ali nam istovremeno otvara formalne i tematske dileme romana, izražene stalnom uporabom kondicionala, koje će unatoč poznatim geografskim toponimima Dublina, stalno upućivati na izmještenost i dislociranost predloženih zapleta. Tako prvi paragraf romana predočava prizor upravo završenog, ne baš uspješnog, poslovnog ručka u otmjenom restoranu. Unatoč predloženom kontekstu, tu scenu možemo sagledati i kroz špekulativnu prizmu kao niz drugačijih, alternativnih događaja koji su možda prethodili ili uslijedili. Tako scena praznog stola za kojim se odvijao poslovni susret sa skupim ručkom istovremeno prokazuje pretjerivanje u eri prosperiteta, ali jezovito najavljuje kraj svega toga („*before the ruins of a good lunch*“), koji će u stvarnosti i uslijediti za nepune dvije godine:

Where does it all begin? Perhaps here, in Baggot Street, on the first floor of one of Dublin's best restaurants, on a day in spring. It seems as good a place to start as any. Fintan is sitting at a table before the ruins of a good lunch, with crumbs on the tablecloth and empty wine glasses, together with half-empty bottles of mineral water, both still and sparkling. There are two tiny coffee cups on the table, and a crumpled white linen napkin discarded on the place opposite. One might imagine that a disgruntled lover has just flounced off, but Fintan, as faithful as Lassie, is not that kind of man. His lunch companion has

been a business associate and the encounter has not gone well; it has been both strange and unpleasant.
(Madden, 2013: 7).

Gornji prozor daje naslutit skori krah jedne ere blagostanja u kojoj je scena očito naprasno prekinutog blagovanja u „jednom od najboljih dablinskih restorana“ s „bijelim platnenim ubrusima“ predodžba krhkosti jedne ere koja je za Irsku, unatoč prosperitetu, bila „podjednako čudna i neugodna“. Prizor zadovoljenja velikih apetita, koji se odvija u toj ekonomski još uvijek stabilnoj 2006. godini, upotpunjen je autoričinim ironičnim tonom koji odaje dojam zaigrane znatiželje umanjujući tako dramatičnost trenutaka koji postupno dovode do neočekivanih, bolnih ili tragičnih završetaka. Madden se ovdje, kao i tijekom cijeloga romana stalno poigrava s vremenskim kategorijama ukazujući na njihove krhke konture. Vrijeme prošlosti i vrijeme sadašnjosti, baš kako i sam naslov romana upućuje, u ovoj su prozi u stalnom suživotu jer se sjećanja protagonista stalno miješaju u sadašnji doživljaj svijeta i remete stabilnost mikro-svemira u kojemu se protagonisti kreću. Iako se protagonisti kreću prepoznatljivim lokacijama Dublina, autorica tek ovlaš predočava bogatstvo i ekonomski uzlet društva te 2006. Nailazimo na prizore Fintanova nesvakidašnjeg prekida ustaljene rutine poslovnog dana i odluke da produlji pauzu za ručak šetnjom suncem okupanim Dublinom:

He walks up Baggot Street, up Merrion Row, past offices and busy shops, past other restaurants full of patrons like himself, businessmen in suits. (Madden, 2013: 8)

Toga proljetnoga dana 2006., kada Fintan odlučuje da se neće odmah nakon poslovnog ručka vratiti u ured, započinje naracija premrežena skokovitim, ne-linearnim vremenom na relaciji prošlost-sadašnjost koja odaje buđenje svijesti o volatilnosti vremena, ali i o čvrstim uzročno-posljedičnim vezama na toj vremenskoj niti. Svojevrna opsesija starim fotografijama, koja će Fintana uvesti u paralelni svijet zamišljanja neke drugačije sadašnjosti, ali i mogućih budućnosti, započinje njegovim promatranjem starih fotografija Dublina u otmjenoj slastičarnici pored Stephen's Green parka. Stare fotografije predočavaju prepoznatljive gradske lokacije, ali s prizorima ljudi i prijevoznih sredstava koji djeluju nestvarno u odnosu na njegovu stvarnost te 2006. godine. Tu se u naraciji stvara prvi u nizu rascijepa između onoga što se predočava i samoga procesa predočavanja. U donjem odlomku vidimo kako Fintan po prvi puta u romanu promišlja pitanje vlastite percepcije stvarnosti koja ga okružuje i one koja je predočena na starim fotografijama. Lokacije su prepoznatljive, ali društveni okviri i

ideologije potpuno su drugačiji. Dok u njegovom neposrednom okruženju dominira konzumerizam, hedonizam, ali i izoliranje na temelju osobnih odabira (pušači sjede na terasi jer nije dozvoljeno pušenje u zatvorenome), dotle ljudi u tom davnom vremenu zaustavljenom na starim fotografijama stoje stisnuti u pretrpanim tramvajima, u velikim skupinama, nasmiješenih lica i bezbrižni. Stare fotografije na taj način postaju sredstvo kojim Madden postiže premošćivanje jaza između stvarnosti i slikovne predodžbe, ali i sredstvo kojim se služi da ukaže na mogućnost da je stvarnost koju Fintan živi alijenirajuća u odnosu na onu koja mu je predočena na fotografijama staroga Dublina s početka 20. stoljeća:

From where he chooses to sit, Fintan can see out into the street, to the little wooden terrace where smokers sit. He can also see a wall hung with black-and-white photographs of Dublin at the start of the twentieth century. There is the famous one of the train accident at Harcourt Street Station, the locomotive slammed right through the wall, and out to the other side, like a toy that angry child had broken in a rage; and there are pictures of streets Fintan himself has recently walked, of the Green itself, but peopled here with citizens in long, awkward dresses and bustles, kitted out with parasols and hats. There is pop music on the radio, one of the FM stations with chatty DJs to cheer people up, to get them through the day, to distract them with things they will immediately forget. (Madden, 2013: 9)

Oštrim prijelazom u naraciji, između nostalgčnosti prizora na starim fotografijama i ispraznosti onoga što se događa u ambijentu u kojemu se Fintan nalazi, Madden propituje temporalnost i kompleksnost reprezentiranja koja nikada nije stabilna i koja je uvijek kooptirana subjektivnim dojmom onoga što je predočeno i onoga što je u stvarnosti percipirano. Već u narednim rečenicama Fintan se odmiče od reprezentirane prošlosti sa fotografija i postaje svjestan prosperitetne sadašnjosti u kojoj živi i u kojoj novi gradski vlak juri dablinskim tračnicama vozeći putnike u poželjne, elegantne dijelove grada:

Out on the street, beyond the wooden deck, the Luas slips past, a sleek and silver tram, almost futuristic in spite of its quaintly chiming bell. Fintan finished his coffee and cake, It's time to go back to the office. (Madden, 2013: 10)

Kroz daljnju naraciju Madden se vraća sličnoj auto-refleksivnoj problematici reprezentiranja stvarnosti ukazujući na sve snažniju ulogu dužničke ekonomije neoliberalizma u subjektivnom shvaćanju suvremenoga, ali i prošloga, 'staroga' svijeta. U ovakvim je segmentima naracije Madden predočila problem dvostruke vremenske

dislociranosti neoliberalnog subjekta. Naime, poveznice koje stvaramo između stvarnoga i reprezentiranoga, putem bilo kojeg medija, bio on slikovni ili tekstualni, izazivaju osjećaje izdvojenosti i nadrealnosti jednako kao što to mogu izazvati stvarni neoliberalni mehanizmi dužničke ekonomije koja je u potpunosti oslonjena na apstraktne predodžbe i neobuhvatljivu financijalizaciju cjelokupnoga poznatoga svijeta. Dislociranost i alijenacija neoliberalnog subjekta od njegove neposredne stvarnosti tako postaje jednako moćna kao i kada taj isti subjekt percipira reprezentiranu stvarnost iz druge vremenske dimenzije. Upravo u takvim temporalnim odnosima skriva se tekstu inherentna meta-fikcionalnost na kojoj se temelji čitava realistična reprezentacija obitelji Buckley. Flannery (2020) će također naglasiti kako „u kontekstu keltskog tigra i globalnog financijskog kraha iz prošloga desetljeća, pažnja koju Madden pridaje vezi između stvarnosti i reprezentacije stvarnosti, kao i eksplicitna auto-referencijalnost teksta, u prvi plan iznose pitanja vezana uz reprezentacijske politike financijskog kapitalizma“ (2020: 8).

Neočekivano, upravo je Fintanova autoritarna majka Joan jedina koja je zainteresirana za sve teme koje oblikuju irsku svakodnevicu pa, za razliku od ostatka obitelji, pomno prati ekonomske vijesti u dnevnim novinama. Njezine zajedljive primjedbe o krhkosti trenutnog ekonomskog prosperiteta daju naslutiti da je ona jedina u cijelome romanu koja o tome razmišlja i koja predviđa urušavanje te nestabilne stabilnosti sadašnjosti. U ovom odlomku Joan razmišlja o jazu između njezine percepcije stvarnosti i opće društvene percepcije koja je u to vrijeme još uvijek u fazi poricanja neodrživosti ekonomskog prosperiteta:

There's no point talking to Beth about topics that really interest Joan, such as the economy. She reads every last little article in the business pages of *The Irish Times* and is convinced that the good times are going to end, and sooner rather than later. Anybody should be able to see it coming, she thinks. The problem is that people don't want to know, they want to think that the money will keep flowing forever.

Well, they're in for a shock. (Madden, 2013: 11)

Unatoč jasnoći i oštini ovih razmišljanja koja dolaze od osobe nevične poslovnom životu i bez stručna znanja o financijskim transakcijama, jasno je kako je autorica svjesno odabrala baš takav lik, vječno nezadovoljan svojim i vlastitim odabirima, da uputi kritičku strelicu prema sustavu koji je stvorio takav ekonomski poredak. Kroz Joan autorica poručuje kako bi se krhkost i prolaznost sadašnjosti morala ticati baš

svakoga, ukazujući na svojevrsnu multi-linearnost predočenih vremenskih kategorija. Ovo će doći do izražaja nešto kasnije u istome poglavlju kada samodopadna i pomalo isključiva Joan razmišlja o ispravnosti vlastitih životnih odabira. U takvim se trenucima, Madden obraća temi uvjetovanosti izbora i nerealiziranih alternativa današnjem životu pri čemu osobno i privatno uvijek kontekstualizira u širi okvir javnoga i društvenoga. Stoga će na više mjesta u romanu upravo lik Fintanove majke Joan, koja je oko sebe ocrtala nepristupačnu auru obrambenih mehanizama prema ostatku obitelji, biti lik koji će osvijestiti krhkost i volatilnost vremena i međusobne spone prošlosti i sadašnjosti. U jeku opreza prema crnim slutnjama o skorom krahu uspješne 'tigrovske' ekonomije, Joan šeće ulicama Dublina uživajući u samoći i u prizorima društva prosperiteta i materijalne sigurnosti na svakom koraku. Unatoč svijesti o pozitivnim promjenama koje je Irskoj donio neoliberalizam, te o neograničenim mogućnostima koje suvremene žene imaju, za razliku od djevojaka u njezinoj mladosti, Joan je rezervirana prema svim tim promjenama koje zamjećuje oko sebe i ostaje hladno distancirana prema mogućnosti vlastitog prihvaćanja neograničenog konzumerizma i luksuza. Svjesna je prolaznosti takvoga načina života, ali ipak se prepušta uživanju u 'trajnim' simbolima ekonomskog blagostanja 'koje vrijeme ipak neće pregaziti'. Iako je već u trećoj životnoj dobi, u sedamdesetima, „iako može proći kao žena u kasnim šezdesetima“ (12) i iako su njezino odrastanje te period djevojaštva vezani uz sasvim drugačije društveno-ekonomske ideologije u Irskoj, Joan je u periodu ekonomskog blagostanja Irske samosvjesna žena. Ona svoj identitet sada, po prvi puta, živi kroz svoju fizičku pojavnost koja joj omogućuje uživanje u nadmoćnosti pozicije nekoga tko ne mora više raditi za novac, ali svejedno može sebi priuštiti prestižne simbole irskoga potrošačkog društva. Ovo je ilustrirano i u odlomku koji predočava Joan kako uživa u šetnji otmjenim centrom grada okružena živošću i bukom Dublina koji pršti poticajima na potrošnju. Njezin odraz u brojnim staklenim stijenkama koji su sastavni dio te konzumerističke meke, kao i osjećaj ugone i samopouzdanja koje joj pruža pogled na samu sebe usred sjaja i glamura luksuznog trgovačkog centra, još je jedan trenutak u kojemu Madden ukazuje na volatilnost reprezentacije i krhkost vlastite predodžbe unutar konzumerističke mašinerije unutar koje predmeti i ljudi „brzo zastarijevaju“:

She goes into Brown Thomas and walks through the glittering cosmetics hall, where girls in black dresses and high heels attempt to spritz her with the latest expensive new perfume. Skinny Minnies all of them,

and wearing far too much make up, they remind Joan of Martin at the same age. It isn't a happy thought. She sweeps imperiously past them and heads for the escalator. Joan finds herself reflected in mirrors everywhere. She's a handsome woman, big boned, with strong features, and she takes pride in her appearance. Although she's in her seventies now she could pass for late sixties. A snappy dresser, she's looking today for a new suit for the spring, something that will take her on through to the summer. She likes classic, rather formal clothes, Basler, Jaeger, things that don't date. (Madden, 2013: 12)

Madden već u ranijim odlomcima aludira kako na nestabilnost vremenskih kategorija unutar neoliberalne ideologije, tako i na prikrivenu želju da takva ideologija potraje. Naime, svi njezini protagonisti, prije svega supružnici Fintan i Colette, ali i njegova majka Joan i sestra Martina, vlasnica modnoga dućana, jako se dobro snalaze u toj 'novoj' ekonomiji. Međutim, iako smo već ranije u tekstu saznali da je Joana sigurna kako takva irska ekonomija mora uskoro doživjeti kolaps jer je zasnovana na neodrživim modelima pretjeranog zaduživanja, u gornjim odlomcima vidimo kako je neoliberalna konzumeristička kultura potpuno kooptirala i nju. Kako zamjećuje Flannery (2020), „čvrsto zasnivanje irskog ekonomskog rasta na režimima duga i kreditiranja znači da je možda postojala 'volja' da se održi period ekonomskog rasta, ali nad tim je periodom ipak visjela prijetnja suočavanja sa stvarnošću i prijetnja vraćanja dugova“ (Flannery, 2020: 14). U skladu s time, Joanina kontinuirana auto-refleksija o vlastitom položaju u sadašnjoj društvenoj konstelaciji, ali i stalna razmišljanja o mogućim alternativnim životnim putevima kojima nije kročila, skreću nam pažnju na ideju 'mogućih ishoda' kao na jednu od ključnih tematskih i formalnih obilježja romana. Naredni odlomak ilustrira jedno takvo propitivanje alternativa, pri čemu je jasno kako je eventualni drugačiji put za ženu u Irskoj njezine mladosti bio ograničen ekonomskim okvirima:

As she drinks her tea, she remembers the Trinity girls that she'd seen on Grafton Street earlier. Did they know how lucky they were to be at university? Joan would have given anything to have gone to college, but her father hadn't believed in education for girls. Business, politics, education, law, even: Joan would have loved to study any of those subjects, and she'd have had the brains for it, too, for she'd been a smart young woman.

What if my life had been different? She wonders now, gazing into her tea cup and staring at the leaves as if trying to predict her own future instead of reassess the past. What if I had never married? But in those days the only way for a woman to be respected was to get a ring on her finger.

(Madden, 2013: 13)

Kontinuitet vraćanja na slično samo-propitivanje alternativnih puteva prisutno je kod cijeloga niza protagonista pa će, pored Joan i njezinoga sina Fintana, isto propitivanje proći i njegova supruga Colette i njegova sestra Martina koja se bori sa zakonima neumoljivog tržišta kao vlasnica dućana rijetkih modnih brendova u ekskluzivnom kvartu Dublina. Colette, iako nema ulogu na tržištu rada, predana je majka troje djece i supruga čiji se život vrti oko njezine obitelji i nastojanja da svi odnosi unutar nje ostanu zauvijek stabilni. Strah od gubitka te stabilnosti ipak je prisutan kod svih starijih protagonista romana pa će tako Fintan, jednoga subotnjeg poslijepodneva u proljeće te 2006., na putu u posjet svojoj majci, i uslijed višemjesečnog samo-propitivanja vlastitoga života, zamišljati kako bi njegov život izgledao da u njemu nema njegove supruge Colette:

Fintan is deeply grateful to Colette for having bought the fish and the flowers. He thinks now of what his life would be without Colette, and has a sudden vision of himself walking around with no head, an image as compelling as it is ridiculous. (Madden, 2013: 65)

Životi koji su predočeni u ovoj realističnoj prozi, unatoč prividnome, krhkome dojmu stabilnosti stvarnosti koju žive, ipak su kroz cijeli roman zasjenjeni mogućnostima življenja nekih drugačijih života koji su se mogli dogoditi uslijed drugačijih ili pogrešnih odabira u bilo kojem trenutku života. Ta pripovjedna strategija ima za cilj ukazati na problem aktivne uloge subjekta u oblikovanju vlastite sudbine u okolnostima kada zakoni neoliberalne ekonomije upravljaju sudbinama nacija i pojedinaca. Madden zapravo u prvi plan pozicionira pitanje osobnog autoriteta i autonomije subjekta koji u eri neoliberalizma (ne)upravlja vlastitom sudbinom, a to je ujedno i temeljna narativna okosnica teksta. Pažnja koju autorica pridaje promišljanjima protagonista o njihovim mogućim životnim odabirima koji su u bilo kojem trenutku mogli izmijeniti njihove osobne sudbine zaista je odraz realnih promišljanja o mehanizmima temporalnosti u eri ekonomskog prosperiteta Irske.

Problematiziranje temporalnosti javit će se i kada roman daje naslutiti kako se već u proljeće te 2006. javljaju prve naznake nestabilnosti trenutnog ekonomskog poretka. Nakon njegovih lutanja Dublinom i vizija prošlosti koje ga opsjedaju sa starih fotografija koje zamjećuje u svim interijerima kojima se kreće, Madden predočava vremensku nestabilnost i skorašnji krah ekonomije i kroz neodređene slutnje koje se

Fintanu javljaju kao stvarne, fizičke smetnje. One se intenziviraju dok boravi u svome uredu na vrhu jednoga od poslovnih nebodera koji uokviruju dablinski horizont. Njegova iznenadna zaokupljenost prošlošću i starim fotografijama tako postupno prerasta u duge dnevne pauze od hladne stvarnosti koja ga okružuje. Posao mu više ne pruža zadovoljstvo, poslovni sastanci završavaju iznenada i neugodno, a prisutnost kolegice koja nametljivo ulazi u njegov ured s novim poslovnim zadacima postaje mu odbojna. Fintanove misli okreću se, svakim danom sve intenzivnije, apsurdnosti svega što zamjećuje kao materijalne znakove ekonomskog blagostanja društva:

Fintan is sitting at his desk in work. His office is on the top floor of the block near the river, and he can see all the cranes on the skyline. There are the names of construction companies fixed to them, and they turn slowly. Fintan feels ill. No, he thinks, not ill, for that would imply a simple cause and a simple cure: a tension headache and paracetamol; a stomach upset from something he has eaten. He is not sick, but a phrase turns in his mind and he cannot deny it, nor understand why it should be the truth, but there is no getting away from it: *There's something wrong with me*. He feels uneasy and anxious, yes, he is in the grip of a deep anxiety and he has been so for some time now. He cannot identify what is causing it and he doesn't know how to cure it. He has a pain in the pit of his stomach that he knows comes from no physical cause, and he feels a kind of free-floating guilt about everything and nothing. (Madden, 2013: 29)

Fizičke manifestacije vanjskih pritisaka i osjećaj anksioznosti i neobjašnjivog osjećaja krivnje koju ne može precizno locirati prate Fintana kroz cijelu naraciju, a naročito kada se kreće prostorima i lokacijama Dublina koji obiluju znakovljem ekonomskog blagostanja i poslovne aktivnosti. Potreba bijega od iznenadnih i nejasnih manifestacija nelagode urbanim prostorom donekle se umanjuje kada ulazi u mirniju, zelenu oazu Dublina, Stephen's Green, izoliranu od gužve i stalnih interakcija s drugim ljudima. Pastoralni pejzaž potpuno odudara od poslovnog i trgovačkog središta grada pa Fintan šeće skoro snovitim krajolicima zaboravljene romantičarske prošlosti:

But today he feels sufficiently bothered and dispirited not to want to go to work immediately. He sees Stephen's Green ahead of him and decides that he will go in there for a moment to clear his head. Fintan crosses the road and enters behind the statue of Wolfe Tone. He walks along the lovely alley of lime trees and then turns towards the water. Up on the humpbacked stone bridge he loos left, to where a lone mallard is dragging a vast triangular wake across the still surface of the pond. There are more birds on the other side of the bridge, mallards, and moorhens and swans. (Madden, 2013: 9)

Fintanovo psihičko i fizičko isključivanje iz kaotičnog grada i bučnih lokacija na tren predstavlja čin iskupljenja za ono čemu ni sam ne zna uzrok, ali što uzrokuje osjećaj „da

nešto s njim nije u redu“. Autoričin nagli zaokret od urbanoga prema pastoralnome iščitavamo u kontekstu šireg društvenog okvira odgovornosti za srozavanje irskoga morala i za zaokret ka materijalizmu i konzumerizmu, te udaljavanju od prostorom uvjetovanog identiteta. Ovakve dihotomije urbano-ruralno, prostor-mjesto nastavljaju se i dalje kroz čitavi roman čime autorica destabilizira baš svaki odnos i svako promišljanje stalnosti i sigurnosti. Tako već u nastavku istog odlomka, Fintan zamišlja kako će uskoro dovesti svoje najmlađe dijete, kći Lucy, da hrani ptice u parku poput djece koju vidi oko sebe u tom trenutku. Međutim, čim se njegove misli okreću želji da joj kao otac stvori trajna sjećanja koja će joj ostati usađena do odrasle dobi, Fintan doživljava emocionalnu blokadu jer u tom trenutku nije u stanju vizualizirati svoju kći kao odraslu osobu. Ta opsesija smještanja kćeri u nekakav oblik sigurne, provjerene budućnosti kasnije će se kroz još jednu Fintanovu viziju ipak realizirati u jednome od posljednjih poglavlja, u neočekivanom zaokretu naracije iz odnosa sadašnjost-prošlost prema budućnosti. Osim toga, progone ga sjećanja na to da nije želio treće dijete i da ga je razočarala neplanska Colettina trudnoća s Lucy. Kroz čitav niz prizora u romanu, Fintan će bezuspješno pokušavati iskupiti vlastite negativne osjećaje prema kćeri iz vremena prije njezina rođenja, a stalni osjećaj da ga prošlost na određeni način proganja u sadašnjosti manifestirat će se i kroz spomenutu opsesiju starim fotografijama i poviješću fotografije kao umjetnosti. Odnos na relaciji otac-kći prerasta u još jedan u nizu odnosa koje Madden dekonstruira kroz problematičnu temporalnost sadašnjosti.

Children are feeding them bread and as Fintan watches he thinks of his own daughter Lucy. Lucy, whose conception he had resented, whose birth he had dreaded, and whom he loves (he can admit this only to himself) more than anyone else in his life. He will bring Lucy here so that she too can throw crusts to the birds. He will take her to the playground in the Green; he will point out squirrels in the trees; he will lay down memories for her to enjoy in the years ahead, like fine wines maturing in the cellar. But when he tries to visualise Lucy as an adult, as the woman he will savour these memories, he cannot do it. All he can see is a pearly mist: something like ectoplasm. (Madden, 2013: 9)

Fintanova čvrsta namjera da učvrsti svoj položaj u budućnosti, odnosno u životu svoje kćeri izražena je anaforičnim ponavljanjem *'he will'* kojim autorica ponovno premošćuje vremenske kategorije iz sadašnjosti prema budućnosti iako ih odmah potkopava korištenjem poredbe s finim vinima koji prolaze kroz proces maturacije u hladnim podrumima. Fintanova projekcija prema budućnosti ovime je dodatno destabilizirana jer

se naglo preobrazila iz očinski intimne i tople u hladnu, distanciranu i posve nesigurnu. Madden i ovime poručuje kako je svako nastojanje da se vremenske kategorije učvrste i stabiliziraju osuđeno tek na pokušaj. Fintanovo propitivanje vlastite uloge u sadašnjosti i iznenadni zaokret ka zamjećivanju stvari i predmeta kojima ranije nije pridavao pažnju, daju naslutiti skorbu preobrazbu, kako osobnu, tako i kolektivnu. Ona će stići u obliku ekonomskog kraha i recesije koja će izbrisati sve ovdje još uvijek prisutne tragove uspješne sadašnjosti. Stoga će Fintan u u jednoj od svojih šetnji Dublinom (ovo je svojevrsna posveta Jamesu Joyceu i *Uliksu*) sve intenzivnije primjećivati kako neke poznate stvari dobivaju nova značenja. Primjer je i sljedeći odlomak koji opisuju prizor u slastičarnici u kojoj naručuje kavu i kolač od mrkve. Naizgled običan trenutak uživanja svim osjetilima pretvara se u još jedno autoričino propitivanje označitelja i označenoga:

The waitress brings the coffee. The cake, which he now opens and starts to eat, is packaged in a small cardboard sleeve, the whole thing wrapped in cellophane. On one side are the words 'A Sweet Treat' and on the other 'A Carrot Cake'. As Fintan drinks his latte, he listens to the music and gazes absentmindedly at the words 'Carrot Cake' until all meaning drains out of them. The letters are just shapes, random and arbitrary, and have no connection to what they describe. They might as well be written not just in a foreign language but in a different alphabet [...] Fintan is aware that this kind of thing is not so unusual, that pretty well everyone has had this experience of looking at a word somewhere until the meaning detaches from the word itself [...] But it isn't just words and language that are becoming strange to him, it is objects too. [...] What rattles him is that this is the second time today that such a thing has happened. When he had been having lunch, at a certain point he had stopped hearing, or indeed listening to what his companion was saying. The other man had stopped being a person with whom Fintan was communicating, and had become instead a kind of phenomenon which he was observing. (Madden, 2013: 10)

Ovo je jedan od prizora u romanu u kojem je doživljaj stvarnosti zamijenjen neočekivanim i pomalo zloslutnim promišljanjima Fintana Buckleya o stvarnom značenju prizora koji ga okružuju i koji u njegovom podsvjesnom pokušaju bijega od ispraznog konzumerizma poprimaju nadrealna značenja ili se potpuno prazne od svakoga značenja. U takvim trenucima Madden zapravo propituje stabilnost svih naizgled stabilnih struktura društva, uključujući jezik, dom i posao kojim se bave. Autorica time ukazuje na fluidnost i krhkost odnosa unutar modernoga svijeta. Ti odnosi uključuju dihotomije na relaciji stvarnosti/reprezentacije stvarnosti, vremena/novca, osobnoga/kolektivnoga identiteta ili pak prošlosti/sadašnjosti. Oni

doživljaju vrhunac u onim dijelovima romana u kojima Fintan proživljava nadnaravne vizije u obliku svojevrsnih tranzicija iz materijalističke i konzumerističke sadašnjosti u zamišljenu, nostalgijom obojanu prošlost. Fintanovi iznenadni zaokreti ka prošlosti postaju sve intenzivniji kako naracija napreduje prema kraju, te se mogu interpretirati kao znakovi rastuće alijenacije pojedinca od društvenog konteksta koji ga sve više guši. Ti zaokreti uvijek započinju na javnim mjestima, zapravo na mjestima koja su simboli potrošnje, hedonizma i konzumerističke kulture općenito. Kako njegove vizije i njegova zamišljanja mogućih drugačijih ishoda životnih odabira postaju sve češći i sve kompleksniji, tako saznajemo da su zapravo započeli u tom restoranu u kojem je trenutak poslovnog neuspjeha i otuđenje koje je osjetio sjedeći za praznim stolom, bio svojevrsni okidač za podsvijest koja ga vuče natrag i udaljava od isprazne i psihički zahtjevne svakodnevice. Tako i naredna dva odlomka također ilustriraju ambivalentni odnos društvenog pritiska uspjeha i potrebe za bijegom od takvih pritisaka:

He has eaten seabass, that most fashionable of fish, but, distracted by the obstinacy of the other man, he has not particularly enjoyed it. He feels irritated too, because when the waitress brought dessert menus his companion had waived them away even though he, Fintan, was the host. [...] Instead of solving problems with the help of hospitality, as he had intended when arranging the lunch, it has further complicated and compounded the difficulties. He eats the chocolate almonds that came with the other man's coffee. It is Ireland in the spring of 2006 and failure, once an integral art of the national psyche, is an unpopular concept these days. (Madden, 2013: 7)

What rattles him is that this is the second time today that such a thing has happened. When he had been having lunch, at a certain point he had stopped hearing, or indeed listening to, what his companion was saying. The other man had stopped being a person with whom Fintan was communicating, and had become instead a kind of phenomenon which he was observing. It was as if the air had thinned out and the man was like something that had dropped out of the sky. [...] Maybe it was something of the contrast between his companion's imperfect body and the expensive details of his attire that had triggered all of this. And all the time he was staring at him the man was talking, about what Fintan had no idea. He couldn't even hear him properly; it had been like watching a film with the sound turned down. (Madden, 2013: 10)

Suvremenost i modernost tih javnih mjesta koji postaju mjesta očuđenja i želje za bijegom, zajedno sa nizom sitnih materijalističkih simbola poslovnog uspjeha i napretka, umrežavaju se da bi predočili kako Fintan sve intenzivnije postaje strancem u

vlastitom okruženju. Tome svjedoči i jedna od scena u Fintanovu uredu u kojemu se on sve više povlači od uobičajenih poslovnih obaveza radnoga dana i kriomice promatra stare fotografije neznanih članova obitelji na ekranu računala skrivajući svoju opsesiju od nametljive kolegice Imelde koja od njega očekuje uobičajenu ažurnost u poslu:

'Who's that?'

'I don't know.' Imelda has caught him out. Fintan minimises the image on his computer screen, but she'll have none of it.

'Put that up again; let me see it.' He does so, reluctantly, and they both look at the photograph that appears. It shows a woman in a blue dress of the style of the early twentieth century, standing by a white gate.

'She's not in costume', Fintan says. 'It's a real colour photograph from a hundred years ago.'

'Amazing', Imelda says, bending over the computer and staring at the picture. 'I didn't know you were interested in photography.'

'I am a bit, yes', he says, trying to sound offhand. [...] She remembers then the reason that brought her in to see Fintan in the first place: she wants to collect some documents relating to an important meeting which is to take place the following day. She says she'll read over the papers and come back soon to discuss them with him; and with that she leaves the room. He should get back to work again once she's gone, but he doesn't. He stares at the woman in the blue dress and thinks about everything that has happened to him recent weeks. The hallucinations and strange shifts of perception are still occurring [...] He is sensible these days to an immense pathos in life, and finds himself fervently hoping this awareness will never again leave him. (Madden, 2013:75-76)

U takvim trenucima nastaje nepremostivi jaz između Fintana i njegova materijalnog okruženja. Alijenacija je sve intenzivnija što snažnije prodire u svaki kutak njegove svakodnevice destabilizirajući sve njegove obiteljske i poslovne vrijednosti izgrađene tijekom zadnjih dvadesetak godina, odnosno od kada je Irska i službeno kročila putem neoliberalne ekonomije. Nagli zaokret u naraciji događa se u šesnaestome poglavlju u kojemu Madden putem svojega sveznajućeg pripovjedača, koristi jednu naizgled mirnu dablinsku noć sredine 2006. godine u kojoj „nitko u obitelji nema problema sa snom večeras: Fintan i Colette, Rob, Niall i Lucy, Martina, Beth i Joan“ (2013: 78) da bi iz vremenskih odnosa prošlost-sadašnjost naglo, i samo u ovom poglavlju, faktografski pojasnila što će se uskoro događati s članovima obitelji Buckley kada nastupi recesija u Irskoj o kojoj oni u tom trenutku ne mogu niti sanjati. Tako saznajemo kako su prošla tri

mjeseca od kada smo na početku romana upoznali Fintana u onom dablinskom restoranu u kojem je ostao sjediti nakon neuspjelog poslovnog ručka. Autorica nas oprezno upozorava kako je već dovoljno pažnje posvećeno prošlosti i kako bi sada trebalo nešto reći i o budućnosti koja će promijeniti obitelj Buckley. Opet se direktno referirajući na stvarne, dokumentirane i vrlo dramatične događaje koji su se dogodili jedne noći kada je irska vlada spasila tri najveće irske banke od potpunog kraha i to financijskom injekcijom novca poreznih obveznika.

Naracija u glagolskom vremenu prezenta fiksira događaje u 'sadašnjosti', ali daje naslutiti cikličnost takvih ekonomskih zbivanja kroz povijest. Kada naracija krene u smjeru kronologije onoga što će se dogoditi u rujnu 2008. godine i kasnije, naracija se prebacuje u glagolsko vrijeme futura. Time Madden još jednom problematizira volatilitnost svih vremenskih kategorija i podriva diskurs sigurnosti i stabilnosti kojeg neoliberalna ideologija postavlja u prednji plan dužničke ekonomije. Ton naracije je i dalje lišen dramatičnosti, a odlikuje ga prikrivena ironija („ministri će biti probuđeni iz sna da bi nazočili ovom povijesnom događaju“), a koja usmjerava pažnju čitatelja na krhkost svega što je Irska gradila u prethodnim desetljećima i na apsurdnost tijeka događanja koji su uslijedili kada su kriza, te vladino rješenje za kontrolu krize banaka, obznanjeni javnosti. Madden u tom trenutku iz realističnog pripovijedanja naizgled nevažnih, subjektivnih percepcija irske stabilnosti do 2008. godine prelazi u novinski ogoljeno izvještavanje o kronologiji zbivanja:

Some three months have passed since first we met Fintan, sitting gloomily in a restaurant, eating chocolate almonds. In the course of that time much consideration has been given to the past, and so we should, perhaps, give some thought to the future.

What is going to happen in Ireland at the end of the first decade of the twenty-first century has been so exhaustively been reported upon elsewhere as to not need significant comment here: suffice it to say that the years of prosperity through which people have been living is followed now by a spectacular economic crash. It is perhaps interesting to note, in light of Fintan's recent thoughts, that one of the first in a series of dramatic events, as everything begins to unravel, will take place in the middle of the night, namely the bank guarantee. All the citizens of Ireland will be asleep. Government ministers will have to be woken from their beds to go and take part in this historic event. The people of Ireland, including Fintan and Colette, will wake one morning some two years hence and, turning on their radios, will be stunned to discover that during the night the heads of all the major banks have gone to the government and obliged it to honour all the banks' considerable debts. People will think they must be imagining things; that they

must be still asleep and dreaming, but no: it is a fact. It will soon become apparent that the banks were mendacious in their dealings with the government on that night, and that their debts are far greater than was then admitted to. Things get worse and worse, leading a couple of years later, at the end of the decade, to the intervention of the external agencies and the loss of economic sovereignty. This would be traumatic for any democracy, but is felt particularly keenly in Ireland, given its history. (Madden, 2013: 79)

Na tragu eksperimentalne književnosti koja egzistira na propitivanju žanrovskih ograničenja, ova proza predočava više razina nestabilnosti koje su inherentne neoliberalnoj ideologiji kao vladajućoj paradigmi u modernim ekonomijama. Od početka se daje naslutiti da sve alternative i drukčije ishode suvremeni neoliberalni subjekti mogu tek zamišljati jer su upravljački konci sudbina pojedinaca, ali i čitavih nacija, kako Madden jasno naglašava, potpuno u rukama neoliberalne ekonomije i dereguliranih tržišta. Vremenske kategorije predočene su kao krhke i volatilne, podložne mijenama koje diktiraju tokovi apstraktnih financija koje djeluju mimo poimanja običnoga pojedinca. Iako su se glavni protagonisti kroz cijeli roman kretali na granici između prošlosti i sadašnjosti, zamišljajući alternativne živote u drukčijim okolnostima, u ovome poglavlju autorica naglašava kako je ekonomski krah Irske dotaknuo baš svakog pojedinca, uključujući i obitelj Buckley. Madden utvrđuje svoje predodžbe volatilnosti vremena tako što u narednim paragrafima navodi informacije o pojedinačnim sudbinama članova obitelji Buckley, sve do daleko u budućnost, čime poručuje da današnje ekonomske konjunktore svojom nestabilnošću upravljaju sudbinama ljudi dugoročno i zauvijek. Cikličnost i nestabilnost svih ekonomskih konjunktura ponovno je, kako vidimo i u donjem citatu, izazvala još jedan veliki val emigracije Iraca u bijegu od još jednog povijesnog ekonomskog sloma:

The fallout from these events will affect every family in the country, including the BUCKLEYS. Although a great many of his co-workers, including Imelda, will be made redundant, Fintan will be spared. Rob, however, on graduating university will be unable to find work, and will be one of the many people, both young and old, who will be obliged to go abroad. He will go to Australia and will find a job with an insurance company in Sydney. Niall will finish his degree and then do an M.Phil in Art History in Dublin, followed by a Ph.D. in London. Fintan will at times wonder whether his younger son will be studying for the rest of his life: the idea of Niall with the job becomes worryingly unimaginable to him. [...] Martina will have endless struggles to keep the shop open in the harsh new economic climate. She will share her worries with Fintan, who has a sharp business mind and a good head for figures, and who will give her

valuable advice, so that she comes through in the end, and is not forced to close her doors as she will so often fear. (Madden, 2013: 79)

Ipak, skokovitim prijelazom u još daljnju budućnost Madden predočava stabiliziranje irske ekonomije pa tako i stabilnost obitelji Buckley čiji će članovi imati svoje probleme, ali će „imati i sreće“ te će „uživati u dobrom zdravlju, što je već samo po sebi veliki dar“ (*ibid.*). Na kraju ovoga poglavlja, Madden upućuje retoričko pitanje koje će opet destabilizirati sve poznate vremenske okvire i dekonstruirati svaku sigurnu vremensku linearnost. Još jednom se napominje kako je okretanje ka prošlosti da bi pokušali razumjeti sadašnjost zapravo nužnost, ali i da su konci pojedinačnih sudbina u suvremenome svijetu neizostavno u rukama ekonomskih kretanja:

But how can all of this be known, when it has not yet come to pass? We all of us look towards a personal future that is imaginary; although the absence of either tragedy or remarkable good luck may indeed deliver up to us, as though we were somewhat inept fortune-tellers, a rough approximation of what we think is going to happen. TO engage too much with the future, in all its fragility and uncertainty, can make us feel dizzy with unease. Let us think, then, of the past, so that we may speak of real things that have actually happened; conscious always that the past, like the future, also shimmers behind the veil of imagination. (Madden, 2013: 80)

Iako smo na početku ovu prozu pozicionirali kao realističnu, ona na razini forme odaje skliskost definicije u kontekstu predočavanja irske neoliberalne suvremenosti. To ujedno upućuje na opravdanost istraživanja upravo ovakve proze koja, kako tvrdi Flannery (2020), „promišlja naratološke kodove kroz koje je proizvedena, ali i načine na koje su ti kodovi podjednako imanentni funkcioniranju 'fiktivnog kapitala'“ (2020: 3).

Imajući u vidu sve do sada rečeno, *Time Present and Time Past* moguće je definirati kao realističnu, neoliberalnu prozu jer u središte pažnje pozicionira vrlo intimnu, osobnu, ali i društvenu anksioznost direktno uzrokovanu dominacijom neoliberalne paradigme u Irskoj, i to u periodu snažnog ekonomskog prosperiteta kojim je dominirala dužnička ekonomija. Posebnost romana je, osim naracije u sadašnjem vremenu koja prozi daje dokumentarističku dimenziju, i ton naracije, a on je lišen svakog osuđivanja ili upiranja kritičkim prstom u nevidljive sile odgovorne za transformacije irskih identitetâ u doba ekonomskog prosperiteta. Naprotiv, ona se okreće duboko intimnim traumama i stresovima, te emocijama koje i same protagoniste zatječu nespreme za nošenje s njima. Time autoričino konzistentno inzistiranje na

fragmentarnim, izlomljenim slikama i emocijama koje evociraju slike iz prošlosti predstavlja suprotnost, ali i svojevrsnu kritiku materijalizma stvarnoga svijeta s njegovim narativima stalnoga kretanja prema naprijed. Subjektivno i podsvjesno tako su postavljeni kao književni kontrast bezličnoj, dehumanizirajućoj financijalizaciji svijeta. Kroz čitavi roman autorica u tekst upleće finu nit nesigurnosti i krhkosti svega što protagonisti rade o osjećaju. Ni jedna kretnja, odluka, niti postupak, nisu sasvim čvrsto usidreni u sadašnjost već su nevidljivim nitima povezani s nečim što se ranije dogodilo ili se još uvijek nije dogodilo. To je vidljivo i u stalnom propitivanju vlastite sadašnjosti koje započinje već prvom rečenicom romana, a koja je zapravo pitanje: „*Where does it all begin?*“ (2013: 7). Uvodno pitanje ne samo da predstavlja autoričino samo-propitivanje o stvarnom početku onog što će se dogoditi, već postavlja ton za cijeli roman koji je premrežen kondicionalom koji ukazuje na stalni osjećaj nesigurnosti i nestabilnosti poznatoga svijeta likova, ali i na spekulativni karakter svijeta koji ih okružuje. Tako će stalna ponavljanja konstrukcija poput '*Perhaps*', '*One might imagine*' ili '*It seems*' direktno ukazivati na špekulativnost predočene stvarnosti.

Poveznice između ekonomskog rasta, s njegovom apsolutnom dominacijom apstraktnih financija, s jedne strane, i književnog teksta kao medija koji posreduje ekonomski i financijski diskurs, s druge strane, pronalazimo u njima inherentnim apstrakcijama i visokim razinama figurativnosti. Budući da je globalna financijska kriza zbog svoje apstraktnosti i kompleksnosti destabilizirala većinu poznatih normativnih paradigmi, uključujući i funkciju samog subjekta u društvu, to je otežalo i njezine književne predodžbe pa ne čudi da tijekom ere ekonomskog prosperiteta u Irskoj, te kraće vrijeme nakon nastupanja financijske i ekonomske krize u Irskoj, nije bilo značajnijih književnih reakcija na te tektonske promjene. Ipak, autorice koje smo uključili u ovo istraživanje jasno su tematski obuhvatile delikatni i problematični prijelaz Irske iz ere ekonomskog rasta u eru recesije, te su subvertivnim tonovima predočile prešućene i utišane posljedice diktata neoliberalizma.

Imajući u vidu teško obuhvatljiv opseg i utjecaj posljednje globalne ekonomske krize na irsko društvo u cjelini, odnosno na pojedinačni subjekt i njegovu ulogu u novim ekonomskim konstelacijama, možemo zaključiti kako su takve dramatične promjene posredno utjecale i na moć književnoga teksta da obuhvati i predoči svu apstraktnost ekonomskog utjecaja na kolektivni etos i na pojedinca. Na taj način se ovaj tekst i na

meta-tekstualnoj razini okrenuo problematiziranju reprezentacijskih kapaciteta literarnog teksta koji se obraća socijalnim i osobnim traumama i izmještenostima kako u doba prosperiteta, tako i u doba ekonomske krize koja je uslijedila. Deirdre Madden svoje protagoniste predočava u kratkim, fragmentiranim epizodama ukazujući na širi kontekst osobne alijenacije uzrokovane nepovoljnim ekonomskim čimbenicima. Takvim pristupom Madden propituje kapacitet književnog teksta da svojim reprezentacijskim aparatom obuhvati apstraktnost financija u eri neoliberalizma. Stoga, možemo reći kako roman *Time Present and Time Past* predočava nestabilnost same reprezentacije u različitim pojavnim oblicima, kako verbalnim, tako i vizualnim, ali i nestabilnost svih prepoznatljivih vremenskih okvira koji osnažuju vladavinu nesigurnosti sadašnjega i budućega vremena utemeljenog na ekonomskoj volatilnosti i na kulturi zaduženosti, a time i ovisnosti o apstraktnim diskursima financijalizacije.

10.2. Re-ispisivanje osobnoga prostora i koncept posjedovanja u eri neoliberalizma

Jedna od ključnih posljedica svake društvene i ekonomske krize je moralna katarza koju pogođeno društvo prolazi, naročito ukoliko je kriza pogodila sve, pa i one najkrhije slojeve društva. U Irskoj je duboka ekonomska kriza, izazvana divljom i naglom liberalizacijom ekonomije, rezultirala tektonskim pukotinama u samoj srži društvenih vrijednosti. Jedna takva kategorija vrijednosti zasigurno je ona afektivna koja se u vrijeme ekonomskog prosperiteta od 1990-ih do izbijanja financijske krize manifestirala ponajviše kroz nezajažljivu glad za posjedovanjem. Irsku maniju posjedovanja u eri ekonomskog prosperiteta ovdje razmatramo kroz prizmu društveno-ekonomskih konotacija pa analizu romana *Tender* (2016), autorice Belinde McKeon, koja se ubraja u mlađu generaciju irskih spisateljica⁶⁷, temeljimo na hipotezi da on subvertivno reprezentira ekonomski utemeljenu nacionalnu opsesiju prema posjedovanju koja se jednako snažno manifestira u ekonomskoj i u afektivnoj sferi. Drugim riječima, analizom ćemo pokazati kako ovaj tekst, već od samoga višeznačnoga

⁶⁷ Belinda McKeon rođena je 1979. godine u ruralnom dijelu Irske. Njezini biografski podaci dijelom su upisani i u roman *Tender*, naročito u pogledu toponima unutar kojih se kreće dvoje glavnih protagonista romana. Veći dio radnje odvija se u sklopu Trinity College u Dublinu gdje je autorica studirala filozofiju dok je finalni dio romana, ujedno i ključni dio za razumijevanje kompleksnoga odnosa dvoje mladih protagonista, smješten u New York, gdje autorica danas živi.

naslova, ukazuje na snažnu vezu između intimne, individualne koncepcije posjedovanja i one vanjske, društvene i kolektivne koncepcije, te da se obje koncepcije mogu dekonstruirati kroz njihovu vezu s ekonomskim promjenama u Irskoj unatrag tri desetljeća.

Okvirno slijedeći format *bildungsromana*, ili u engleskoj verziji 'coming-of-age' romana, roman *Tender*, drugi roman Belinde McKeon, u tematski fokus postavlja odnos dvoje prijatelja, Catherine Reilly i njezina gay prijatelja Jamesa Flynna koji svoj kompleksan prijateljski odnos razvijaju na prvoj godini studija na dablinskom Trinity Collegeu. Poput opsesivnog irskoga odnosa prema posjedovanju simbola ekonomskog blagostanja, i odnos dvoje mladih Iraca postupno se preobražava u opsesivni odnos opterećen ljubomorom, ljutnjom i čak agresijom te nastojanjem da se uspostavi potpuna kontrola nad objektom vlastite opsesije. Zadnja faza njihova odnosa koji je ogledni primjer irske nepomirenosti sa vlastitom sadašnjošću i bojazni od budućnosti, dogodit će se ipak izvan geografskih granica Irske, na neutralnom terenu njujorške umjetničke scene gdje predstavnici tog novog irskog naraštaja stasalog u eri ekonomskog prosperiteta kao građani globalnoga svijeta grade novi identitet bez tereta nacionalnih trauma. Poput drugih suvremenih irskih proza koje registriraju pomake u kolektivnoj psihi Irske u prvim desetljećima novoga milenija kada Irska živi svoj neoliberalni san uspona, a potom i ekonomskog kraha, i ovaj roman kroz jedinstvenu perspektivu ocrta širi društveni kontekst današnje Irske koja u nestabilnim ekonomskim konjunkturama svoj položaj gradi negdje između ostataka trauma ruralne prošlosti i ekonomske zaostalosti do početka 1990-ih, s jedne strane, i modernih trauma neoliberalnog uspona i pada te načina na koji se to odrazilo na pojedinačne i obiteljske povijesti tijekom i nakon izbijanja globalne krize.

Poput ostalih analiziranih proza, i u ovoj je jedno od temeljnih obilježja ne-linearnost naracije i prekidi koji odražavaju nestabilne i volatilne odnose u suvremenom neoliberalnom društvu u kakvo se Irska preobrazila. Ovo se očituje u okvirnoj podjeli romana na četiri dijela (*Awake (1997); Moonfoam and Silver (1998); Romance; Frieze (2012)*) pri čemu prva dijela prate osobni i društveni uspon mlade Catherine Reilly koja na studij na dablinski Trinity College dolazi u nadi bijega od patrijarhalne, tradicionalne irske provincije, ali prate i razvoj njezina odnosa sa Jamesom kojega upoznaje po dolasku u Dublin. Srednji dio romana (*Romance*) strukturiran je kao fragmentiran,

nelinearna naracija u poetsko-proznoj formi koja svojim isprekidanim tokom preslikava rastuću agresivnost u odnosu dvoje mladih. Četvrti dio romana (*Frieze*, 2012) predočava znatno stariju i zreliju Catherine koja u New Yorku, deset godina nakon zadnjega susreta sa Jamesom, ponovno susreće Jamesa koji je morao otići iz Sjeverne Irske da bi svoj osobni identitet, 'izvan ormara', mogao izgraditi daleko od ideoloških i društvenih normi svoje domovine. Vremensku poveznicu sa 'starom' Irskom, s ruralnim i patrijarhalnim naslijeđem katoličkog provincijalizma, utjelovljuju Catherinini roditelji koji svojim provincijalizmom guše njezine društvene ambicije i od kojih mora kriti Jamesovu seksualnu orijentaciju čak i tim kasnim 1990-ima u koje autorica locira prva dva poglavlja romana.

Imajući u vidu sve gore izneseno, u ovome poglavlju se analiziraju ekonomski elementi romana koji nisu na prvi pogled očiti, ali koji su u temeljima dinamike svih odnosa unutar romana. Drugim riječima, ovom analizom želi se ukazati na činjenicu da McKeon koristi različite pripovjedne strategije kako bi kroz odnos dvoje mladih predstavnika 'nove' Irske dekonstruirala irsku opsesiju idejom posjedovanja koja je posebno osnažena u eri ekonomskog prosperiteta. Iako je ova proza vremenski pozicionirana nešto kasnije od ostalih istraženih proza, odnosno na kraju perioda kojega smo ograničili u svrhu istraživanja, njezina je perspektiva temporalnosti jednako nestabilna kao i kod ostalih istraženih tekstova. Obuhvaćajući period od više od deset godina, zaključno sa 2012. godinom, ova proza vjerno reprezentira kompleksnu dinamiku vremenskih, ekonomskih i afektivnih odnosa sažetih u naslovnom opisu, odnosno u imenici/pridjevu '*tender*'. Višeznačnost ovoga termina ujedno upućuje na različite mogućnosti interpretiranja ideje posjedovanja kao temeljne ideje oko koje McKeon gradi tematski okvir romana. Budući da se tekstom obuhvaća period irskoga prosperiteta, njegov je fokus usmjeren na koncept posjedovanja koji postaje sredstvo dekonstruiranja irskog materijalizma i konzumerizma u doba snažnog ekonomskog rasta, ali i kao konotacija društvenog oslobađanja od tradicionalnih moralnosti koje su posustale pod naletom neoliberalizma. Stoga će analiza ukazati na načine na koje roman *Tender* nudi društvenu i povijesnu kritiku ne samo suvremene ere napretka i prosperiteta, već i dotadašnjih perioda povijesti koji su imali jednako devastirajući učinak na kolektivni identitet nacije. Pri tome je metafora 'izlaska iz ormara' koja se ne može zaobići u diskursima moralne i društvene liberalizacije Irske primjenjiva i kao

označitelj za globaliziranu i kozmopolitaniziranu Irsku kakva je ušla u novi milenij osnažena ekonomskom liberalizacijom. O takvom društvenom 'ormaru' raspravlja i Mullen (2017) naglašavajući kako takav „ispražnjeni, ako ne i potpuno rastavljeni ormar pomaže identificirati ostatke kontradikcija, patnje, promašaja, nadzora i paranoje koji se nanovo javljaju u doba izbijanja ekonomske krize te u eri štednje“ (Mullen, 2017: 76). Mullen primjećuje kako zajedničkim pozicioniranjem diskursa seksualnosti i ekonomije u irski kontekst u ovoj prozi, ormar poprima šire društveno značenje budući da „nestabilna dinamika ormara sugerira kako su komodificirani oblici različitih seksualnih identiteta postali raspoloživi za razne vidove iskorištavanja u doba Keltskog tigra“ (*ibid.*: 76). Kao primjer takve tvrdnje navest ćemo upravo glavnu protagonisticu ove proze, Catherine Reilly koja se istovremeno oblikuje kao strastveni zagovarač izlaska Jamesa 'iz ormara' u pogledu njegovog seksualnog identiteta, ali istovremeno zadržava naslijeđene društvene norme 'zatvorenih ormara' s ciljem osnaživanja vlastitog društvenog statusa i značenja. Takvim predodžbama samo-održivog društvenog ponašanja koju promovira neoliberalna paradigma, ova proza razotkriva i kontradiktornost irskih društvenih transformacija i otvara prostor kritičkim procjenama povijesnih i političkih poveznica između seksualnosti, rodničkih pozicija i ekonomije u neoliberalnoj Irskoj. Stoga će analiza ovoga teksta metodom pomnoga čitanja pokazati kako višeznačnost skrivena u terminu '*tender*' razotkriva složene poveznice između osobnoga, emocionalnoga i ekonomskoga, te kako to intimno i osobno u eri neoliberalizma može i mora biti tumačeno kroz prizmu ekonomije jer su oboje dio kolektivne društvene politike prema kojoj je sve ono privatno istovremeno i stvar javnoga i zajedničkoga interesa čime je podložno društvenim i ekonomskim transformacijama.

Irsku kakva je predočena u ovoj prozi, dakle u periodu 1997. - 2012., već je dugi niz godina društvo koje je prošlo put liberalizacije društvenih i rodničkih politika koje su više od stotinu godina bile pod ingerencijom Irske Katoličke crkve. Međutim, ulaskom u eru ekonomskog prosperiteta, početkom 1990-ih, nacija na valu značajnih društvenih i zakonodavnih promjena, rješava dio naslijeđenih nacionalnih trauma prošlosti i okreće se progresivnim vrijednostima koje dolaze iz ekonomski visoko razvijenog zapadnog kulturnog kruga. Korjenite društvene transformacije godina rasta kao i godina recesije u ovoj su prozi predočene portretima dvoje mladih Iraca različitih senzibiliteta i različitog

porijekla, a simbolika njihova odnosa u kontekstu društvenih transformacija nije vezana isključivo uz intimnu sferu na granici transgresije, već je vezana i uz transformacije nacionalnog identiteta u navedenom periodu. Sve ovo je vidljivo, kako smo već naglasili, uporabom termina *'tender'* koji u različitim semantičkim poljima posve mijenja svoja značenja i time pruža široki spektar interpretativnih okvira u kontekst ove proze. Sagledamo li tako ovaj termin u svim njegovim gramatičkim oblicima, dobivamo uvid u njegovu višeznačnost i u kontekstu polazne namjere istražene proze. Tako *OED* nudi sljedeća pojašnjenja ovoga morfema: pridjevski oblik ima značenje „*kind, gentle, loving*“ i odnosi se podjednako na fizičke i na emotivne aspekte osobe i stvari, ali i na svojstva stvari i stanja („*frail, thin, fine, slender, easily hurt or damaged, delicate*“); u ovom se obliku često koristi kao osobina djece ili mladih osoba (idiomi: *'at a tender age'*, *'at the tender age of...'*); sagledamo li ga pak u njegovom glagolskom obliku, ovaj termin, kada stoji zasebno i kada nije dio dulje fraze, ima sasvim drukčije značenje koje ga veže uz sferu poslovnih i ekonomskih transakcija: „*tender (for something) to make a formal offer to supply goods or do work at a stated price: Local firms were invited to tender for the building contract; competitive tendering*“; u istom obliku može imati i sljedeća značenja: „*to have a tender regard for, to hold dear, to be concerned for or solicitous about*“, „*to treat with consideration, to regard, to care for, value, esteem*“, „*to make tender or delicate*“. U imeničnom obliku također zadržava poslovno-ekonomsko značenje: „*a formal offer to supply goods or do work at a stated price; a competitive tender; A local firm submitted the lowest tender*“⁶⁸. Budući da je *'tender'* u naslovu upotrijebljen izvan fraze ili idioma i stoji kao zaseban termin, otvoren je različitim interpretacijama čime ukazuje i na spekulativni i nestabilni karakter semantičkih područja na koje se odnosi u kontekstu istražene proze. Naravno, sva navedena značenja u kontekstu ove proze su i ideološki, odnosno društveno obojena što je vidljivo i u načinima na koje McKeon naizgled neprimjetno isprepliće ekonomsku i intimnu odnosno afektivnu sferu unutar teksta. Budući da ova proza razotkriva irsku stvarnost kroz vrlo intiman, privatn odnos u eri opće društvene transformacije na svim razinama, ovakvo istraživanje mora krenuti od pretpostavke da se sva navedena značenja

⁶⁸ Svi navodi preuzeti su sa *OED* online na sljedećim poveznicama:

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tender_1

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tender_2

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tender_3

naslovnoga termina na određeni način isprepliću unutar naracije stvarajući veze između ekonomske i afektivne dimenzije teksta. Takvo ispreplitanje ekonomskog i afektivnog vidljivo je prije svega na razini izričaja. Tako će Catherine ležati na suncem okupanom travnjaku Jamesove obiteljske kuće koja je „lijepa“, „elegantna“ i „moderna“ (3) dok će ona razmišljati o Jamesu kao o nekome kojoj je „dao toliko puno, toliko puno novih stvari za razmišljanje“ (5). Jamesova crvena kosa, kao jedna od snažnih simbola irskoga identiteta, ovdje će funkcionirati kao materijalistički i ideološki podsjetnik na prošlost obilježenu bijedom i ponižavanjem, što je vidljivo u narednom odlomku u kojemu se Catherine nastoji zauvijek distancirati od takve 'irskosti' na kakvu kulturološki stereotipno podsjeća crvena kosa, dakle na 'bijedu' i na 'male kuće':

He had the reddest hair of any boy Catherine had ever known, which was probably down to the fact that, until James, she had had such a dislike of red-haired boys that she had not even wanted to look at them.

They made her think of misery, somehow: of small houses and V-neck jumpers and of the helpless, defeated look that came over the faces of some children in primary school when the teacher was humiliating them and there was nothing the child could say or do to change this. She has not articulated this to James, actually, this association; she thought now, as she watched him duck down the archway of roses, that she must say it to him, that he would find it fascinating, would find it, probably, quite clever, quite funny. (McKeon, 2016: 8)

Lagani, ali i pomalo bojažljivi ton kojim Catherine želi Jamesu predložiti svoja razmišljanja o ideološki obojenoj simbolici crvene kose upućuje na strategiju distanciranja od trauma prošlosti i na lociranje zapleta koji će uslijediti isključivo u modernoj sadašnjosti. Naime, očigledno je da u društvenoj konstelaciji te 1997. godine u kojoj je locirano prvo poglavlje, Jamesova obitelj živi svoj neoliberalni san na lijepom imanju okruženom s puno obradive zemlje, dok je njegov dom okružen njegovanim zelenim travnjakom i uokviren ružinim grmovima. Takve asocijacije na prošlost, dakle, mogu izazvati samo zgražanje ili podsmjeh. Budući da ja radnja smještena u doba snažnog ekonomskog rasta Irske, ovaj dio romana obiluje asocijacijama na ekonomsko blagostanje i na financijalizaciju društva. Tako Catherine o svojoj tradicionalnoj i štedljivoj obitelji koja ne prihvaća doba irskog prosperiteta bez rezervi, pripovijeda u terminima financija kada ih želi uvjeriti da prilikom odlaska na studij u Dublin ne želi živjeti sa tetkom već a drugim mladim ljudima koji se muče s financijama tijekom studija:

[...] her parents did not see any reason for her to stay in Dublin where she did not need to go to classes or to the library. When she had been going to Dublin in the first place, her parents had wanted Catherine to move in with her father's sister in Rathmines, rather than get a place with friends from school [...] but then on the student-union notice board, Catherine had seen an ad for a room on Baggot Street, and had scribbled down the number, and that number had led her to Amy and Lorraine. [...] this guy James had gone to Berlin just before the October rent had been paid, and so they needed, badly needed, someone new for his room. Would Catherine be interested? [...] They were from Leitrim; that was the detail she used as a bargaining chip with her mother, or as a kind of security clause; (McKeon, 2016: 10)

Korištenjem sintagmi čestih u sferi financija, poput „pregovarački adut“ i „sigurnosna klauzula“, McKeon upućuje na ispreplitanje afektivnih i ekonomskih odnosa unutar obitelji, što osobito dolazi do izražaja kod obitelji Reilly koja gaji snažan prezir prema liberalnome životu kojega nudi Dublin. U istome odlomku vidljiva je aluzija na cijene nekretnina na poželjnim lokacijama u Dublinu pri čemu je Baggot Street poželjna adresa u centru grada, ali cijene najma su očito previsoke da bi omogućile smještaj djevojci iz ruralnih dijelova Irske. Društvena transformacija Irske krajem 20. stoljeća utjecala je i na osnaženu svijest o percepciji nove generacije žena koje kroz sustav obrazovanja traže svoje mjesto u društvu i mogućnosti kakve njihove majke nisu imale. Tako će i 20-godišnja Catherine pri upoznavanju s Jamesom samo za tren osjetiti bojazan da neće imati što reći tom mladom čovjeku koji je upravo proveo godinu dana u kozmopolitskom Berlinu usavršavajući svoje fotografske vještine. Ipak, njezina želja za emancipacijom osnažena dolaskom u blještavi velegrad osnažuje njezinu žensku poziciju bez obzira na ruralno porijeklo koje svim silama želi ostaviti iza sebe. Ovdje se opet koristi ekonomska terminologija, pa se Catherine na tren zapita kakve će račune o sebi podastrijeti Jamesu:

Wary not so much of him, but of herself – how would she handle this? What account would she give of herself? What would he think of her, when she was forced to actually talk to him? But then, it struck her. What did she care? He was a redhead, wearing the wrong kind of Docs and a jumper like something her mother would buy for her father. What did she care what he thought of her? (McKeon, 2016: 35)

Na više razina naracije predočena je afirmacija ženskoga subjekta u kontekstu irskog prosperiteta pa će razni načini na koje se Catherine postupno sve snažnije opire svojem ruralnom identitetu i udaljava se od tradicionalističkog nasljeđa svojih roditelja postupno kulminirati prema kraju romana. Jedna od ilustrativnih scena u tom smislu je i ona kada Catherine želi otići iz kuće usred obiteljske večere da bi Jamesu pomogla kada

pred svojim roditeljima 'izlazi iz ormara' i priznaje da je *gay*. Smatrajući da će takvim večernjom odlaskom u drugo mjesto zauvijek uništiti svoju reputaciju, njezin otac je pita: „*What kind of account of yourself are you going to give, going down to Leitrim like that?*“ (87). Takav vid emocionalnog i ekonomskog ispreplitanja se javlja i kada Catherine i James sjede pored rijeke i promatraju bogatašku jahtu koja se usidрила uz obalu. Kada joj James sarkastično pokuša skrenuti pažnju na činjenicu da je postariji Francuz s jahte kriomice promatra, Catherine samosvjesno odgovara: „*It's not really worth noticing that kind of thing.[...] To be looked at by some old French guy I've never seen before and will never see again? Big deal*“ (62). Osnajžena pozicija ove mlade djevojke koja je postala dijelom života bujajućeg velegrada koji joj u eri prosperiteta nudi bezbroj mogućnosti očituje se u ovakvim reakcijama na vlastitu 'vrijednost' u društvu. Pridavanje vrijednosti sebi i onome što čini odraz je i ekonomske svijesti o mogućnostima koje sama može iskoristiti bez ovisnosti o materijalnoj pomoći neke muške figure. S druge strane, James, jedini važni muški protagonist ove proze, prema kasnijim fazama romana postaje sve manje afirmativan prema Catherine upravo zbog njezine rastuće svijesti o vlastitoj 'vrijednosti'. James, pak, u prvome dijelu romana prolazi kroz svojevrsno emocionalno i društveno čistilište nakon povratka s jednogodišnjeg boravka u Berlinu. On pomalo gubi tlo pod nogama jer zbog prikrivanja vlastitog *gay* identiteta i dalje ne može otvoreno zastupati vlastite interese i boriti se za svoj životni i društveni prostor. Tako će tjednima po povratku iz Berlina biti prisiljen prespavati na podu dnevne sobe stana u kojem Catherine živi s dvije Jamesove prijateljice. Njegova fragmentirana i prikrivena iskustva iz inozemstva stvaraju još jednu barijeru u irskome društvu jer o svojim berlinskim iskustvima ne može otvoreno govoriti u strahu da ne izazove zgražanje ili odbijanje. Njegovi afektivni odnosi, osobito onaj s Catherine, volatilni su i često vezani uz ekonomsku sferu života što autorica predočava kroz jezik kojim se James koristi u komunikaciji s Catherine. Tako će se u jednom trenutku kada više ne može prespavati u stanu svojih prijateljica žaliti na nedostatak novca za najam stana: „*Dumping my bedclothes outside the door. This is my fault. This is my own stupid fault. I should have a place of my own.*“ (145). Zadnja primjedba jasno aludira na koncept posjedovanja vlastitog prostora koji omogućava društvenu emancipiranost i samostalan život, ali i kreativni rad, a jasno zaziva programatski esej Virginije Woolf *A Room of One's Own*. Kako njihov odnos ulazi sve

dublje u intime sfere u kojima njih dvoje imaju sasvim suprotna očekivanja, Jamesov je prikriveni *gay* identitet, za kojega zna smo uski krug njegovih prijatelja, u stalnome sukobu s okolinom što često rezultira agresivnim ispadima. Catherineino ponašanje prema Jamesu postaje sve posesivnije na što joj prijateljica Zoe skreće pažnju riječima: „*You need to give James some credit. You need to stop protecting him all the time*“ (196). Njezina posesivnost naspram Jamesa ima i ideološku pozadinu jer je Catherine svjesna da i u neoliberalnoj Irskoj kraja 1990-ih društvo i dalje nije spremno prihvatiti jednakost 'drugih i drugačijih' što James u ovom slučaju jest upravo zahvaljujući činjenici da je homoseksualne orijentacije. Stoga će prijateljici koja je optužuje za posesivno ponašanje i koja joj kaže kako mora „pustiti Jamesa da sam bije svoje bitke“ (196) odgovoriti:

'Oh, yeah', Catherine said bitterly. 'Because that's really worked out so well. For so long. Leaving people like James to fight their own battles'. (McKeon, 2016: 196)

Podsjećanjem na problematičnu irsku prošlost u kojoj je ograničavanje nekih od ključnih građanskih sloboda, poput slobode izjašnjavanja vlastite seksualne orijentacije, bile zakonom zabranjene, McKeon isprepliće afektivno, ekonomsko i ideološko u irskome društvu kraja milenija ukazujući na nestabilnosti irskih identiteta i na nemogućnost društva da se distancira od kolektivnih trauma prošlosti. Iako su ovakve instance ispreplitanja afektivnog i ekonomskoga elementa u ovoj prozi naizgled neprimjetne, dubinskom analizom one postaju više no očigledne što dokazuje kako je autorica odlučila suptilno potkopati neke od dominantnih irskih narativa društvene i ekonomske liberalizacije. Ekonomski žargon u ovoj se prozi šulja 'na stražnja vrata' i, za razliku od drugih istraženih proza, ne nudi toliko otvoreni pogled na irski prosperitet koliko nudi pogled na to doba iz perspektive generacije koja je stasala u atmosferi tog prosperiteta, ali još uvijek nosi teret nacionalne prošlosti koja i dalje otežava potpuno emancipaciju individualnosti. Primjer jezičnoga ukazivanja na ekonomsku problematiku je i razgovor između Catherine i prijateljice Zoe na kraju drugoga dijela romana, kada Zoe pokušava uvjeriti Catherine kako je njezina posesivnost prema Jamesu nezdrava za njega i za okolinu. Prve naznake nadolazeće krize, kako na društvenom tako i na osobnom planu, vidljive su uporabom sintagmi poput 'prestani ga štiti' ili 'nema nikakvih mogućnosti' i 'sve je to iluzija'. Raspukline u odnosima sve su dublje, a mladi protagonisti sve su više pod teretom krize koja prijati iza ugla. Zaštite nema ni za koga i

svi su izloženi prijetnjama iz okoline, a u Catherininoj reakciji na Zoeine riječi krije se i suptilna ideološka poruka o marginaliziranosti i utišanosti manjinskih skupina u irskom društvu koje su i u liberalnoj konjunkturi 'smiješno' nemoćne zauzeti se otvoreno za sebe:

„You need to stop protecting him all the time.“

„I'm not trying o protect him! How could I protect him?“

[...] „I know you're his friend,“ Zoe said quickly. „His closest friend, I know that. But you have to let him fight is own battles.“

“Oh,yeah,“ Catherine said bitterly. „ Because that's really worked out so well. For so long. Leaving people like James to fight their own battles“.

„That's not what I'm talking about,“ Zoe said, pointing at her, „Don't paint me as some—,“

„Saying nothing, instead of standing up and taking a stand?“ Catherine said, hearing immediately how ridiculous the sentences sounded.

[...]

What do you think this is ding for James, Catherine? Parading around with a girl on his arm virtually every time he's out in public? What kinds of opportunities must this, this illusion of yours be wrecking for him?“

Catherine scoffed. „There are no opportunities,“ she said. (McKeon, 2016:198)

Pesimističnim 'nema mogućnosti' McKeon suptilno najavljuje fatalizam koji je nastao u trenutku kada se sve što su Irci uzimali zdravo-za-gotovo počinje urušavati preko noći i kada na vidjelo izlaze razmjeri posesivnosti pojedinaca prema posjedovanju i zadovoljenju osobne pohlepe. Jezična je dimenzija ključna za analizu ovoga romana u ekonomskom ključu jer pozicionira dvoje protagonista i njihove odnose u periodu prije i nakon izbijanja ekonomske krize u različite društveno-povijesne kontekste. Prvi je svakako onaj koji je usko vezan uz početak romana i drugu polovicu 1990-ih kada je Irska na vrhuncu svoga neoliberalnog sna i kada Catherine upoznaje slobodu života daleko od tradicionalnih ograničenja ruralne Irske, a James boravi u Berlinu na usavršavanju u polju fotografije. Međutim, nastavak romana nosi fragmentirano pripovijedanje predočavajući pukotine u njihovu odnosu, te prve slutnje nesigurne budućnosti za društvo i za protagoniste. Taj je dio ujedno i onaj u kojemu roman predočava kolaps nekretninskog sektora i financijskog sektora u Irskoj, te najavljuje traumatičan period recesije i štednje. Ovaj je period predočen u trećem dijelu romana, znakovito naslovljenog '*Romance*'. To je ujedno najslojevitiji dio teksta jer se koristi stil pisanja tipičan za modernističku prozu, isprekidane misli i rečenice, skokoviti prijelazi s

književno-povijesne ljubavne priče između Sylvije Plath i Teda Hughesa o kojoj Catherine piše esej za jedan od kolegija, te njezin istovremeni bijeg od društva u skrivene kutke sveučilišnih knjižnica kao i sve snažnija opsesija prema Jamesu koji se sve više identificira sa svojim *gay* identitetom. Drugi društveno-povijesni kontekst naracije je onaj vezan uz sjevernoirsko pitanje i *Troubles* koje je McKeon smjestila također u drugi dio romana (*Moonfoam and Silver (1998)*) jer se ključna zbivanja događaju upravo te 1998 (Sporazum na Veliki Petak, eksplozija bombe u Omagh). Treći društveno-povijesni kontekst je, naravno, pitanje legalizacije istospolnih veza i brakova koje je legalizirano 2015. Budući da pratimo protagoniste samo do 2012. godine i njihovog susreta u New Yorku nakon deset godina, McKeon kroz naraciju tek suptilno najavljuje tu veliku društvenu prekretnicu za irsko zakonodavstvo. Budući da se složenost teme seksualnosti u naizgled liberaliziranom društvu suptilno provlači kroz cijeli roman, a naročito upečatljivo u okviru nemogućnosti 'izlaska iz ormara' u Irskoj, ona je poslužila autorici da zatvori krug retrospekcije zaključno sa 2012. godinom i da time dodatno problematizira veze između ekonomske i afektivne sfere društva. Diskurs 'ormara' u kontekstu ove proze, iako nije u fokusu ovoga istraživanja, od velikog je značaja za razumijevanje slojevitosti proze budući da, kako tvrdi jedna od ključnih teoretičarki u ovom polju, Eve Kosofsky Sedgwick, „razumijevanje praktički svakog aspekta moderne zapadnjačke kulture mora biti, ne samo nepotpuno, već štetno u svojim osnovnim premisama ukoliko ne uključi kritičku analizu moderne homo/heteroseksualne definicije“ (Sedgwick, 1990: 1). Stoga, čak i kada istraživanje tek marginalno dotiče problematiku izlaska iz 'ormara' u širem društvenom kontekstu, ta tema se nameće kao ključni element svake analize irskog društveno-političkog i ekonomskog diskursa. Svako složenije istraživanje Irske u kontekstu njezine modernosti, te usvajanja neoliberalne filozofije, mora uzeti u obzir utjecaje povijesnih trauma od kojih je povijesno snažan utjecaj Katoličke crkve tijekom 20. stoljeća, a posebice razotkrivanja njezinih kontinuirano prešućivanih, stravičnih grijeha počinjenih prema djeci, što je javnosti postalo dostupno upravo 1990-ih godina, među presudnima za razumijevanje funkcioniranja krhkog irskog kolektivnog etosa u novome mileniju. U tom pogledu Ferriter naglašava presudnu ulogu društvene šutnje i odbijanja prihvaćanja kolektivne odgovornosti zbog „zavjeta šutnje“ koji je čitavo irsko društvo desetljećima držao u podređenom položaju negiranja unatoč dokazima počinjenja kolektivnog

zločina kršenja dječjih prava (2010: 403). U tom smislu, roman *Tender* je ponudio svoj pogled na slojevitu društveno-povijesnu dinamiku Irske unutar vremenskog okvira od petnaest godina, ali s jasnim aluzijama na povijesni i moralni teret kojeg je Irska naslijedila od prethodnih generacija, a koji je i njezinu sadašnjost i budućnost uokvirio u nestabilnim, „dekonstruiranim, ali ne i potpuno uklonjenim politikama represije koje su djelovale nakon perioda ekonomskog prosperiteta“ (Mullen, 2017: 84).

Specifičnost ove proze u kontekstu teme istraživanja je i u destabiliziranju stereotipnih binarnih opreka na relaciji dominantna muška ekonomska pozicija – podređena ženska ekonomska pozicija. Naime, James je jedini zaista aktivan muški protagonist ove proze jer se drugi pojavljuju u kraćim scenama i nemaju utjecaja na tijek radnje. Dok je sam nesiguran i u stalnome traženju vlastite pozicije u društvu koje ga ne prepoznaje, okružen je isključivo jakim, samosvjesnim i prilično posesivnim mladim ženama koje imaju jasne stavove o onome što žele i ideju kako će do toga doći. McKeon je tim pristupom irskoj rodnoj probematici dekonstruirala tradicionalne predodžbe muško-ženskih uloga u irskom društvu, te je poslala dvije jasne poruke. Prvo, kako društvena afirmacija i stabilan ekonomski položaj ne mora uvijek i nužno biti isključivo muškog predznaka, te poruku kako žena i njezin društveni, ekonomski pa i seksualni identitet ne smiju biti predmetom komodifikacije⁶⁹ u eri vladavine neoliberalnih diskursa i dominacije koncepta 'tržišne vrijednosti'.

Konačno, istraživanje je pokazalo kako ova proza ciljano podriva i komplicira ključne binarne opreke irskoga društva, prije svega one identitetske, kako osobne, tako i kolektivne. Protagonisti su tipični predstavnici nove generacije Iraca koja objeručke prihvaća nove društvene i ekonomske konjunktore koje je neoliberalizam uveo, ali je njihov razvoj i sazrijevanje istovremeno i prekid s čvrstim korijenima irskog tradicionalizma i rigidnog katoličanstva koji je prethodne generacije držao ukorijenjene u identitet prostora iz kojega su ponikli. Ovi protagonisti svakim korakom prema

⁶⁹ Relevantne studije ukazale su na korelaciju između hegemonije neoliberalne paradigme i rodniht identiteta u Irskoj. Neke od njih jasno su ukazale na regresivne pomake u sferi ženskog rodnoht identiteta u eri snažnog ekonomskog razvoja. Murphy i Cullen (2018) istražile su povezanost mjera štednje u eri recesije i pogoršanja ekonomske i društvene pozicije žena u Irskoj; Ging (2009) je ukazala na vezu između kulture konzumerizma koja je Irskom zavladała u eri prosperiteta i rodniht politika; Driscoll (2002) je istaknula povezanost novih konstrukcija rodnoht identiteta, osobito u mlađim dobnim skupinama, i konzumerizma koji sve pretvara u robnu i prodajnu vrijednost, dok je Negra (2014) u kontekstu postfeminizma skrenula pažnju na utjecaj neoliberalnog diskursa na problematične konstrukcije ženskog identiteta u modernoj Irskoj.

naprijed, prema svakom nekonvencionalnom odabiru, sve su više iskorijenjeni iz kolektivnog prostora. Catherine i James će tako svoj životni i profesionalni put po završetku studija nastaviti izvan Irske čemu je vodilo sve što se do tada zbivalo. Stoga za čitatelja nije posve neočekivan završetak romana u kojemu se Catherine i James, deset godina od zadnjega susreta, susreću na umjetničkoj sceni New Yorka, ekonomskog i kreativnog centra zapadnoga svijeta, još uvijek 2012. godine metaforičkim miljama udaljenog od atmosfere ideološke paranoje i represije Irske u doba recesije.

Analiza romana *Tender Belinde McKeon* pokazala je da se predočavanjem kompleksnih društvenih odnosa među pripadnicima mlađih naraštaja Iraca stasalih u eri prosperiteta može adekvatno predočiti nestabilnost društvenih odnosa u novim društveno-ekonomskim konstelacijama. Angažirano ispreplićući pitanje liberalizacije na polju gotovo svih društvenih odnosa, McKeon je ponudila dubinski istražen, intimistički uvid u nestabilnost prostora kojim se kreću mladi Irci u potrazi za nekom vrstom sigurnoga tla u doba apsolutne vladavine materijalizma i konzumerizma. Okvirno se koristeći žanrovskim odrednicama *bildungsromana*, ali prilagođavajući ga modernim tematskim preokupacijama, McKeon je ponudila inovativni izričaj u polju književne proze koji se fragmentiranom strukturom i umetanjem različitih poetsko-proznih formula unutar teksta suprotstavlja linearnoj progresiji vremena i prilagođava vrijeme teksta vremenu u kojemu je nastao. Nizom nedorečenih odnosa i neodgovorenih, ali otvorenih pitanja, te paralelnim, intertekstualnim pripovijedanjem velike literarne ljubavne priče iz prošlosti i jedne neobične i neostvarive ljubavne priče iz sadašnjosti, ovaj se roman nastoji oduprijeti žanrovskim konvencijama i u prvi plan postaviti neoliberalni imaginarij i njegove utjecaje na prešutnu društvenu polarizaciju i nejednakosti koje osnažuje filozofija kapitalističkog društvenog poretka. Napetosti i sukobi kojima svjedočimo zapravo su odraz vladavine neoliberalnog diskursa koji u svojim volatilnim ciklusima rasta i pada na ekonomskoj sceni proizvodi društvene potrebe koji u silaznim fazama potiču atmosferu krivnje, osobne odgovornosti i srama. Tako se u atmosferi poticanja individualizma i pretvaranja svih vrsta društvenih odnosa u robnu vrijednost, neoliberalni sistem, kako je predočen ovom prozom, neminovno percipira kao društvena neizbježnost s kojom se pojedinac teško može individualno

uhvatiti ukoštac. Poruka ove proze je da ekonomsko i afektivno u suvremeno doba postaju sve snažnije isprepleteni i neminovno ideološki obojani.

10.3. Zaključak

Budući da je je karakter financijskih transakcija koje su dovele do irskog ekonomskog procvata uvelike apstraktan, opskuran i neuhvatljiv prosječnome promatraču, reprezentacijska moć književnoga teksta, kako smo pokazali, nailazi na brojna ograničenja u nastojanju da pronikne u ontološke procese koji stoje iza tog svijeta u kojemu počiva stvarna moć liberalnog kapitalizma. Iz tog razloga, Deirdre Madden i Belinda McKeon u svoj dijalog s irskom ekonomskom suvremenosti uvode elemente suptilne, subjektivne tekstualne subverzije s ciljem reprezentiranja irske ekonomske stvarnosti u periodu tijekom i nakon globalnog financijskog kraha 2008. godine. Njihov je fokus na intimnom doživljaju pogubnih učinaka zaduženosti i posesivnosti u doba liberalnog kapitalizma u Irskoj pri čemu realistični izričaj želi ući u dijalog s tamnijom, prešućivanom stranom ekonomskog uspjeha i kasnijega pada. Traume protagonista uzrokovane su volatilnošću i dinamičnošću promjena u urbanome i identitetskom pejzažu Dublina koji predstavlja tek topografski djelić puno šireg okvira kolektivne društvene traume uzrokovane 'životom u dugu'. Takav život u ovim se prozama nudi kao jedini mogući društveni okvir postojanja u socijalno i ekonomski dislociranom pejzažu 21. stoljeća. Iako autorice odbijaju eksplicitno zagaziti u ontologiju ekonomskog prosperiteta Irske, odnosno izbjegavaju otvoreno sučeljavanje s ekonomskim terminima, na meta-tekstualnoj razini one ipak ulaze u dijalog s njegovim društvenim pojavnostima ukazujući na poteškoće reprezentiranja dubljih društvenih karaktera irske ekonomske stvarnosti. Opredjeljujući se za takvu naratološku strategiju, Madden i McKeon opravdavaju tezu koju iznosi Kornbluh (2014) u svojoj studiji viktorijanske književnosti u kojoj, na primjeru autora poput Charlesa Dickensa i Anthony Trollopea, nastoji ukazati na fikcionalni karakter financijskih operacija koji je već tada bio duboko intrinzičan razvijenim društvima. Kornbluh tvrdi sljedeće:

Realizam počiva na pretpostavci da stvarnost nije samorazumljiva – odnosno da strukturne metafore svijeta zaslužuju i zahtijevaju jedinstvenu analizu kakvu može ponuditi samo književnost. Tek ukoliko

prihvatimo inherentni poriv realizma da očudi stvarnost, možemo se suočiti s kapacitetom realizma da iznese, prema riječima J. Hillis Miller, imaginarnu kvalitetu stvarnosti na otvoreno. (Kornbluh, 2014: 11)

Realizam je ovdje sagledan kao forma koja ima reprezentacijski kapacitet da pronikne duboko u dehumanizirajući i apstraktni karakter globalnog kapitalizma i sfere financijskih transakcija koji se uvijek opiru ocrtavanju čvrstih okvira svoga djelovanja. Budući da je istraživanje oba književna teksta utvrdilo da se radi o romanu realističnoga karaktera, zaključit ćemo kako je još jedna misao Anne Kornbluh ključna za analizu, a radi se o njezinu argumentu kako realistični roman uvijek ulazi u dijalog s ekonomskom sferom, možda ne kroz eksplicitno ekonomski sadržaj, ali svakako kroz vlastite naratološke, retoričke i vremenske strukture, kao i kroz propitivanje, bilo ono ironično ili direktno, pozitivno ili negativno, dubine i širine tih struktura (2014: 13). Budući da je analizom predočeno postojanje ekonomskog sadržaja u dvjema prozama, držimo kako je recentna žanrovska odrednica 'neoliberalnog romana' u irskoj književnosti itekako primjenjiva na ove proze. Prije svega zbog njihova bavljenja subjektom kao *homo economicusom* modernog doba koji je zbog dominacije neoliberalne paradigme kao prevladavajuće društvene i ekonomske opcije sveden isključivo na svoju strogo uokvirenu ulogu ekonomskog čimbenika koji nema drugoga izbora do održavanja ekonomskog *statusa quo*, kako na osobnoj razini, tako i na nacionalnoj razini. Iz ovakvog zaključka proizlazi kako ove, ali i ostale proze koje smo analizirali u sklopu istraživanja, potkopavaju sve dominantne irske ekonomske paradigme, predočavajući tako problematične i prešućene strane destabilizirane socijalne strukture Irske koja je odabrala put neoliberalizma bez čvrstih alternativa toj, barem za sada, jedinjoj mogućoj ekonomskoj budućnosti svijeta.

11. ZAKLJUČAK

Polazna teza ove disertacije bila je da se interdisciplinarnim povezivanjem ekonomije i književnosti na reprezentativnom korpusu suvremene irske ženske književnosti nastale u periodu od 2006. do 2016. mogu identificirati i analizirati temeljni motivi današnjeg ekonomskog imaginarija, specifični elementi tipografije i temporalnosti neoliberalnog modela ekonomije, te motivi klasnih razlika u sklopu šire kulturne predodžbe ekonomske i kulturne povijesti neoliberalizma. Istraživanje je pozicioniralo suvremeno irsko žensko pismo perioda prije, tijekom i nakon ere 'keltskog tigra' kao subverzivnu kritiku neoliberalne ekonomske ideologije suvremene Irske koja je duboko narušila samu srž irskog nacionalnog i moralnog identiteta.

Interdisciplinarne interakcije književnosti i ekonomije, podjednako u široj društvenoj i u znanstvenoj sferi, privukle su veću pažnju znanstvenika u polju studija o književnosti tek od konca prošloga stoljeća kada je globalni ekonomski procvat većini nacija u onome dijelu svijeta kojega nazivamo 'zapadni svijet' donio financijsku i ekonomsku blagodat. Time je otvorio vrata ne-ekonomskim znanstvenim poljima i njihovom povećanom zanimanju za upliv ekonomskih kretanja u njihove znanstvene paradigme.

Znanost o književnosti jedno je od znanstvenih polja čije je zanimanje za izučavanjem doticaja književnosti i ekonomskih znanosti intenzivirano u zadnjim desetljećima 20. stoljeća i u manjoj mjeri traje do danas. Snažan poticaj tome dala je utjecajna knjiga eseja urednika Marthe Woodmansee i Marka Osteena *New Economic Criticism* (1999) u kojoj su postavljeni temelji budućih pravaca čitanja književnosti iz rakursa ekonomije, ali i obrnuto. Neka od pitanja koja su autori spomenutih eseja tada postavili dotaknula su se mogućih suradnji ekonomskih i književnih tržišta, njihovih sličnosti i dodirnih točaka, ekonomske etike, pitanja reprezentacije, uloge ekonomskih teorija i praksi u konstrukciji subjekta, ali i pitanja mogućeg utjecaja ekonomskih praksi na književnu produkciju. Ipak, smatramo da je najznačajniji doprinos ove monografije, posebice u kontekstu ovoga istraživanja, u nakani da ekonomiju i književnost promatra ne samo kroz pojednostavnjeni model ogledala u kojemu jedna znanost preslikava ili odražava onu drugu, već da ih promatra kroz višeslojne međudnose. Kako je ovo istraživanje i pokazalo, oslanjajući se na teorijske postavke i metodološke obrasce 'novih ekonomskih kritičara', njihovih prethodnika, ali i novijih istraživanja u ovome

području, znanstveno proučavanje funkcioniranja ekonomije kao narativa koji koristi različita retorička sredstva da bi iskazao svoje rigidne znanstvene postulate izuzetno je bogato polje za daljnja istraživanja. Diskusiju o literarnoj, umjesto o znanstvenoj prirodi ekonomskih metafora i drugih stilskih sredstava identificirala je i Deirdre N. McCloskey u svojoj studiji *The Rhetoric of Economics* (1985) dajući time snažan vjetar u leđa interdisciplinarnim istraživanjima na granici književnosti i ekonomije. Iako su autoričini argumenti o prisutnosti književnih elemenata u ekonomiji naišli na snažan otpor među ekonomistima koji su zastupali znanstvenu strogoću i egzaktnost ekonomskih znanosti kao glavni i jedini postulat izučavanja ekonomije, ipak su postavili temelj budućih 'književnih' promišljanja ekonomskoga diskursa.

Ustrajući na međusobnoj interakciji književnoga teksta i ekonomske zbilje, istraživanje otkriva književni tekst kao bitan čimbenik u registriranju ekonomskih i društvenih kretanja ne nudeći pri tome laskavi uvid u irsku turbulentnu suvremenost već nastojeći ljudske sudbine koje se opiru dominantnim narativima predstaviti kao stjegonoše novih reprezentacijskih paradigmi unutar irske ženske književnosti. Nadalje, metodologija primijenjena u istraživanju, te odabir primarnoga korpusa tekstova, predstavljaju odgovor na pitanje Zadie Smith (2008) je li konačno nastupila velika kriza romana kao književnoga žanra. Ovo istraživanje odgovara negativno na postavljeno pitanje te kao znanstveni doprinos nudi nove uvide u vitalnost neoliberalnoga romana s irskim predznakom i određuje ga kao pod-žanr koji aktivno propituje i otvoreno subvertira dominantne neoliberalne narative zapadnjačke kulture. Ipak, taj je pod-žanr na različite načine odgovorio na izazove globalnoga neoliberalizma. Dok je predočavanje financija i neoliberalnoga sistema znatno eksplicitnije i prodornije kod mlađe generacije irskih spisateljica stasalih nakon krize 2008. godine, koje svoje iskustvo ekonomske krize često pozicioniraju unutar okvira dehumanizirajućeg utjecaja suvremenih medija na ekonomski fragilnu mlađu generaciju Irkinja (Darling, 2020), autorice koje smo istražili to čine kroz manje eksplicitan, ali još uvijek duboko subvertivan reprezentacijski okvir. Zajednički element analiziranoga arhiva irske ženske proze je izobličavanje suvremene želje za distanciranjem od vlastite povijesti i za priklanjanjem globalnoj drugosti koja je irski etos oblikovala kao 'ekonomskog tigra u visokom skoku'. Upravo je univerzalistički narativ neoliberalnog kapitalizma nametnuo kolektivnu irsku žudnju za 'novim' i 'drugim' kao temeljni kulturološki element irske

nacionalne transformacije u posljednjih 30 godina. Tu je žudnju otvoreno formulirao i bivši irski premijer Bertie Ahern ustvrdivši kako je ta nova Irska reakcija na sve „cinike koji bi upirali prstom u prošlost“ ne bi li dokazali kako Irci „žive u budućnosti“ (Foster, 2008: 1). Ta je 'budućnost' za Irce ipak bila znatno drugačija od one koju je Ahern predvidio, naročito kada je ekonomsko blagostanje zamijenila stroga štednja koja je usporila napredak zemlje i uzrokovala još jedan veliki emigracijski val. Uzimajući u obzir te ključne ekonomske i društvene čimbenike i primjenjujući ih unutar teorijskoga okvira nove ekonomske kritike, ovo je istraživanje razotkrilo kako suvremeni irski ženski roman nastao za vrijeme ekonomskog prosperiteta Irske, te nakon izbijanja financijske krize 2008. godine, predočava i subvertira prikrivene i utišane aspekte irskoga neoliberalnoga etosa koji do sada nisu bili predmetom istraživanja u sklopu interdisciplinarnih istraživanja ekonomskog i književnog diskursa. Prije svega, identificiran je i istražen aspekt nacionalne paralize i nesnalaženja u novim, globalnim i lokalnim promjenama unutar granica nacije. Naime, skokoviti je ekonomski prosperitet krajem 20. i početkom 21. stoljeća, na prilično dramatičan način, izmjestio sve dotadašnje samo-percepcije Iraca o nacionalnoj prošlosti i toliko priželjkivanoj zajedničkoj budućnosti u kojoj će jedan narod biti pod istom zastavom s istim osjećajem nacionalne pripadnosti Irskoj kao suverenoj naciji. Međutim, kako primjećuje i Mikowski (2014), zajednički san o ujedinjenoj naciji, koji je dugi niz godina dominirao u javnom diskursu političkih stranaka, potpuno je zaboravljen i ostavljen po strani kada je Irska dobila šansu da konačno osvaja tržište multinacionalnih korporacija. U tome je, tijekom otprilike 15 godina, bila iznimno uspješna pa je umjesto na egidu Sinn Feina 'mi sami' ovog puta odlučno ustala na zov zapadnog kapitala postavši jedna od najglobaliziranijih ekonomija zapadnoga svijeta. U toj ultra-liberaliziranoj Irskoj pojedinac više nije tek dio krotke i pokorne mase župljana koji će pred autoritetom lokalnoga svećenika pognuti glavu, a niti je tek obični, urbani građanin od onakvih kakve smo upoznali u Joyceovim prikazima Dublina. Subjekt u istraženoj korpusu tekstova prevladan je osjećajem dezorijentiranosti i idejom da se društvo u cjelini preobrazilo u društvo konzumenata uvjerenih kako je akumulacija materijalnoga bogatstva siguran put ka sreći. Kooptiranjem subjekta unutar paradigme stvaranja novih potreba, neoliberalizam je tako u Irskoj otvorio sasvim novu i do tada Ircima nepoznatu povijesnu fazu u kojoj se na razini cijeloga društva stalno podižu ljestvice očekivanja i

stvaraju nove potrebe koje potiču na sve snažniju potrošnju i utječu na formiranje slike moćnoga, jedinstvenoga subjekta koji raspolaže neograničenim izborima. Drugim riječima, sve što je desetljećima Iraca bilo nezamislivo i što se događalo na nekim izmještenim, dalekim prostorima emigracije, s neoliberalizmom došlo je nadohvat ruke obećavajući blagostanje i konačno zatvaranje mučnih povijesnih poglavlja kolonizacije i nacionalizma.

Stoga, nakon što je početkom 1990-ih Irska objeručke prihvatila neoliberalne paradigme vjerujući zapadnjačkoj hegemonijskoj mantri napretka i prosperiteta koji dolazi ruku pod ruku s kapitalizmom i slobodnim tržištem⁷⁰, irskim je javnim prostorom zavladao diskurs liberalnog kapitalizma koji promovira ideju poslovnog rizika koji donosi dobit, deregulaciju tržišta, strane investicije i individualno poduzetništvo. Takav je dominantni društveni narativ služio prikrivanju dubljih sistemskih problema Irske koji su tijekom perioda ekonomskog rasta sustavno marginalizirani u javnome diskursu. Naime, povijesne slabosti irskoga gospodarskog sustava pokazale su kako on nije bio dovoljno robustan da bi se pravocrtno i dugoročno kretao u smjeru zapadnjačke neoliberalne ekonomije. Ovo je istraživanje ukazalo i na moduse književnog subvertiranja irskog koncepta neoliberalizma i na načine na koje je taj koncept suštinski poljuljao irsku percepciju nacionalnog identiteta. Time je potvrđena teza o recentnom stasavanju novoga pod-žanra irske književnosti pod nazivom *austerity fiction* (Buchanan 2019) kojemu je u fokusu tematiziranje apsurdnosti situacije u kojoj su pod naletom globalizacije „Irci istovremeno konformistički prihvatili, ali i snažno se opirali globalnim utjecajima što je rezultiralo destabilizacijom irskih identiteta, domova i zajednica“ (*ibid.*: 180). Gradivni elementi toga žanra prije svega su prikazi ambivalentnog odnosa prema dugu i financiranju, zatim osobne i obiteljske traume izazvane neoliberalnim podrivanjem društvenih vrijednosti, te razotkrivanje intimne otuđenosti kao mračnoga naličja ekonomskog uzleta. Osim toga, analiza odabranog

⁷⁰ U svezi s irskom otvorenosću i slijepom vjerom u vječni napredak pod egidom otvaranja svoje ekonomije globalnim tokovima kapitala, Kiberd (2010) zamjećuje kako su se svi vodeći ljudi zemlje u to doba, uključujući ekonomiste, stručne novinare, sociologe i, naravno, političare, zaklinjali u pozitivne strane ekonomskoga rasta koji je doveden u vezu s procvatom društvenog blagostanja. Takvi su dominantni diskursi sve probleme koji su se postupno počeli javljati, poput izrabljivanja radne populacije, neizdrživih prometnih kolapsa diljem zemlje i pretjerane izgradnje stambenih blokova u do tada zabačenim dijelovima Irske, odbacivali kao benigne društvene nuspojave izrastanja u bogatiju i snažniju naciju. Uokvireno u kontekst neoliberalnog vrijednosnog sustava, takve i slične društvene promjene, tvrdi Kiberd, ostavljale su prostora zaključku da je „ekonomski rast bio svrha samome sebi, a ne sredstvo postizanja bolje kvalitete života za sve Irce“ (Kiberd, 2010: 50).

arhiva razotkrila je zajednički element irskog ženskoga pisma koji se uhvatio ukoštac s predočavanjem irskih posljedica neoliberalizma. Sve uključene autorice otvoreno podrivaju ustaljene vremensko-prostorne predodžbe u reprezentiranju ekonomske problematike Irske. U periodu u kojemu su još aktualne posljedice prodora agresivne tržišne ekonomije i sveobuhvatnog konzumerizma, ove proze ukazuju na tamnije strane prevlasti ekonomske i tržišne paradigme kao strukturnih stupova suvremenoga svijeta. Te se paradigme oslanjaju na premise vječne sadašnjosti u kojoj subjekti postupaju kao da su nošeni strujom vremena, distancirani od prošlosti i bez jasne vizije budućnosti. Takvi neoliberalni konstrukti temporalnosti projiciraju verzije irskih budućnosti u permanentnom stanju mogućih, ali neuhvatljivih alternativa sadašnjosti. Takva Irska, koju Graham (2001) opisuje terminom „*free-floating Ireland*“ (2001: x), u prvim desetljećima novoga milenija doima se kao nacija u vakuumu između nastojanja da se pozicionira i arhivira unutar determinističkih povijesnih diskursa nacije, vjere i emigracije, s jedne strane, i utopijskih promišljanja alternativa prošlosti i sadašnjosti. Drugim riječima, Irska se danas neminovno pozicionira kao nacija u stalnoj težnji prema zaokruženosti svojih identitetskih označitelja koji svoje puno značenje traže u neuhvatljivoj budućnosti.

Prostorna dimenzija dodatni je čimbenik problematiziranja u navedenim prozama budući da likovi, iako u pravilu motivirani okolnostima u prostoru, nisu nikada stacionarni niti pomireni s okolnostima u kojima se nalaze. Spisateljice na taj način konstruiraju nove modele naracije koji u prvi plan postavljaju fluidnost odnosa sadašnjosti prema prošlosti te na taj način uspostavljaju alternativne vizije budućnosti. Drugim riječima, njihove proze nemaju za cilj pojednostavnjeno gledanje na prošlost i prešutno prihvaćanje njezinoga nasljeđa već inzistiraju na kompleksnijim vremensko-prostornim odnosima koji bi trebali povezati narative prošlosti s onima sadašnjima kako bi osnažili potencijale budućih konfiguracija vremena i prostora. Naposljetku, tekstovi poručuju da je nužno kontinuirano preispitivanje i re-ispisivanje pojmova kao što su 'modernitet' i 'tradicija' jer tek je tako moguće osigurati njihovo ravnopravno pozicioniranje u globaliziranom društvu.

Unatoč spočitavanjima pojedinih irskih kritičara⁷¹ kako irski ženski književni glas nije iznašao motivaciju da se književno suoči sa dva desetljeća ekonomskog 'vlaka smrti', od ekonomskih vrhunaca do strmoglavog ekonomskog pada, ovo je istraživanje razotkrilo kako je taj glas itekako prisutan i moćan. Štoviše, oprezno ćemo zaključiti kako se suvremena irska ženska proza, iako još uvijek u vrlo ograničenom opsegu i nedovoljno valorizirana u teorijskim razmatranjima, unatrag zadnja dva desetljeća odvažno hvata ukoštac sa kompleksnim književnim subvertiranjem neoliberalne paradigme u Irskoj. Štoviše, taj se korpus pozicionira unutar obimnog arhiva 'svjetske književnosti' koja registrira, podjednako na razini forme i sadržaja, povijesno iskustvo kapitalističke modernosti.

Nadalje, istraživanje je pokazalo kako su autorice ušle u kritički dijalog s društvenim promjenama ponudivši nam nimalo laskave slike Irske koja egzistira na razgraničenju između društvenih trauma prošlosti i nedorečenih stajališta naspram budućnosti. Naime, istražena prozna djela nude sliku Irske kao polu-periferije u globalnoj konstelaciji univerzalističkog neoliberalizma. Locirajući Irsku unutar neoliberalne paradigme oslanjamo se na ideološku kategorizaciju neoliberalnog svijeta o kojoj raspravlja Shapiro (2008) da bi je kasnije na neoliberalni svjetski poredak i njegove književne reprezentacije primijenili Deckard i Shapiro (2019). Pri tome se ovi autori uvelike pozivaju na model sagledavanja neoliberalnog poretka kao povijesnoga i vremenskog kontinuuma koji je u novijoj eri prerastao u globalni diktat i jedinu moguću alternativu koju Wallerstein naziva „kapitalističkom svjetskom ekonomijom“ (1990: 288). Ta je ekonomija između ostaloga utemeljena na beskrupuloznoj i kontinuiranoj akumulaciji kapitala što dovodi do neravnopravnih odnosa u društvenoj podjeli rada i do stalnih napetosti između centra i periferije. Takva kapitalistička modernost kakvu smo locirali u analiziranim djelima, nije izolirana pojava bez povijesnoga presedana. Koncept otvorene ekonomije i globaliziranja financija datira, prema Wallersteinu, daleko u prošlost pa on govori o čak 500 godina kapitalističkog moderniteta začetog na tlu Europe da bi se postupno proširilo na sve dijelove svijeta, kooptirajući sve postojeće ideološke sustave u vlastiti narativ napretka i bogaćenja (*ibid.*). Rezultat toga je današnji

⁷¹ Na ovakve se kritike osvrnula jedna od ovdje analiziranih autorica, Éilís Ní Dhuibhne, i to pismom upućenim novinama *The Irish Times* (10.03.2010.) u kojemu je sarkastično primijetila: „*Not enough men - famous men – have written fiction dealing with contemporary Ireland? Well then. But of course. Good fiction about contemporary Ireland does not exist. QED.*“

neoliberalni poredak koji je stvorio ideološku i ekonomsku među-nacionalnu mrežu utemeljenu na konceptu kontinuirane tržišne konkurentnosti. Snaga toga sustava je upravo u njegovoj apstraktnosti budući da je uvelike utemeljen na globalnim tokovima financiranja koji neminovno dovode do cikličkih kriza i rastuće nejednakosti kako na među-nacionalnoj razini, tako i unutar samih država-nacija. Posljednja kriza zorno je ukazala upravo na spomenutu problematiku kontinuirane napetosti između centra, periferije i polu-periferije. Ambivalentan i manipulativan stav prema vlastitoj nacionalnoj prošlosti svakako je jedan od čimbenika koji su dodatno destabilizirali Irsku unatrag dva desetljeća. Nacionalistički diskurs odricanja od problematične prošlosti i priklanjanja progresivnoj sadašnjosti, te pretjerano nostalgican pogled na irsku prošlost zamrznutu u nekom davnom vremenu, u ideološkom su smislu dodatno osnažili postojeće napetosti između centra i periferije. S time u vezi, Brewster (2009) primjećuje kako se „poviješću manipuliralo da bi se površinski prekrili konflikti prošlosti radi očuvanja baštine za potrebe turističke industrije, bilo recikliranjem drevnih mitova ili nacionalističkih istina, ili pak neutraliziranjem Sjevera kao prostora političkog konflikta, te marginaliziranjem onih koji propituju zasluge ekonomskog liberalizma i fleksibilnosti tržišta rada“ (2009: 25). Upravo su strukturne predispozicije i ambivalentan odnos prema vlastitoj ekonomskoj i geopolitičkoj, ali i moralnoj povijesti nacije, predstavljali sklop preduvjeta koji su Irsku prvo postavili na ekonomski pijedestal da bi je zatim brutalno i bespoštedno s njega uklonili.

Irsku koju smo razotkrili u ovome istraživanju nastoji ostaviti iza sebe 20-stoljetne motive i pozicionirati se na suptilnoj granici između ekonomskog prosperiteta nove liberalne kolonizacije. U svim je tekstovima identificiran dominantan *noir*-ovski motiv dubokog razočarenja i nesnalaženja usred nove irske društvene paradigme koja vodi protagoniste do raznih oblika društvenoga prijestupa. U ovim su prozama protagonisti odreda nesretni, izgubljeni, čak iskorijenjeni subjekti. Svi su na svoj način okovani zadanim društvenim normama koje ih sputavaju, ograničavaju njihovo polje djelovanja i razmišljanja, te ih dovode do stanja gubitka kontrole nad vlastitim postupcima. Provodna nit svih tekstova je i motiv iskorištavanja Drugoga koji je čvrsta poveznica sa samom prirodom kapitalizma, odnosno neoliberalizma, budući da je element eksploatacije radi ostvarivanja vlastite dobiti u samim temeljima toga sustava. Protagonisti su u pravilu autodestruktivni i skloni pomicanju granica moralnoga i

etičnoga ponašanja u procesu iznalaženja nekakvog neuhvatljivoga, 'ispravnoga' puta. Sve su se autorice, na različite načine, usudile istražiti vrlo intimne teme transgresije unutar obiteljske ćelije i pri tome su odvažno uputile kritiku ulozi i odgovornosti novoga, liberalnijega načina života koji je snažno uvjetovan vanjskim utjecajima i u svojoj suštini predstavlja otpor teretu tradicije i povijesti. Ipak, analizirani modeli reprezentiranja neoliberalne ekonomske paradigme u irskoj ženskoj prozi nisu iskazani kroz binarne opreke na ideološki obojenoj liniji tradicija-modernost ili pak na liniji represija-liberalizam. Svi tekstovi, naime, problematiziraju te uvriježene binarnosti opirući se jednostranim tumačenjima utjecaja društvenih i ekonomskih promjena na habitus subjekata, ali i na društvo u cjelini. Istraživanje je pokazalo kako je 'novi liberalizam' doista označio oslobađanje od represivnih društvenih modela koji su Irskom vladali tijekom 20. stoljeća i ranije, ali je njegova temeljna paradigma ipak usmjerena ka korjenitim transformacijama društvenih vrijednosti, odnosno ka „transformaciji kulture iznutra i ka sposobnosti kritičkoga dijaloga sa vlastitom prošlošću“ (Gibbons 1996: 3). Protagonisti ovih proza redom su suočeni sa ključnim pomacima u kulturnim i društvenim okvirima nacije što se afirmira kroz prikaze njihovih moralnih dilema oko prihvaćanja ili odbijanja suvremenih diktata. U slučaju ženskih protagonista, te se dileme evidentiraju kroz njihovu osobnu afirmaciju povezanu sa vanjskim čimbenicima modernoga, liberaliziranoga društva, prije svega kroz ono što neki autori vide kao porast njihove financijske neovisnosti i posljedično tome, kroz slabljenje ovisnosti o instituciji braka (Maloy 2016). Svi glavni protagonisti analiziranih tekstova na određeni su način okrnuti agresivnim pipcima nevidljivoga ekonomskog Drugog koji tako lako briše nacionalne granice i nameće nesigurnost i labavljenje svih čvrstih granica koje ljudski um može spoznati. Konačno, ovi tekstovi predočavaju trajne nestabilnosti i fluidnosti odnosa lokalno-globalno u eri neoliberalizma budući da im je cilj razotkriti kako se to globalno i izmješteno Drugo zastrašujućom lakoćom asimilira u nacionalno tkivo i u dubinske slojeve ljudskih zajednica. U konačnici, ovi su romani postavili u prvi plan ono što je skoro dva desetljeća bilo potisnuto duboko u drugi plan svih dominantnih narativa u Irskoj, a radi se o širem kontekstu neoliberalnog kapitalizma i o činjenici da ekonomske krize, kao i čitavi fikcionalizirani sustav globalnih financija u 21. stoljeću, nisu samo pitanje političkih i ekonomskih odnosa, već su oni prije svega duboko utisnuti u nacionalno, lokalno i individualno pozicioniranje prema globalnom

Drugom. Stoga, smatramo kako je istraživanje pokazalo da suvremeni irski ženski književni tekst, preciznije proza koja reprezentira naličje irskoga ekonomskog uspona i pada zorno pokazuje kako Irska na razmeđu ta dva perioda suvremenosti nije pomirena sa svojom pozicijom i ulogom u neoliberalnom, globalnom ekonomskom poretku.

Imajući u vidu sve ranije navedeno, ovo istraživanje smještamo u znanstveni diskurs koji povezuje interdisciplinarna istraživanja ekonomskih i književnih čimbenika te njihove interakcije u okviru nacionalnih književnosti. S obzirom na znanstvenu i društvenu važnost teme istraživanja vjerujemo da će ono doprinijeti budućim nastojanjima ka intenzivnijem i sustavnijem sagledavanju međudjelovanja suvremenih ekonomskih kretanja i njihovih književnih predodžbi.

POPIS LITERATURE

Predmetna literatura

1. Haverty, Anne (2006). *The Free and Easy*. London: Chatto & Windus
2. Ní Dhuibhne, Eilís (2007). *Fox, Swallow, Scarecrow*. Belfast: Blackstaff Press
3. Enright, Anne (2011). *The Forgotten Waltz*. New York: W.W. Norton & Company, Inc
4. French, Tana (2012). *Broken Harbour*. Dublin: Hatchette Books
5. Kilroy, Claire (2012). *The Devil I Know*. London: Faber & Faber
6. Madden, Deirdre (2013). *Time Present and Time Past*. London: Faber and Faber
7. Enright, Anne (2015). *The Green Road*. New York: W. W. Norton & Company
8. McKeon, Belinda. (2016). *Tender*. New York: Lee Boudreaux Books / Little, Brown and Company.

Teorijska literatura

Allen, K. (2000). *The Celtic Tiger: The Myth of Social Partnership in Ireland*. Manchester: Manchester University Press.

Allen, K. (2003). Neither Boston nor Berlin: class polarisation and neo-liberalism in the Irish Republic. U C. Coulter i S. Coleman (ur.), *The end of Irish history? Critical approaches to the Celtic Tiger*. Manchester: Manchester University Press.

Allen, R i S. Regan (2008). „Introduction“. *Irelands of the Mind: Memory and Identity in Modern Irish Culture*, Richard Allen and Stephen Regan (Ur.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, str. 1-11.

Alexander, J. C. (2011). Market as Narrative and Character. *Journal of Cultural Economy*, 4(4), str. 477-488.

Allon, F. (2015). Money, Debt, and the Business of "Free Stuff". *The South Atlantic Quarterly*, 114(2), str. 283-305.

Al-Saji, A. (2004). The memory of another past: Bergson, Deleuze and a new theory of time. *Continental Philosophy*, 37(2), str. 203-239.

- Amariglio, J. i D.F. Ruccio (1999). Literary/Cultural „Economies“, Economic Discourse, and the Question of Marxism. U Woodmansee, M. i Osteen M (Ur.), *The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics*. London, New York: Routledge, str. 381-400.
- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities: Revised Edition*. London: Verso.
- Annesley, J. (2006). Market Corrections: Jonathan Franzen and the 'novel of Globalization'. *Journal of Modern Literature*, 29(2), str. 111-128.
- Appadurai, A. (2016). *Banking on Worlds: The Failure of Language in the Age of Derivative Finance*. Chicago: Chicago University Press.
- Armie, M. (2022). Change, Stasis and Celtic Tiger Ireland in the Short Stories of *There Are Little Kingdoms* (2007) by Kevin Barry. *Estudios Irlandeses*, Issue 17, str. 130-143.
- Armstrong, N. (1987). *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. New York: Oxford University Press.
- Armstrong, N. (2005). *How Novels Think; The Limits of Individualism from 1719-1900*. New York: Columbia University Press.
- Armstrong, I. (2008). *Victorian Glassworlds: Glass Culture and the Imagination 1830-1880*. Oxford: Oxford University Press.
- Augé, M. (2001[1992]). *Nemjesta: Uvod u moguću antropologiju supermoderniteta* (prijevod s francuskog jezika: Vlatka Valentić, urednik: Krešimir Rogina). Karlovac: Biblioteka PSEFIZMA, naklada DAGGK.
- Bakhtin, M. (2002). *The Dialogic Imagination*. SAD, Texas: University of Texas Press.
- Balzano, W. i J. Holdridge (2007). Tracking the Luas between the human and the inhuman. U W. Balzano, M. Sullivan i A. Mulhall (Ur.), *Irish Postmodernisms and Popular Culture*. Basingstoke: Palgrave, str. 100-112.
- Barnard, R. (2009). Fictions of the Global. *Novel*, 42(2), 207.-215.
- Barros-Del Río, M.A. (2022) Sally Rooney's *Normal People*: the millennial novel of formation in recessionary Ireland, *Irish Studies Review*, 30:2, str. 176-192.
- Beatty, A. (2021). The Problem of Capitalism in Irish Catholic Thought, 1922-1950. *Études irlandaises*, 46(2), str. 43-68.

- Benson, C. (2017). What Plenty Laid Bare! Ireland's Harsh Confrontation with Itself: 1999-2014. U L. M. González Arias (Ur.), *National Identities and Imperfections in Contemporary Irish Literature. Unbecoming Irishness*. London: Plagrave Macmillan, str. 21-36.
- Berardi, F. (2012). *The Uprising: On Poetry and Finance*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Berbéri, C. i Pelletier, M. (2015). Introduction: Authority and Crisis, Authority in Crisis. U C. Berbéri i M. Pelletier (ur.), *Ireland: Authority and Crisis*. Oxford, Bern, Berlin, Brisel, Frankfurt, Beč, New York: Peter Lang.
- Bertha, C. (2004). The House Image in Three Contemporary Irish Plays. *New Hibernia Review*, 8(2), str. 64-84.
- Bilić, P., Prug, T., Žitko, M. (2021). *Political Economy of Digital Monopolies*. Bristol: Bristol University Press.
- Binswanger, H.C. ([1985]1994). *Money and Magic. A Critique of the Modern Economy in the Light of Goethe's Faust*. (prijevod s njemačkog: J.E. Harrison). Chicago i London: The University of Chicago Press.
- Blanchard, O. (2005). *Makroekonimija*. Zagreb: Mate.
- Blau, H. (1987). *The Eye of Prey: Subversions of the Postmodern*. Bloomington: Indiana University Press.
- Boas, T.C. i Gans-Morse, J. (2009). Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Libral Slogan. *Studies in Comparative International Development*, 44.
- Boehmer, E. (1995). *Colonial and Postcolonial Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Boltanski, L. i Chiapello, E. (2007). *The New Spirit of Capitalism* (prijevod Gregory Elliot). London:Verso.
- Boulet, V. (2015). The Irish Economic Crisis: The Expiry of a Development Model. *Études irlandaises*, 40(2). Pristupljeno 16.03.2021.
- Bourdieu, P. (1987). What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence Of Groups. *Berkeley Journal of Sociology* 32, str. 1-17.
- Bourdieu, P. (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Bracken, C. i S. Cahill (Ur.) (2011). *Anne Enright*. Dublin: Irish Academic Press.

Bracken, C., Harney-Mahajan, T. (2017). A Continuum of Irish Women's Writing: Reflections on the Post-Celtic Tiger Era. *Lit: Literature Interpretation Theory*, 28:1, str. 1-12.

Brah, A., Szeman, I., Gedalof., I. (2015). Introduction: Feminism and the Politics of Austerity. *Feminist Review* 109, str. 1-7.

Breathnach, P. (2007). Ireland: the Celtic Tiger and the Black North. U: S. Hodgett, D. Johnson i S.A. Royle (Ur.), *Doing Development Differently: Regional Development on the Atlantic Periphery*, Sydney, Nova Scotia, Cape Breton UP, str. 72-88.

Breen, R., Hannan, D.F., Rottman, D.B., Whelan, C.T. (1990). *Understanding Contemporary Ireland. State, Class and Development in the Republic of Ireland*. New York: St. Martin's Press.

Brenner. R. (2000). The boom and the bubble. *New Left Review* 2(6).
Pristupljeno 18.02.2020.

Brenner, J, Peck, J. i Theodore, N. (2010). Variegated neoliberalization: Geographies, modalities, pathways. *Global Networks*, 10(2), str. 182-222.

Brewster, S. (2009). Flying High? Culture, Criticism, Theory since 1990. U S. Brewster i M. Parker (Ur.), *Irish Literature Since 1990: Diverse Voices*. Manchester: Manchester University Press, str. 16-39.

Brouillette, S. (2014). *Literature and the Creative Economy*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Browne, M.N. i K. J. Quinn (1999). Dominant economic metaphors and the postmodern subversion of the subject. U Woodmansee, M. i Osteen M (Ur.), *The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics*. London, New York: Routledge, str. 131-149.

Brown, T. (2004). *Ireland: A Social and Cultural History 1922-2002*. London: Harper Perennial.

Brown, W. (2005). Neoliberalism and the End of Liberal Democracy. *Edgework: Critical Essays in Knowledge and Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Brown, W. (2015). *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.

Bruce, S., Wagner, V. (2007). Introduction: Fiction and Economy. U S. Bruce, V. Wagner (Ur.), *Fiction and Economy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 1-23.

Buchanan, J.M. (2013). The Home of the Tiger. Economic Speculation and The Ethics of Habitation. *Studi Irlandesi. A Journal of Irish Studies*, n. 9, str. 137-156.

Buchanan, J.M. (2017). Ruined Futures: Gentrification as Famine in Post-Celtic Tiger Irish Literature. *Modern Fiction Studies*, 63(1), str. 50-72.

Buchanan, J.M. (2019). Like a Scattering from a Fixed Point: Austerity Fiction and the Inequalities of Elsewhere. *Studi Irlandesi. A Journal of Irish Studies (online)*, n.9, 179-201. Pristupljeno 26.09.2021.

Butler, J. (1990), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge.

Cahill, S. (2011). *Irish Literature in the Celtic Tiger Years 1990-2008. Gender, Bodies, Memory*. London; New York: Continuum.

Carico, A. i D. Orenstein (2014). Editors' Introduction: The Fiction of Finance. *Radical History Review*, no.118, str. 3-13.

Carswell, S. (2011). *Anglo Republic: Inside the Bank that Broke Ireland*. Dublin: Penguin.

Carswell, S. i J. Horgan-Jones (2022). President says Irish housing crisis 'a disaster' and 'our great, great failure'. *The Irish Times*. <https://www.irishtimes.com/ireland/housing-planning/2022/06/14/president-says-irish-housing-crisis-a-disaster-and-our-great-great-failure>. Pristupljeno 14.06.2022.

Castells, M. (1998). *End of Millennium*. Oxford: Blackwell.

Cerny, P, Menz, G. i Soederberg, S. (2005). Different Roads to Globalization: Neoliberalism, the Competition State, and Politics in a More Open World . U: S. Soederberg, G. Menz i P.G. Cerny (Ur.), *Internalizing Globalization. The Rise of Neoliberalism and the Decline of National Varieties of Capitalism*. London: Palgrave Macmillan, str. 1-30.

Chancellor, E. (2000). *Devil Take the Hindmost: A History of Financial Speculation*. New York: Plume.

- Chang, H.-J. (2003). The market, the state and institutions in economic development. U H.J. Chang (Ur.), *Rethinking development economics*. London: Anthem, str. 41-60.
- Clarke, J. (2008). Living with/in and without neoliberalism. *Focaal*, 51, 135.-147.
- Clark, A. (2015). Anne Enright. The Guardian, 9.08.2015. <http://www.theguardian.com/books/2015/aug/09/anne-enright-ireland-is-my-home-but-i-feel-i-have-been-trying-to-leave-all-my-life> . Pristupljeno 4.8.2021.
- Cleary, J. (2007). *Outrageous Fortune. Capital and Culture in Modern Ireland*. Dublin: Field Day Publications.
- Cleary, J. (2018). Horseman, Pass By!: The Neoliberal World System and the Crisis in Irish Literature. *boundary 2*, 45:1. Durham, NC: Duke University Press
- Colesworthy, R. (2014). Introduction: Capital's Abstractions, *Textual Practice* 28(7). Pristupljeno 3.06.2020.
- Comaroff, J. (2009). „The End of Neoliberalism?“ *The Johannesburg Salon*, 1. Pristupljeno 17.05.2020.
- Comyn, S. (2018). *Political Economy and the Novel: A Literary History of „Homo Economicus“*. Cham, Švicarska: Palgrave.
- Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conrad, K.A. (2004). *Locked in the Family Cell: Gender, Sexuality, and Political Agency in Irish National Discourse*. Wisconsin, USA: University of Wisconsin Press.
- Cooper, M. (2011). *How Ireland Really Went Bust*. Dublin: Penguin.
- Coughlan, P. (2004). Irish Literature and Feminism in Postmodernity. *Hungarian Journal of English and American Studies (HJEAS)*, 10(1-2), str. 175-202.
- Coulter, C. i Coleman, S. (Ur.) (2003). „Introduction“. U *The end of Irish History? Critical reflections on the Celtic Tiger*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Coulter, C. (2015). „Introduction“. U C. Coulter, i A. Nagle (Ur.), *Ireland Under Austerity. Neoliberal Crisis, neoliberal solutions*. Manchester: Manchester University Press.

Cronin, M., Kirby, P., Ging, D. (2009). Transforming Ireland: Challenges. U D. Ging, M. Cronin, P. Kirby (Ur.), *Transforming Ireland. Challenges, critiques, resources*. Manchester/New York: Manchester University Press.

Crouch, C. (2011). *The strange non-death of neoliberalism*. Cambridge: Polity.

Darling, O. (2021). 'It Was Our Great Generational Decision': Capitalism, the Internet and Depersonalization in Some Millennial Irish Women's Writing. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, Vol. 62(5), str. 538-551.

Davis, E. (2015). The betrayals of neoliberalism in Shyam Selvaduari's *Funny Boy*. *Textual Practice*, 29(2), str. 215-233.

Deane, S. (Ur.) (1991). *Field Day Anthology of Irish Writing*. Derry: Field Day Publications.

Deckard, S. i S. Shapiro (2019). World Culture and the Neoliberal World System: An Introduction. U S. Deckard i S. Shapiro (Ur.), *World Literature, Neoliberalism and the Culture of Discontent*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan/Springer Nature, str. 1-48.

Dellepiane Avellaneda, S., Hardiman, N.(2010). The European Context of Ireland's Economic Crisis. *The Economic and Social Review*, 41(4), str. 473-500.

Deleuze, G. (1994). *Difference and Repetition* (prijevod P. Patton). New York. Columbia University Press.

DeLillo, D. (2003). *Cosmopolis*. New York: Scribner.

Desai, M. A. (2017). *The Wisdom of Finance: Discovering Humanity in the World of Risk and Return*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.

Dienst, R. (2011). *The Bonds of Debt: Borrowing Against the Common Good*. London: Verso.

Doddoli, L. i M. Maradei (2005). *Svijet poslije drugog svjetskog rata*. Split: Marjan tisak.

Driscoll, C. (2002). *Girls: Feminine Adolescence in Popular Culture and Cultural Theory*. New York: Columbia University Press.

Dunphy, R. (1995). *The Making of Fianna Fáil Power in Ireland*. Oxford. Clarendon Press.

Dunkerely, J. (2000). *Americana*. London: Verso.

Ekonomске znanosti. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža,

2021<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17369>. Pristupljeno 28. 7. 2021.

Esty, J. (2012). *Unseasonable Youth: Modernism, Colonialism and the Fiction of Development*. Oxford: Oxford University Press.

Estévez-Saá, M. (2016). A Map of Things Known and Lost in Anne Enright's *The Green Road*. *Estudios Irlandeses*, Issue 11, str. 45-55.

European Commission (2012b). *State Aid: Crisis-Related Aid*. Dostupno na: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-1444_en.htm. Pristupljeno 15.07.2020.

Evans, M. (2005). Neoliberalism and Policy Transfer in the British Competition State: the case of Welfare Reform. U S. Soederberg, G. Menz i P.G. Cerny (Ur.), *Internalizing Globalization. The Rise of Neoliberalism and the Decline of National Varieties of Capitalism*. London: Palgrave Macmillan, str. 69-89.

Fagan, G.H. (2003). Globalised Ireland, or contemporary transformations of national identity?. U Coulter, C. i Coleman, S. (Ur.), *The end of Irish history? Critical reflections on the Celtic Tiger*. Manchester and New York: Manchester University Press.

Fanning, B. (2016). *Irish Adventures in nation-building*. Manchester: Manchester University Press.

Feltes, N.N. (1986). *Modes of Production of Victorian Novels*. Chicago: University of Chicago Press.

Ferguson, J. (2010). The uses of neoliberalism. *Antipode*, 41(s1), str. 166-184.

Finch, L. (2015). The Un-real Deal: Financial Fiction, Fictional Finance, and the Financial Crisis. *Journal of American Studies*, 49(4), str. 731-753.

Fish, S. (1988). Comments from Outside Economics. U A. Klammer, D.N. McClosky, R.M. Solow (Ur.), *The Consequences of Economic Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 21-30.

Fitzgerald, J. (2000). *Ireland's Failure and Belated Convergence*. ESRI Working Paper No. 133. Dublin. Economic and Social Research Institute.

Flannery, E. (2007). Irish Cultural Studies and Postcolonial Theory. *Postcolonial Text*, 3(3), str. 1-9.

Flannery, E. (2020). Bildung and Temporality in Justin Quinn's *Mount Merrion*. *Études irlandaises*, 45(2), str. 163-185.

- Flannery, E. (2020). Debt, guilt and form in (post-) Celtic Tiger Ireland. *Textual Practice*, 35(5).
- Flannery, E. (2020). *Bildung* and Temporality in Justin Quinn's *Mount Merrion*. *Études irlandaises*, 45(2), str. 163-185.
- Flannery, E. (2020). Finance and fiction in Deirdre Madden's *Time Present and Time Past*. *Irish Studies Review*, 28(3), str. 305-322.
- Flood, A. (2010). Julian Gough Slams Fellow Irish Novelists as Priestly Caste Cut Off from the Culture. *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/books/2010/feb/11/julian-gough-irish-novelists-priestly> Pristupljeno 18.9.2021.
- Flynn, R. (2009). Republic of Ireland PLC – testing the limits of marketisation. U Ging, D, Cronin, M., Kirby, P. (Ur.), *Transforming Ireland: Challenges, Critiques, Resources*, str. 89-106. Manchester: Manchester University Press.
- Foster, R.F. (2007). *Luck and the Irish. A Brief History of Change, 1970-2000*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978-79*. Prevelo i priredili: Michel Senellart i Graham Burchell. London. Palgrave Macmillan.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History?. *The National Interest*, No. 1.
- Galbraith, J.K. (1990). *A Short History of Financial Euphoria*. New York: Viking.
- Garayawala, T. (2015). The Fictions of Finance. *Dissent*, 63(3), str. 6-12.
- Gardiner, K. (1994). The Irish Economy: A Celtic Tiger. *Ireland: Challenging for Promotion*, Morgan Stanley Euroletter (31.08.1994), str. 3-5.
- Gagnier, R. i Dupré J. (1999). Reply to Amariglio and Ruccio's „Literary/Cultural 'Economies' , Economic Discourse, and the Question of Marxism. U Woodmansee, M. i Osteen M (Ur.), *The New Economic Criticism. Studies at the Intersection of Literature and Economics*. London, New York: Routledge, str. 401-407.
- Garvin, T. (2004). *Preventing the Future: Why Was Ireland So Poor for So Long?*. Dublin: Gill and Macmillan.
- Gerrard, B. (1993). Review of *If You're So Smart*. *Economic Journal* (July), str. 1086-87.

- Giambona, G. (2020). Re-Imagining Tradition: Identity and Depictions of Ireland in Anne Enright's *The Green Road*. *Études irlandaises*, 45(2), str. 129-147.
- Gibbons, L. (1996). *Transformations in Irish Culture*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Gilbert, J. (2013). What Kind of Thing is 'Neoliberalism'?. *New Formations*, 80/81, str. 7-22.
- Ging, D. (2009). All-consuming images: new Gender Formations in Post-Celtic-Tiger Ireland. U Ging, D, Cronin, M., Kirby, P. (Ur.), *Transforming Ireland: Challenges, Critiques, Resources* (str. 52-70). Manchester: Manchester University Press.
- Giorgi, G. (2013). Improper Selves: Cultures of Precarity. *Social Text*, 31(2), str. 69-81.
- Gough, J. (2010). The state of Irish literature. www.juliangough.com. Pristupljeno 10.08. 2021.
- Goux, J.J. (1990). *Symbolic Economies: After Marx and Freud*. Prijevod: Jennifer Curtiss Gage. Ithaca: Cornell University Press.
- Goux, J.J. (1994). *The Coiners of Language*. Prijevod: Jennifer Curtiss Gage. Norman: University of Oklahoma Press.
- Goux, J.J. (1994). Cash, Check or Charge?. U M. Woodmansee u M. Osteen (ur.), *The New Economic Criticism: Studies at the Intersection of Literature and Economics*. London – New York: Routledge, str. 114-127.
- Graeber, D. (2011). *Debt: the First 5,000 Years*. Brooklyn, NY: Melville House.
- Graham, C. (2001). *Deconstructing Ireland: Identity, Theory, Culture*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Graham, B i D. Dodd (2002). *Security Analysis: The Classic 1940 Edition*, 2nd ed. New York: McGraw-Hill.
- Gray, J. (1995). *Liberalism*. 2nd Edition. Buckingham: Open University Press.
- Grgas, S. (2009). Nosorog kapitala Richarda Powersa u osamdesetima. *Književna smotra – časopis za svjetsku književnost*, 41, 152(2), str. 5-12.
- Grgas, S. (2014a). Pynchon na oštrici noža tehnologije i ekonomije. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*. 46, 172(2), str. 29-39.

Grgas, S. (2014b). The Figure of the Financier in Dreiser and DeLillo. U Lj. Matek, J. Poljak Rehlicki (Ur.), *Facing the Crises: Anglophone Literature in the Postmodern World* (str. 15-30). Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Grgas, S. (2014c). *Američki studiji danas: Identitet, kapital, specijalnost*. Zagreb: Meandar Media

Grgas, S. (2015). Reading Richard Powers at the Turn of the Century. U Marija Krivokapić i Aleksandra Nikčević-Batričević (Ur.), *Mapping the World of Anglo-American Studies at the Turn of the Century*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, str. 3-20.

Grgas, S. (2019). Što nam je promaklo u čitanju *Dražbe predmeta 49* Thomasa Pynchona?. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, 194(4), str. 99-108.

Gupta, S. (2009). *Globalization and Literature*. Cambridge: Polity Press.

Gupta, S. (2015). Crisis of the Novel and the Novel of Crisis. *Canadian Review of Comparative Literature*, str.454-467.

Haiven, M. (2011). Finance as Capital's Imagination? Reimagining Value and Culture in an Age of Fictitious Capital and Crisis. *Social Text* 108, 29(3), str. 93-123.

Haiven, M. (2014). *Cultures of Financialization. Fictitious Capital in Popular Culture and Everyday Life*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Halberstam, J. (2011). *The Queer Art of Failure*. Durham: Duke University Press.

Hand, D. (2008). The Futur of Contemporary Irish Ciction. Writers' Centre web page. www.writerscentre.ie/centre/anthology/dhand. Pristupljeno 27.6. 2021.

Hand, D. (2011). *A History of the Irish Novel*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hansson, H. (2009). Anne Enright and Postnationalism in the Contemporary Irish Novel. U S. Brewster i M. Parker (Ur.), *Irish Literature since 1990*. Manchester, Manchester University Press, str. 216-229.

Hardiman, N. (2011). Economic Crisis and the Politics of Austerity in Ireland. *Economic sociology - The European Electronic Newsletter*. 20(3).

Hardt, M. (2008). Introduction. *Capital and Language: From the New Economy to the War Economy*. Los Angeles: Semiotext(e).

- Hart, M. i Hansen, J. (2008). Introduction: Contemporary Literature and the State. *Contemporary Literature* 49(4). Wisconsin: University of Wisconsin Press, str. 491-513.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2011). *The Enigma of Capital*. Oxford, London: Oxford University Press.
- Heilbroner, R. (1988). Rhetoric and Ideology. U A. Klamer, D.N. McClosky, R.M. Solow (Ur.), *The Consequences of Economic Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 38-43.
- Heinzelman, K. (1980). *The Economics of the Imagination*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Hennessy, M. (2001). O'Connell says Era of Celtic Tiger over. *The Irish Times*, 8. studenoga. Pristupljeno 21.9.2021.
- Ho, K. (2009). *Liquidated: An Ethnography of Wall Street*. Durham: Duke University Press.
- Holborow, M. (2015). *Language and Neoliberalism*. Abingdon: Routledge.
- Horton, E. (2014). *Contemporary Crisis Fictions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Horwitz, H (1999). The Toggling Sensibility. Formalism, self-consciousness, and the improvement of economics. U M. Woodmansee u M. Osteen (Ur.), *The New Economic Criticism: Studies at the Intersection of Literature and Economics*. London – New York: Routledge, str. 150-174.
- Houston, N. (2007). Celtic Figer Ireland: Free and Easy?. *World Literature Today*, 81(1), str. 12-15.
- Hrisch, J. (2000). *Heads or Tails: The Poetics of Money*. Detroit: Wayne State University Press.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. *Natuknica: neokolonijalizam*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 16. 8. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43384>>.
- Irr, C. (2013). *Toward the Geopolitical Novel*. New York: Columbia University Press.
- Jackson, R. (1981). *Fantasy: The Literature of Subversion*, London: Methuen.

- Jameson, F. (1981). *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press.
- Jameson, F. (1997). Culture and Finance Capital. *Critical Inquiry*, Vol. 24, No. 1, str. 246-265.
- Jameson, F. (1998). The „end of art“ or the „end of history“?. U F. Jameson, *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1984-1998*. London: Verso.
- Jameson, F. (1994). *The Seeds of Time*. New York: Columbia University Press.
- Johansen, E. i Karl, A.G. (2015). Introduction: reading and writing economic present. *Textual Practice*, 29(2), str. 201-214.
- Joseph, M. (2014). *Debt to Society: Accounting for Life under Capitalism*. Minneapolis i London: University of Minnesota Press.
- Jovanović, M. i Eškinja, I. (2008). Neki aspekti neoliberalizma u svjetskom gospodarstvu. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 29(2), str. 941-958.
- Karl, A.G. (2015). The zero hour of the neoliberal novel. *Textual Practice*, Vol. 29. No.2, str. 335-355.
- Keatinge, B. (2014). The language of Globalization in Contemporary Irish Poetry. *Studi Irlandesi. A Journal of Irish Studies*, n. 4, str. 69-84.
- Kaufmann, D. (1995). *The Business of Common life: Novels and Classical Economics between Revolution and Reform*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Kearney, R. (1984). *Myth and Motherland*. Derry: Field Day Pamphlet.
- Keen, S. (2011). *Debunking Economics: The Naked Emperor Dethroned*. New York: Zed Books.
- Kennedy, S. (2003). Irish Women and the Celtic Tiger Economy. U C. Coulter, S. Coleman (Ur.), *The End of Irish History? Critical Reflections on the Celtic Tiger*. Manchester: Manchester University Press, str. 95-109.
- Kennedy, S. (2015). A perfect storm: crisis, capitalism and democracy. U C. Coulter, i A. Nagle (Ur.), *Ireland Under Austerity. Neoliberal Crisis, neoliberal solutions* Manchester: Manchester University Press, str. 86-109.

Kennedy, L. i Shapiro, S. (2019). Introduction. U L. Kennedy i S. Shapiro (Ur.), *Neoliberalism nd Contemporary American Literature*. Hannover: University Presses of New England.

Kesner-Škreb, M. (2004). Washingtonski konsenzus. *Financijska teorija i praksa* 28(2), str. 251-254.

Keynes, J. M. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31329> Pristupljeno 10.10.2021.

Kiberd, D. (1995). *Inventing Ireland: The Literature of the Modern Nation*. London: Jonathan Cape.

Kiberd, D. (2005). The Celtic Tiger: a cultural history. U D. Kiberd, *The Irish Writer and the World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kiberd, D. (2010). Foreword. *Sub-Versions. Trans-National Readings of Modern Irish Literature*. Amsterdam-New York: Rodopi.

Kiberd, D. (2018). Introduction: After Ireland?. *After Ireland: Writing the Nation from Beckett to the Present*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Kindleberger, C. P. i R. Aliber (2005[1978]). *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises, 5th Edition*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

Kirby, P. (2002a). *The Celtic Tiger in Distress: Growth with Inequality in Ireland*. Basingstoke: Palgrave.

Kirby, P., Gibbons, L. i Cronin, M. (2002). Introduction: The Reinvention of Ireland: A Critical Perspective. U P. Kirby, L. Gibbons, M. Cronin (Ur.), *Reinventing Ireland. Culture, Society and the Global Economy*. London/Sterling, Virginia: Pluto Press, str. 1-18.

Kirby, P. (2002). Contested Pedigrees of the Celtic Tiger. U P. Kirby, L. Gibbons, M. Cronin (Ur.), *Reinventing Ireland. Culture, Society and the Global Economy*. London/Sterling, Virginia: Pluto Press, str. 21-37.

Kirby, P., Gibbons, L., Cronin, M. (2002). Conclusions and Transformations. U P. Kirby, L. Gibbons, M. Cronin (ur.), *Reinventing Ireland. Culture, Society and the Global Economy*. London/Sterling, Virginia: Pluto Press, str. 196-208.

Kirby, P. (2004). Globalization, the Celtic Tiger an Social Outcomes: Is Ireland a Model or a Mirage. *Globalizations*, 1, str. 205-222.

- Kirby, P. (2010). *The Celtic Tiger in Collapse. Explaining the Weaknesses of the Irish Model*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kitchin, R., C. O'Callaghan i J. Gleeson (2012). Unfinished Estates in Post-Celtic Tiger Ireland. *NIRSA*, no.67/February.
- Klamer, A. i T.C. Leonard (1994). So What's an Economic Metaphor?. U P. Mirowski (Ur.), *Natural Images in Economic Thought: „Markets Read in Tooth and Claw“*. New York. Cambridge University Press, str. 20-51.
- Klein, N. (2007). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Metropolitan Books.
- Knežević, B. (2017). Contours of Capital in the Novel. U S. Cvek, B. Knežević i J. Šesnić (Ur.) *The Errant Labour of the Humanities: Festschrift presented to Stipe Grgas*. Zagreb; FF Press, str. 257-279.
- Kolanović, M. (2018). Ekonomija i književnost. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, Vol. 50, No. 189(3), str. 21-23.
- Kornbluh, A. (2014). *Realizing Capital: Financial and Pscyhic Economies in Victorian Form*. New York: Fordham University Press.
- Krugman, P. (2012). *End this depression now!*. New York, NY: WW Norton.
- Lanchester, J. (2018). Can Economist and Humanist Ever Be Friends?. *The New Yorker Magazine*, <https://www.newyorker.com/magazine/2018/07/23/can-economists-and-humanists-ever-be-friends>. Pristupljeno 30.7.2021.
- Langenohl, A. (2008). 'In the Long Run We Are All Dead': Imaginary Time in Financial Market narratives. *Cultural Critique* 70(1), str. 3-31.
- Lazzarato, M. (2011). *The Making of the Indebted Man – An Essay on the Neoliberal Condition*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Lee, J. (1999). A Sense of Place in the Celtic Tiger?. U H. Bohan i G. Kennedy (Ur.), *Are We Forgetting Something?: Our Society in the New Millenium*. Dublin: Veritas, str. 71-93.
- Lewis, M. (2011). When Irish Eyes are Crying. *Vanity Fair*, ožujak 2011. [online] <https://archive.vanityfair.com/article/2011/3/when-irish-eyes-are-crying>. Pristupljeno 27.7.2021.
- Longley, E. (1994). *The Living Stream: Literature and Revisionism in Ireland*. Newcastle-upon-Tyne: Bloodaxe Books.

- Lozano García, A. (2019). There has been a Celtic Tiger of Fiction: An Interview with Claire Kilroy. *Estudios Irlandeses*, Issue 13, str. 158-164.
- Lukacs, G. (1971). *The Theory of the Novel*. Cambridge, Ma: MIT Press.
- Lukacs, G. (1989). *The Historical Novel*. Prijevod s njemačkog jezika: Hannah i Stanley Mitchell. London: Merlin Press.
- Maloy, K. (2016). 'Children of Quality Do Not Linger Long in Woolworths': Concealment, Containment, and Mortification in Clare Boylan's Holy Pictures and Miriam Dunne's Blessed Art Thou A Monk Swimming. *Études irlandaises* [Online] 35(1). Pristupljeno 25.08.2021.
- Magrini, M. (1999). *La ricchezza digitale*. Milano: Il Sole 24 Ore.
- Maher, E. i E. O'Brien (2014). Introduction. U E. Maher i E. O'Brien (Ur.), *From Prosperity to Austerity. A socio-cultural critique of the Celtic Tiger and its aftermath*. Manchester: Manchester University Press.
- Mahmud, T. (2012). Debt and Discipline. *American Quarterly*, 64(3), str. 469-494.
- Marazzi, C. (2008). *Capital and Language: From the New Economy to the War Economy* (prijevod na engleski: Gregory Conti) Los Angeles: Semiotext(e).
- Marder, E. (2001). *Dead Time: Temporal Disorders in the Wake of Modernity*. Palo Alto, Kalifornija: Stanford University Press.
- Marsh, N. (2015). Finance, Fiction, and the Genre of a World Economy. U J. David (Ur.), *The Cambridge Companion to British Fiction since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 192-206.
- Marx, K. (1976). *Capital, Vol. 1*. Prijevod: Ben Fowkes. London: Penguin.
- Marx, J. (2012). *Geopolitics and the Anglophone Novel, 1890-2011*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McClanahan, A. (2017). *Dead Pledges: Debt, Crisis, and Twenty-first Century Culture*. Stanford: Stanford University Press.
- McCloskey, D. N. (1985). *The Rhetoric of Economics*. Madison, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- McCloskey, D, N. (1990). *If You're So Smart: The Narrative of Economic Expertise*. Chicago: University of Chicago Press.

- McCloskey, D. N. (1995). Sophisters, Economists, and Calculators. U F. Antczak (Ur.), *Rhetoric and Pluralism*. Columbus: Ohio State University Press, str. 187-210.
- McDowell, L. (1997). *Capital Culture: gender at Work in the City*. Oxford: Blackwell.
- McGlynn, M. (2017). „no difference between the different kinds of yesterday“: The Neoliberal Present in *The Green Road, The Devil I Know, and the Lives of Women*. *Lit: Literature Interpretation Theory*, 28(1), str. 34-54.
- Mianowski, M (2013). Introduction: Experiencing and Representing Irish Contemporary Landscapes in Literature and the Arts. U M. Mianowski (Ur.), *Irish Contemporary Landscapes in Literature and the Arts*, str. 1-12.
- Mianowski, M. (2017). *Post Celtic Tiger Landscapes in Irish Fiction*. London and New York: Routledge.
- Michaels, W.B. (1987). *The Gold Standard and the Logic of Naturalism: American Literature at the Turn of the Century*. Berkeley: University of California Press.
- Mikowski, S. (2014). ‘What does a woman want?’: Irish contemporary women's fiction and an expression of desire in an era of plenty. U E. Maher, E. O'Brien (Ur.), *From Prosperity to Austerity. A Socio-Cultural Critique of the Celtic Tiger and its Aftermath* Manchester: Manchester University Press, str. 89-102.
- Mirowski, P. (2009). Postface: Defining Neoliberalism. U Philip Mirowski and Dieter Plehwe (Ur.), *The Road from Mont Pélerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Oxford: Oxford University Press, str. 417-456.
- Mirowski, P. (2010). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. London: Verso.
- Mitchell. J. ([1871] 2005). *The Last Conquest of Ireland (Perhaps)*. Dublin: University College Dublin Press.
- Moloney, C. i H. Thompson (2003). *Irish Women Writers Speak Out: Voices from the Field*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Moloney, S. (2014). House and Home: Structuring Absences in post-Celtic Tiger Documentary. U Diane Negra i Yvonne Tasker (Ur.), *Gendering the Recession: Media and Culture ina n Age of Austerity*. Durham: Duke University Press.

- Moretti, F. (2000). Conjectures on World Literature. *New Left Review*, 1, str. 54-68.
- Moretti, F. (2003), More Conjectures. *New Left Review*, 20, str. 73-81.
- Morton, G. S. i M. O. Schapiro (2017). *Cents and Sensibility: What Economics can learn from the Humanities*. SAD: Princeton University Press.
- Mullen, P (2017). Queer Possession and the Celtic Tiger: Affect and Economics in Belinda Mckeen's *Tender*. *Lit: Literature Interpretation Theory*, 28(1), str. 75-95.
- Mulhall, A. M. (2022). Temporality and finance in Post-crash Ireland: Paul Murray's *The Mark and the Void*. *Irish Studies Review*, 30(3), str. 241-258.
- Murphy, D. i Devlin. M. (2009). *Banksters. How a Powerful Elite Squandered Ireland's Wealth*. Dublin: Hatchette Books.
- Murphy, N. (2014). Contemporary Irish fiction and the indirect gaze. U E. Maher i E. O'Brien (Ur.), *From Prosperity to Austerity. A Socio-Cultural Critique of the Celtic Tiger and its Aftermath* Manchester: Manchester University Press, str. 174-187.
- Murphy, M.P. i Cullen. P. (2018). *Irish Feminist Approaches against Austerity Regimes*. Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Myers, K. (2010). If There is to be a Genre of Celtic Tiger Fiction, 'Capital Sins' Will be the Foundation Stone. *The Irish Independent*. www.independent.ie/opinion/columnists/kevin-myers/2241241
Pristupljeno 1.07.2021.
- Nagle, A. (2015). Ireland and the new economy. U C. Coulter, i A. Nagle (Ur.), *Ireland Under Austerity. Neoliberal Crisis, neoliberal solutions*. Manchester: Manchester University Press, str. 110-130.
- Negra, D. (2010). Urban Space, Luxury Retailing and the New Irishness. *Cultural Studies*, 24(6), str. 836-853.
- Negra, D. (2014). Adjusting Men and Abiding Mammies: gendering the recession in Ireland. *Gender, Sexuality & Feminism*, 1(2), str. 42-58.
- Negra, D., Tasker, Y. (2014). Introduction. *Recessionary Culture*. U D. Negra, Y. Tasker (Ur.), *Gendering the Recession: Media and Culture in an Age of Austerity* Durham/London: Duke University Press, str. 1-30.
- Nicholson, C. (1994). *Writing and the Rise of Finance: Capital Satires of the Early Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nilges, M. (2015). Neoliberalism and the time of the novel. *Textual Practice*, 29(2), str. 357-377.

Nitzsche, S. (2013). From Periphery to Core (and Back)? Political, Journalistic, and Academic Perceptions of Celtic Tiger- and post-Celtic Tiger-Ireland. *Studi Irlandesi. A Journal of Irish Studies*, no.3, str. 115-135.

Ong, A. (2006). *Neoliberalism as exception: Mutations in citizenship and sovereignty*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ong, A. (2007). Neoliberalism as a mobile technology. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32(1), str. 3-8.

O'Brien, E. i E.Maher, Warwick Research Collective (2015). *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World Literature*. Liverpool: Liverpool University Press.

O'Brien, C. (2005). Thousands join protest marches, *The Irish Times*, 9. prosinca <https://www.irishtimes.com/news/thousands-join-protest-marches-over-irish-ferries-1.1185893>. Pristupljeno 18.02.2022.

O'Donnell, R. (1999). Reinventing Ireland: From Sovereignty to Partnership, Jean Monnet Inaugural Lecture, UCD, 29. travnja.

O'Donnell, R. (2000a). Public Policy and Social Partnership. U J. Dunne, A. Ingram i F. Litton (Ur.), *Questioning Ireland: Debates in Political Philosophy and Public Policy*. Dublin: IPA, str. 187-213.

O'Grada, C. i K. O'Rourke (1996). Economic Growth since 1945. U N. Crafts i G. Toniolo (Ur.), *Economic Growth in Europe since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

O'Hearn, D. (1998). *Inside the Celtic Tiger*. London: Pluto Press.

Ohmae, K. (1990). *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. London: Collins.

O'Leary, P. i M. Kelleher (2006). Introduction. U M. Kelleher i P. O'Leary (Ur.), *The Cambridge History of Irish Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ó Riain, S. i P.J. O'Connell (2000). The Role of the State in Growth and Welfare. U B. Nolan, P.J. O'Connell i C.T. Whelan (Ur.), *Bust to Boom? The Irish Experience of Growth and Inequality*. Dublin: IPA, str. 310-339.

Ó Riain (2006). Social Partnership as a Mode of Governance. *The Economic and Social Review*, 37(3), str. 311-318.

Ó Riain (2014). *The Rise and Fall of Ireland's Celtic Tiger: Liberalism, Boom and Bust*. Cambridge: Cambridge University Press.

O'Toole, F. (2001). Writing the Boom. *The Irish Times*, 25 January.

O'Toole, F. (2010). *Ship of Fools: How Stupidity and Corruption Sank the Celtic Tiger*. London: Faber and Faber.

Osteen, M. i M. Woodmansee (1999). Taking account of the New Economic Criticism. U M. Woodmansee u M. Osteen (Ur.), *The New Economic Criticism: Studies at the Intersection of Literature and Economics*. London – New York: Routledge, str. 3-50.

Peck, J. (2010). *Constructions of Neoliberal Reason*. Oxford: Oxford University Press.

Peyronel, V. (2015). The Banking Crisis in Ireland and its Resolution: Authority(ies) in Question?. U C. Berbéri i M. Pelletier (Ur.), *Ireland: Authority and Crisis*. Oxford, Bern, Berlin, Brisel, Frankfurt, Beč, New York: Peter Lang, str. 163-176.

Phelan, S. (2009). Irish neoliberalism, media and the politics of discourse. U Ging, D, Cronin, M., Kirby, P. (Ur.), *Transforming Ireland: Challenges, Critiques, Resources*. Manchester: Manchester University Press, str. 73-88.

Pierse, M. (2014). Women, fictional messages and a crucial decade. U E. Maher, E. O'Brien (Ur.), *From Prosperity to Austerity. A Socio-Cultural Critique of the Celtic Tiger and its Aftermath*. Manchester: Manchester University Press, str. 148-160.

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass., London: The Belknap Press of the Harvard University Press.

Plehwe, D., Walpen, B, Neunhoffer, G. (Ur.) (2006). *Neoliberal Hegemony: A Global Critique*. London: Routledge.

Povinelli, E. (2011). *Economies of Abandonment: social Belonging and Endurance in Late Liberalism*. Durham, NC: Duke University Press.

Prospero. (2018) „Haven't They Noticed there's a Recession On?“. *The Economist* (2. veljače, 2018).

<https://www.economist.com/prospero/2011/02/18/havent-they-noticed-theres-a-recession-on>.

Read, J. (2003). *The Micro-politics of capital: Marx and the Prehistory of the Present*. Albany: State University of New York Press.

Reber, D. (2018). A Tale of Two Marats: On the Abhorrence of Verticality, from Laissez-Faire to Neoliberalism. *Novel*, 51(2), str. 108-209.

Richards, S. (1999). Breaking the 'Cracked Mirror': Binary Oppositions in the Culture of Contemporary Ireland. U C. Graham i R. Kirkland (Ur.), *Ireland and Cultural Theory: the Mechanics of Authenticity*. London i New York: MacMillan, str. 99-118.

Rodes, M. (1998). Defending the social contract. U D.Hine i H. Kassim (Ur.), *Beyond the Market. The EU and National Social Policy*. London: Routledge, str. 37-62.

Roche; W.K. i Cradden, T. (2003). Neo-corporatism and Social Partnership. U M. Adshead i M. Millar (Ur.), *Public Administration and Public Policy in Ireland: Theory and Practice*. London: Routledge.

Rohr, S. (2004). The Tyranny of the Probable – Crackpot Realism and Jonathan Franzen's 'The Corrections'. *Amerikastudien/American Studies*, 49(1), str. 91-105.

Rose, N., O'Malley, P. i Valverde, M. (2006). Governmentality. *Annual Review of Law and Social Science*, 2(1), str. 83-104.

Rosende Pérez, A. (2010). Eilís Ní Dhuibhne's Fox, Swallow, Scarecrow: Visions and revisions of (and from) a changing nation. U D. Clark i R. J. Álvarez (ur.) *To Banish Ghost and Goblin: New Essays on Irish Culture*. Oleiros: Netbiblio, str. 39-45.

Rossi-Landi, F. (1975). *Linguistics and Economics*. The Hague: Mouton.

Ross, S. (2009). *The Bankers*. London: Penguin.

Rubin Suleimann, S. (1990), *Subversive Intent: Gender, Politics and the Avant-Garde*, Cambridge, Mass. i London: Harvard UP.

Russell, N. (1986). *The Novelist and Mammon: Literary Response to the World of Commerce in the Nineteenth Century*. SAD: Oxford University Press.

Ryan, A. (1993). Liberalism. U R:E. Goodin i P. Pettit (Ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Blackwell.

Saad-Filho, A. i Johnston, D. (2005). Introduction. U A. Saad-Filho i D. Johnston, *Neoliberalism – A Critical Reader*. London: Pluto Press, str. 1-6.

Sartori, G. (1987). *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, NJ: Chatham House.

Saussure, F. de (1959). *Course in General Linguistics*. Prijevod: Wade Baskin. New York: Philosophical Library.

Schneider, A.K. (2018). Postnationalism, Postfeminism, and Other 'Posts' in Anne Enright's Fiction. *Studies in the Novel*, 50(3), str. 400-418.

Schubert, H. i Young, B. (2011). The Role of Gender in governance of the financial sector. U B. Young, I. Bakker i D. Elson (Ur.), *Questioning Financial Governance from a Feminist Perspective*. London: Routledge, str. 132-154.

Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the Closet*. Berkeley: University of California Press.

Shapiro, S. (2008). *Culture and Commerce of the Early American Novel: Reading the Atlantic World-System*. University Park: The Pennsylvania State University Press.

Shapiro, S. (2019). Foucault, Neoliberalism, Algorithmic Governmentality, and the Loss of Liberal Culture. U L. Kennedy i S. Shapiro (Ur.), *Neoliberalism and Contemporary American Literature*. Hannover: University Presses of New England.

Shell, M. ([1978] 1993). *The Economy of Literature*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Shell, M. (1982). *Money, Language and Thought. Literary and Philosophical Economies from the Medieval to the Modern Era*. Berkeley: University of California Press.

Shell, M. (1995). *Art and Money*. Chicago: University of Chicago Press.

Sherman, S. (1996). *Finance and Fictionality in the Early Eighteenth Century: Accounting for Defoe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shonkwiler, A. (2017). *The Financial Imaginary: Economic Mystification and the Limits of Realist Fiction*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Smith, Z. (2008). Two Paths for the Novel. *The New York Review of Books*, 20. studenoga.

Smith, N. (2010). *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. London: Verso

Smyth, G. (1997). *The Novel and the Nation: Studies in the New Irish Fiction*. London: Pluto Press.

Soden, M. (2010). *Open Dissent: An Uncompromising View of the Financial Crisis*. Dublin: Blackhall.

Stedman-Jones, D. (2012). *Masters of the Universe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Stiegler, B. (2010). *For a New Critique of Political Economy*. London: Polity.

Stiglitz, J.E. (2004). *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*. Zagreb: Algoritam.

Stiglitz, J.E. (2012). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*. New York, NY: WW Norton.

Thompson, J. (1999). *Models of Value: Eighteenth-Century Political Economy and the Novel*. Durham, NC: Duke University Press.

Tóibín, C. (1993). *New Irish Writing, Soho Square VI*. London: Bloomsbury.

Tóibín C. (1999). Introduction. *The Penguin Book of Irish Fiction*. U C. Toibin (Ur.), London: Penguin.

Touraine, A. (2001). *Beyond Neoliberalism*. Cambridge: Polity.

Turner, R. (2008). *Neo-liberal ideology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Varoufakis, Y. (2018). *Austerity*. London: Vintage

Vencat, E.F. (2007). Private Islands for Super Rich, *Newsweek*, 30.11.2007.
<https://www.newsweek.com/private-islands-super-rich-96167>.Pristupljeno 28.08.2021.

Venugopal, R. (2015). Neoliberalism as concept. *Economy and Society*, 44(2), str. 165-187.

Walby, S. (2015). *Crisis*. Cambridge, UK: Polity.

Wallerstein, I. (1990). World-Systems Analysis. The Second Phase. *Review* 13(2), str. 287-293.

----- (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.

Watt, I. (1957). *The Rise of the Novel*. California; SAD: University of California Press.

Weintraub, E.R. (1990). Comment on 'Economics as Ideology' by Robert Heilbroner. U W.J. Samuels (Ur.), *Economics as Discourse: An Analysis of the Language of Economists*. Boston, MA: Kluwer, str. 117-128.

Wellek, R. (1959). The Crisis of Comparative Literature. U W.P. Friedrich (Ur.), *Comparative Literature Association*. Vol. 2. Chapel Hill: University of North Carolina Press, str. 149-159.

White, T.J. (2010). Celtic Collapse or Celtic Correction?: Ireland's Recession in Historical Perspective. *New Hibernia Review*, 14(4), str. 27-43.

White, T.J. (2013). Materialism and the Loss of Sovereignty: Ireland in the Celtic Tiger and After. *Studi Irlandesi. A Journal of Irish Studies*, no.3, str. 89-113.

Willems, B. (2018). Financijski algoritmi u književnosti poslije 2008.: Kim Stanley Robinson i Hari Kunzru, *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, Vol. 50, No. 189(3), str. 3-13.

Woodmansee, M. i P. Jaszi, (1994). *The Construction of Authorship: Textual Appropriation in Law and Literature*. Durham, NC: Duke University Press.

Wolfreys, J. (2004). *Critical Keywords in Literary and Cultural Theory*. London: Palgrave.

Yeats, W.B. (1961). *Essays and Introductions*. New York: Macmillan.

Žižek, S. (2009). *First as Tragedy, Then as Farce*. London, New York: Verso.

Podaci o autorici

Sanja Radmilo Derado rođena je u Splitu 3. veljače 1971. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zadru diplomirala je talijanski jezik i književnost i engleski jezik i književnost. Na poslijediplomskom znanstvenom studiju Književnosti na Sveučilištu u Zadru stekla je znanstveni stupanj magistricе znanosti nakon što je 2013. godine pod mentorstvom prof. dr. sc. Stipe Grgasa obranila magistarski rad na temu irske kratke priče. U akademskoj godini 2017./2018. upisala je sveučilišni poslijediplomski doktorski studij Znanosti o književnosti, teatrologije i dramatologije, filmologije, muzikologije i studija kulture na kojemu je 2018. god. obranila temu doktorske disertacije pod naslovom „Literarne reprezentacije neoliberalne ekonomske paradigme u suvremenoj irskoj ženskoj prozi 2006. - 2016.“.

U periodu od stjecanja sveučilišne diplome do danas kontinuirano je zaposlena kao profesor engleskoga jezika i talijanskoga jezika, najprije u srednjoj školi, a nakon toga u Centru za strane jezike u Splitu odakle 2003. god. prelazi na Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu gdje je zaposlena prvo kao predavač, a zatim kao viši predavač za poslovni engleski jezik.

Redovito sudjeluje na domaćim i međunarodnim skupovima, te na seminarima stručnoga usavršavanja iz područja poučavanja engleskoga jezika, a posebice engleskoga jezika na tercijarnoj razini obrazovanja. Kontinuirano objavljuje radove u znanstvenim i stručnim publikacijama, kako iz područja književnosti, tako i iz područja stranoga jezika struke, te je čest izlagač na međunarodnim skupovima. Područja njezina znanstvenog i stručnog interesa uključuju: metodiku poučavanja stranoga jezika za posebne namjene, strategije usvajanja vokabulara stranoga jezika, korištenje digitalnih alata u nastavi stranoga jezika na tercijarnoj razini, razvijanje strategija čitanja na stranome jeziku, poveznice književnosti i ekonomije, te suvremena engleska i irska književnost. Članica je Hrvatskog društva anglističkih studija (HDAS), udruge nastavnika jezika struke na visokoškolskim ustanovama (UNJSVU), te Međunarodnog udruženja nastavnika engleskoga kao stranoga jezika (IATEFL).